



Антоније *Стоја* Хаџић и  
Српско народно позориште

Нина Стокић

Едиција Позоришни звоници

1. *Ејон Савин*, Дејан Пенчић Пољански,  
СНП, Нови Сад, 2011.

2. *Дејан Мијач: Новосадске (и грује)  
јодине*, Даринка Николић,  
СНП, Нови Сад, 2017.

3. *Љубослав Мајера, редишељ*,  
Александар Милосављевић, СНП,  
Нови Сад, 2019.

4. *Радуле Бошковић: Умејносѝ  
ѝлакаѝа (1981–2019)*,  
Владимир Митровић, СНП,  
КЦ „Милош Црњански“, Нови Сад, 2020.

5. *Мирослав Чанѝаловић: ѝевач-ѝлумац*,  
Немања Совтић, СНП, Матица српска,  
Завичајно удружење „Гламочко коло“,  
Нови Сад, 2021.

6. *Сѝеван Баја Гардиновачки,  
ѝозоришни Глумац и Госѝодин*,  
Александар Милосављевић,  
СНП, Нови Сад, 2025.

7. *Гордана Ђурђевић Димић, Вредело је*,  
Јованка Симић,  
СНП, Нови Сад, 2025.

8. *Анѝоније Тона Хаѝић и Срѝско  
народно ѝозорише*, Нина Стокић,  
СНП, Нови Сад, 2025.

# Антоније Тона Хаџић и Српско народно позориште

Нина Стокић

Едиција *Позоришни звоници*, књ. 8

*Монографија је објављена поводом обележавања 195 година од рођења и 110 година од смрти Антонија Тоне Хаџића*

*Нина Сџокић*

**Антоније Тона Хаџић  
И  
Српско народно позориште**



**Нови Сад, 2025**

## СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

Позоришни трг 1, 21000 Нови Сад  
Телефон: 021/ 6621 411 (централа)

За издавача / ДРАГАНА МИЛОШЕВИЋ, в. д. управника

Уредник издавачке делатности СНП-а / ИВАНА ИЛИЋ КИШ

Рецензенти / проф. др НЕВЕНА ВАРНИЦА  
проф. др ЗОРИЦА ХАЦИЋ РАДОВИЋ  
проф. др НАДА САВКОВИЋ

Превод писама са француског језика / проф. др ДИАНА ПОПОВИЋ

Лектор и коректор / САНЕЛА МИЛЕНОВИЋ

Прелом и дизајн корица / АНА РАДУЛОВИЋ

На корици фотографија Антонија Тоне Хаџића, Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. XLVIII-8

Штампарија BIROGRAF COMP d.o.o, Земун  
Тираж 300

165. сезона 2025/2026.

[www.snp.org.rs](http://www.snp.org.rs)



Град Нови Сад

Пројекат финансиран уз подршку Града Новог Сада

# Садржај

<b>Предговор</b>   Нина Стокић.....	8
<b>1. ЖИВОТ АНТОНИЈА ХАЦИЋА</b>	<b>13</b>
1.1. Породица Хаџић, одрастање и школовање.....	13
1.2. Млади Антоније Хаџић и Матица српска.....	17
1.3. Интересовање за позориште и сарадња са Српским народним позориштем.....	19
1.4. Антоније Хаџић као свестрани културни делатник.....	25
1.5. Јубилеји Антонија Хаџића.....	29
<b>2. АНТОНИЈЕ ХАЦИЋ И СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ</b>	<b>33</b>
2.1. Управнички рад.....	33
2.2. Хаџићеве режије и „удесбе“.....	42
2.2.1. <i>Максим Црнојевић</i> .....	43
2.2.2. <i>Пера Сејдинац</i> .....	46
2.2.3. <i>Џијанин Еда Сиглигетија</i> у Тониној режији.....	53
2.2.4. <i>Балканска царица</i> .....	54
2.2.5. <i>Јелисавейџа, кнегиња црногорска</i> .....	57
2.2.6. <i>Сћаноје Главаш</i> .....	60
2.2.7. <i>Граничари</i> .....	62
2.2.8. <i>Мамица</i> .....	64
2.2.9. <i>Шокица</i> .....	65
2.2.10. <i>Крајишкиња</i> .....	68
2.2.11. <i>Слободарка</i> .....	68
2.2.12. <i>Ромео и Јулија</i> .....	69
2.2.13. <i>Ошело</i> .....	71
2.2.14. <i>Млеџачки шртовац</i> .....	72
2.2.15. <i>Горски вијенац</i> .....	73
2.3. Лист за књижевност и забаву „Матица“ у контексту позоришне и драмске делатности.....	77
2.3.1. Идеја листа.....	77
2.3.2. Лист „Матица“ и позориште.....	81
2.4. Лист „Позориште“ Антонија Хаџића (1871–1908) – темељ српске позоришне периодике.....	90
2.5. Зборник позоришних дела.....	108

*Што њи не ѓризнају суврменици,  
ѓризнаће унуци и ѓрауници...*

Јован Јовановић Змај  
(за 40-годишњицу рада  
Антонија Тоне Хаѓића)



Фотографија Антонија Тоне Хаѓића (1831–1916), Рукописно одељење Матице српске,  
инв. бр. XLVIII-11

2.6. Хаџић о позоришту и глумцима .....	109
2.6.1. Есеј „Постанак и развитак српског позоришта” .....	109
2.6.2. Есеј о пријатељу – „Јован Ђорђевић” .....	112
2.6.3. Некролошке и друге белешке о глумцима.....	115
2.7. Чувар културног блага – последњи дани Антонија Хаџића.....	116
<b>3. ДЕЛА АНТОНИЈА ХАѢИЋА</b> .....	<b>119</b>
3.1. Драмско стваралаштво .....	119
3.1.1. <i>Љубав није шала</i> .....	119
3.1.2. <i>Маркова сабља</i> .....	126
3.2. Приповетке .....	134
3.2.1. <i>Лејла Мара</i> .....	135
3.2.2. <i>Глумац</i> .....	137
3.3. Есеји – о српској жени.....	140
<b>4. АНТОНИЈЕ ХАѢИЋ И ДРУГИ</b> .....	<b>147</b>
4.1. Ментор и његов Телемах – Антоније Хаџић и Лаза Костић .....	147
4.2. Јован Јовановић Змај и његов „драги пријан Тона” .....	153
4.3. Ко је била госпођица Марика? – Антоније Хаџић и Марија Розмировић.....	156
4.3.1. Помени Марије Розмировић у преписци.....	158
4.3.2. Анализа писама Марије Розмировић упућених Антонију Хаџићу .....	160
4.4. Антоније Хаџић и „драги професор” Јован Грчић .....	172
4.5. Комедиографски прилог портрету Антонија Хаџића – Како је Коста Трифковић видео Тону.....	175
4.6. Тона као сведок једне „Средојевијаде” – Антоније Хаџић и <i>Globe trotter</i> (Средоје Ђорђевић) .....	179
4.7. Антоније Хаџић и „дични Србин” Јоца Савић .....	183
4.8. Антоније Хаџић и управитељски садруг Милорад Поповић Шапчанин .....	186
<b>5. ЗАКЉУЧАК</b> .....	<b>189</b>
<b>6. ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ РАДОВА АНТОНИЈА ХАѢИЋА</b> .....	<b>193</b>
<b>7. ОСТАЛА УМЕТНИЧКО-АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА И РУКОПИСНА ГРАЂА</b> .....	<b>209</b>
<b>8. ХРОНОЛОШКИ ПРЕГЛЕД РАДА АНТОНИЈА ХАѢИЋА</b> .....	<b>237</b>
<b>9. ЛИТЕРАТУРА</b> .....	<b>241</b>
<b>Именски регистар</b> .....	248
<b>Напомене</b> .....	252
<b>Из рецензија</b> .....	253
Антоније Тона Хаџић и Српско народно позориште   Проф. др Невена Варница .....	253
Антоније Тона Хаџић и Српско народно позориште   Проф. др Зорица Хаџић Радовић .....	254
Јединствени Антоније Хаџић   Проф. др Нада Савковић .....	255

## Предговор

У различитим публикацијама из области историје српске културе, пре свега када је реч о Српском народном позоришту и Матици српској, увек поменуто и својим нарочитим залагањем истакнута личност јесте Антоније Тона Хаџић (Суботица, 20. XI 1831 – Нови Сад 17. I 1916), културни и књижевни делатник чији је рад обележио другу половину XIX и почетак XX века. Приликом првог додира са бројним поменима Антонија Хаџића, стичемо двојаки утисак. Многи, углавном парцијални осврти на Хаџићев рад, могу допринети утиску да пред нама није занемарени културни прегалац. Ипак, Хаџићев живот и рад у целини нису били предмет опширнијег истраживања. Истрајан вишедеценијски ангажман у Матици српској и Српском народном позоришту осведочен је у обимној документарној грађи. Истраживање Хаџићевог рада стога представља исцрпан посао, што нам можда најупечатљивије казују његови бројни текстови различитог обима, најпре они који су настали током његовог управничког и секретарског рада у Матици српској и уређивања „Летописа Матице српске“, као и у оквиру управничког рада у Српском народном позоришту и уређивања листа „Позориште“. Хаџићеви бројни написи, преводи, прераде, критике, есеји, некролози и извештаји, преточени у библиографске јединице заједно сабране, могле би чинити једну засебну књижицу.

Позоришни рад Антонија Хаџића јесте предмет истраживања ове студије, која, иако издваја један домен његовог свеукупног рада, показује да је његова културна мисија била целовита. Наш предмет истраживања нас доводи до чињеница значајних у осветљавању Хаџићевог живота и рада уопште, као и тадашњег књижевног и позоришног живота. Читајући редове о Хаџићевим позоришним „удесбама“, на тренутак можемо помислити да ишчитавамо сегменте из историје српског позоришта, односно да, читајући о њему, сазнајемо више о другима и духу једног времена. Управо у тој спознаји крије се кључна врлина али и најтачнији увид у Хаџићеву судбину. Наиме, он је био активни и цењени чинилац новосадског културног круга и шире. Хаџићу пишу и са њим сарађују Лаза Костић, Јован Јовановић Змај, Светозар Милетић, Ђура Даничић, Стојан Новаковић, Александар Сандић, Милован Глишић, Лаза Лазаревић, Милорад Поповић Шапчанин као и низ других истакнутих личности на српској књижевној, културној и политичкој сцени. Хаџићев живот и рад одвијали су се у додиру с књижевницима и јавним личностима чије су судбине обележиле значајан период српске прошлости, али је његов лик, међутим, остао у њиховој сенци. Сенка коју помињемо не односи се на скрајнутост у погледу вредновања његовог књижевног стваралаштва. Бројни послови и ангажованост у раду двеју важних културних институција, у Хаџићевој свакодневици имали су предност у односу на жељу за књижевним стварањем. Слабије светло усмерено на Хаџићев лик и дело резултат је управо верне, али тихе службе српској култури, због које је, нажалост, остао на маргинама историје српске културне прошлости.

Хаџићеви савременици су говорили о његовој ситној телесној грађи и ненаметљивој природи, али и о одмерености и елоквенцији које су га чиниле човеком чије би знање,

нарочито у сфери позоришта и драме, требало ценити. Хаџићев успешан педагошки рад са глумцима био је видљив у низу представа Српског народног позоришта (СНП), о чему сведоче позоришне критике и извештаји у тадашњим листовима. Мања успешност Хаџићевог драматуршко-редитељског рада, примера ради, у погледу озбиљнијих сажања првобитног текста, такође је тумачена у критикама, што је релевантно сведочанство о тадашњој фази развитка српске драме, позоришта, као и позоришне критике. Осим кроз периодику и драгоцену преписку, проучавање Хаџићевог рада у домену СНП-а темељи се на неколико суштинских истраживања, вредних помена и поштовања.

Миховил Томандл у својој студији *Српско позориште у Војводини: (1736–1919)*, насталој половином XX века, оставиће важан траг о Хаџићевом доприносу развитку српског позоришта, од периода када је суботички дилетант, па све до краја његовог управничког рада. Поводом обележавања стогодишњице СНП-а, 1961. године, објављена је *Сјоменица 1861–1961*, у којој се нашао текст „Антоније Хаџић и Српско народно позориште“ аутора Триве Милитара, што је драгоцени путоказ за даље изучавање Хаџићеве позоришне делатности. Оставши у домену позоришта, од изузетне важности нам је била јединствена театролошка публикација Боривоја Стојковића *Историја српског позоришта од средњеј века до модерној доба, (драма и опере)*, из 1978, у чијој другој књизи је интерпретиран управнички рад Антонија Хаџића. Имајући у виду и Хаџићев лист „Позориште“ и едицију „Зборник позоришних дела“, Стојковић ће анализирати тадашњу позоришну критику и репертоар, на основу чега можемо ишчитати Хаџићеву визију, али и конкретан допринос развитку позоришног живота. У контексту поменутих издавачких подухвата, незаобилазна су истраживања Луке Дотлића, Наде Савковић и Марте Фрајнд. О Хаџићевим позоришним активностима у периоду када је био секретар Матице српске и уредник „Летописа Матице српске“ у Пешти, као и током оснивања Српског народног позоришта, 1861. године, пише Божидар Ковачек. Његова истраживања и приређивачки рад били су од првобитног значаја за реконструкцију првог периода Хаџићевог позоришног рада, када под његовим вођством настају будимске представе Српског добровољног позоришног друштва. *Преписка између Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића (1859–1895)*, коју је приредио Ковачек 1973. године, осветљава нам Хаџићева виђења позоришта и драме, те и његов специфичан однос према разнородним позоришним пословима.

У другој половини XX века, о Хаџићевом раду у Матици српској писао је Лазар Чурчић. У првој деценији XXI века, наилазимо на истраживање Душана Панковића о Хаџићевом ревносном библиографском раду, „Библиографски рад Матичиног секретара Антонија Тоне Хаџића – Матица (1865–1870) и Млада Србадија (1871–1872)“. Између 2020. и 2022. године настају три текста Гордане Ђилас, објављена у *Годишњаку библиотеке Матице српске*, а који први пут осветљавају Хаџићев рад у Библиотеци Матице српске и његову приврженост књигама. Гордана Ђилас је писала о његовом раду на пренумерацији на српску књигу, посебно осветливши његов допринос промовисању српске књиге у оквиру листа „Матица“. Надахнут идејама јачања националног и словенског духа, Хаџић је радо исписивао позиве на претплату и вести о објављеним књигама. Због његовог вредног библиографског рада и брижљивог односа према књигама, сачинили смо прилог библиографији његових радова, који чини шесто поглавље ове књиге. Намера нам је да овим скромним прилогом скренемо пажњу на потребу за свеобухватном библиографијом радова Антонија Хаџића. У том смислу, многобројни текстови објављени у мађарској периодици такође заслужују да буду ишчитани, преведени и уврштени у библиографију.

Хаџићев целокупан рад наишао је на строгу критику Васе Стајића. У његовом тексту из 1927, „Оснивачи, заслужни часници и чиновници Матице српске“, Антоније Хаџић је осликан као човек који је највећи број година живео у Матици српској и од Матице српске. Осим о Хаџићевом немарном и неетичном односу према туђим, па и својим написима, Стајић је

у оквиру пете свеске *Новосадских биографија: из архива Новосадској мајстџраша* (1940) у негативном контексту истицао његово краткотрајно бављење политиком. Интересантно је да нам је Хаџићев најстрожи критичар уједно дао кључне биографске податке. Упркос свом оштром суду, Стајић је показао свест о значају будућег изучавања Хаџићевог живота и дела. Један од најзанимљивијих биографских података о Антонију Хаџићу, а који нам казује нешто више о Хаџићевој специфичној предодређености, јесте чињеница да је брат његове бабе Јелисавете био преводилац и књижар Емануил Јанковић (1758–1791), у чему се огледа симболички континуитет мисије у погледу драме и позоришта.

У периоду пре институционализованог вида позоришног живота, када се позоришни чин сводио на уличну глумачку игру, чија је комичност била испољавана али и доживљавана као вид забаве лишене уметничког аспекта, Емануил Јанковић је препознао морално-васпитни потенцијал драмског књижевног рода. У просветитељском духу, Јанковић уочава могућност неговања укуса читалачке публике кроз жанр комедије. Његов превод комедије *I Mercatanti* (1754) Карла Голдонија, односно *Трговци*, објављен 1787. године, отвара „Пролог”, у коме се истиче добробит комедије као текста за читање. Наиме, Јанковић својим преводом жели „у бољи кредит мет[н]ути” комедију тако што ће се читаоци огледати у њеним ликовима, те ће њена „полза” бити испуњавање свакодневице забавним али и васпитним штивом. Имајући у виду потребу за националним буђењем Срба, Јанковић напомиње да је Голдонијевом тексту дао „српски лик”. Интересантно је да се седамдесетак година касније ни Антоније Хаџић првенствено није бавио питањима организованог театра, јер је пре свега имао у виду потребу за превођењем и штампањем европских драма, као неопходног услова настанка „становите глумнице”. Као што је Емануил Јанковић сматрао да ће мајсторски трговачки момци своје недељно време „скитања” заменити читањем, Хаџић је још као пештански студент увидео корист драмских текстова у отклањању беспослица, што ишчитавамо у писму упућеном Јовану Јовановићу Змају: „Та то баш за сада и није главна цел, него да осладимо читање српској публици, и да јој укус, који би се са којекаквим беспослицама покварити могао, угладимо”<sup>1</sup>. Јанковићеви преводи и прераде комедија представљају битан корак у развоју српске комедиографије, будући да се постепеним, смелијим адаптацијским поступцима стремило ка оригиналним комедиографским делима. На сличан начин је била устројена мисија Антонија Хаџића и његових сабораца у неговању и јачању српске књижевне речи, првенствено у домену драме и позоришта.

У првом периоду рада Српског народног позоришта, када је на његовом челу Јован Ђорђевић, Антоније Хаџић бива кључна фигура додира с репертоаром пештанске и бечке позорнице. Он набавља и преводи с мађарског језика углавном шаљиве комаде, у чему му помажу и младе снаге окупљене око Преоднице. Тада настају бројне публици примамљиве „посрбе”, с тежњом да им се приближи позориште као једна од темељних институција у културном развоју српског народа. Из истих намера настају, и врло радо бивају гледане, историјске драме. Како би се формирао читалачки али и гледалачки укус, Антоније Хаџић, у тренутку када је већ прешао у Нови Сад и преузео управнички рад у Српском народном позоришту, 1871. године покреће „Позориште”, први позоришни лист, као и едицију „Зборник позоришних дела”, 1872. Хаџићево „Позориште” је извештавало о представама СНП-а и постепено утирало пут развоју српске позоришне критике. Кроз овај лист су и гледаоци и позоришни радници могли пратити развој драмског и позоришног живота у Европи и шире, те се и упознати са оновременим теоријским, есејистичким и критичким увидима у драму и позориште уопште. Мисију утемељивања позоришта и драме у српском народу, Хаџић доследно спроводи на читалачком плану, кроз едицију „Зборник позоришних дела”, која

<sup>1</sup> „Антоније Хаџић Змају” [2. децембра 1858, Пешта], *Прејиска Јована Јовановића Змаја*, I, прир. Младен Лесковац и Иванка Јовичић, Матица српска, Нови Сад 1957, 24.

је доносила првенствено текстове заступљене на позорници СНП-а. Бројни штампани текстови нису себи обезбедили дужи репертоарски живот, а има и оних чија литерарна вредност није била довољно велика да би им се потоњи истраживачи враћали. Они су били део једне шире мисије, те иако су остали у прошлости, завређују пажњу као неопходни кораци на путу осамостаљивања српске драмске књижевности. Дакле, одвијала су се, у свеобухватном виду, племенита настојања позоришног трудбеника, Антонија Хаџића, који је имао свест о томе да се налазио у времену у коме је било потребно начинити поједине важне потезе на плану српске културе. Ценио је напоре својих савременика с којима је делио визију, стога је брижљиво водио рачуна да њихов рад буде пропраћен и осведочен. Писао је чланке и говоре, најчешће поводом јубилеја позоришних уметника, те је и исписивао некрологе, у чему се огледа његово поштовање према савременицима и свест о важности сваког геста на њиховом заједничком културном задатку.

Живот Антонија Хаџића, у контексту одрастања, образовања и уласка у свет књижевности и позоришта, тема је првог поглавља књиге. Хаџићев књижевни и позоришни рад суштински јесте био његов животни пут, што нам потврђује чињеница да је Хаџићев приватни живот испреплетен различитим пословима, о којима, колико год желели да спознамо његов лични свет, сазнајемо знатно више. Показаћемо да централно поглавље књиге *Антоније Хаџић и Српско народно позориште*, у коме ће бити речи о његовој свестраној делатности у Српском народном позоришту, јесте језгро његовог целокупног рада. Хаџићево драмско, прозно и есејистичко стваралаштво представљено је кроз треће поглавље књиге. Оно се надовезује се на чворишно поглавље књиге, с обзиром на то да тематизује Хаџићево обимом мало али пажње вредно драмско стваралаштво, а потом и прозно, такође надахнуто ондашњим позоришним животом. Хаџићев есејистички рад приказан је у светлу његових предавања и радова чија је тема српска жена, чиме смо скренули пажњу на још једно занимљиво Хаџићево поље интересовања и јавног рада. О Антонију Хаџићу у додиру с другима, највише кроз преписку, говори четврто поглавље књиге. Приликом тумачења Хаџићевог односа с Лазом Костићем, Јованом Јовановићем Змајем, Јоцом Савићем и Јованом Грчићем ослањали смо се на приређене преписке или објављена писма. Како бисмо осветлили сараднички и пријатељски однос са Милорадом Поповићем Шапчанином и Средојем Ђорђевићем (Глобтротером) пошли смо од писама похрањених у Рукописном одељењу Матице српске. У жељи за што потпунијим увидом у Хаџићев живот и рад, са француског и италијанског језика преведена су писма Марије Розмировић, учеснице будимских представа Српског добровољног позоришног друштва. О међусобној наклоности Марије Розмировић и Антонија Хаџића упознати смо на основу појединих коментара у писмима Лазе Костића и Јована Јовановића Змаја. О културним приликама Срба у Будиму, шездесетих година XIX века, као и о свакодневици, надама и страховима Марије Розмировић и Антонија Хаџића, сазнајемо на основу тринаест писама које је 1959. године Трива Милитар унео у инвентарну књигу Рукописног одељења Матице српске, а које је за ову прилику превела проф. др Диана Поповић. Сегменти писама Марије Розмировић, као и остала рукописна грађа и уметничко-архивска документација биће дате у седмом поглављу књиге. Широки опсег Хаџићеве делатности подстакао нас је да у осмом поглављу читаоцима пружимо хронолошки преглед његовог рада. Представљајући позоришну делатност Антонија Хаџића, ишчитаћемо један део са гомила хартије које су стајале на Хаџићевим радним столовима, чиме ћемо, надамо се, дати подстрек новим истраживањима обимне и изазовне грађе.

Нина Стокић  
У Новом Саду, 2025.



# ДЕО

ЖИВОТ  
Антонија Хаџића

# 1. ЖИВОТ АНТОНИЈА ХАЦИЋА

## 1.1. Породица Хаџић, одрастање и школовање

У Суботици, 20. новембра 1831. године, рођен је Антоније Тона Хаџић. Да је предодређено да Хаџићева судбина буде обележена књижевношћу, сведоче и први помени његових предака.<sup>2</sup> Трговац грчког порекла Калојан Хаџић помиње се 23. фебруара 1756. како снабдева магистрат прибором за писање. Писаћим материјалом је опскрбљивао школе и Градску кућу у Суботици Антоније Хаџић, његов син. Деда Антонија Хаџића наслеђује трговачки посао, те унук, осим што добија његово име, наставља да дела у сфери хартије. Старији Антоније Хаџић 1776. године купује кућу од градског сенатора Јожефа Визија (Iosephus Vizj), а 1779. године његово име је забележено на списку првих грађана ослобођене Суботице. Откупио је, при парцелисању терена, 119 ½ јутара земље друге класе у Верушићу. Још једна назнака породичне привржености књигама, конкретније драми и позоришту, јесте женидба Антонија Хаџића Јелисаветом Јанковић, сестром Емануила Јанковића, првог новосадског књижара и аутора првих превода и прерада комедија у српској књижевности. Јелисавета је у Новом Саду имала ћерку из првог брака, а постоји претпоставка и да се Антоније претходно женио. Да су имали више деце, потврђује чињеница да је након Антонијеве смрти удовица у тешком материјалном положају, па 1830. године изабрано грађанство Суботице доноси одлуку о пристанку да се од ње купи кућа због проширења градилишта за Велики гостионик. Назначено је да јој буде исплаћено 10.000 форинти јер је сиромашна, а прехранује више деце. У том браку је рођен Сава (Xaverius), који је између 1810. и 1813. завршио три разреда гимназије, али упркос томе што је био одличан ученик, одлучује се за посао трговца. Потом постаје нижи чиновник магистрата, а приврженост књизи је испољена и у његовом раду, о чему говори некролог: „Он је био добар родитељ, точан званичник, а највреднији и ревностни скупитељ наши новина и књижевности, незнамо да је могао бити који точнији скупитељ од њега, он је водио највећу бригу на скупљању предузећа књижевних“<sup>3</sup>. У некрологу је истакнуто да су му се увек обраћали сви издаватељи књижевних производа. Сава је пажљиво прикупљао све периодичне публикације, те су се укоричене и комплетиране увек могле наћи код њега. Сава и супруга Марија имали су три сина: Антонија, који је најстарији, и Ђорђа и Јосифа. Ђорђе Хаџић одлази у Детроит, где ће имати породицу, док ће Јосиф<sup>4</sup> остати у Суботици са својом породицом.

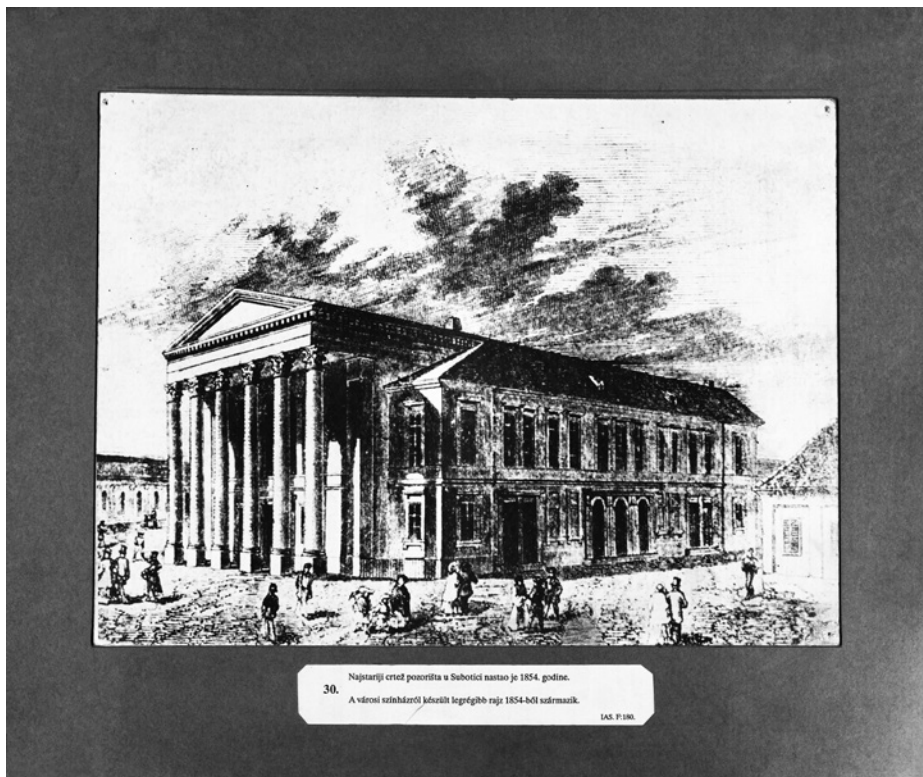
<sup>2</sup> Подаци о историјату породице Хаџић наведени су према: Васа Стајић, *Новосадске биографије: из архива Новосадској мајистраиши*, св. 5, С–Ш, Град Нови Сад, Нови Сад 1940, 212–213.

<sup>3</sup> „Из Суботице, 16. јулиа. Секретара матице србске отац, Сава Хаџић...“, Србски дневник, год. XIII, бр. 81, 23. јула 1864.

<sup>4</sup> У јануару 1892, Суботичка добротворна задруга Српкиња организовала је беседу на којој је говорник био Антоније Хаџић, а његов брат Јосиф, грунтовничар, помиње се као један од Суботичана који су задрузи даровали прилоге. Види: „Суботичка добротворна задруга Српкиња...“, *Женски свећ*, год. VII, бр. 2, 1. фебруара 1892, 22. Приложник је на њиховој беседи и 1894. године. Види: „Суботичкиња“, *Женски свећ*, год. IX, бр. 4, 1. априла 1894, 59.

На надгробном споменику Антонија Хаџића уписана је 1833. као година његовог рођења, што је забележено спрам података потеклих од Хаџића, који је, према духовитој опасци Милана Шевића, волео да се прави млађим него што јесте. Хаџић је говорио да је Јован Јовановић Змај, рођен 1833. године, старији од њега, иако је Змај тврдио супротно. Имајући у виду протоколе крштених из суботичке цркве, Шевић наводи тачан датум Хаџићевог рођења, 20. новембар 1831, као и да му је кума била Марија, супруга градског сенатора Јосифа Сарића. Крстио га је суботички парох Симеон Станимировић.<sup>5</sup>

Основну школу у Суботици похађао је између 1840. и 1843, као и шест разреда гимназије између 1843. и 1850. Тона је имао прилику да учи латински језик, будући да је у суботичкој гимназији наставни језик био латински све до 1845. године, када мађарски постаје службени језик. Током 1850. и 1851, дилетантске представе је играло Позоришно друштво српских добровољаца у Суботици. Међу студентима и грађанима у овом позоришном друштву помиње се Антоније Хаџић. Трива Милитар наводи да су имали четири лепе завесе, одела, хаљине и различите реквизите. Неки од комада које су играли јесу *Кир Јања (Тврдица)* Јована Стерије Поповића и *Пријатељи* Лазара Лазаревића.<sup>6</sup> Јован Ђорђевић је био активан у дилетантској дружини у Сомбору, а како је она сарађивала са суботичком дружином, Миховил Томандл сматра да су се Ђорђевић и Хаџић упознали као дилетанти. Средином XIX века, дакле, Антоније Хаџић долази у додир са позориштем и упознаје будућег дугогодишњег позоришног саборца и пријатеља.

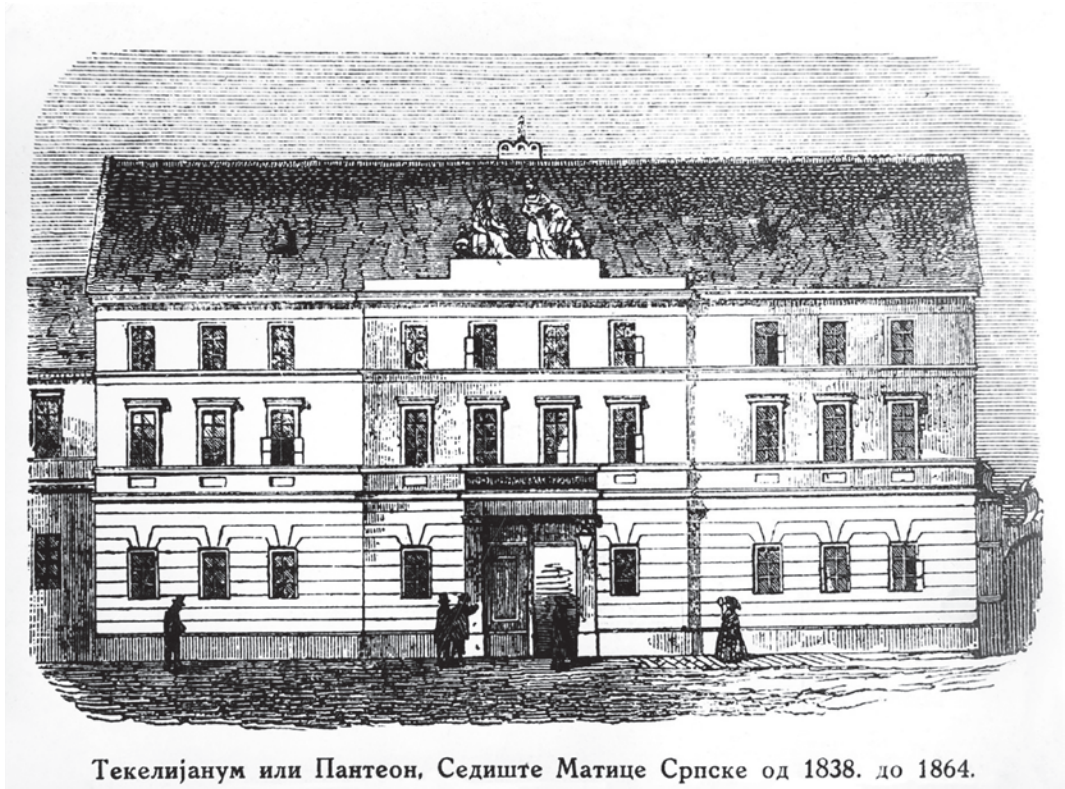


Позориште у Суботици, у време Хаџићевих гимназијских дана.  
Најстарији цртеж позоришта у Суботици настао је 1854. године,  
у власништву је Историјског архива, Суботица, инв. бр. IAS. F:180,  
фото: Историјски архив, Суботица

<sup>5</sup> М. Шевић, „Које се године родио Антоније Хаџић”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. IV, св. 3, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци 1931, 488.

<sup>6</sup> Миховил Томандл, *Српско позориште у Војводини (1736–1919)*, књ. 2, Матица српска, Нови Сад 1954, 121.

Седми и осми разред гимназије, односно вишу гимназију, Хаџић похађа у Пешти код пијариста, од 1850. до 1852. Културна институција за коју ће његова будућност бити чврсто везана, Матица српска, налазила се тада у Пешти, смештена у Текелијануму, згради завода за школовање српских студената.



Текелијанум или Пантеон, седиште Матице српске у Пешти, 1838–1864,  
фото-извор: Дигитална Библиотека Матице српске

Правне студије Хаџић уписује 1852. године. Након Мађарске буне 1848–1849, Пешта више није духовни центар угарских Срба већ то постепено постаје Нови Сад, коме се и млади све више окрећу. Изван Новог Сада и Беча, у коме су се обрели бројни српски студенти, Хаџић, „ко зна зашто и како, опредељен за Пешту”<sup>7</sup>, био је усамљен, те се полако и ненаметљиво својим прилозима јавља у „Српском летопису”, као и у новосадској „Седмици”. Чланак (саопштење) *Декларација Илирикума Марије Терезије* у „Летопису” објавио му је тадашњи уредник Јаков Игњатовић. У Пешти упознаје Јована Јовановића Змаја, што ће се пресудно одразити на његово опредељење за рад на књижевном пољу. Лазар Чурчић, исписујући драгоцени осврт на Хаџићев допринос Матицином напретку, напомиње да је Хаџић можда по Змајевом наговору почео да преводи дела мађарског писца Мора Јокаија.<sup>8</sup> Превео је његову приповетку *Агаманџа*, док је приповетку *Једна црква из последњега покрета* прерадио, те их обе објавио у „Седмици”, 1857. Већ следеће године, у истом листу, Хаџић се појављује са још два превода Јокаијевих дела: *Фаустина* и *Невидљива рана*. У последњој, 99. књизи „Летописа” коју уређује Јован Ђорђевић, Хаџић објављује превод путописа по Босни Александра

<sup>7</sup> Лазар Чурчић, „Антоније-Тона Хаџић, секретар и председник Матице српске (сто педесет година после рођења)”, *Раг Матице српске*, год. XIV, бр. 21, Матица српска, Нови Сад 1984, 73.

<sup>8</sup> Исто, 71.

Фјодоровича Гиљфердинга. Чурчић износи претпоставку да је превод уврстио и сам Антоније Хаџић, будући да је аутор и других бележака и приказа у тој књизи, чиме је званично наследио посао Јована Ђорђевића.<sup>9</sup> Дакле, нагло и врло храбро, Хаџић преузима уреднички посао од Јована Ђорђевића, те постаје и секретар Матице српске. Како се десило да 1859, две године након завршетка правних студија, Антоније Хаџић започне свој рад у Матици српској?



Будапешта : Текелијанум.

Budapest : Tökölyanum

Зграда Текелијанума у Будимпешти,  
фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. 26.307

<sup>9</sup> Исто, 71–72.

## 1.2. Млади Антоније Хаџић и Матица српска

На основу преписке са Јованом Јовановићем Змајем, још од 1857, бива јасно да Хаџић и он припадају истом кругу младих образованих интелектуалаца чије су тежње књижевни рад и привређивање српској култури. У децембру 1858, Хаџић из Пеште пише Змају о издавању његових песама, као и о намери издавања превода европских драма. Писмо започиње у анегдотском тону, како није желео да се издају Јовановићеве песме, али су га наговорили. Он наглашава да би у издавању и штампању драма, осим њих двојице, био упослен и Јован Ђорђевић. Потом, предлаже да преведе први део *Фаусџа*, јер му се чини да је за тај посао „са свим створен“. Свестан је Тона да немају „становите глумнице“ за играње *Фаусџа*, те да би им тај преводилачки подухват вероватно био замерен. Ипак, много је важније било пружити публици могућност читања



Млади Антоније Хаџић,  
фото: Рукописно одељење Матице српске,  
инв. бр. I-27

квалитетног штива: „Та то баш за сада и није главна цел, него да осладимо читање српској публици, и да јој укус, који би се са којекаквим беспослицама покварити могао, угладимо“<sup>10</sup>. Тона се нада сарадњи, подстакнут њиховим разговорима у којима су се зачеле идеје културне мисије: „Е сад знаш и као што се надам уверићеш ме, да не беху само празне речи кад смо један другоме јаде казивали, који нас са нерадње и нехајања наших садругова задесише!“<sup>11</sup>.

Поменуто је јаде, али и однос према српској књижевности и култури, делили су са Јованом Ђорђевићем, који је стога био спреман да свој секретарски и уреднички посао у Матици српској препусти пет година млађем, двадесетосмогодишњем Антонију Хаџићу. Као поборник Вукове језичко-правописне реформе, Ђорђевић је био у сукобу са управом Матице српске, те не могавши да истрпи притисак конзервативних схватања, напушта Пешту и одлази у Нови Сад. У писму Хаџићу из 1859. године видимо да Ђорђевић, обраћајући му се с „драги пријатељу“, шаље свој опроштајни чланак намењен читаоцима „Летописа“, те га моли да га уврсти у целини.<sup>12</sup> Имао је у виду да би Хаџић могао изоставити Ђорђевићеву похвалу: „[...] а највећу признателност оддаемъ правнику г. Антонији Хаџићу, кои є уређиванъ ове свеске изъ чисте любви према народной књижевности у место мене довршио“<sup>13</sup>. На главној скупштини Матице српске, 22. августа 1859, у Пешти, Хаџић

<sup>10</sup> „Антоније Хаџић Змају“ [2. децембра 1858, Пешта], *Прејиска Јована Јовановића Змаја*, I, прир. Младен Лесковац и Иванка Јовичић, Матица српска, Нови Сад 1957, 24.

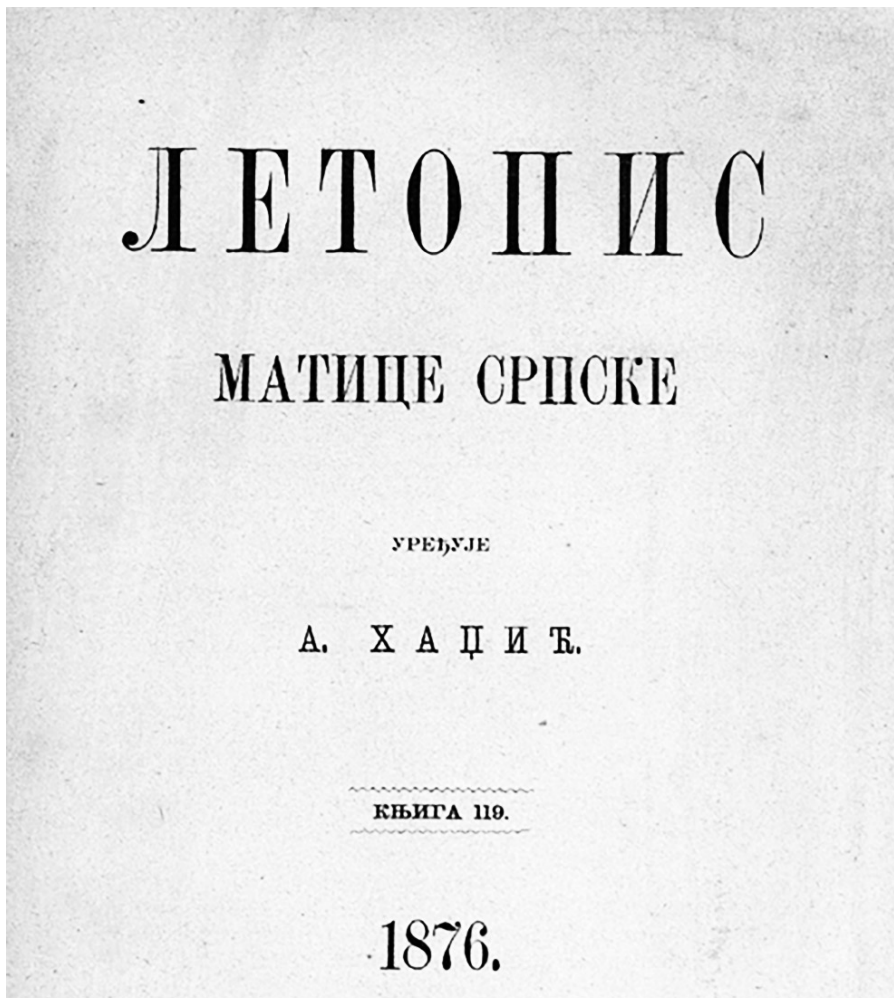
<sup>11</sup> Исто.

<sup>12</sup> Писмо Ј. Ђорђевића А. Хаџићу, Нови Сад, 12. јула 1859, *Прејиска између Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића (1859–1895)*, прир. Божидар Ковачек, СНП, Нови Сад 1973, 13.

<sup>13</sup> Јован Ђорђевић, „Опроштај“, *Србски летопис*, год. XXXIII, књ. 99, 207.

је изабран за секретара Матице српске. Јован Ћорђевић је био свестан да ће млади Хаџић прихватити захтеве доминантног конзервативног круга у Матици, што он више није могао, али да суштински припада групи подржавалаца Вуковог становишта.

Изузетну самосвест Антоније Хаџић испољава у свом уредничком предговору тој књизи „Летописа“. Свестан одговорности која му је поверена, он сагледава тежину задатка уредника: „а у толико тежкој за мене, који се едва смем међу књижевнике бростати, и који уредништво баш из руку г. Ј. Ћорђевића примамъ, подъ коимъ се Лѣтописъ до оне высине узвѣо, коју никада пре достигао ниє“<sup>14</sup>. Скромно сматрајући да се једва међу књижевнике може бростати, Хаџић наглашава да ће се старати да „Летопис“ одржи правац који је његов бивши уредник означио, те започиње своју прву вишегодишњу етапу уредничког рада до 1869. У пештанској фази, Хаџићев „Летопис“ је „књижевно-пучна ревија, с јаком дозом историзма“<sup>15</sup>. Ипак, Јован Јовановић Змај и Лаза Костић, као Хаџићеви најближи сарадници, умногоме обогаћују „Летопис“.



*Летопис Матице српске*, уредник Антоније Хаџић, 1876,  
фото-извор: Дигитална Библиотека Матице српске

<sup>14</sup> А. Хаџић, „Уредниковъ предговоръ“, Србски летопис, год. XXXIII, књ. 100, 1–2.

<sup>15</sup> Васо Милинчевић, „Летопис Матице српске“ под првим уредништвом Антонија Хаџића (1859–1869)“, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 5, Међународни славистички центар, Београд 1976, 51.

Књижевно стваралаштво и преводилачки рад постепено окупирају младе нараштаје у Пешти, те се оснива друштво Преодница 1861. године, и тада је Тона њен председник. Чланови Преоднице су били ђаци и студенти, углавном текелијанци, које Ђорђевић неретко помиње у својим писмима Хаџићу: „Чувајте ми моју омладину, да не поклизне“<sup>16</sup>. Божидар Ковачек напомиње да Ђорђевић рачуна да ће Хаџић, који га је наследио и на положају управника Текелијанума, пазити на његове бивше питомце „да се не одроде“, односно да негују мисао о српској култури и књижевности на којој је он у Новом Саду посвећено радио. Светозар Милетић и његове идеје окупљају све већи број либералних интелектуалаца и постаје јасно да следи нова етапа у политичкој сфери али и културном напретку Срба у Угарској. Након пада Баховог апсолутизма, али и укидања Српске Војводине, разочараност српског народа претвара се у наду, да би, конституисањем парламентарности у Угарској, 1861. године, Срби могли кренути у правцу јачања својих националних стремљења. Наиме, Срби се више не ослањају на Беч, него настоје да са мађарским либералним круговима раде на успостављању независности Угарске од Аустрије, што би и српском народу обезбедило сигурност и могућност националног и културног опстанка. Обновљена Српска читаоница, 1861. године<sup>17</sup>, означавала је превагу демократских, либералних идеја које је заступао Светозар Милетић, над конзервативним политичким струјањима чији је представник био Јован Хаџић, председник Српске читаонице од 1847. године. У датом периоду, у „Србском дневнику“, Ђорђевић „звони“ о потреби за оснивањем позоришта у Новом Саду, стога се у оквиру Српске читаонице конституише Позоришни одбор, који ће и основати Српско народно позориште (даље: СНП). У писму у коме Ђорђевић пише да изнова „звони“ за позориште, исказана је и потреба за Хаџићевим доласком у Нови Сад: „Само нам још Ви требате, јер без Вас сви ови славни мужеви не могу ништа друго, до само ствар заподрети и почети“<sup>18</sup>. Ипак, Антоније Хаџић ће из Пеште подржати процес оснивања и прве фазе рада СНП-а.

### 1.3. Интересовање за позориште и сарадња са Српским народним позориштем

У Новом Саду, 1861, уз помоћ изабраних чланова путујуће позоришне дружине Јована Кнежевића и уз подршку народних прилога, створени су услови за формирање дружине СНП-а. Позориште је 23. јула (4. августа) 1861, у асени код „Зеленог венца“, отпочело свој рад извођењем прве српске оригиналне комедије, *Пријатељи* Лазара Лазаревића, као и шалвиве игре *Мушки мейод и женска мајсторија* Лајоша Кевера, коју је посрбио Ђорђе-Ђура Вукићевић. У Пешти је Антоније Хаџић, који, окружен младим људима једнако усхићеним новосадским духовним полетом, помаже СНП-у у уметничком и финансијском смислу. Будући да је још као суботички ђак био ангажован у дилетантским

<sup>16</sup> Писмо Ј. Ђорђевића А. Хаџићу, Нови Сад, 13. фебруар 1861, *Прејиска између Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића (1859–1895)*, прир. Божидар Ковачек, СНП, Нови Сад 1973, 24.

<sup>17</sup> Три догађаја у Новом Саду која представљају ослонац у организованом, културном животу Срба у Угарској десила су се 1861. године: обнова Српске читаонице, оснивање Српског народног позоришта и свечана прослава 100-годишњице рођења културно-просветног мецене Саве Текелије. Види: Божидар Ковачек, „Обнова Српске читаонице и оснивање Српског народног позоришта“, *Српска читаоница – Градска библиотека у Новом Саду. Сиоменица (1845–1995)*, Нови Сад 1996, 126–127.

<sup>18</sup> Писмо Ј. Ђорђевића А. Хаџићу, Нови Сад, 13. фебруара 1861, *нав. дело*, 23; О Ђорђевићевој серији чланака којима је позивао на прилоге за оснивање сталног српског народног позоришта види: *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, прир. Исидора Поповић и Бранислав О. Поповић, Градска библиотека, Матица српска, Нови Сад 2017, 41–81.

представама, Хаџић одлучује да покрене Српско добровољно позоришно друштво, чији би чланови били пештански српски студенти. Играњем представа на српском језику јачала се културна и политичка самосвест српског народа, а остварен је и простор за сакупљање прилога за СНП. Представе су игране у Будиму, у дому српског трговца Јосифа Станковића, те су и чланови његове породице, као и чланови породице Дука, такође учествовали у позоришним представама. Период будимских позоришних представа, Јован Ђорђевић помиње у *Грађи за историју српског позоришта*:

„На челу томе друштву стојао је А. Хаџић, а чланови су му били: Пава Станковићева, М. Розмировићева, Миџика Дукина, Пава Дукина, Лаза Костић, Ђура Вуковић, Миша Сабовљевић, Стеван Пантелић, Ђока Максимовић, Димитрије Крестић, Васа Ђурђевић и други. Представљани су ови комади: 'Тврдица,' од Ј. С. Поповића, 'Пријатељи,' од Лазаревића, 'Покондирена тиква,' од Ј. С. Поповића, 'Инкогнито,' од Паларика, прерадио К. Руварац, и 'Кобно име,' посрбио К. Руварац"<sup>19</sup>.



Будимпештанска српска омладина, суделовали у дилетантској позоришној игри на Духове, јуна 1861, Будим, у кући трговца Јосифа Станковића: стоје (слева): Стеван Пантелић, Ђока Максимовић, Миша Сабовљевић, Лаза Костић, Мита Крестић, Ђура Вуковић, Антоније Тона Хаџић, седе (слева): Марија Дукина, Пава Станковићева, Марија Розмировићева, Пава Дукина, фотографисао Георгије Кнежевић

<sup>19</sup> Јован Ђорђевић, „Грађа за историју српског позоришта“, *Позориште*, год. II, бр. 56, 23. децембра 1873, 222.

Лазаревићеви *Пријатељи* су прва представа која се помиње да је играна у кући Станковића, али и да то није била прва изведба: „Ономад се држало у дворани г. Станковића у Будиму позоришно представљање пред омањом, ал’ одабраном публиком. Лазаревићеви ‘Пријатељи’ започели су фалангу, која ће се, ако Бог да, и даље продужити”<sup>20</sup>. На Сретeње 1861, игран је *Кир Јања*. Часопис „Даница” нас извештава да је публика била бројнија, те и да је декорација знатно боља. Међу похваљеним глумцима био је и тумач улоге Кир Диме: „Кир Дима (пре ишпан) тако је добро свађен и изведен, тако згодно осакаћена фигура, да већ згодније не можемо ни искати”<sup>21</sup>. На основу првог и јединог синтетизованог погледа на будимске представе, који исписује Божидар Ковачек, сазнајемо о значајном делу њиховог репертоара. Похваљени глумац у улози Кир Диме био је Антоније Хаџић, који је претходно у *Пријатељима* играо Ацу Ишпана. На основу нотеса Косте Трифковића, Ковачек сазнаје да је лик Светозара Ружића у *Покондиреној џики* тумачио секретар Хаџић.<sup>22</sup> Представе универзитетских младића и будимских госпођица најављује, али и о њима извештава „Видов Дан”, а нешто касније се оглашава и „Србски дневник”, похваљујући Хаџићеву идеју: „Завршујући овај допис, немогу да не споменем г. Х., који је не само душа овдашњег позоришног друштва, него који је и ону идеју о прилагању на народно позориште први покренуо”<sup>23</sup>. Антоније Хаџић је, поред обавеза у Матици српској, био посвећен не само прикупљању прилога за СНП него и раду на својим глумачким задацима. Тумачио је и лик песника Милана Јеленског у шаљивој игри *Инкојниџо*. Ковачек се осврће на првобитни контакт словачког писца Јана Паларика и Јована Ђорђевића, а потом и Хаџићев увид у његово драмско дело, на које је Руварцу скренуо пажњу.<sup>24</sup>

Укључивање будимских госпођица у представе, чији циљ јесте родољубиве природе, наишао је на подршку јавности, што је, сасвим сигурно, охрабрило и новоградске глумице: „Оне се не стиде ни најмање као глумице на јавност изаћи, шта више, оне увиђају у томе удесну прилику, да покажу, како никако нису угушиле пламен родољубља у грудима своима, ма да су у туђем живљу одрасле”<sup>25</sup>. Четири девојке су учествовале у осам представа (три домаћа и два страна комада). Ипак, девету представу, у оквиру прославе 100-годишњице од рођења Саве Текелије у Новом Саду, у августу 1861, нису одиграле. *Кир Јања* је изведен у арени код „Зеленог венца”, а улоге су тумачили исти глумци али не и глумице. Дакле, Пава Станковић и Марија Дука нису пошле у Нови Сад, те су њихове улоге преузеле Драгиња Поповић, касније Ружић, као и Љубица Поповић, касније Коларовић. Ипак, суштина ове прославе, чији је идејни творац Јован Ђорђевић, јесте била политичког типа, односно пропагирање солидарности мађарског и српског народа, насупрот Бечу. Младе либералне снаге су на специфичан начин прихватиле идеју српско-мађарске узајамности у односу на Беч, што је претходно заступао Сава Текелија. Избор јубилара са собом је носио антиклерикалну ноту, те „тим интенцијама Ђорђевић спроводи политику либералних српских кругова, већ етаблираних у новоградском Магистрату”<sup>26</sup>. Прославу је подржала Матица српска, као и мађарска јавност, а у гостима су биле делегације других словенских народа.

<sup>20</sup> „У Пешти”, *Даница*, год. II, бр. 3, 31. јануара 1861, 46.

<sup>21</sup> „У Пешти на Сретеније”, *Даница*, год. II, бр. 5, 20. фебруара 1861, 79.

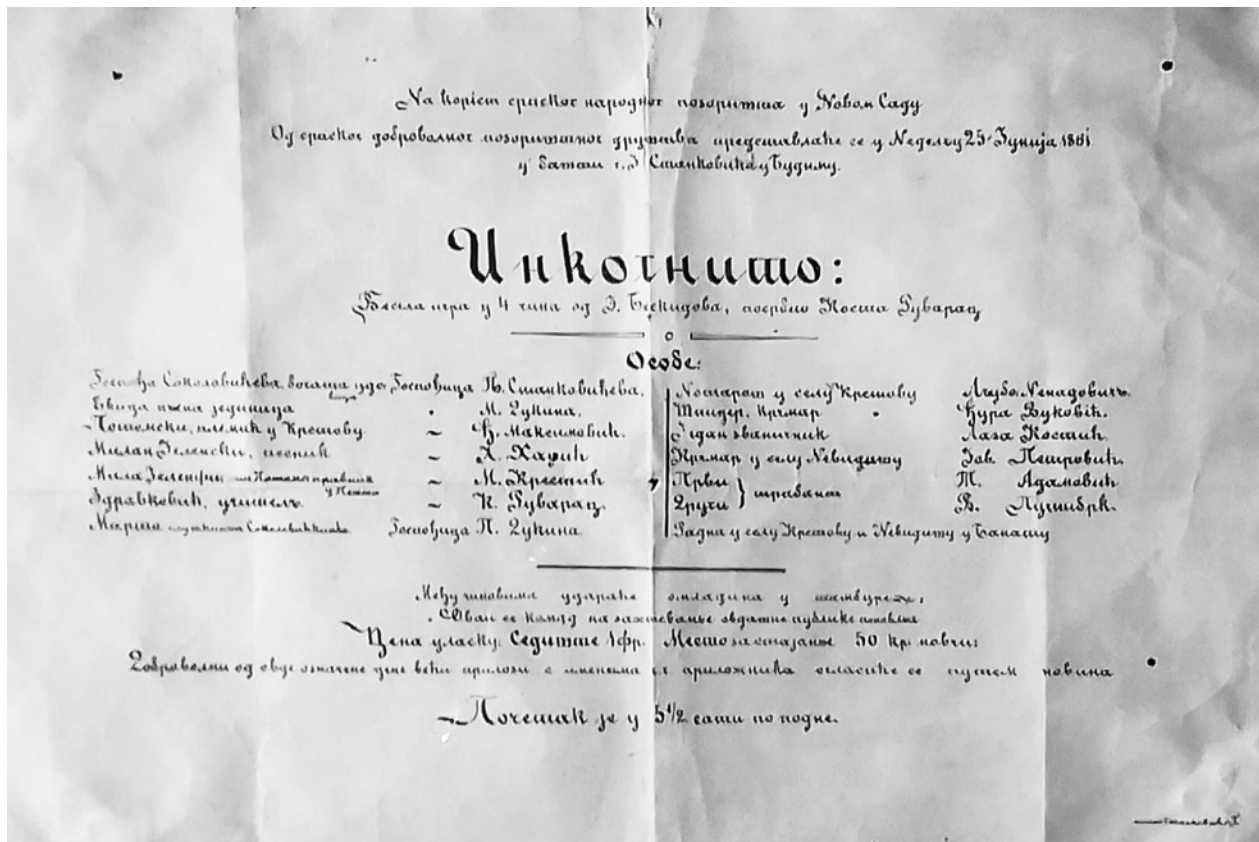
<sup>22</sup> Божидар Ковачек, „Културна збивања међу Србима у Пешти и Будиму 1860–1861. и њихове позоришне представе II–III”, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, бр. 28–29, Нови Сад 2003, 34–36.

<sup>23</sup> „У Пешти...”, *Србски дневник*, год. X, бр. 48, 14. јуна 1861.

<sup>24</sup> Божидар Ковачек, *нав. дело*, 42.

<sup>25</sup> „Пешта 16. јунија”, *Србски дневник*, год. X, бр. 51, 21. јуна 1861.

<sup>26</sup> Божидар Ковачек, *Текелијанумске историје XIX века*, Матица српска, Нови Сад 1997, 92.



Друштво српских студената и омладинаца у Пешти приредило је 25. јуна 1861. представу *Инкоџниџо*, у обради Косте Рувараца. Приход од представе послат је у корист оснивања Српског народног позоришта у Новом Саду. У представи су, између осталих, наступили као глумци-аматери Лаза Костић и Коста Руварац. Репродукција руком писаног плаката, који су издали студенти за представу *Инкоџниџо*, чува се у Уметничком архиву СНП-а.

Док су се претходно у башти Јосифа Станковића играле представе, у јуну 1861, Ђорђевић из Новог Сада пише Хаџићу у нади да је добио Шилерову драму *Силејка и љубав*, коју је раније превео за сомборске дилетанте. Дакле, идеја о издавању европских драма, о којој Хаџић пише Јовану Јовановићу Змају, није јењавала. Ипак, у Ђорђевићевим писмима, од 1861. до 1868, основна тема су драмски текстови које му Хаџић преводи и набавља. Како више није било довољно српских комедија, неопходно је било усмерити се на стране комаде. Хаџић, притиснут својим пословима, обавештава како његов задатак није лак: „за комаде ћу се постарати да их добијем, ма да ће тешко ићи [...] За преписивање комада требаће мало више новаца, а ја их, не са своје кривице, за сада немам”<sup>27</sup>. Он му изнова пише о финансијским потешкоћама јер је „из свога џепа” платио хонораре мађарским писцима, те га подсећа да многи не желе да уступе своје комаде без новчане надокнаде. У истом писму, помиње му три превода италијанских комада, од којих Голдонијеву *Ојкладу* сматра најкориснијом. Такође, Хаџић се жали на преводиоце: „У опште беда је са тим нашим преводиоцима: кад им дам да што преведу, не допада им се, а кад опет они што преведу, да те Бог сачува”<sup>28</sup>. Ђорђевић је, дакле, био оптерећен репертоарским недостацима, док су се млади интелектуалци окупљени

<sup>27</sup> Писмо А. Хаџића Ј. Ђорђевићу, Пешта, 3. марта 1862, *Прејиска између Јована Ђорђевића и Анђонија Хаџића (1859–1895)*, прир. Божидар Ковачек, СНП, Нови Сад 1973, 44–45.

<sup>28</sup> Писмо А. Хаџића Ј. Ђорђевићу, Пешта, 15. априла 1862, исто, 46.

око Преоднице оптерећивали квалитетом преводилачког рада, односно уметничким циљевима. Не занемарујући допринос српских интелектуалаца у писању оригиналних дела, превођењу и посрбљавању, Петар Марјановић истиче да је њихов конкретан допринос био скроман, те да је сам Лаза Телечки обогатио репертоар са двоструко више комада него сви они заједно.<sup>29</sup> Прави практичан допринос Српском народном позоришту најбоље су давали они који су били у жижи новосадских збивања. Потребу да Антоније Хаџић буде у чвршћој вези с Позориштем, у писмима износи Јован Ђорђевић.

Осим што помаже на репертоарском плану, Антоније Хаџић набавља позоришне реквизите, шминку, браду и носеве неопходне за маскирање глумаца. Добављач реквизита кога помињу у преписци јесте Аксаман: „Аksamан Вам шаље беле браде, са којим је дуговао, и препоручује се и за даље“<sup>30</sup>. Упркос вишеструком ангажману Хаџића, Ђорђевић је сматрао да би он, као неко ко је близак позоришном свету у домену дилетантских представа и гледалачког искуства у Пешти, могао одговорити задатку редитеља: „Несмем да Вас зовем; али ако Вас матичари повијају, дођите нам за режисера, вама за љубав направимо од тог званија директорство и интендатуру, и шта год оћете“<sup>31</sup>. Јован Ђорђевић је тада и уредник „Србског дневника“, стога му је Хаџић, као човек коме је претходно поверио своје послове, а којих се он одговорно прихватио, деловао као најбољи избор за редитеља. У јуну 1862, Ђорђевић га директно позива:

„Овде је за то обште мњеније само за Вас, и ја имам налог од целог славном управљајућег одбора, да Вас свечано позовем и да Вам круну диктаторску, управо директорску не на јастуку, већ на овом писму поднесем. Опумоћен сам Вам и то јавити, да јемо [sic!] Вама за љубав и титулу режисера у директорску претворити [...] Сад Вас дакле молим и преклињем, да се изјасните, и то што скорије и што боље по нас, управо по мене“<sup>32</sup>.

Божидар Ковачек наводи одломак изгубљеног писма Антонија Хаџића у коме појашњава да му околности не допуштају да прихвати његов позив: „Али помислите само приморан бити одрећи се чега ма и привремено, на што у себи и воље и позива осећам“<sup>33</sup>. За Антонија Хаџића, као што видимо, рад у Матици српској није био само посао већ позив коме се није могао одупрети упркос наклоности театру. Хаџић је, уосталом, био свестан да се припрема прелазак Матице српске у Нови Сад, на чему је и сам радио, стога је знао да ће доћи прави тренутак у коме ће се моћи придружити СНП-у. У међувремену, Ђорђевић од Хаџића добија помоћ не само у погледу репертоара и неопходних сценских средстава, већ и у правном смислу, тако што набавља и преводи позоришне законе и статуте мађарских и немачких позоришта. У лето 1862. Хаџић га обавештава да још увек чека Мађаре, односно права на превођење и играње мађарских драма. Помиње и историјске драме пристигле у оквиру конкурса Матице српске, која својим наградама даје подстицај драмском стваралаштву.

Конечно, 1864, заједно с књигама и Матичином архивом, Антоније Хаџић прелази у Нови Сад. Прво седиште Матице српске у Новом Саду био је двор владике Платона

<sup>29</sup> Петар Марјановић, *Уметнички развој српској народној позоришћу (1861–1868)*, СНП, Нови Сад 1974, 101–102.

<sup>30</sup> Писмо А. Хаџића Ј. Ђорђевићу, Пешта, 3. марта 1862, *нав. дело*, 45.

<sup>31</sup> Писмо Ј. Ђорђевића А. Хаџићу, Н. Сад, 27. фебруара 1862, *нав. дело*, 40.

<sup>32</sup> Писмо Ј. Ђорђевића А. Хаџићу, Н. Сад, 12. јуна 1862, *нав. дело*, 53–54.

<sup>33</sup> Писмо А. Хаџића Ј. Ђорђевићу, *нав. дело*, 61. Одломак из писма је цитирао Димитрије Кириловић. Види: „Српско народно позориште“, *Гласник Историјској друшћва у Новом Саду*, књ. III, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци 1930, 267.

Атанацковића, Платонеум, где се данас, у Улици Николе Пашића број 6, налази Огранак Српске академије наука и уметности.

Антоније Хаџић је посвећен секретарском послу у Матици српској, а осим уређивања „Летописа Матице српске“, бива му поверен посао уређивања листа за књижевност и забаву „Матица“. Након пресељења Матице српске у Нови Сад, јавила се потреба за часописом који би више био окренут књижевности, за разлику од „Летописа“, у коме су се појављивали претежно научни прилози из области филологије, историје итд. Светозар Милетић је крајем 1864. предложио да се покрене забавно-поучни лист који би излазио три пута месечно и који би доносио краће, актуелне али једнако релевантне прилоге као и „Летопис“, што је већ реализовано наредне године, када излази лист „Матица“.

Упркос још једном уређивачком послу, на основу преписке с Јованом Ђорђевићем, видимо да Хаџић у једнакој мери води рачуна о раду СНП-а. Док је позоришна дружина на путовању, Хаџић се интересује за успех њених изведби. У шестом и седмом броју „Матице“ наилазимо на чланак, односно извештај са Главне конститутивне скупштине Друштва за Српско народно позориште (даље: ДСНП), одржане од 18. до 20. новембра 1865. године. Секретарски посао на овој скупштини Друштва преузео је Антоније Хаџић. На основу извештаја сазнајемо да је он проглашен за почасног члана Друштва, „због указаних услуга и стечених заслуга“, те и да је изабран за члана Управног одбора.<sup>34</sup>

Лист „Матица“ ће постати значајно гласило када је реч о истицању идеја друштвено-политичког покрета Уједињена омладина српска, насталог у августу 1866, а чији је истакнути члан и председник годишњих одбора био Антоније Хаџић.

До Аустро-угарске нагодбе, односно поравнања Беча и Пеште, при чему постају угрожене националне мањине у Угарској, долази 1867. године. Тадашње неповољне политичке прилике отежавале су национална, културна и просветна стремљења Срба на територији Војводине, а самим тим и рад СНП-а. Публика постаје најважнији извор финансирања, нарочито током позоришних гостовања у различитим градским и сеоским срединама, јер је пештанска влада ограничила могућности пружања



Антоније Хаџић као председник Уједињене омладине српске, 60-их година XIX века, фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. XLVIII-10

<sup>34</sup> „Главна конститутивна скупштина...“, *Матица*, год. I, бр. 6, 30. новембра 1865, 141–143.

помоћи позоришту из црквених фондова, а угарски парламент одбија да додели предвиђене субвенције Позоришту. Будући да је идеја успостављања позоришног живота у српском народу имала широки замах, Јован Ђорђевић прелази у Београд 1868, како би подржао и покренуо рад београдског позоришта. Управо 1868. јесте година у којој Антоније Хаџић бива званично уписан у историју српског театра, када, заменивши Јована Ђорђевића, званично постаје уметнички руководилац Српског народног позоришта.

#### 1.4. Антоније Хаџић као свестрани културни делатник

Антоније Хаџић, припадник интелектуалног круга окупљеног око Светозара Милетића, био је врло активан чинилац новосадског јавног живота. Био је почасни велики бележник Новог Сада, 1867, а бива и незаобилазан члан управе важних институција и друштава. Био је потпредседник и председник Српске читаонице, Српског певачког друштва, као и члан управе патроната Српске гимназије и Грађанске девојачке школе.

У енциклопедијским одредницама наилазимо да је Антоније Хаџић био уредник гласника „Омладинска заједница“ 1868. и 1869. године, као и „Омладинског календара“. Циљ „Омладинске заједнице“ је био штампање записника и извештаја са скупштина и састанака годишњих одбора Уједињене омладине српске, стога је имала мало простора за научне и књижевне чланке. Прва свеска је донела поједине прилоге уметничког и научног типа. С друге стране, другу су свеску чинили записници са треће омладинске скупштине у Великом Бечкереку, а трећу записници са четврте омладинске скупштине у Великој Кикинди. „Омладински календари“ су, насупрот томе, били „вентилатори за радове који нису могли бити објављени у омладинским часописима“<sup>35</sup>. Хаџићу је, вероватно, као председнику годишњег одбора и скупштина у Бечкереку 1868, Кикинди 1869, и у Новом Саду 1870. године, било поверено уређивање гласила и календара. Када је реч о гласнику и календару, Хаџићев уреднички рад није истицан, нити се у њему огледала специфична уредничка концепција. Осим што је од 1865. до 1870. уредник листа „Матица“, на који су се знатно одразиле идеје Уједињене омладине српске, Антоније Хаџић постаје током 1870. и 1871. уредник и „Младе Србадије“, листа који је на задатку прокламовања њених идеја још ангажованији, све до њеног гашења.

О животу Срба у Угарској, Хаџић је писао за мађарске листове попут „Magyar Sajtó“, „Hon“, „Fővárosi Lapok“, „Vasárnapi Ujság“ итд. Осим с мађарског језика и на мађарски језик, Хаџић преводи с француског језика дела Октава Фејеа – *Роман једној сиромашној младићи*<sup>36</sup>, роман *Мала грофица*<sup>37</sup>, потом и роман *Филијова љубав*, 1878. године. Превео је трећи чин Шекспировог *Краља Лира*, 1873, као и пети чин *Ойшела*, 1886. С руског је превео Тургењевљевој новелу од девет писама, *Фаусџ*, што је објављивано од 39. до 45. броја „Матице“, 1866. Будући да Тона није имао обичај да потписује своје текстове и преводе, Јован Грчић нам је помогао да сазнамо да је Хаџић превео с мађарског и Јокаијево

<sup>35</sup> Бранислав Ј. Вранешевевић, „Штампа Уједињене омладине српске“, *Уједињена омладина српска: зборник радова*, Историјски институт, Матица српска: Београд, Нови Сад 1968, 506.

<sup>36</sup> Превод „Романъ едногъ сиромашногъ младића“ Хаџић прво објављује у „Седмици“ од 32. броја 1858. године, па све до 43. броја, када је лист забрањен. Наставак је објављен у оквиру „Додатка Српском дневнику“ (бр. 72–75) у децембру исте године.

<sup>37</sup> Хаџић објављује превод од 1. до 11. броја листа „Матица“, анонимно, 1870.

прозно дело *I love you* (исповести једне крвнице) из *Нової Декамерона* за лист „Матица“, 1865, као и да је у истом листу објављен његов превод Ваднајине *Мале виле*, 1866.<sup>38</sup>

Да у сваком времену постоје људи који нису ни велики ни мали ствараоци, али су својом умешношћу, упорношћу и истрајним радом дали непроцењив допринос материјалном и духовном животу људи и цивилизација, а који су врло критиковани и незаслужено заборављени, напоменуо је то Лазар Чурчић на свечаној седници Управног одбора Матице српске. Ова седница је била посвећена 150-годишњици рођења Антонија Хаџића, 15. децембра 1981. Кроз овај чланак, Тона је представљен као велики радник, пажљиви уредник „Летописа Матице српске“ и председник Матице српске у временима у којима то заиста није било лако. У другом периоду уређивања „Летописа Матице српске“, од 1876. до 1895, присутно је било много критика на рачун мањег квалитета прилога, што није била Тонина кривица већ је то била рефлексија тадашњих политичких прилика. Наиме, Милетићева Српска народна слободоумна странка поделила се на либералну и радикалну, па су политички сукоби учинили да напредак српске књижевне сцене буде нарочито успорен. Међутим, Тона је био доследан идејама које су од самог почетка биле заступане на страницама „Летописа“:

„Што вреднијих књижевних остварења није било у *Летопису* није била кривица ни до А. Хаџића, ни до Матице. Њихов задатак је био да пружају највредније и то су чинили. Што у том времену није било вреднијих српских писаца није била њихова кривица. [...] А. Хаџић је чинио то веома одговорно. Ваљда је за све прилоге који су објављени тих година у *Летопису* А. Хаџић имао рецензије, које је све у широким одломцима и објавио. Толику објективност и толику јавност рада није пожелео нити остварио ниједан од уредника српских књижевних листова“<sup>39</sup>.

Када се као дугогодишњи уредник „Летописа Матице српске“ опраштао са својим читаоцима, 1896. године, будући да је постављен на место председника Матице српске, Хаџић је говорио о свом раду на „Летопису“, што се односило и на целокупан његов рад: „Мој досадањи рад књига је отворена. Ја немам да зазирем ни од чега. Што сам радио, радио сам целом свету на видик, увек као веран син народа свога, који је свагда и свугде савесно вршио дужност своју. Нека пресуђују рад мој други“<sup>40</sup>.

Када помиње критике упућене на Хаџићев рад нарочито у Матици српској, Лазар Чурчић пре свега има у виду биографа оштрог пера Васу Стајића. У књизи *Новосадске биографије*, Стајић одмах предочава да ће дати само неколико бележака о Хаџићу, док ће целовиту слику дати неко други: „Приказ целокупне његове личности препустиће се другоме ком, који буде имао симпатије за овакву врсту људи и јавних радника“<sup>41</sup>. Читав текст је исписан у намери да се оправда одређење „оваке врсте људи“, односно „несавесног плагијатора“. У осврту на некролог посвећен Антонијевом оцу у коме се наводи да је сакупљао периодичне публикације, искористиће прилику да каже како то његов син, секретар Матице српске није чинио.<sup>42</sup> У чланку „Сто година Матице српске“ у „Новој Европи“, Стајић долази до доба у којем су Тони биле поверене одговорне пози-

<sup>38</sup> Јован Грчић, „Антоније Хаџић“, *Поршреји и њисама*, књ. 3, Загребачка добротворна задруга Српкиња, Загреб 1925, 69.

<sup>39</sup> Лазар Чурчић, „Антоније – Тона Хаџић, секретар и председник Матице српске (сто педесет година после рођења)“, *Рад Матице српске*, год. XIV, бр. 21, Матица српска, Нови Сад 1984, 77–78.

<sup>40</sup> А. Хаџић, „Опроштај уредников“, *Летопис Матице српске*, год. 65, књ. 185, св. 1, III–IV.

<sup>41</sup> Васа Стајић, *Новосадске биографије: из архива Новосадској мајстџраји*, св. 5, С–Ш, Град Нови Сад, Нови Сад 1940, 212.

<sup>42</sup> Васа Стајић, *нав. дело*, 213.

ције, представљајући тај период као наличје Омладинског доба. Стајић напомиње да би се студијом о Хаџићевом животу, још непостојећом, осветлила природа растројства Милетићеве Народне странке.<sup>43</sup> Чини се да Стајић, премда говори да неће писати о Тони у целини, настоји да допринесе целовитом сагледавању његове личности: „Ми треба да споменемо бар неке чињенице из Хаџићева рада и нерада у Матици, чиме ћемо дати и прве прилоге за каснију израду укупне студије о том човеку“<sup>44</sup>. Матица српска није функционисала онако како је очекивано када се преселила из Пеште у Нови Сад, чему је, како Стајић сматра, Антоније Хаџић знатно допринео. Стајић је, дакле, на озбиљан критички начин доживљавао расплутост Хаџићевог рада, док су новине о његовој заузетости послом писале и на хумористичан начин. Илија Огњановић Абуказем, у Змајевом листу „Стармали“, 1887, сликовито сведочи о ангажованости Антонија Хаџића на следећи начин:

„Тоно, уређуј Летопис – Тоно, састављај скупштинске записнице, – Тоно, води кореспонденцију – Тоно, поучи дилетанте, – Тоно, ангажуј нову глумицу, – Тоно, говори надгробно слово, – Тоно, говори свечан говор, – Тоно сазови скупштину ‘црвеног крста’, – Тоно, телеграфиши јубилару у Загреб, – Тоно, напиши за новине извештај о концерту, – Тоно, уређуј ‘Позориште’, – Тоно, набави венац за високог покојника, Тоно, држи пробе за позоришне представе, [...] Ја све мислим да ће и на небу бити: Тоно, иди поучи анђеле и аранђеле да аранжују концерат [...] и тако све Тоно, па Тоно, баш ка’ и овде на земљи“<sup>45</sup>.

Дугогодишња преданост Матици српској, Српском народном позоришту, као и бројним јавним пословима, нарочито пред крај XIX века, када постаје председник Матице српске, одразила се на његову продуктивност али и на квалитет рада. На то да се Тонин однос према административном делу посла разликовао у односу на прве године рада, упућује нас запажање Милана Савића, Хаџићевог сарадника у домену рада Матице српске и Позоришта, које се односи на записнике Саве Петровића, дугогодишњег позоришног секретара и актуара Матице српске. Записници, у почетку „гојазни“, временом постају шутири и у њима нема свих важних одлука. Тона је суделовао у састављању записника, стога је Савић приметио како је временом Тона ограничавао и отежавао рад Петровићу, који је тежио да одговорно обавља свој посао. Међутим, уочено је да се одређена акта не подударују са записницима који су често били базирани на Тонином диктирању. Петровићево негодовање је кулминирало снажним бацањем пера, што је потврдило бес једног савесног записничара.<sup>46</sup> Савић сведочи да је на седницама било примећено да постоје бројне некоректности у записницима, али их је Тона негирао или би евентуално потврдио да је то био лапсус, па чак и да се сам Сава Петровић преварио. На основу писама упућених Сави Петровићу, увиђамо да су њих двојица, упркос свему, сарађивали и да су били блиски.<sup>47</sup>

<sup>43</sup> Vasa Stajić, „Sto godina Matice Srpske“, *Nova Evropa*, knj. XVI, br. 6, 26. septembra 1927, 193–194.

<sup>44</sup> Vasa Stajić, *nav. delo*, 194.

<sup>45</sup> Гајдашевић, [Илија Огњановић Абуказем] „Тако до века“, *Стармали*, бр. 12, 30. априла 1887, 89–90.

<sup>46</sup> Милан Савић, *Прилике из мога животоа*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Академска књига, Нови Сад 2009, 59–60.

<sup>47</sup> Антоније Хаџић 1900. године обавештава Саву Петровића о позоришној дружини у Великом Бечкереку, чију игру нарочито хвале два немачка и један мађарски лист. (РОМС инв. бр. 26.027) О мање успешној игрању у Вуковару информисао га 1904, уз честитке поводом Нове године. Најпосле, он се у писму из 1900. потписује као кум Тона, док у писму, у коме стиховима изриче новогодишње жеље, ословљава Петровићеве чланове породице као кумове.



Нови Сад, главна улица после велике поплаве 1876,  
фотографија израђена у фотографском атељеу Кнежевић, у Новом Саду,  
фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. СХХ-12, инв. бр. 2625

Савић, будући да је као секретар Матице српске доста времена проводио са Тоним, доноси нам драгоцено сведочанство о његовој радној свакодневици након 1896. године. Тона је имао више писаћих столова на којима је био једнак неред, а послужитељи их нису смели дирати, премда их је прашина покривала: „тако да је на сваком његовом столу био таван хартије таван прашине, опет таван хартије па таван прашине и тако даље“<sup>48</sup>. Како на његовом столу није било места за писање, писао је за великим столом, што Савић у сликовитом маниру описује:

„Главу је наслонио на леву надлакћену руку, омот око главе је непрестано намештао, врат истезао, главу каткад вртио да су зглавци на врату чујно пуцали. И онда је опет писао, да пређашњу процедуру, с главом и с вратом понови, хватајући се с уздасима за чело, јер само тако су му навирале мисли“<sup>49</sup>.

Уколико би дошла нека истакнута личност, Тона би свој напоран мисаони процес прекинуо уз осмех. С друге стране, Савић наглашава да је постојао и Тонин вид писања за јавност – за великим столом у предњој соби. Светло из те просторије би указивало да је Тона заузет, док би он, како Савић сведочи, могао бити и у кафани. Такође, Савић наглашава да је Хаџић волео да се потписује, чак и када га је неко у томе могао одменити: „Потписивао се нисам готово никад. То сам оставио председнику, знајући његову грдну сујету да се пред светом покаже, као да је он и точак, и душа, и било целе

<sup>48</sup> Милан Савић, *нав. дело*, 61.

<sup>49</sup> Исто, 61–62.

Матице<sup>50</sup>. У Савићевим белешкама присутан је благонаклонији однос према Тони и то у сегментима у којима се дотиче новосадског позоришног живота, премда указује да и у тој сфери има појединих мањкавости. Додуше, њих правда чињеницом да је био истински посвећеник позоришту: „[...] а за позориште дао је господин Тона и душу. Тако, да сам га једном приликом назвао мужем Матице српске који је са љубавнице, Позоришта, постао венчаној жени, Матици, неверан”<sup>51</sup>. Милан Савић се присећа да су га похвалили да је „добро глумовао” у својој младости јер је као дилетант ступио на позорницу, те да „то има Тона Хаџић на души”<sup>52</sup>.

## 1.5. Јубилеји Антонија Хаџића

Антоније Хаџић је своју 40-годишњицу рада прославио „нехотице”, у Суботици. Четрдесетогодишњица његовог књижевног рада навршила се 1899, али је прослава уследила нешто касније. Јубилеј му је честитао мостарски лист „Зора”, осврнувши се на његов рад: „Тона Хаџић је не само типична појава напретка, српске литературе и живота Матице, него је његов тваралачки дух привриједио највише у акцији и одржавању српске Талије у Војводини”<sup>53</sup>. Како „Зора” извештава, мађарска штампа, која не би за српску литературу знала да није Тоне и Змаја, пренела је вест о овом јубилеју. Хаџић није био рад да прославља свој јубилеј у Матици српској, иако је било планирано, сматрајући да су такве прославе излишне када је реч о живим посвећеницима српском народу. Прилика за макар и скромнију прославу настала је у Суботици, на Богојављење, када је Хаџић дошао у посету своме брату Јосифу, јер је дружина била на гостовању у Белој Цркви. Њихов земљак Тона је усклицима и прангијама дочекан на уласку у дворану црквене општине, праћен угледним Србима. Потом је заменик градског начелника и Тонин пријатељ, Средоје Ђорђевић, одржао говор, у коме је истакнуто да су Хаџићеви чиста душа, златно срце и све мисли биле посвећене српском народу: „Све за народ, и ништа за себе! – то ти беше цео живот твој!”<sup>54</sup> Као дар јубилару од суботичких поштовалаца, уручен је сребрни писаћи прибор. У име Задруге Српкиња Суботичанака, Даница Коњовић је након пригодног говора уручила споменицу од црквене кадифе, извезену златом. Хаџић, изненађен приређеном прославом, захвалио је свима, уз закључак да „он, од своје стране, налазио је и налази сву награду за рад свој у уверењу, да је увек, као веран син народа свога, савесно и поштено вршио поверене му дужности”<sup>55</sup>.

О Тониној 40-годишњици рада на пољу српске просвете и напретка, поводом које би за Матицу српску требало израдити портрет, пише Урош Предић, у априлу 1899. године. С обзиром на то да Предић има посла у перлеској цркви, предложио је Хаџићу да дође код њега у Орловат, како би у свом дому насликао његов лик. Предић напомиње да Хаџићев долазак не би био услуга него испуњење давног обећања да ће га посетити, чему би се и његова мајка обрадовала.<sup>56</sup>

<sup>50</sup> Исто, 63–64.

<sup>51</sup> Исто, 85.

<sup>52</sup> Исто, 55.

<sup>53</sup> „Антоније Хаџић (Тона)”, *Зора*, год. VI, бр. 1, јануара 1901, 42.

<sup>54</sup> „Импровизована прослава 40-годишњице А. Хаџића”, *Браник*, год. XVII, бр. 6, 13. (26) јануара, 1901.

<sup>55</sup> Исто.

<sup>56</sup> РОМС инв. бр. 13.662.

О 50-годишњици књижевног рада Антонија Хаџића објављен је чланак Буда Будисављевића Приједорског у „Бранковом колу“, заузевши његове прве четири стране. Али Хаџић, као и десет година раније, није желео да се званично обележава јубилеј његовог рада. Управни и књижевни одбор Матице српске ипак су успели да убеди председника да је управо неопходно пригодно обележити пола века рада, јер је 40-годишњица његовог рада прошла без прославе. Будисављевић пише о Тониној скромности: „Ко га позна, увидеће да он, као љубитељ дела и рада, стварања у тишини, а с једином амбицијом да користи Матици и народу – не мари за свечаности и бучне параде“<sup>57</sup>. Драгоцену дијахронијску перспективу Хаџићевог рада даје Будисављевић у овом чланку, усмеривши се пре свега на рад у Матици српској и чланке припремљене за „Летопис“. Будисављевић се осврће на његове преводе и чланке у периодици, као и друге домене његове културне делатности. Хаџић је пристао на прославу, уз молбу да се свечаност што једноставније уприличи. Да ће на Главној скупштини Матице српске, 31. августа 1909, бити поздрављен Антоније Тона Хаџић поводом 50-годишњице „обилнога и родољубивога рада“, извештава „Браник“. Иза чланка стоји Михаило Полит-Десанчић, који поздравља Хаџића као „врлог родољуба“, који је одиграо једну од кључних улога у опстанку Матице српске.<sup>58</sup>

Опширан чланак о 50-годишњици Хаџићевог рада, Буда Будисављевић Приједорски објављује и у хрватском листу „Илустровани обзор“. Будисављевић скреће пажњу на важност помињања Хаџића, увек доброг према хрватској браћи, као и блиског пријатеља и сарадника бројних хрватских писаца и културних радника. Овај хрватски лист детаљно преноси процес припреме обележавања јубилеја. Будисављевић је подсетио читаоце на неколико релевантних чланака о Хаџићу који потврђују његову истрајну и континуирану борбу, пре свега у опстанку Матице српске, а потом говори о његовој целокупној свестраној делатности. Између осталог, даје лични утисак о њему: „Тона је још и данас духом свјеж и све га занима. Не познајем тако умјерена човјека у јелу и пићу као што је он. Није аскета, али је пуританац, gentleman и необично благ и фин човјек“<sup>59</sup>.

О 50-годишњици Хаџићевог рада, 1909, извештава „Глас Црногораца“, уз благи осврт на његову биографију. На годишњој скупштини Матице српске, њен потпредседник Павле Гостовић истакао је заслуге тадашњег председника Матице српске, Антонија Хаџића, у раду више српских културних институција.<sup>60</sup>

<sup>57</sup> Буда Будисављевић Приједорски, „Једна педесетогодишњица“, *Бранково коло*, год. XV, бр. 35, 27. августа (9. септембра) 1909, 547.

<sup>58</sup> П–Д [Михаило Полит-Десанчић], „Антоније Хаџић“, *Браник*, год. XXV, бр. 189, 30. августа (12) септембра 1909.

<sup>59</sup> Буда Будисављевић Приједорски, „Антоније Хаџић“, *Илустровани обзор*, год. II, бр. 36, 7. студеноса 1909, 724.

<sup>60</sup> „Педесетогодишњица књижевног рада“, *Глас Црнојораца*, год. XXXVIII, бр. 38, 5. септембар 1909, 2.



Млади Антоније Хаџић,  
фото: Рукописно одељење Матице српске,  
инв. бр. XLVIII-11а



# ДЕО

Антоније Хаџић и  
Српско народно позориште

## 2. АНТОНИЈЕ ХАЏИЋ И СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

### 2.1. Управнички рад

Када је на позив кнеза Михаила Обреновића, одушевљеног представама новосадских глумаца, Јован Ђорђевић прешао у Београд како би управљао Народним позориштем 1868. године, нашао се Тона Хаџић као адекватна замена. Проглашен је за подначелника ДСНП на седници 16. септембра 1868, па преузима Ђорђевићеве послове као привремени управитељ. Одлазак Ђорђевића и једанаест глумаца у Београд, неопходних за формирање београдске позоришне дружине, није био једини проблем с којим се сусрело Српско народно позориште, јер је његов рад у наредним година знатно отежало то што је дошло до Аустро-угарске нагодбе. У датим сложеним политичким, економским и организационим приликама, Тона је достојно обављао своје задатке, о чему сазнајемо у тексту Тодора Манојловића, у коме пише о политичкој улози СНП-а. Тодор Манојловић скицира драгоцен портрет Антонија Хаџића:

„Својом увек дискретном, смерном презентацијом и достојанственим помало старински-церемонијозном учтивошћу, он је чинио утисак угледног образованог човека, интелектуалца који свакако заслужује поштовања, а можда и поверења. Знатно – ваљда баш и пресудно – појачавала је тај утисак његова брижљиво негована и очигледно у том смеру стилизована спољашња појава. Вазда од главе до пете одевен у црно, носио је увек исти чудни капут, нешто између ‘салонрока’ и ‘душанке’ из омладинског доба, украшене гајтанима. Најапартнији део његове тоалете међутим била је једна уска црна врпца коју је – како је он сам тврдио – везивао око чела ‘противу мигрене’, а која је његовом глатко избријаном доста правилно уобличеном лицу давала помало карактер класичне филозофске физиономије”<sup>61</sup>.

У чудни капут, поменут у Манојловићевом тексту, одевен је Антоније Хаџић на својим најпрепознатљивијим фотографијама. Салонрок је свечани (салонски) капут, док је душанка „врста српске средњовековне мушке горње одеће са дугим просеченим рукавима; врста доламе; горњи део мушког народног одела”<sup>62</sup>. Капут на који се мисли, специфичан спој традиционалног и модерног, био је помињан као душанка, скуп али

<sup>61</sup> Тодор Манојловић, „Политичка улога старог новосадског Народног позоришта”, *Сјоменица (1861–1961)*, СНП, Нови Сад 1961, 61.

<sup>62</sup> *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад 2011, 318.

и симболички важан комад одеће за тадашње омладинце. Текелијанац Коста Бошковић пише Антонију Хаџићу, 1859, да је набавио душанку, односно „црни салонрок са српским гајтанима“<sup>63</sup>. Бошковић помиње да се његова душанка разликује од бечких, због чега су му поручивали „живио Мађар!“. Наглашава да је веома скупа, али да се нада да ће наредне године више младих Срба играти у њима коло на балу. Душанка је, дакле, носила обележје српства и била је жељени одевни предмет младих српских интелектуалаца.

Тодор Манојловић даје врло сликовито Тонину појаву, која је остављала добар утисак у војвођанској средини, у којој је постао изузетно популаран. Према Манојловићевом мишљењу, припадао је кругу најважнијих књижевника „иако по свом стварном књижевном таленту и делу, он, наравно, ни издалека није спадао у исту вредносну категорију са једним Змајем, једним Јашом Игњатовићем или чак Лазом Костићем“<sup>64</sup>. Како је за рад СНП-а била неопходна благонаклоност мађарске просветне власти, мађарски комади су били врло заступљени на новосадској сцени. Манојловић не превиђа чињеницу да је Хаџићу лично пријала наклоност мађарских власти, те и да је био цењен у пештанским књижевним круговима попут Змаја. Хаџић је стога био члан мађарског књижевног друштва, Кишфалудијевог друштва. Манојловић даје још једну интересантну слику Тоне, као редовно уваженог госта у Мађарској краљевској опери: „Достојанствени, маркантни, а и помало бизарни странац са оном црном пантљиком<sup>65</sup> око мисаоног бледог чела, сам у помпезно претрпаном барокном оквиру интендантске ложе, могао је свакако да побуди каткад радозналост по којег члана публике“<sup>66</sup>. Манојловић наводи да би, кад би неко питао, разводник одговарао да је у питању „чувени српски књижевник из Јужне Мађарске који овде студира наша позоришта“<sup>67</sup>.



Антоније Тона Хаџић, управник СНП-а,  
фото-извор: *Енциклопедија СНП (1861–1986)*,  
III том, СНП, Нови Сад, 2021.

Као засебан период у историји СНП-а Боривоје Стојковић сагледава делатност за време управе Јована Суботића (начелника ДСНП) и Антонија Хаџића од 1868. до 15. августа 1871. Стојковић их одређује као родољубе дорасле решавању проблема и спасавању Позоришта од распадања. Суботић је, осим што је писао драме, био председник

<sup>63</sup> РОМС инв. бр. 147.

<sup>64</sup> Тодор Манојловић, *нав. дело*, 62.

<sup>65</sup> На Тонин портрет у нешто каснијим годинама наилазимо у аутобиографским белешкама Милана Савића у којима се такође помиње „омот“ око главе. Тона је у Матици имао много посла те је „морао уобручити главу, да од тешког напора не прсне“. Види: Милан Савић, *Прилике из моја животова*, прир. Миљивој Ненин и Зорица Хаџић, Академска књига, Нови Сад 2009, 65. У писму из 1867. Јовану Ђорђевићу, Тона се извињава због „неразговорног“ писања: „од главобоље болу ме очи па морам да ‘свракопишем‘“. Види: Писмо А. Хаџића Ј. Ђорђевићу, Нови Сад, 30. јула 1867, *Прејиска између Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића (1859–1895)*, прир. Божидар Ковачек, СНП, Нови Сад 1973, 104. Антоније Хаџић је дуго имао исти проблем, јер се у писму из 1893. жали Сави Петровићу због очију (РОМС инв. бр. 26.026).

<sup>66</sup> Тодор Манојловић, *нав. дело*, 63.

<sup>67</sup> Исто.

Казалишног одбора у Загребу, од 1863. до 1867, те је у СНП дошао са великим искуством. Њих двојица су реорганизовали Позориште: делили су улоге, држали пробе, набављали костиме и реквизиту, обојица су режирани и радили на побољшању квалитета глумачког израза. Интересантно је да Суботић, у једном сегменту аутобиографије, не превиђајући личне заслуге у унапређењу игре глумаца, хвали Ђорђевићев и Хаџићев рад, али и истиче одсуство њихове „театралне рутине”: „И под једним и под другим групирање представљача на позорници било је последња брига и потреба”<sup>68</sup>.

Антоније Хаџић се у састављању репертоара угледао на Беч и Пешту. Били су заступљени немачки, мађарски, француски комади различитих жанрова: шаљиве игре, водвиљи, мелодраме, комади с певањем, драме сентименталне или озбиљне садржине, трагикомедије, трагедије.<sup>69</sup> Хаџић је нарочито био обазрив приликом избора француских комада када је реч о репертоару. У Београду су извођени бројни уметнички озбиљнији комади, а у СНП-у су били избегавани с обзиром на сложенију природу рада. Позориште је гостовало у мањим војвођанским срединама у којима се још увек није развио озбиљнији уметнички сензибилитет, односно слободнија морална схватања у појединим текстовима нису могла бити примљена на адекватан начин.<sup>70</sup> Иако у мањој мери, у репертоар улазе драмска дела: Шекспира, Калдерона, Молијера, Шилера, Гетеа, Игоа, Ибзена и других на позорницама заступљених страних аутора. Хаџић је, углавном, имао слободу у репертоарском избору, а с њим су се најчешће слагали и његове одлуке одобравали начелници ДСНП: Јован Суботић, Стеван Брановачки, Михаило Полит-Десанчић, Стеван Павловић и Лаза Станојевић, као и Позоришни одсек.<sup>71</sup>

Тодор Манојловић истиче строгост Хаџићевог „режима”, али да је успео да оствари значајан ауторитет у позоришној дружини, будући да је био рођени глумац, не за сцену, како казује, него за живот, јер је могао да се уклопи у многе улоге: „Био им је васпитач, педагог, учитељ, лектор, редитељ, али пре свега старешина, шеф у најпотпунијем смислу речи, који је свој персонал строго подвргао позоришном закону и дисциплини, не трпећи ни сенку приговора”<sup>72</sup>. Таква дисциплина је била последица политичке ситуације, а сваки погрешан корак позоришне трупе могао је да угрози њихов рад. Манојловић убрзо долази до суштине, односно чињенице да је слобода политичког мишљења морала бити спутана, али да је све „милетићевце” управо и заштитило такво држање. Начело вансценске пристojности било је саобразно „сценској пристojности” о којој пише Манојловић у погледу избора, прераде и стила играња текстова. Све двосмислене речи у текстовима, чак и класика, брисане су, а жене нису смеле да се на сцени појављују у непристојним тоалетима. Тона је, дакле, желео да успостави пристojну представу народа о позоришту и глумачком животу и бољи статус позоришних уметника у друштву. Иако је заступао идеју дисциплинованог рада, Тону је одликовала изузетна саосећајност према глумцима. Наиме, примедбе о њиховој игри и савете није говорио пред другима већ њима лично. У тим саветима неретко би предочавао како би требало играти, имајући у виду игру неких великих глумаца које је гледао. Критика је зато понекад замерала да глумци „играју Тону”<sup>73</sup>.

<sup>68</sup> Јован Суботић, *Живот гра Јована Суботића (аутобиографија), Део 4, Лето: ејоха шрећа и четврџа*, прир. Јован Радонић, Градска библиотека у Новом Саду, Нови Сад 2009, 183.

<sup>69</sup> Боровоје Стојковић, „Репертоар Српског народног позоришта – скуп свих праваца и тежњи у страној и домаћој драматици (1868–1903)”, *нав. дело*, 246–247.

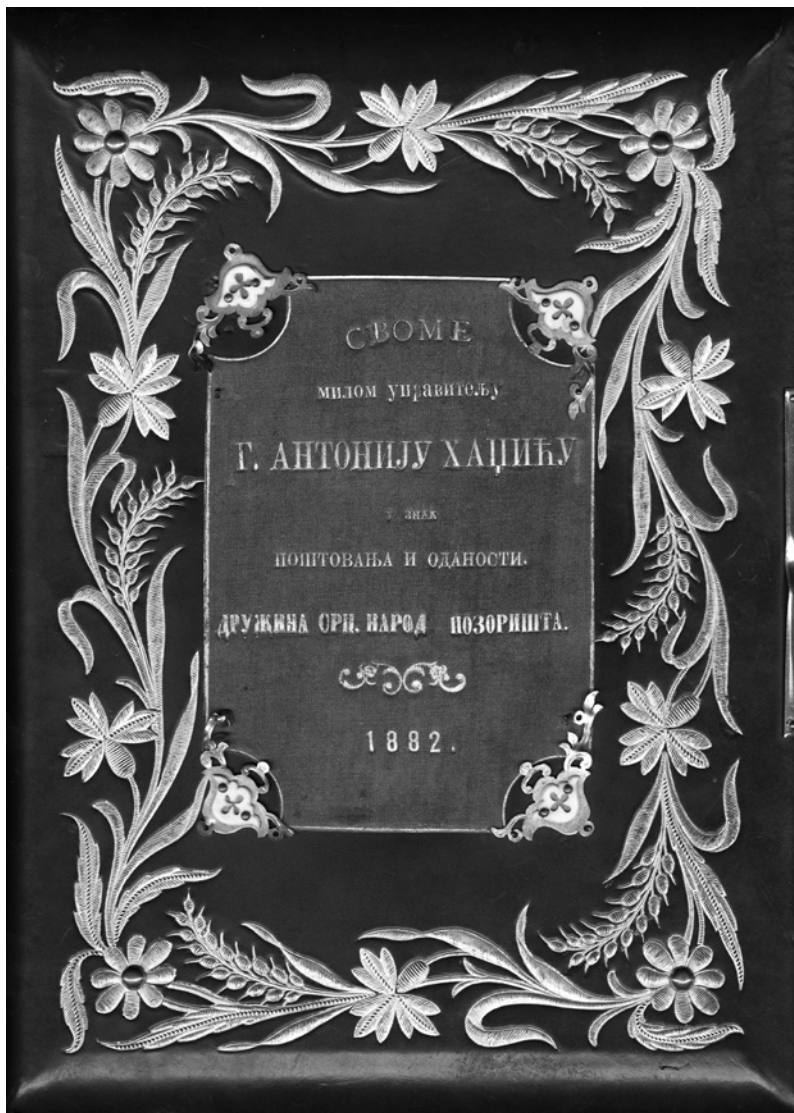
<sup>70</sup> Боровоје Стојковић, „Реалистички период (1880 – 1903)”, *нав. дело*, 254.

<sup>71</sup> Трива Милитар, „Антоније Хаџић и Српско народно позориште”, *Сјоменица 1861–1961*, Нови Сад, СНП, 1961, 382.

<sup>72</sup> Тодор Манојловић, „Политичка улога старог новосадског Народног позоришта”, *Сјоменица (1861–1961)*, СНП, Нови Сад 1961, 64.

<sup>73</sup> Трива Милитар, *нав. дело*, 384.

Глумци су ценили Хаџићев педагошки приступ и били су свесни свог напретка уз његове сугестије. Због неуморног труда уложеног у подучавање глумаца, позоришна дружина му је 1882. године „у знак захвалности и поштовања предала леп, богато украшен албум, у коме су слике како садањег управитеља Д. Ружића, тако и свију чланова позоришне дружине”<sup>74</sup>. Приврженост глумцима је препозната и преточена у златна слова натписа који краси албум: „Своме милом управитељу Г. Антонију Хаџићу у знак поштовања и оданости”. Даровани албум је испуњен Хаџићу драгим лицима, као и неколиким уметничким фотографијама које доносе типичне романтичарске призоре и алегоријске представе. Пажљива и елегантна израда корица албума, као и његов драгоцен садржај, чине вредну успомену на један полетни период српског позоришног живота, чији је неизоставни део био Антоније Хаџић.



Корица фото-албума који је дружина СНП-а поклонила Хаџићу у знак поштовања и оданости 1882, албум се чува у Музеју Војводине, Нови Сад, инв. бр. 2367, фото: Музеј Војводине, Нови Сад

<sup>74</sup> „Нови Сад, 30. јануара”, *Застава*, год. XVII, бр. 18. 31. јануара (12. фебруара) 1882. Албум који су глумци поклонили Тони Хаџићу, чува се у Музеју Војводине, у Новом Саду.

Како би театар остварио приснију везу са својим гледаоцима, јавља се идеја штампања листа који би пратио позоришну дружину. ДСНП покренуло је лист „Позориште“ 26. децембра 1871, чији је уредник, од тада па све до 1908, био Антоније Хаџић. У покретању листа, као једног од најсветлијих догађаја у тешком периоду рада Позоришта, Стојковић истиче и иницијативу коју је имао Стеван Брановачки, тадашњи начелник ДСНП.<sup>75</sup> Али доследни спроводилац идеје и вишедеценијски уредник листа остао је Антоније Хаџић, без обзира на његове друге дужности. Издавачки подухват на коме Хаџић ради од 1872. јесте и едиција „Зборник позоришних дела“, у којој су штампани различити репертоарски заступљени комади. У априлу исте године, на седници Позоришног одбора било је речи о глумачком пензионом фонду. Поменуто је да се Хаџић одрекао награде од 500 форинти, добијене за бесплатно управљање Позориштем, како би се успоставио темељ фонда. Донације фонду потицале су од одређених процената глумачких плата, годишњих представа или „изненадних“ родољубивих легата и других прилога.<sup>76</sup> Статут Фонда, који је израдио Антоније Хаџић, усвојила је скупштина ДСНП, 1885.<sup>77</sup>

Антоније Хаџић је вредно радио на различитим аспектима побољшања рада Позоришта, али његова умешност изнова бива препозната као неопходна изван места у коме се налази. Јован Ђорђевић је велику помоћ имао у Тони, када је реч о преузимању послова, стога се и од 1875. рађа слична идеја. Наиме, Ђорђевић предлаже Хаџићу да, препустивши привремену управу глумцу Димитрију Ружићу, пређе у Београд: „Онда Вас као брата молим и преклињем, да пређете овамо и тај рад овде наставите. [...] Ви можете и услове стављати, што ја нисам могао чинити г. 1868., јер сам ризиковао да због мене не буде ништа ни од позоришта“<sup>78</sup>. Иако рад да изнова помогне Ђорђевићу, Хаџић је спречен проблемима у Матици српској, јер је мађарско Министарство просвете послало допис да се Матица врати у Пешту. Ипак, Матица српска је остала у Новом Саду, али је предата управа над Текелијанумом Српској црквеној општини у Пешти.

Хаџић у фебруару 1877. обавештава да не може добити пасош док се „не сталоже“ околности, мислећи на потписивање мира између Турске и Србије. Политичким препрекама су биле придружене и здравствене: „Али да су ми баш и допустили, опет не би могао још за сад на пут: реконвалесценат сам. Боловао сам пуних тридесет дана, да од чега, већ од штуцања“<sup>79</sup>. Хаџић пише Ђорђевићу да проследи Позоришту званичну молбу за његов прелазак, како би што пре могао добити пасош. Док он не дође, предлаже да управитељ буде Милорад Шапчанин. О чврстој одлуци да пређе у Београд обавештава писмом и кнеза Милана Обреновића, али да му не допуштају политичке прилике, односно мишљења Угарског Министарства унутрашњих послова и Краљевског Комесаријата Земаљске владе у Земуну.<sup>80</sup> Опширније о договорима и свим (не)приликама поводом његовог покушаја преласка у Београд, Хаџић пише у опширном есеју у „Бранковом колу“, 1901. године.<sup>81</sup>

<sup>75</sup> Боривоје С. Стојковић, „Делатност СНП за управе Стевана Брановачког и Антонија Хаџића (до 30. VIII 1874)“, *нав. дело*, 237–238.

<sup>76</sup> „Глумачки пенциони фонд“, *Позоришће*, год. I, бр. 53, 9. априла 1872, 215.

<sup>77</sup> Боривоје С. Стојковић, „Први пенциони фонд и административне мере“, *нав. дело*, 232.

<sup>78</sup> Писмо Ј. Ђорђевића А. Хаџићу, Београд, 27. јуна 1875, *Прејиска између Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића (1859–1895)*, прир. Божидар Ковачек, СНП, Нови Сад 1973, 132.

<sup>79</sup> Писмо А. Хаџића Ј. Ђорђевићу, 12/24. фебруара 1877, *нав. дело*, 145.

<sup>80</sup> Писмо Хаџић А. (Антонија) упућено Милану Обреновићу, [17. марта 1877, Земун], *Друштво за српско народно позоришће – Нови Сад (1861–1941)*, Аналитички инвентар XX/3, Кутија 10/295, Ненад Предојевић, Архив Војводине, Нови Сад 2020, 219.

<sup>81</sup> О Хаџићевом есеју „Јован Ђорђевић“ види потпоглавље 2.6.2. Есеј о пријатељу – „Јован Ђорђевић“.

Историјске прилике су се неповољно одражавале на рад Српског народног позоришта али и Народног позоришта у Београду, у периоду од 1876, због српско-турског ратног сукоба. Како је било тешко финансијски одржавати оба позоришта, родила се идеја да се позоришта уједине, те да настане нова дружина. Ту мисао је, како Ђорђе Малетић наводи, покренуо сам Хаџић, у страху да ће новосадско позориште бити затворено. Међутим, требало је отпустити поједине чланове из обеју дружина, са чиме се Хаџић никако није слагао. Матија Бан је захтевао да се подједнак број глумаца отпусти из обе дружине, па се, како договор није успостављен, обратио министру просвете. У његовом обраћању је изнета опасност идеје образовања нове дружине, због чега се од идеје убрзо одустало. Наиме, аустроугарска влада би вероватно забранила такву врсту сарадње, а такав рад са собом би донео и финансијску неизвесност: „Иначе да тога и није, ми, усвојивши предлог г. Хаџића, одузимљемо нашем позоришту карактер државне установе, с којом је везана и субвенција; понижавамо наше државно позориште до незнатности амбулантног позоришта”<sup>82</sup>. Антоније Хаџић у преломним тренуцима опстанка Позоришта није желео да учини било какав корак који би се неповољно одразио на његове глумце.

Једнако пажљив је био и када су питању били други позоришни сарадници. Примера ради, позоришна дела Милана Савића била су постављена у СНП-у, те се он присећа дела *Последња воља* из 1879. године, које није наишло ни на какву реакцију публике. Публика и глумци су се у тишини разишли, а Савић ипак није остао сам: „И ја бих на мрачној позорници остао сам, да није ту био господин Тона. Водећи ме кроз капицик на улици, рече ми благо: ‘Видите, Милане, да је лакше дело критиковати, него га написати’”<sup>83</sup>. Хаџић му је боље стиснуо руку и при томе се умотао боље у своју историјску кабаницу „деал”. Хаџићев стисак руке на симболичком плану јесте гест потврђивања чињенице да је позориште врло сложен систем, те да је потребно истинско разумевање и брижљив однос према свим његовим доменима рада. Будући да је Савића опомињао како би његове критике у листу „Позориште” требало да буду мање оштре, те да његово дело није остварило позоришни успех, могли бисмо очекивати да је Тона победоносно ликовео. Међутим, он је добро разумео тежину задатка какав јесте писање оригиналних дела, па је Савићу, на његовом примеру, сугерисао узрок своје перцепције критике и уредничке политике. Но Савићева шаљива игра *Проводације*, 1883, наишла је на изненађујући успех. Публика је аплаузима поздрављала глумце и смејала се. Савић је, међутим, увидео да бурне реакције публике потичу од „клакера”, које је обезбедио сналажљиви Тона<sup>84</sup>.

Највећи утицај Антонија Хаџића у СНП-у био је од 1868. до 1903, чак и када су га други мењали на позицији управника. Заступници управника, ангажовани услед његове пословне заузетости, имали су оперативно-организационе дужности, али је суштински он управљао Позориштем. Бранислав Нушић је од 1903. године управник, а Хаџић је до 1905. подначелник ДСНП и председник Позоришног одсека. Начелник ДСНП је до 1915. године, али није имао исти утицај.<sup>85</sup> Интересантан је Стојковићев поглед на значајан период рада Позоришта, будући да се начелници смењују, а Хаџић и даље остаје кључна фигура: „За све то време око Позоришта се купило и ширило коло

<sup>82</sup> Ђорђе Малетић, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, Чупићева задужбина, Београд 1884, 873.

<sup>83</sup> Милан Савић, *Прилике из моје животице*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић Академска књига, Нови Сад 2009, 87.

<sup>84</sup> Милан Савић, *нав. дело*, 87–88.

<sup>85</sup> Боровоје С. Стојковић, „Делатност управе у периоду Антонија Хаџића и Четири начелника друштва”, *нав. дело*, 234.

родољуба-ентузијаста, многи су долазили и одлазили, само га Хаџић није никад изневеравао и напуштао”<sup>86</sup>.

Др Лаза Станојевић, лекар и један од начелника ДСНП, у својој критички интонираној књижици из 1906, о Позоришту у периоду од 1881. до 1905, у више наврата истиче повластице Антонија Хаџића. Његов текст је првенствено покренут неправдом која му је учињена од стране Управног одбора након отпуштања управника Бранислава Нушића, 1905. У намери да шире сагледа проблем начина управљања Позориштем, који је резултирао неповољним догађајем, Станојевић као вишегодишњи сведок на педесетак страница проматра финансијску и организациону политику.<sup>87</sup> Будући да се испоставило да Нушић, премда успешан драмски писац, није показао умешност у позоришној организацији, нарочито у финансијском домену јер је значајно „оштетио” позоришну касу, др Станојевић је морао да га разреши дужности управника. Станојевић је био спреман да преузме привремену управу, док би га Ружић мењао када он није ту. Лукић и Добриновић би обављали послове у вези с глумачком школом и позорницом, на шта су сви пристали. Међутим, коначна одлука је донета без Станојевићевог знања. Један Станојевићу непознати члан Управног одбора Д[ушан]. Радић, позван је да изнесе предлог који се разликује од његовог. Наиме, већина би ипак волела да дужност привремене управе припадне Пери Добриновићу. Након непријатне и само Станојевићу неочекиване ситуације, Тона га позива да наставе седницу, што он одбија: „На то ће г. Тона – преврћући мефистофелски очима: *‘Та и мени је већ гозлојргило не ћу ни ја гујо’*. Мислим се, ко те незна... та то и јесте све твоје масло”<sup>88</sup>. Најважнији сегменти годишњих извештаја и увиди у материјално стање послужили су Станојевићу да читаоцима предочи све нејасности у вези с пословањем Позоришта. Он се присећа седнице Управног одбора на којој је предложио да уведе ред у позоришној дружини јер је примећено да постоје бројни непотребни трошкови. Пошто се Тона супротставио његовом ангажману, он примећује да су се повукли гимназијски професори који су му накнадно признали да су то учинили јер би Тона требало да одигра значајну улогу у изједначавању њихових плата са платама мађарских професора. Потом, Станојевић пописује колико је било новца из благајне издвојено у претходним годинама за Хаџићев рад, премда је у извештајима са скупштине било истицано како је Тона надзор над Позориштем обављао бесплатно, из чисте љубави. Без намере да одбранимо Хаџићев однос према материјалним добрима Позоришта, морамо приметити да се Станојевићеве критике односе на другу половину Хаџићевог позоришног рада, те да је његово залагање у кључним годинама развоја Позоришта било истински засновано на чистој љубави. Резигнираност Станојевићева уткана је у читав текст, и чини се да је то основно начело из кога извире целокупно виђење позоришне организације. Наиме, када жели да укаже на чињеницу да је узалуд плаћан Тонин надзор приликом гостовања позоришне дружине, Станојевић појашњава:

„Иде по штампаријама, односи и доноси, саставља и коригује плакате и цедуље за поједине претставе, а после сваког чина на представи иде од места до места код познатих и запиткује, како им се допада ово ил’ оно у комаду? ил’ игра овог и оног

<sup>86</sup> Исто, 243.

<sup>87</sup> На основу извештаја скупштине Друштва из 1908. сазнајемо да је Станојевићева „брошура” изазвала бурне реакције. Примећено је да у њој постоје многе неправилности и оптужбе које је требало испитати, стога се формирао пододбор који је то размотрио. Види: Записник са Скупштине ДСНП одржане у Новом Саду 11. јануара 1908, *Друштво за српско народно позориште – Нови Сад (1861–1941)*, Аналитички инвентар XX/1, Кутија 5/49, Ненад Предојевић, Архив Војводине, Нови Сад 2016, 42.

<sup>88</sup> Лаза Станојевић, *О Српском народном позоришту (1881–1905)*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци 1906, 8.

глумца-це? итд. а кад год сам ја био на проби њега нисам никада видео”<sup>89</sup>.

Из овог сегмента Станојевићеве књижице, у коме је посведочена Тонина свакодневица, када је реч о гостовањима позоришне дружине, видимо да је он суштински обављао посао намењен надзорнику дружине. Чини се да је, из данашње перспективе гледано, Тона обављао посао који би чинили људи из различитих сфера позоришног рада (у савременом контексту, продуцент), будући да се интересовао за промоцију представа и њихову рецепцију. На Тонину улогу приликом гостовања Позоришта осврнуо се и Тодор Манојловић, наглашавајући његову спремност, односно прецизно израђен план гостовања:

„Сваке године пред пролеће би сам Тона Хаџић (он лично!), са брижљиво израђеним планом целе турнеје у џепу, кренуо на пут да би редом у свим местима која су долазила у обзир учињено припреме за предвиђено гостовање, тачно утврдио његово време и услове, скупио абонмане и споразумео се о репертоару, једном речју: да би солидно организовао целу ствар – како се то увек и очекивало од Српског народног позоришта, и како је Тона то и заиста беспогрешно умео да изведе”<sup>90</sup>.

Тона је био одговоран за организацију представе, али је, судећи према Станојевићевим тврдњама, био немаран када се радило о подношењу рачуна и финансијских извештаја. Тона је, као што нам је познато, готово читав радни век посветио Позоришту, те се у њему осећао „као код своје куће”. Стога, према материјалној сфери рада у неким тренуцима можда није имао претерани обзир. Антоније Хаџић је припадао малобројном кругу људи који су свој живот истински посветили позоришту, а управљао је Позориштем и преузео је на себе највећу одговорност у најнеповољнијим годинама, па тиме можемо појаснити овакву врсту блиског, а понекад и неодговорног односа у административним и финансијским пословима. Готово анегдотске цртице из позоришног живота сујетом су осенчиле Тонин портрет из кога нам бива јасно да „рачуни”, материјални, а пре свега међуљудски, између Станојевића и Тоне, нису били разрешени:

„Колико далеко иде г. Тоне ‘свјаческаја’ сујета, може се видети већ из тога, што он код мене жива и здрава начеоника друштвеног – а станујем у Н. Саду – *йоййисује гийломе* за чланове срп. нар. позор. не може сиром да дочека, да се ја већ једаред цабајишем председништва, ох сујето, над сујетама, твоје је право име: Тона”<sup>91</sup>.

Милан Савић описује Станојевића као идеалисту који се врло срдито на неправду. Тона је позвао Савића да спречи објављивање брошуре, али је она, ипак, објављена. То је искритикованог Хаџића уплахирило, али не задуго:

„Брошира је изашла и ја сам ретко кад видео кога тако уплахиреног као господина Тону. Ипак се он брзо прибрао. Подносио је он и јаче ударе а у опасним кризама се умиљато знао

<sup>89</sup> Исто, 37.

<sup>90</sup> Тодор Манојловић, „Политичка улога старог новосадског Народног позоришта”, *Сјоменица (1861–1961)*, СНП, Нови Сад 1961, 68.

<sup>91</sup> Лаза Станојевић, *нав. дело*, 46.

склонити под закриље женскога света, од шипарице па до часне старице, нарочито старице, или је 'морао' ићи у Пешту"<sup>92</sup>.

На крају књижице Станојевић указује да је Тона од самог преласка из Пеште имао бесплатан стан, огрев и осветљење, те да је и као секретар добијао новац за станарину, док други Матичини становници нису уживали исто право. Када је Антоније Хаџић постао председник Матице српске, за секретара је постављен Милан Савић, који, ипак, није имао сва права: „Јер као секретар је био тако 'код куће', да је у Матици и спавао, грејао се па чак се тако већ 'окоскућио' да се показивао, као да он у свом великом стану даје и Матици неке просторије на употребу. Човек добра срца и широких груди!!!"<sup>93</sup>

Да је могуће да је Хаџић у својим позним годинама изгледао као некаква препрека у напретку Матице српске, претпоставља Лазар Чурчић, правдајући то његовом старошћу.<sup>94</sup> Једна од таквих ситуација у којој је старост утицала на озбиљан превид у послу, јесте проневера новца у Матици српској, 1911, због чега се Хаџић повлачи са места председника. Наиме, проневеру Матичиног иметка и Матици поверених фондова извршили су Лаза К. Манојловић, благајник, и Аркадије Марковић, главни књиговођа, који је годинама лажно водио књиге.<sup>95</sup> У писму Стојана Новаковића, председника Српске краљевске академије, политичара и књижевника, чија су бројна писма била упућена Антонију Хаџићу, помиње се проневера као велика морална штета начињена српском народу.<sup>96</sup> У новембру 1911. Новаковић изражава жаљење што Хаџић напушта Матицу српску и распитује се да ли је одлучио чиме ће се бавити.<sup>97</sup>

Станојевићев негативан однос према Тони у сагласју је с изразито критички интонираним речима у оквиру кратког Стајићевог биографског текста посвећеног Тони, кога одређује као плагијатора<sup>98</sup> и „одметника од бечкеречког програма“, који је суверено уживао Матичина материјална добра.<sup>99</sup> Стајић помиње одметништво, имајући у виду Хаџићев политички ангажман. Тону је Милетићева Српска народна слободоумна странка бирала за новосадског посланика на Угарском сабору 1875, 1878. и 1881. године. За посланика је изабран 1878. Он је, ипак, био „одметник од бечкеречког програма“, односно од политичких настојања Српске народне слободоумне странке. Кандидатуром у Турској Кањижи<sup>100</sup>, опредељењем за кикиндски програм, приклонио се странци Калмана Тисе. Лист „Стармали“ извештава да је се-

<sup>92</sup> Милан Савић, *Наши сџари*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Градска библиотека у Новом Саду, Нови Сад 2010, 74.

<sup>93</sup> Милан Савић, *Прилике из моја живоџа*, исто, 2009, 58.

<sup>94</sup> Лазар Чурчић, „Антоније – Тона Хаџић, секретар и председник Матице српске (сто педесет година после рођења)“, *Раг Матице српске*, год. XIV, бр. 21, Матица српска, Нови Сад 1984, 78.

<sup>95</sup> „Извештај Управног одбора Матице српске о даљим поступцима у вези с проневером“, Штампарија Учитељског деон. друштва „Натошевић“, Нови Сад 1911, 4.

<sup>96</sup> РОМС инв. бр. 2414.

<sup>97</sup> РОМС инв. бр. 2415.

<sup>98</sup> Интересантно је да и Димитрије Кириловић у тексту усмереном на период рада Позоришта када је на његовом челу Антоније Хаџић, износи замерке (прецизније осуде) на рачун његовог рада уопштено, као што то чини Станојевић. Наиме, „Антоније Хаџић није дао ни једно озбиљније литерарно дело. Њега су прогласили за књижевника прво мађарски писци чија су се дела, већином прерађена и посрбљена, налазила на репертоару Српског народног позоришта, а после они професори новосадске Српске гимназије који су сарађивали са Хаџићем у Матици и Позоришту, а којима је благодатност Хаџића као члана Патроната Гимназије увек могла добро доћи“. Види: Димитрије Кириловић, „Период Антонија Хаџића (1868–1916)“, *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, књ. 4, св. 2, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци 1931, 255–256.

<sup>99</sup> Васа Стајић, *нав. дело*, 1940, 212–216.

<sup>100</sup> У писму Каменку Јовановићу, у мају 1884, Антоније Хаџић се жали што се кандидовао за пештански сабор у Турској Кањижи. Осим што је желео да помогне „народној ствари“, народ га је убедио да једино он може решити проблем корупције, али, напомиње да је њихов народ ипак покварен. (РОМС инв. бр. 17.137). Јовановићу пише да је уморан јер мора да обиђе читав срез, што помиње и у писму Сави Петровићу. (РОМС инв. бр. 19.892)

кретар Матице, Тона, сигурно покретач идеје да се честита 10-годишњица министарског рада Калману Тиси.<sup>101</sup> Када се Хаџић, након изборног неуспеха, повукао из политичког живота, Стајић заједљиво напомиње да је убрзо заборављено његово политичко одметништво.

Тонина политичка опрезност наилазила је на сумње, али како Манојловић тврди, неоправдано:

„Народно позориште је упркос свим опортунистичким скрупулама Тоне Хаџића верно и ревносно спроводило своју националну пропаганду; разуме се, никако неким отворено демонстративним, а исто тако ни тајним конспираторским путем – и једно и друго би у оно доба, у Војводини, било конкретно неспроводљиво –, већ просто и једноставно: вршењем своје уметничке функције“<sup>102</sup>.

У књизи *Позоришна криџика* Тодора Манојловића, коју је приредила Марта Фрајнд, налази се Манојловићев текст из *Сјоменице* поводом 100-годишњице рада СНП-а, али је обогаћен још једном белешком која у оквиру *Сјоменице* није објављена. Белешка је донета према машинопису похрањеном у фонду Тодора Манојловића у Архиву Зрењанина (сигн. IV/2019). У оквиру ове белешке помиње се улазак у XX век, пропраћен смрћу важних позоришних делатника, што је кулминирало на Видовдан, 1914. године. Тај дан Манојловић означава крајем старог новосадског Народног позоришта. Од глумаца који се нису на време сакрили, старији су похапшени, док су млађи послати на фронт.<sup>103</sup> Антоније Хаџић је, видећемо, у својој скромној и хладној соби последње дане живота провео чувајући позоришне костиме и реквизите.

## 2.2. Хаџићеве режије и „удесбе“

Пишући о почецима редитељског рада у српском позоришту, првенствено повереног појединим члановима управног одбора или истакнутим глумцима, Боривоје Стојковић појашњава да је одсуство потпуних података о тадашњим редитељским замислима условљено неискуством позоришних рецензента услед кога нису могли уочити редитељски допринос у инсценацији.<sup>104</sup> Осим што је преводио, Хаџић је пре-радио бројна дела домаћих и страних аутора, што су биле његове „удесбе“. Сценско удешавање је подразумевало његов особен драматуршко-редитељски поступак „који се, не ретко, састојао од обичног уношења основне реченичке јасноће и реченичког и логичког акцента у текст, често непријемљив глумцима с једва основним школовањем, до пропорционирања драмског текста, скраћивања и везивања ради приступачности публици“<sup>105</sup>. На основу критичких текстова и извештаја о позоришним изведбама, видимо да је Антоније Хаџић најчешће помињан као аутор удесбе, док се повремено јављао и као редитељ. Када је у питању Хаџић, границе позоришних послова су биле врло по-

<sup>101</sup> Ј., „Шетња по...“, *Сшармали*, год. VIII, бр. 5, 20. фебруара 1885, 34.

<sup>102</sup> Тодор Манојловић, „Политичка улога старог новосадског Народног позоришта“, *Сјоменица (1861–1961)*, СНП, Нови Сад 1961, 66.

<sup>103</sup> Тодор Манојловић, „Споменица СНП, 1861–1961 (1961)“, *Позоришна криџика*, прир. Марта Фрајнд, Градска библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин 2010, 444–445.

<sup>104</sup> Боривоје Стојковић, „Режија“, *нав. дело*, 165.

<sup>105</sup> Петар Коњовић, „Сентомаш и Српско народно позориште“, *Сјоменица 1861–1961*, Нови Сад, СНП, 1961, 15–26.

мерљиве. Како је и сам био ангажован у готово свим доменима рада Позоришта, Хаџић је као аутор удешеног комада на специфичан начин био и редитељ, што се односи на представе које нису имале потписаног редитеља. Увидом у вишедеценијска сценска удешавања, ишчитавају се особености Хаџићевог драматуршко-редитељског поступка и осветљава се рецепцијска слика делића тадашњег позоришног репертоара.

### 2.2.1. Максим Црнојевић

Значајан показатељ потребе српске омладине окупљене око Преоднице да светске токове литературе доведе у везу са сопственом литературом, поред кључне идеје да се она управља према својој народној књижевности, јесте организовање Шекспирове 300-годишњице рођења, у Новом Саду, 1864. године. Драмска дела настала шездесетих и седамдесетих година XIX века умногоме су одређена идејама које је неговала Уједињена омладина српска, стога су кројена у духу народне књижевности и неговања националне прошлости.<sup>106</sup> Српско народно позориште је подстицало писце да на том романтичарском таласу богате репертоар. Осврнувши се на значајне драме Ђуре Јакшића *Сеоба Србаља* (1863) и *Јелисаветија кнегиња црногорска* (1868), Васо Милинчевић истиче да је са *Максимом Црнојевићем* Лазе Костића романтичарска драма коначно добила битку у нашој књижевности. *Максим Црнојевић*, трагедија у пет радњи, настала је на основу народне епске песме *Женигба Максима Црнојевића*. Максим је лишен изузетне лепоте услед богиња, те га у улози младожење на венчању са дуждевом кћери Анђелијом заступа Милош.

О Костићевом делу, у контексту Тонине удезбе, сведочи Милан Савић: „Тонина оловка харчила је гдегде немилице, и по лепоти и по замисли и по склопу и по дикцији, да је сам Лаза тај зли 'удес' назвао *скандалом*“<sup>107</sup>. Замерка упућена Хаџићу односи се на друго, редиговано (за сцену прилагођено) издање из 1872. године. Хаџић је тврдио да је дело штампано уз Костићев пристанак, што је пак он негирао. Дело је штампано и у оквиру едиције „Зборник позоришних дела“ у готово идентичном виду, 1887. Костић није могао да опрости поједине „аљкавости“, које на сцени можда нису биле видљиве, али у штампаном издању јесу:

„Костић је морао бити незадовољан овим издањем не само због тога што је било механички и у многим случајевима невешто скраћено, тако да је могло да пружи нетачну представу о његову делу, него што је и иначе аљкаво редиговано. Тако су у четвртој појави II чина Максимове речи *Елем је истина* (II 4, 64) овде приписане Милошу (61)“.<sup>108</sup>

Како бисмо дошли до Тонине интервенције на Костићевом тексту, неопходно је да се осврнемо на околности настанка трагедијског првенчета младог Лазе Костића. Средином 1860, Костић писмом обавештава Хаџића да има нову тему за драму, те да се она зове *Максим Црнојевић*. У октобру исте године помиње да је план за драму готов, да је нешто мало написано а да су два до три акта у глави израђена „ал' док је у

<sup>106</sup> Васо Милинчевић, „Уједињена омладина и српска драма шездесетих година“, *Уједињена омладина српска: зборник радова*, Историјски институт, Матица српска: Београд, Нови Сад 1968, 195–211.

<sup>107</sup> Милан Савић, *Лаза Костић*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Службени гласник, Београд 2010, 136.

<sup>108</sup> Живомир Младеновић, „Трагедија Максим Црнојевић и њен рукопис“, *Зборник историје књижевности Одељења литеаратуре и језика Српске академије наука и уметности*, књ. 4, Београд 1964, 72.

глави може се још свакојако изврнути<sup>109</sup>. Костић обавештава Тону у септембру 1862. да „Ромео напредује с Максимом заједно у једној fronti“<sup>110</sup>. Годину дана касније Костић обавештава Хаџића да је довршио *Максима*, те да би хтео да га прода Матици српској. С обзиром на то да су постојале неповољне финансијске околности, не може га дати јефтиније од 500 форинти, па моли Тону да му јави Матичину одлуку. „Летопис Матице српске“ је требало да објави први чин *Максима Црнојевића*, у првој свесци, 1863, али је та свеска ипак изашла тек 1864. године. На основу Костићевог писма сазнајемо да је с пролећа 1864. у току процес рецензирања његовог *Максима Црнојевића*: „IV акат Максима опет се демолира и то и паки радикално, у конференцији с Јолесом. Ако буде седнице *Шелеграфишии* ми резултирај онај час, ма било њо њоноћи“<sup>111</sup>. Један од оцењивача Костићевог дела био је Јован Суботић, чији суд није био повољан. У 109. свесци „Летописа“ за 1864, штампан је његов суд, прочитан на седници Матичиног Књижевног одбора, на основу кога препоручује да се за Костићево дело заузме други издавач, јер драма, поред добрих места, има много мана, па неће наићи на велико интересовање читалаца. Суд Андрејевића и Суботића умногоме је био усмерен и на економски аспект услова откупа, односно штампања већег броја примерака него што би Матичина каса могла себи да приушти у периоду пресељења Матице српске у Нови Сад. *Максим Црнојевић* је штампан тек 1866. године, у 500 примерака, што је много мање у односу на првобитну жељу писца. Ипак, изванредни таленат и списатељску храброст Костића велича Јован Ђорђевић, саобразно похвалном суду и трећег рецензента, Јована Андрејевића.

Паралелно с незгодама у вези са штампањем дела, одвијале су се и потешкоће поводом сценског оживљавања *Максима Црнојевића*. Без обзира на Ђорђевићеву вољу, глумачки ансамбл није био спреман за играње, а потом је Костићева посвећеност испитима допринела одлагању постављања представе на сцену. Премијерно је одиграна тек почетком 1869, у режији Антонија Хаџића. Публика је, као и глумци, постављање ове представе доживела као велику свечаност. Тона је имао озбиљнији приступ него иначе, а глумци су били много посвећенији.<sup>112</sup> Оспоравање сценског успеха *Максима Црнојевића* било је присутно због „сакатог ‘удеса’ Тоне Хаџића“<sup>113</sup>, али то није нашкодило литерарној и позоришној вредности дела.

О првом извођењу *Максима Црнојевића* обавештава „Застава“ у оквиру свог Подлиска, усмеривши се првенствено на глумачку игру. Похваљени су Драгиња Ружић за улогу црногорске кнегиње, Лаза Телечки као Максим и други глумци, али је критика усаглашена око тога да су њихова дикција и покрет на озбиљнијем нивоу на почетку представе, а да је потребно време да се усаврше. Похваљена је позоришна управа која је набавила нову декорацију и оружје.<sup>114</sup> Позоришну критику о овом делу исписује сам Костић, анонимно, у листу „Матица“<sup>115</sup>. У једном чланку о дружини Српског народног позоришта за сарајевски лист „Нада“, Костић помиње своју критику *Максима Црнојевића*, исписану због инсистирања, главобољом или „пречим пословима“, преокупираног управника: „Ја сам се испрва смијао лудој жељи, снебивао се од чуда, отимао

<sup>109</sup> Лаза Костић, „Хаџићу, Нови Сад, између 1. и 12. октобра 1860“, *Прејиска*, I, прир. Младен Лесковац, Милица Бујас и Душан Иванић, Матица српска, Нови Сад 2005, 53.

<sup>110</sup> Лаза Костић, „Хаџићу, Нови Сад, 30. августа/11. септембра 1862“, *нав. дело*, 60.

<sup>111</sup> Лаза Костић, „Хаџићу, Нови Сад <крајем марта/почетком априла 1864>“, *нав. дело*, 68.

<sup>112</sup> Живомир Младеновић, „Трагедија Максим Црнојевић и њен рукопис“, *Зборник историје књижевности и Одељења лијтературе и језика Српске академије наука и уметности*, књ. 4, Београд 1964, 41.

<sup>113</sup> Милан Савић, *Лаза Костић*, исто, 2010, 32.

<sup>114</sup> „Пета престава 23. октобра...“, *Застава*, год. IV, бр. 135, 14. новембра 1869.

<sup>115</sup> оу. [Лаза Костић], „У четвртак 23 октобра: ‘Максим Црнојевић’“, *Матица*, год. III, бр. 33, 30. новембра 1868, 779–781.

се из петних жила. Узалуд! Кога дочепа какав очајни уредник, тога не пушта жива, као утопљеник<sup>116</sup>. Како нико није могао испунити тај задатак, Костић исписује критику тако „сретно“ да га нико није познао, а ни Тона га није одао.

Поигравајући се утисцима некадашњих рецензената своје драме, а нарочито са „немислостивом осудом“ Јована Суботића, Костић исписује врло строго интониран текст. Критичар ће рећи да се Костић усудио да користи јамб, док, примера ради, Суботић сматра да је за трагедију најбољи трохеј. Аутор критике се нада да ће писац бити зрелији, чиме алудира на Суботићев суд. Он се осврће на студиозност глумаца у разумевању својих улога али и на грешке у подели улога.

16

## СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

ПРЕГЛЕДАТА.
ПРЕДСТАВА ТРЕЋА.
БРОЈ 1.

У НОВОМЕ САДУ У УТОРАК 4. ЈАНУАРА 1872.

У НОВОЈ ПОЗОРИШНОЈ ДВОРАНИ:

# МАКСИМ ЦРНОЈЕВИЋ.

ТРАГЕДИЈА У 5 РАДАЊА, НАПИСАО ДР. ЛАЗА КОСТИЋ, ЗА СРПСКУ ПОЗОРИШНИЦУ УДЕСИО А. ХАЦИЋ, МУЗИКА ОД А. МАКСИМОВИЋА.

**О С О Б Е:**

<p>Дужде од Млетака . . . Зорин.          Ђорђе, син му . . . . . Станчић.          Анђелија, кћи му . . . К. Савићева.          Филета, удовица дуж-          девог сина Марка . . . Ј. Маринковићка.          Иво Црнојевић . . . . . Ружић.          Јевросима, жена му . . . Д. Ружићка.          Максим, син му . . . . . Брани.          Милош Обреновић . . . Недељковић.</p>	<p>Јован Капетан, њени          синовац . . . . . Лукић.          Илија Јмковић . . . . . Лесковић.          Милић Шереметовић . . . . . Пешић.          Бурга Кујунџић . . . . . Соколовић.          Надан Ђојимир . . . . . Суботић.          Радоје, црногорац . . . Рашић.          Прва маска, друга маска . . . Бушић. Пешић.          Вионоша . . . . . Хаџић.</p>
--	---

Војводе црногорске, млетачка господа, црногорци, млечичи, пажеви, маске, сватови, слуге. — Збива се у Млеткама и у Црној Гори.

Улазне цене: Седиште у кругу 1. вр. а. вр. — Седиште првога реда и на страни 80 н. а. вр. — Седиште другог реда и на страни 70 н. а. вр. — Седиште трећег реда 50. н. а. вр. — Стајање 40. н. а. вр. — Галерија 20. н. а. вр. — Ђаци, деца, али само уз своје родитеље, и војници до наредника плаћају 20. н. а. вр.

У четвртак 6. јануара први пут: „ГРАНИЧАРИ.“ Позоришна игра у три радње, с песмама, од Ј. Фрајденрајха, за српску позоришницу удедио А. Хаџић, музика од А. Максимовића.

Поједини бројеви овога листа продају се обдан по 5. н. а. вр. и то: у трговини Пере Попадића, Паје Милосављевића, Стеве Рагковића и Јоце Филиповића, у срп. народној задружној штампарији, у позоришној писарници и у вече на каси.

**ПОЧЕТАК У 7 А СВРШЕТАК У 10 САХАТА У ВЕЧЕ.**

Плакат за *Максима Црнојевића* Лазе Костића, за српску позоришницу удедио Антоније Хаџић, представа играна 4. јануара 1872, фото-извор: „Позориште“, бр. 3, 1872.

<sup>116</sup> Laza Kostić, „Zimušnje glumovanje 'Srpskog narodnog pozorišta' u Novom Sadu“, I, *Nada*, god. I, br 17, 1. septembra 1895, 323.

Интересантно је да је *Максим Црнојевић* годинама био заступљен на репертоару, те да се низ глумаца смењивао у различитим улогама, што је предмет једне шалвие критике Јована Грчића из јануара 1882. Грчић одлуку позоришне управе о игрању на дан Богојављења назива „опасном шалом“, јер се Максим Црнојевић, као стари љути оклопник нашао у невољи, али су се улоге врло заплеле и испрекрштале. Он се сећа некадашњих улога, те из визуре прошлог коментарише тренутну игру глумаца, чије улоге назива шалом управе<sup>117</sup>. У 25. броју листа „Позориште“, 1884, добијамо потврду да *Максим Црнојевић* јесте део репертоарске традиције: „Осетили бисмо ваљда неку празнину, кад би прошла сезона, а Максим нам се не би приказао, – тако наша публика гледа радо овај комад“<sup>118</sup>. Посебно интересантан део овог текста јесте осврт на природу удешених комада, што је, без обзира на одсуство прецизније критике на рачун Тониног рада, драгоцен сведочанство о њиховој условљености. Димитријевић примећује да су удешавања „клаузуле“, често присутне на позоришним најавама класичних комада:

„Удешавања ова нису ништа друго него прекраћивања, и тако је нашој публици ускраћено, да може класична дела у њиховој целини на нашој позорници гледати. Ово је заиста врло жалосна околност, и кад не би знали, да је ово скраћивање често изазвано или оскудицом наше сиромашне позорнице или маленим бројем нашег представљачког особља, ми не би ова и оваква скраћивања могли друкчије сматрати него као атентате на класицитет дотичних писаца. Класична дела су увек једна органична целина, која баш том својом целином стварају насладу у гледаоцима и читаоцима. А кад их штимујемо и сакресивамо, слабимо уједно и онај ефект, који она треба да постигну, и наша публика, која се са класичним делима само путем позорнице упознаје, добиће врло чудан појам о класичности“<sup>119</sup>.

Димитријевић оправдава скраћивања и прераду ако то захтева природа ансамбла или уколико одређени сегменти не би пријали укусу публике, али наглашава да се прелазак преко те границе мора осудити. Ипак, аутор текста није био у великој мери храбар, с обзиром на то да своје виђење удезби није применио на Тонину поставку *Максима Црнојевића*. Судећи према осврту на игру глумаца, и истицању чињенице да је приказ испао доста добро, верујемо да се ова опаска није односила директно на Тонину удезбу, али да је пак била блага опомена. Критичке судове Ђорђевића и Андрејевића цитирали су аутори различитих новинских чланака, зашлих и у XX век, а који најављују, или се осврћу, на играње *Максима Црнојевића*.

### 2.2.2. Пера Сејединац

Драмско дело Лазе Костића, *Пера Сејединац*, изведено и објављено 1882, представља један од најинтригантнијих позоришних догађаја у прошлости Српског народног позоришта. Како би указао на низ актуелних проблема политичке природе с којима се сусреће српски народ у односу према Аустроугарској, али и према црквеном врху у Војводини, Костић се одлучио за слободнији однос према историјској грађи. *Пера Сејединац* стога јесте одјек горућих проблема омладинског доба и настаје на фону идеја које подстичу и

<sup>117</sup> Грчић]. [Јован], „Максим Црнојевић“, *Позоришће*, год. VIII, бр. 32, 10. јануара 1882, 126.

<sup>118</sup> М[иша]. Д-ћ. [Димитријевић], „Максим Црнојевић“, *Позоришће*, год. IX, бр. 25, 4. марта 1884, 98.

<sup>119</sup> Исто, бр. 26, 6. марта 1884, 102.

*Максима Црнојевића*.<sup>120</sup> Ово дело је наградила Матица српска са 500 форинти из Накиног фонда, а штампала га је Краљевска српска државна штампарија у Београду. Будући да је некадашњи карловачки митрополит, као врло важна фигура с почетка XVIII века, приказан у лошем светлу, Костићево дело је наишло на велики отпор у црквеним круговима. Антиаустријско идејно усмерење и слободарске тенденције ово дело су додатно чиниле неприкладним. Пошто је још 1875. године Костић објавио прва два чина *Пере Сејединца* у листу „Јавор“, Герман Анђелић се могао оправдати чињеницом да тада није био постављен на функцију митрополита, и да Костићево дело, већ тада у целини написано, како је сам писац тврдио, не алудира на њега. Анђелића је 1881. године Фрања Јосиф именовao за митрополита без обзира на мали број гласова Српског народно-црквеног сабора, што није подржала ни Милетићева Српска народна слободоумна странка ни бројни културни делатници.<sup>121</sup>

Поједини делови Хаџићеве оцене *Пере Сејединца* објављени су 1881, у „Застави“. Постепеном интерпретацијом Костићеве трагедије, Хаџић је скретао пажњу читалаца на њена важна места и битне списатељске потезе. Судбина лика Матуле одступа од историјске истине, али како Хаџић наводи: „У песничкој уметничкој намери може се допустити одступање од историје у карактерима секундарног значаја“<sup>122</sup>. Хаџић истиче да је Костићу иманентно песничко начело укрштаја примењено на Вићентијев опис Мадоне сикстинске. Сумирајући трагичну судбину *Пере Сејединца* (бранећи цара, убија изабраника своје ћерке; сукобљава се са царом и бива кажњен; Јула испија отров), Хаџић поентира: „Не сећам се примера у светској књижевности, где би оно, што Аристотеле зове катарсис, та пречистилица душе, био у сваком погледу тако јасно, тако потпуно, скоро да опипаш спроведен као у ‘Пери Сејединцу’. Томе је дао прилике еминентно српски значај трагичног јунака *Пере*“.<sup>123</sup> Вешт драмски склоп, жива и занимљива радња, доследно цртани карактери јесу сви они услови који трагедију чине трагедијом, а Костићево дело их има, стога Тона закључује да је оправдано мишљење Милана Савића и предлог да се делу изда расписана награда.

Као што нису постојали технички услови да *Максим Црнојевић* буде постављен онда када је написан, нису постојали ни када је у питању *Пера Сејединца*, чија је смештено у XVIII век захтевала озбиљније материјалне издатке на сценографском и костимографском плану.<sup>124</sup> Међутим, 1882. створили су се услови, али пре свега потреба да се коначно чује идеја *Пере Сејединца*. Аустроугарска окупација Босне и Херцеговине, потискивање воље српског народа од стране Тисиног политичког система, знатно су утицали на развој подстицаја за сценску изведбу. Као фигура која уме да балансира између онога што се жели и онога што се можда не би смело, Антоније Хаџић и ово Костићево дело узима у своје руке, те на њега примењује њему тако драго начело сценско-идејне умерености. Осим што је изоставио и прилагодио одређена места која ансамбл није могао извести, како би ублажио политичку тенденцију дела, начинио је поједине интервенције. Уочи премијере *Пере Сејединца* у листу „Позориште“, у три уза- стопна броја, објављен је чланак који интерпретира кључна места овог комада, а за који се претпоставља да их је написао Тона Хаџић, имајући у виду да он указује на она

<sup>120</sup> Васо Милинчевић, „Уједињена омладина и српска драма шездесетих година“, нав. дело, 207.

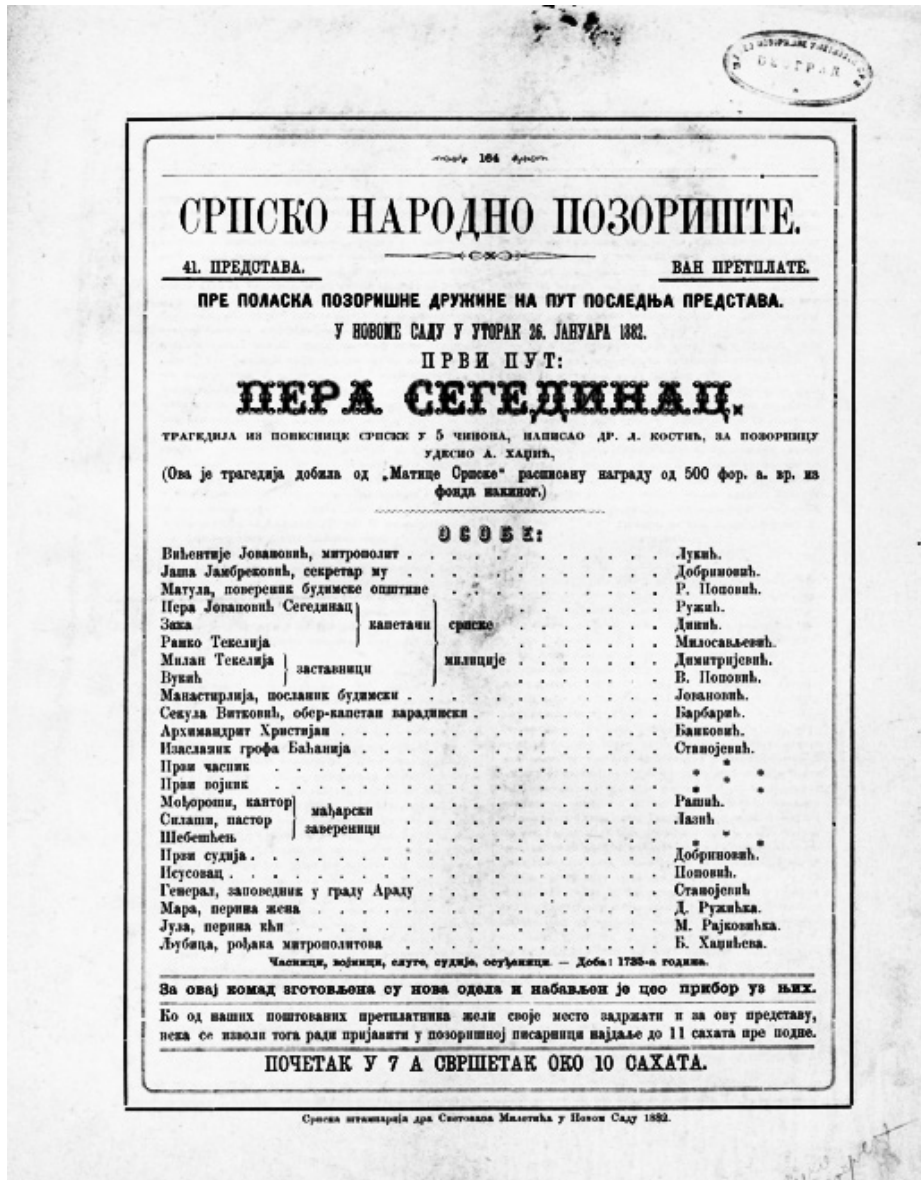
<sup>121</sup> Лука Дотлић, *Из нашег позоришта старијег*, СНП, Нови Сад 1982, 339.

<sup>122</sup> А. Хаџић, „Пера Сејединца“, *Застава*, год. XVI, бр. 134, 2. (14) септембра 1881.

<sup>123</sup> Исто.

<sup>124</sup> Управо зато у јануару 1882, у згради СНП-а која се тада налазила на данашњем Трифковићевом тргу, организован је „костимбал“ од чијих су прихода обезбеђени костими. Један од организатора приредбе и дародаваца, одевених у богато израђене униформе народних капетана некадашње поморске Војне крајине, био је Антоније Хаџић. Димитрије Ружић, тадашњи управитељ дружине, и Хаџић накнадно су сакупили још добровољних прилога за потребе представе. Види: Лука Дотлић, *Из нашег позоришта старијег*, СНП, Нови Сад 1982, 341–342.

места која су усклађена са његовом драматуршком обрадом а не са изворним делом.<sup>125</sup> У даљем тексту ћемо овај чланак, због сасвим оправдане претпоставке, приписати Тони.



Плакат СНП-а за представу *Пера Сегединац* Лазе Костића, за српску позорницу удесио Антоније Хаџић, последња представа играна пре поласка дружине на пут, 26. јануара 1882, фото-извор: Театрослов, Збирка Музеја позоришне уметности Србије, Београд, ИД: 166289

У чланку се наводи да ће читаоцима и будућим гледаоцима бити препричан садржај трагедије, као и то да је она „према нашим приликама за позорницу прерађена“<sup>126</sup>. Тона, постепено уводећи читаоце у сваки чин, описује најзначајније елементе радње и цитира поједине делове текста. Тони је замерено што је у својој обради избрисао сцену на двору у Бечу, као и сцену у којој митрополит напада Јулу, ћерку Пера Сегединца, угледног граничарског официра, који му је у почетку, одан цару, веровао. Аутору

<sup>125</sup> Лука Дотлић, *нав. дело*, 342.

<sup>126</sup> [А. Хаџић], „Пера Сегединац“, *Позориште*, год. VIII, бр 39, 23. јануара 1882, 153.

удезбе је замерено и што је изоставио реплику која износи чињеницу да је Љубица митрополитова ћерка. Ипак, у свом чланку Тона не изоставља оне сегменте радње који су покренути неприкладним понашањем митрополита. Без обзира на његово ограничавање јачине слободарског гласа који је одјекивао Костићевим делом, његову идејну намеру је било немогуће спутати и прећутати. Пера Сегединац увиђа бесмисленост оданости цару, због које је усмртио Јулину љубав, Милана, а она одузима себи живот. У испаштању Пера Сегединца Тона види истински трагички пример, док Костићева драма располаже свим елементима који творе трагедију: „вешт драмски склоп, доследно цртани карактери и жива, занимљива радња”<sup>127</sup>. Према виђењу Тонином, гледаоци ће се у потпуности стопити с осећајношћу и трагичном кривицом главног јунака, те у похвалном тону закључује да је Костић „своју трагедију задахнуо правим драмским животом, а набавио јој је особита песничка чара својом живом и смелом фантазијом, топлином, свежином, истинитошћу осећаја [...] лепим лаким јамбима, који су права наслада и сласт и уху и души”<sup>128</sup>.

Милан Савић наводи да је Тона ово дело за позорницу удесио „сакато и недоследно” као *Максима Црнојевића*, али је за разлику од њега штампано без Тониних измена, 1882. у Београду, и у Новом Саду, 1897, у „Зборнику позоришних дела”.<sup>129</sup> Из текста Мише Димитријевића сазнајемо да је представа изведена и 26. и 27. јануара и да Позориште није запамтило такву посећеност без обзира на повишене цене улазница. Велика заинтересованост публике, чак и ван Новог Сада, изазвана је чињеницом да је јавност била упућена с озбиљном припремом овог позоришног догађаја, али и тиме што је то била последња представа пре одласка позоришне дружине. Како је драмско дело увелико у рукама читалаца а позоришна игра већ виђена, Димитријевић представу поставља на „ладни кантар критике”. Све елементе трагедије које Тона усхићено похваљује, Димитријевић ће, подстакнут разним утисцима гледалаца, подвргнути испитивању. Постепеном интерпретацијом фабуле, Димитријевић потврђује да је предмет радње озбиљан и важан, да изазива сажаљење, стога је добро изабран. Пера Сегединац је прави трагични јунак, чврсте воље, али није идеални карактер. Он уништава љубавну срећу ћерке Јуле услед вере у исправност политике бечког двора. Душевни потреси Перини кулминирају у петом чину, али је катастрофа постепено припремана. Имајући у виду природу трагедије, Димитријевић подржава одлуку Матице српске да награди „украш наше књижевности”<sup>130</sup>, осећа потребу да одбрани песника од критике, коју је ипак требало упутити драматургу, односно Тони. Димитријевић истиче да је познато да драматурзи умеју бити џелати када су у питању класична дела, па је тако и Антоније Хаџић користио оштре маказе и немилосрдну оловку, те бива суровији од највећих Сегединчевих противника:

„И ово му је од свију мука најжешћа мука била, од свију страдања најгрозније, јер одавде није изашао чист, несавладан, него прилично осакаћен и наказан. Г. А. Хаџић може себи поласкати, да је у томе послу надмашио и Исусовца и онога судију, што ‘четрњест година кривди суди’”<sup>131</sup>.

Димитријевић је свестан нужности сажимања текста услед недовољног броја глумаца, али не превиића поједина места у којима је Тона ипак себи дозволио више сло-

<sup>127</sup> Исто, бр. 40, 24. јануара 1882, 158.

<sup>128</sup> Исто.

<sup>129</sup> Милан Савић, *Лаза Косић*, исто, 2010, 149.

<sup>130</sup> М[иша]. Д-ћ. [Димитријевић], „Пера Сегединац”, *Позоришће*, год. VIII, бр. 42, 1. јуна 1882, 177.

<sup>131</sup> Исто.

боде. Примера ради, Тона изоставља сцену у којој Викентије Јовановић отворено жели да се приближи Јули, што Димитријевић сматра погрешним драматуршким потезом јер управо та сцена доводи до кулминације и Пери даје повод за даље деловање. Читаоци су се могли упознати са делом у целини, те Димитријевић сматра одлуку управе, односно Тоне, бесмисленом:

„А колико смо пута сматрали на позорници, да се заиста грле и љубе, – и није нам ни најмање зазорно! Ено вам Ромео и Јулија! Или срамота ваљда у томе лежи, кад митрополит, кад калуђер љуби? Па онда би срамота била и да калуђер лаже и вара, да православни пастир преводи своје стадо крадом на католичку веру”<sup>132</sup>.

Димитријевић такође не разуме зашто је једно лице преузимало више улога, те такво стапање улога сматра за „психолошки nonsens”. Његова критика се односи на конструкцију лика Ранка, брата Милана Текелије, укљученог у радњу у већој мери него што је била Костићева замисао. Интересантно је да је на овом месту Димитријевићевог текста, звездицом обележена напомена која на дну странице доноси уреднички, односно Тонин коментар:

„Кад наш поштовани рецензент и сам признаје, да је по незгоди наших глумачких прилика ‘морало једно лице у један пут више улога на себе примити’: онда нам се чини, да нема право, што замера да се ‘Ранко у својим црвеним чакширама као црвени конач кроз цело дело провлачи’, и да је то ‘психолошки nonsens’”<sup>133</sup>.

Значајан део Димитријевићевог критичког текста усмерен је на неповољне аспекте удезбе, али се Тона одлучио да, попут аутора који критикује прелазак граница нужности у приређивању, полемиче о оном сегменту текста у коме критичар прелази границе, оповргава већ изречени суд. Лука Дотлић претпоставља да је Хаџић против своје воље прештампвао Димитријевићев текст, будући да га његов критички суд није штедео, те да је то учинио због политичког вођства Народне слободоумне странке.<sup>134</sup> Антоније Хаџић је у периоду објављивања Димитријевићевог чланка свакако спознао да су његове интервенције биле узалудне, пошто је донета одлука о забрани представе. Димитријевић похваљује управу што је обезбедила две вечери играња, јер је у тренутку настанка његовог текста, објављеног првог јуна исте године, Аустроугарска влада представу већ забранила. О забрани представе ансамбл сазнаје тек дошавши у Сентомаш, о чему извештава „Застава”:

„Нови Сад, 6. фебруара ‘Пера Сегединац’ – забрањен. То је најновија јабука, што онама дне угарским Србима стиже из Будимпеште. Министар Тиса забрањује, да се та трагедија дра Лазе Костића не сме више приказивати на српској позорници – наравно само у Угарској, и то ужој Угарској. [...] Да су се нешто будапештанска господа пре једно две, три недеље овде нашла, па чула, какви се све страшни, а у једно и – глупи гласови поводом заказане поменути глуме проносе, они би, ако иоле има у њих беспристрасности, увидели, ко дражи

<sup>132</sup> Исто, 178.

<sup>133</sup> [А. Хаџић], *Позоришће*, год. VIII, бр. 42, 1. јуна 1882, 179.

<sup>134</sup> Лука Дотлић, *Из нашег позоришћа сџарој*, СНП, Нови Сад 1982, 347.

ко буни. Та иста клика разгласила 'Перу Сегединца' као глуму, која обилато 'даје прилике демонстрацијама'. А чиме – питамо ми. Ваља да тим, што се народно-црквене прилике српског народа из доба Вићентија Јовановића у неку руку подударају са данашњим – неприликама?"<sup>135</sup>.

Чини се да је управа на челу са Тоном имала свест о потенцијалној реакцији Аустроугарских власти и српских црквених кругова, што оправдава природу Хаџићевих интервенција, које нису биле довољне. Са потребом за снижавањем идејног тона трагедије слагао се и сам Костић, када је сазнао за забрану представе. Чак је понудио могућност да измени поједине делове комада, у чему се не огледа његов страх, већ истинска жеља да СНП неометано ради.<sup>136</sup>

У настојању да Позориште обавља свој племенити задатак, Хаџић је међу првима пристајао на компромисе и блага прећуткивања, о чему сведочи Милан Савић управо на примеру *Пера Сејединца*. Поводом неповољне критике *Пера Сејединца* Јаше Игњатовића и Стевана Павловића у листу „Наше Доба“ 1886. године, Костић са Цетиња пише Хаџићу писмо на које овај није одговорио, већ га је, према Савићевом навођењу, дао Миши Димитријевићу да му одговори уместо њега, не желећи да се замера Павловићу и Игњатовићу као „владином људима“<sup>137</sup>.

На основу Хаџићевог писма Ђорђевићу, који је 1883. године у Београду као и Костић, видимо да је потребно поручити Костићу да ће Ружић послати „одело за Перу“ када то управа буде тражила. Тона изражава сумњу да ће доћи до београдске изведбе, свестан неповољног положаја управе која тражи изговоре.<sup>138</sup> Након новосадске премијере, Милорад Шапчанин, „ватрени пријатељ Хаџићев“<sup>139</sup> и управник београдског позоришта, одмах је одлучио да на сцену буде постављен *Пера Сејединцац*, а да редитељ буде Милош Цветић. Премијера је одложена услед бриге Цветића што не располажу костимима, а што је подржао и драматург Милован Глишић. Увиђаван и опрезан Шапчанин није се противио могућности одлагања премијере, свестан политичког контекста који је првенствени проблем потенцијалне изведбе Костићевог дела. У својој беседи „Позориште и драма“, читаној на јавном састанку Позоришног одбора, у марту 1888, Шапчанин је изнео разлог за одлагање овог комада. Осим неумесне критике београдско-карловачког митрополита, о коме, како Шапчанин тврди, озбиљни историчари имају повољно мишљење, скренуо је пажњу на одсуство дозволе за играње: „Овај је комад, с књижевно-уметничке стране, одобрен; али, пошто је предмет политичке природе, управитељу је препоручено, да претходно тражи дозволу позоришне врховне надзорне власти. У своје време ово није одобрено“<sup>140</sup>. Тона је, стога, био у праву када је изразио сумњу поводом идеје играња у Београду, јер је тамо *Пера Сејединцац* свој сценски тренутак дочекао тек у септембру 1900. За редитеља је изнова изабран Милош Цветић, тумач насловне улоге, али због његове болести након друге репризе, *Пера Сејединцац* више није био део београдског репертоара.

<sup>135</sup> „Нови Сад, 6. фебруара 'Пера Сегединца' – забрањен“, *Засџава*, год. XVII, бр. 22, 7. (19) фебруара 1882.

<sup>136</sup> Лука Дотлић, *нав. дело*, 345.

<sup>137</sup> Милан Савић, *Лаза Косџић*, исто, 2010, 151.

<sup>138</sup> Писмо А. Хаџића Ј. Ђорђевићу, Нови Сад, 9. априла 1883, *Прејиска између Јована Ђорђевића и Анџонија Хаџића (1859–1895)*, прир. Божидар Ковачек, СНП, Нови Сад 1973, 162.

<sup>139</sup> Живојин Петровић, „Уз 'Перу Сегединца' Лазе Костића“, *Зборник Маџице српске за књижевност и језик*, књ. 21, св. 1, 1973, 159.

<sup>140</sup> Милорад Шапчанин, *Позориште и драма. Беседа Милорада П. Шапчанина, ујравнијеља К. С. Народноја йозоришја*, Краљевско српско народно позориште, Београд 1888, 13–14.



Милош Цветић, глумац, редитељ и драмски писац (Чуруг, 1845 – Београд, 1905),  
фото-извор: Театрослов, Збирка Музеја позоришне уметности Србије, Београд,  
ИД: 210208, сигн. II/758

У Новом Саду је *Пера Сејединац* игран 1921. на сцени државног Народног позоришта, потом 1926. на сцени СНП-а, а важно је истаћи да су обе представе биле вођене Тонином адаптацијом. Изведба из 1921. године била је посвећена 80-годишњици рођења Лазе Костића. Следеће играње *Пера Сејединаца* било је најрадикалније одступање од Костићевог текста, захваљујући савременој адаптацији Јосипа Кулунџића на сцени тадашњег Народног позоришта Дунавске бановине, у јануару 1941. Кулунџићев *Пера Сејединац* највише је био инспирисан социјалним питањима, удаљен од осамнаестовековне друштвено-политичке атмосфере. Кулунџићев поступак прерађивања, свеобухватнији у односу на некадашњу критиковану Тонину удезбу, јесте назнака свих оних предстојећих савремених адаптацијских и режијских поступака.

### 2.2.3 Циганин Еда Сиглигетија у Тониној режији

У децембру 1873, у СНП-у, премијерно је изведена позоришна игра у три чина *Циганин*, мађарског писца Еда Сиглигетија. Посрбио ју је Јустин Милан Шимић, музику потписује Алојзије Милчински, а за редитеља је потписан Антоније Хаџић. Као неке од разлога успеха ове представе на новосадској позорници, Трифковић у својој белешци у листу „Позориште“ наводи изношење простог сеоског и цивилизованог варошког живота, као и отклањање предрасуда. Цигани се у Сиглигетијевом делу показују као племенити, пожртвовани људи који трудом, поштењем и искреним осећањима остварују своје жеље. Трифковић проблематизује процес посрбљавања и истиче важност адекватног прерађивања текста. Он увиђа дубљи проблем који настаје предочавањем мађарских обичаја као својих.<sup>141</sup> Публика, дакле, има прилику да гледа добар комад „добро представљен“, стога се похвала односи и на сценско уобличење, односно на Тонин редитељски посао: „Кад би се сваки комад с таквом екзактношћу, сигурношћу, поузданошћу и уметношћу приказивао, слава нашег позоришта разносила би се на све стране

света“<sup>142</sup>. *Циганин* се задржао на репертоару, о чему нас извештава један фебруарски број „Заставе“, који нам предочава податак да је ову представу дружина играла преко стотину пута. Трифковић, као први критичар новосадске изведбе, приметио је слабо развијен мотив лудила: „‘Циганин’ је велика народна драма, која се може мерити са првим делима светске књижевности, само је Ружичино лудило слаба страна у том делу“<sup>143</sup>. У свим белешкама о изведби *Циганина* нарочито је похваљен Андрија Лукић у улози Живка, која је обележила његову глумачку каријеру. Ову представу је изабрао да игра поводом свечане представе у част двадесет пет година свог глумовања, 1898. године.

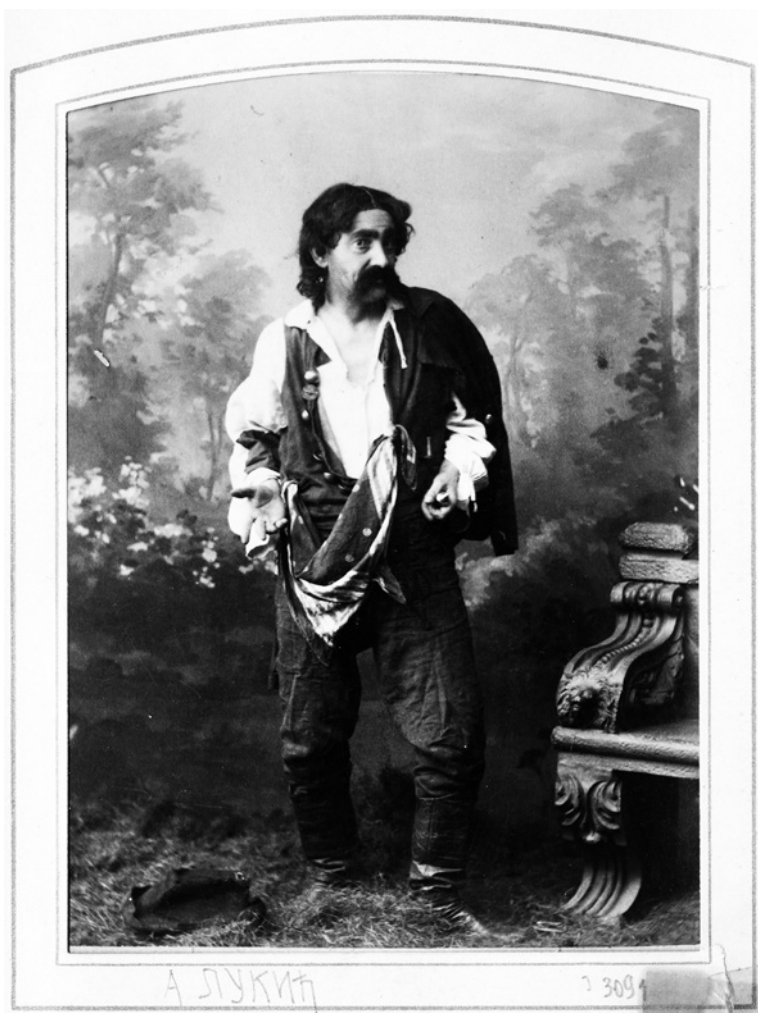


*Циганин*, позоришна игра у три чина, с певањем и играњем, Еде Сиглигети, посрбио Јустин Милан Шимић, за српску позорницу удесио Антоније Хаџић, музика Алојзија Милчинског, Нови Сад, Штампарија српске књижаре Браће М. Поповића, [б. год.]. На насловној страни је Андрија Лукић у улози Живка. Прво извођење у СНП-у: 15. децембра 1873, режија: Антоније Хаџић. Публикација се чува у Библиотеци СНП-а, сигн. I 1067

<sup>141</sup> К[оста]. Т[рифковић]., „Циганин“, *Позориште*, год. II, бр. 54, 20. децембра 1873, 214–215.

<sup>142</sup> –о–, „Циганин“, *Позориште*, год. VIII, бр. 25, 27. децембра 1881, 99.

<sup>143</sup> „У недељу 20. фебр. приказиван је ‘Циганин’...“, *Застава*, год. XXXV, бр. 41, 23. фебруара 1900.



Андрија Лукић у улози Живка у позоришној игри *Циџанин* Еда Сиглигетија, из фото-албума који је дружина СНП-а поклонила Хаџићу у знак поштовања и оданости 1882, Албум се чува у Музеју Војводине, Нови Сад, инв. бр. 2367, фото: Музеј Војводине, Нови Сад

#### **2.2.4. Балканска царица**

Драму у три чина с певањем, *Балканска царица*, написао је Никола I Петровић Његош, владар и књижевник, а први пут је постављена на новосадску сцену у априлу 1895. Антоније Хаџић је удесио за сцену драму, чији је редитељ био Пера Добриновић, а аутор музике Хуго Доубек. Лука Дотлић, поводом 70-годишњице *Балканске царице*, даје осврт на ову представу, првенствено имајући у виду однос позиције овог књижевног дела и њену важну улогу у тадашњем позоришном животу. *Балканска царица* је „чудна појава наше позоришне прошлости“, будући да сама драма по књижевној вредности, како Дотлић сматра, не заслужује нарочиту пажњу, иако је остварила велики театарски успех. Дотлић нам скреће пажњу на то да су књижевници и културни радници блиски Николи I допринели популаризацији овог дела. Њен романтичарски патриотизам и сладуњава патетика привукли су гледаоце на Цетињу, у Подгорици, Новом Саду, а и шире. Драма је превођена на више језика: словачки, чешки, мађарски, руски, италијански, немачки, француски, енглески, шведски, холандски и фински језик, а играна

је и у Петрограду, Берлину и Италији.<sup>144</sup> Дотлић је свестан значаја *Балканске царице* као позоришног догађаја, односно прекретнице у развоју позоришног живота у Црној Гори, као и у проширивању културних веза између Војводине и Црне Горе.<sup>145</sup>

136

## СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

34. Представа. У ДУЊЕРСКОМ ПОЗОРИШТУ. Ван претплате.

У Новоме Саду, у понедеоник 3. (15.) априла 1895.

ПРВИ ПУТ:

# БАЛКАНСКА ЦАРИЦА.

Драма у 3. чина, с певањем, написао НИКОЛА I., с одобрењем песниковим за позорницу удесио А. Хаџић, музика од Х. Дубека. — Редитељ: Добриновић.

—\*—\*—\*—

ОСОБЕ:

Иван-Бег Црнојевић, Господар Црне Горе и Зете — — — Душановић.	Васо — — — — — Е. Кондорш.
Ђорђе Црнојевић, наследник престола — — — Спасић.	Оливер — — — — — С. Бротић.
Станко Црнојевић, војвода Зетски, млади син Иван-бегов — Ружић.	Добрижив — — — — — М. Токачић.
Кнез Дејан, властелин Зетски — Лукић.	Калета — — — — — Станковић.
Кнез Перун, властелин Зетски — — — Николић.	Остоја — — — — — Васиљевић.
Даница, кћи Перунова — — — Т. Лукић.	Каштан Јован — — — Марковић.
Марта, њена другарица — — — Ј. Веселић.	Угљеша — — — — — Баласовић.
Ибрахим-ага, посланик цара Мурата — — — — — Марковић.	Иво — — — — — Тоодосић.
Мале — — — — — Жикић.	Гуслар — — — — — Добриновић.
Папо — — — — — Станковић.	Први — — — — — Станковић.
Красо — — — — — Марковић.	Други — — — — — Жалећ.
Хото — — — — — Илић.	Часник — — — — — Стефановић.
	Војник — — — — — Стефановић.
	Осман паша — — — — — Васиљевић.
	Селим паша — — — — — Стефановић.
	Бег — — — — — Стефановић.
	Људи, жене, деца и војници српски и турски.

Збива се при свршетку XV. века у престоници Жабљаку и околици јој.

Чланови српског читаоничког певачког друштва из љубави према народном позоришту судећу у данашњој представи.

За овај комад прављено је ново одело и набављени су и потребни позоришни прибори.

Ко од наших поштованих претплатника жељи своју ложу или своја места и за ову представу задржати, нека изволи ту намеру своју најавити у књижари браће М. Поповића најдуже до 10. сахата пре подне. Претплатници добијају ложу своју или места своја по претплатној цени.

Улазнице могу се добити у књижари Браће М. Поповића од 9—12 сахата пре подне и од 3—5 сахата после подне у позоришту и после на каси.

**Почетак тачно у 7<sup>1</sup>/<sub>2</sub> свршетак у 10<sup>1</sup>/<sub>4</sub> сахата.**

Штампања српске књижаре Браће М. Поповића у Новом Саду.

Плакат за *Балканску царицу* Николе I Петровића, с одобрењем песниковим за српску позорницу удесио Антоније Хаџић, представа је играна 3. (15) априла 1895. у Дуњерском позоришту, фото-извор: „Позориште“, бр. 34, 1895.

<sup>144</sup> Нада Савковић, „Лаза Костић и *Балканска царица* Николе I Петровића“, *Театрољубље*, Академија уметности Нови Сад: Матица српска, Нови Сад 2012, 152.

<sup>145</sup> Лука Дотлић, „Балканска царица – поводом 70-годишњице извођења“, *Наша сцена*, 1954, 84–87.

У чланку Јована Грчића у листу „Позориште“ похваљен је „гениј великог песника“, чије речи нису изгубиле сјај приликом приказивања на сцени, те су и услед претходног скраћивања и удешавања похваљени и управа и редитељ: „Хвала нека је управи, хвала и ревном и обазривом редитељу!“<sup>146</sup> У истом броју листа „Позориште“ настављена је тематизација *Балканске царице*. Патриотски дух у додиру са лепом песничком дикцијом одушевио је публику, међу којом су били у почасној ложи и гости са Цетиња. Антоније Хаџић као аутор удешеног дела, али и као управник који је након дужих преговора успео да убеди кнеза да се његово дело прикаже на сцени СНП-а, послао је извештај о сјајном успеху представе и захвалио „што је Кнез-песник допустио, да и наш народ овде ужива у дивотама творачког му генија“. Телеграм кнеза пренет је читаоцима: „Радујем се ако је моје дјелце нашло поље одобрења и предусретљивости, што приписујем само ваздашњем српском одушевљењу и љубави тога братскога краја напрама моје домовине и њених мука и славе, на чему сам му признателан“<sup>147</sup>. Од Лазе Томановића са Цетиња стиже телеграмом утисак кнеза: „Његово Височанство Књаз Никола изволио је наредити ми, да вам изразим његово високо признање на труду вашем и ваше честите дружине, уложеном у извршењу његовог дела на тој најстаријој српској позорници“<sup>148</sup>.

Ово дело кнеза Николе I Петровића, дакле, праћено је са великом пажњом од самог настанка. У првих седам бројева листа „Позориште“ за 1884, објављен је приказ представе у изведби Добровољног позоришног друштва читаонице на Цетињу, пренет из листа „Црногорка“, аутора Марка Драговића. У глумачкој подели улога нашао се и један књижевник, Симо Матавуљ. Када је Никола I кориговао драмски текст и када је представа обновљена, једна епизодна улога, улога војводе Лалета, била је намењена Лази Костићу. Костић је, одушевљен драмом, написао песму „Епилог“, изведену на крају треће изведбе. Како сведочи Матавуљ, Костићева песма је срочена једног поподнева.<sup>149</sup> Кнезу се допало како Костићу стоји црногорско војводско одело, па је наручио да му се изради исто, као поклон. Када је требало припремити *Балканску царицу* у Новом Саду, Српско народно позориште је набавило нове костиме, али је и Костић приложио одело добијено од кнеза.

О Костићевом *Максиму Црнојевићу* извештава 26. број листа „Позориште“ за 1884, али и доноси плакат цетињске *Балканске царице*. У прва два броја листа „Позориште“ за 1885, дат је Костићев приказ представе изведене у Подгорици, преведен с немачког језика. Лаза Костић преноси свој одговор Николи I на питање о утисцима с представе. Костић је похвалио основну узвишену мисао, трагику у заплету, карактере изведене психолошки истинито, као и борбу моралних противности. Замерке нису уметничке већ техничке природе јер није упућен у сценске ефекте и позоришне обичаје. Кнез, зловољан што дело не може да исправи како би требало, у страху од замерки његових ласкатеља али и политичких непријатеља, хтео је да уништи своје дело, али га је Костић у томе спречио. Костић потом укратко указује на драмски ток у који је преточен догађај из историје Црне Горе, који говори о пропасти Црнојевића, с краја XV века, имајући у виду да га пише неко ко није са дистанце проматрао рат. Његов ток препричавања радње преузеће и Хаџић у свом чланку за „Браник“, поводом новосадске изведбе, обогативши га својим доживљајем *Балканске царице*. За Хаџића је ова драма романтичарска у потпуном смислу те речи, а њен главни лик је Даница као јуначка људска душа. Тона у

<sup>146</sup> Јован Грчић, „Балканска царица“, *Позоришће*, год. XX, бр. 38, 9. априла 1895, 150–151.

<sup>147</sup> Исто, 151.

<sup>148</sup> Исто.

<sup>149</sup> Више о Лази Костићу у контексту *Балканске царице* види: Нада Савковић, „Лаза Костић и *Балканска царица* Николе I Петровића“, *Театрољубље*, Академија уметности Нови Сад: Матица српска, Нови Сад 2012, 143–152.

свом тексту инсистира на природи настанка дела, наглашавајући да настаје из самог кнежевог срца и његовог животног искуства, те у апологетском тону изриче: „Само он могао је да створи таку замашну драму, коју је извадио из душе своје нареду, те је његов народ сада са чистим одушевљењем слуша и са правим заносом прима је у срце своје”<sup>150</sup>. Тона описује зетско коло пропраћено певањем чија се ефектност (милоглас) заснива на преплитању једрих мушких и нежних женских гласова. Хаџић сматра да се патриотизам овог дела тиче и других словенских народа, те помиње Текелију, Змаја, Радичевића, Суботића, др Полит-Десанчића као помирљиве Србе који су заступали братску слогу Хрвата и Срба као бедема који ће сачувати народ од туђинских навала: „Том стазом свесних Срба ударио је и кнез Никола, што му служи на највећу дику, јер је тиме доказао, да зна високо стајати над предрасудама и ниским страстима, које су нас данас једне од других отуђиле”<sup>151</sup>. Поткрепљујући стиховима из драме у којима Станко критикује латинство Дубровчана, а Дејан брани њихову славу, поентира идејом слоге коју пропагира кнежево дело.

У Рукописном одељењу Матице српске (даље РОМС) чува се неколико Тониних писама, односно честитки упућених Николи I Петровићу. Проглашење Устава му честита 1905. године (РОМС инв. бр. 10.589), као и имендан (РОМС инв. бр. 10.590), а 1909. године честита му проглашење краљевине, сматрајући његова дела епохалним (РОМС инв. бр. 10.592). Хаџић краљу Николи I Петровићу честита славу 1910. године (РОМС инв. бр. 10.594).

### 2.2.5. *Јелисавейџа, кнеиња црногорска*

У писму које је Антоније Хаџић упутио Јакшићу, 4. октобра 1869, из Новог Сада, видимо да, осим о потенцијалном уредничком упослењу Јакшића, Хаџић помиње да ће видети да му се пошаље и „нека награда”, будући да је његово дело *Јелисавейџа, кнеиња црногорска* удесио за позорницу и да ће се током зиме представљати.<sup>152</sup> Јакшић му одговара да са наградом пожури јер долази тежак зимски период („Иде зима као оштра сабља”), услед теже материјалне ситуације јер нема редовно занимање: „Верујте ми да у Београду и у сред лета мрзне срце, само кад на зиму помислите, и ја неznam у садањим околностима како ће се изпливати”<sup>153</sup>. Хаџић и Јакшић нису били блиски, њихов однос се углавном сводио на комуникацију Хаџића као уредника и Јакшића као сарадника. У продаји штампаног издања *Јелисавейџе* из 1868. године, учествовао је и сам глумач Лаза Телечки, што сазнајемо из писма Стојана Новаковића Антонију Хаџићу, од јануара 1869.<sup>154</sup>

Ђура Јакшић је препознао трагични потенцијал у доласку Јелисавете, кћери венецијанског дужда, у Црну Гору, због удаје за црногорског кнеза Ђурђа Црнојевића, те тако креће ка обликовању „једне од наших најбољих романтичарских трагедија”<sup>155</sup>. Покретач драмске радње, односно низа раздора, јесте у романтичарском духу скројена негативна јунакиња. Притиснута тескобом у страном свету, она започиње унутрашњу борбу очувања сопственог идентитета, што је сигнализирано још у првој реченици тра-

<sup>150</sup> А[нтоније]. Х[аџић]., „Балканска царица”, *Браник*, год. XI, бр. 38, 1. (13) априла 1895.

<sup>151</sup> Исто.

<sup>152</sup> „Антоније Хаџић – Ђури Јакшићу”, *Прејисска Ђуре Јакшића*, прир. Милан П. Костић, Просвета, Београд 1951, 250.

<sup>153</sup> „Ђура Јакшић – Антонију Хаџићу” [Београд, 17. октобра 1869], *нав. дело*, 251.

<sup>154</sup> Радмило Димитријевић, „Љубезни Тоно!...” [Београд, 23. јануар 1869], „Писма Стојана Новаковића Антонију Хаџићу”, *Анали Филолошкој факултета*, књ. 3, Београдски универзитет, Београд 1963, 113.

<sup>155</sup> Зорица Несторовић, Мило Ломпар, „Романтичарски јунак и драма нестајања”, *Јелисавейџа, кнеиња црногорска*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2000, 9.

гедије: „Не, то није моја Венеција“<sup>156</sup>. Јелисавета, по жељи оца, обезбеђује црногорске ратнике како би одбранили Венецију од Турака, чувајући тако идеју о утопијској Венецији, оној која је није жртвовала:

„Док постоји утопијска Венеција, међутим, постоји и Јелисавета, па шаљући црногорске јунаке у смрт, она ради за своју срећу зато што ради за срећу Венеције. То је чини трагичним ликом: не зато што је несрећна јер није у Венецији, већ што Венеције која је у њој више нема“.<sup>157</sup>

28

## СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

**ИЗВАН.                      ПРЕДСТАВА ШЕСТА.                      ПРЕТПЛАТЕ.**

У НОВОМЕ САДУ У НЕДЕЉУ 9. ЈАНУАРА 1872.  
У НОВОЈ ПОЗОРИШНОЈ ДВОРАНИ:

# ЈЕЛИСАВЕТА

### КНЕГИЊА ЦРНОГОРСКА.

ДРАМА У 5 ЧИНОВА, НАПИСАО ЂОРЂЕ ЈАКШИЋ, ЗА СРПСКУ ПОЗОРИШНИЦУ УДЕСИО А. ХАЦИЋ.

**О С О Б Е:**

<p>Ђурђе Црнојевић, кнез Црне Горе . . . . . Недељковић. Вавила, владика црног. Пешки. Станиша Црнојевић, брат кнежев . . . . . Зорић. Радош Орловић, } срдари Шуловић,            } Хаџић. Ђурашко,            } Брани. Вуксан,             } Соколовић. Станојло Шуловић, } Лукић. Бошко Орловић, } браћа Богдан Орловић, } кмет. Станчић.</p>	<p>Ђуро, перјаник . . . . . Суботић. Јелисавета, кнегиња цр- ногорска . . . . . Д. Ружићка. Мира, кћи радосева а вереница станишина Д. Маријковићева. Мила, њена другарица Д. Хаџићева. Марта, жена капетана Ђурашка . . . . . Ј. Маријковићка. Леонардо, пост. млетач. Рашић. Иван, синчић Ђурашков Љ. Зорићева. Перјаник . . . . . Лукић. Крајишник . . . . . Бујић.</p>
--	--

Срдари, војводе и капетани. — Збива се у Црној Гори.

Улазне цене: Седиште у кругу 1. фр. а. вр. — Седиште првога реда и на страни 80 н. а. вр.  
— Седиште другога реда и на страни 70 нов. а. вр. — Седиште трећег реда 50. н.  
а. вр. — Стајање 40. н. а. вр. — Галерија 20. н. а. вр. — Ђаци, деца, али само уз  
своје родитеље, и војници до наредника плаћају 20. н. а. вр.

Војници од наредника доле и деца до 10 година, али само уз своје родитеље,  
плаћају цену стојишта у полак.

Ко од наших протплатника жели своја места за ову представу задржати нека се изволи  
тога ради пријавити у позоришној писарници најдуже до 11 сахата пре подне.

У уторак 11. јануара први пут: „ЧЕСТИТАМ.“ Шаљива игра у 1 радњи, с певањем,  
од К. Триковића. Пре тога: „ПРИОС.“ Шаљива игра у 1 радњи, од Р. Бенедикса, за  
српску позоришницу с певањем удесио др. Ј. Андрејевић, музика од А. Максимовића.

Поједини бројеви овога листа продају се обдас по 5. н. а. вр. и то: у трговини Пера  
Попадића, Паје Миросављевића, Стеве Ратковића и Јоце Филиповића, у срп. народној  
задружној штампарији, у позоришној писарници и у вече на каси.

**ПОЧЕТАК У 7 А СВРШЕТАК У 10 САХАТА У ВЕЧЕ.**

Српска народна задружна штампарија у Новоме Саду 1872.

Плакат за *Јелисавету*, кнегињу црногорску Ђуре Јакшића, за српску позоришницу удесио Антоније Хаџић, представа изведена 9. јануара 1872, фото-извор: „Позориште“, бр. 6, 1872.

<sup>156</sup> Исто, 10.

<sup>157</sup> Исто, 12.

*Јелисавейша, кнегиња црногорска* је постављена на сцену у новембру 1869. Играна је до 1872, те следи пауза све до 1910. године. О премијери представе извештава Лаза Костић у листу „Матица”. Он ће у први план истаћи кључну ману Јакшићевог дела, која условљава природу његове али и свих наредних критика. Наиме, Костић сматра да се вредност приказа поједине појаве равна са значајем те појаве у делу. У случају Јакшићевог дела, долази до несклада између ангажмана писца у уобличењу појединих особа и њихове важности у „драмској архитектури”, те су глумци доведени у незгодну позицију допуњавања празнине у делу. Јелисавета, главна јунакиња, покреће читаву радњу, али је као „носилица целе драме” израђена најслабије: „Драгиња Ружићка, Јелисавета, није можда никада имала мучнијега задатака. Особито се опажала та мука у првим појавама, где није знала из кога ће кремена да искреше мало ватре”<sup>158</sup>. С друге стране, похваљена је глумачка снага Телечког у улози старог сердара Радоша, повезана са природом самог текста: „Но добру вољу глумчеву разумећемо тек онда сасвим, кад се обазремо, да је и сам песник израдио Радоша најбрижљивије, бар много већом вољом и срећом него Јелисавету”<sup>159</sup>. Незахвалан задатак препуштен Хаџићу, био је препознат: „На послетку се мора признати управитељу Хаџићу, да је удешај за позорницу истина био немиличан, ал’ ако није користио целини дела, јамачно га није оштетио”<sup>160</sup>. Хаџићев „удешај” је подразумевао скраћивање текста, те Костић запажа још један сегмент погодан за изостављање: „Кад се већ толико брисало, ваљда нас је могао поштедити и ‘самум’ жарке Африке из уста иначе простјејше Црногорке Милке, Катице Савићеве”<sup>161</sup>.

Две године касније, у листу „Позориште”, појављује се белешка потписана шифром „=”, иза које Грчић претпоставља да се крио сам Хаџић.<sup>162</sup> Ова белешка надовезује се на констатацију Костића да „удешај” није оштетио целину дела: „Тим удешавањем ако комад неје и много добио, ал’ изгубио неје за цело ништа”<sup>163</sup>. Аутор текста, према Грчићевој претпоставци је то Хаџић, осврће се на утиске о сценској изведби овог дела. Он примећује да је гледаоце „немило дирало” што Ђурашко олако пролази, стога удешавач мења пети чин тако што кажњава капетана Ђурашка, злочинца опијеног Јелисаветином лепотом. Та измена не утиче неповољно по целину дела „а ублажује гледаоца кад види, да кривца постиже за недело му, заслужена каштига”<sup>164</sup>. Потом, препоручује писцу да послуша савете критике и да би било најбоље да према законима о драми преправи четврти и пети чин, чиме би била учињена услуга драмској књижевности, а представа би се одржала на репертоару. Када је реч о нужности казне, на сличан начин резонује Ђорђе Малетић у својој *Грађи за историју Српској народној позоришћу у Београду*. Према његовом суду, лудило којим Јелисавета бива кажњена за издају мужа и читаве земље јесте слабо: „Ту етички закон иште према гледаоцима другчијег задовољења”<sup>165</sup>. Осим повољног утиска о целини представе, запажена је „млађана ватра” у улогама Бошка и Богдана Орловића, односно „варукави глум”, стога им је поручено: „Ко хоће друге да занесе, мора и сам занесен бити!”<sup>166</sup>. Недостатак ватре, односно топлине, као

<sup>158</sup> λ [Лаза Костић], „У уторак 18. новембра: Јелисавета кнегиња црногорска”, *Матица*, год. V, бр. 3, 30. јануара 1870, 70.

<sup>159</sup> Исто.

<sup>160</sup> Исто, 71.

<sup>161</sup> Исто.

<sup>162</sup> Јован Грчић, „Драме Ђуре Јакшића на позорници и пред форумом позоришне критике”, *Летопис Матице српске*, год. CVI, књ. 333, св. 3, 1932, 255.

<sup>163</sup> = [А. Х. ?], „Јелисавета”, *Позоришће*, год. I, бр. 9, 14. јануара 1872, 39.

<sup>164</sup> Исто.

<sup>165</sup> Ђорђе Малетић, „Јелисавета, кнегиња Црногорска”, *Грађа за историју Српској народној позоришћу у Београду*, Чупићева задужбина, Београд 1884, 590.

<sup>166</sup> = [А. Х. ?], *нав. дело*, 39.

што је приметио Костић, 1870. године, примећен је у Ружићкином игрању о чему се извештава у чланку у „Застави“, 1872: „Г. Ружићка изнела је у ‘Јелисавети’ немилу млетачкињу, која нема ни зашто друго осећања до за ‘Венецију’ своју – добро. Но местимице је ипак могла дати више топлоте својој улози“<sup>167</sup>. У овом чланку напоменуто је да неће бити речи о књижевној вредности дела будући да је критиковано „у своје време“, због низа мана у склопу и извођењу појединих карактера, али да мане, ипак, не надмашују добре стране дела.

На сличан начин пише Јован Грчић скоро четрдесет година касније. Улогу Јелисавете је тумачила Милка Марковићка, а у њеној изведби је примећено да је тешко било протумачити психолошке скокове услед недовољно мотивисане гриже савести и лудила. Други глумци су имали захвалнији задатак „да декламују звучне тираде“<sup>168</sup>. Ипак, уз све мане видљиве у уобличињу појединих ликова, Грчићу није јасно зашто овог, а и других Јакшићевих комада, нема више на сцени: „Да се причекало још два месеца, управо би ‘Јелисавета’ могла била прославити 40-годишњицу своје апсенције са новосадске позорнице“<sup>169</sup>. Грчић примећује, под утиском слабе посећености, да ће *Јелисавети* морати да сачека боља времена.

Приметно је да се Јован Грчић нарочито интересовао за Јакшићево драмско дело. У свом чланку о Јакшићевим драмама и њиховој инсценацији, прецизира одакле утисак о томе шта је гледаоце „немило дирало“. Наиме, чланак за који Грчић сматра да је написао Хаџић упућује на запажања поводом београдске изведбе<sup>170</sup>, о чему пише Ђорђе Малетић. Он појашњава зашто је критика након премијере ћутала: „Ђуро је био сироман, па му је одбор позоришни притекао у помоћ тиме, што му је рукопис одкупио. Како је дакле могла управа позоришна покудити оно дело, које је она одкупила? а хвалити опет није могла поред оноликих слабих страна“<sup>171</sup>.

## 2.2.6. *Сћаноје Главаш*

Антонију Хаџићу, као секретару Матице српске, 21. јуна 1878. обраћа се Ђура Јакшић, како би продужио рок за предају рукописа драмског дела поводом расписа награде Матице српске за драмско дело из српског живота.<sup>172</sup> Месец дана касније, Хаџић му одговара да је рок расписала скупштина Матичина, те се рок не може продужити. Поручује му да ће награда следеће године бити поново расписана, па да драму тада пошаље.<sup>173</sup> У РОМС се чува писмо Јакшићеве удовице упућено Хаџићу (инв. бр. 19.830) из 1881, у коме изражава жељу да рукопис *Сћаноја Главаша* пошаље Матици српској поводом конкурса за награду. Она је охрабрена пријатељским односом Матице српске према њиховој породици, као и чињеницом да је дело постављено на сцену. Ипак, није добила очекивани одобравајући одговор.

<sup>167</sup> „У недељу 9 јануара престављала се...“, *Застава*, год. VII, бр. 5, 12. јануара 1872.

<sup>168</sup> Јован Грчић, „Српско народно позориште II“, *Браник*, год. XXVII, бр. 215, 1. (14) новембра 1911.

<sup>169</sup> Исто.

<sup>170</sup> Јован Грчић, „Драме Ђуре Јакшића на позорници и пред форумом позоришне критике“, *Лейпциг Матице српске*, год. CVI, књ. 333, св. 3, 1932, 256.

<sup>171</sup> Ђорђе Малетић, „Јелисавета, кнегиња Црногорска“, *Грађа за историју Српској народној позоришци у Београду*, Чупићева задужбина, Београд 1884, 587.

<sup>172</sup> „Ђура Јакшић – Антонију Хаџићу“, *Прејиска Ђуре Јакшића*, прир. Милан П. Костић, Просвета, Београд 1951, 297–298.

<sup>173</sup> „Антоније Хаџић – Ђури Јакшићу“ [Нови Сад, 20. јула 1878], *Прејиска Ђуре Јакшића*, исто, 301.

У самом поднаслову је писац ово дело одредио као трагедију, премда, како Душан Иванић истиче, оно најмање испуњава претпоставке таквог одређења. Устанички војвода Станоје Главаш налази се у улози султановог чиновника који помаже свом народу, иако је Турцима на услузи. У конструкцији његовог лика нема трагичке кривице: „Он гине не зато што је изазивао судбину или био носилац карактерних црта које одговарају трагичном јунаку, већ зато што је упао у неравноправну борбу с непријатељем, као жртва вјеште варке“<sup>174</sup> Иванић примећује сличност са *Јелисавејом*, *кнегињом црногорском* у трагичним фигурама снажнијим од носиоца комада. У *Јелисавеји* је положај главне јунакиње угрозио Радош, док је то Стана у *Станоју Главашу*,

152

## СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

**14. Представа. У ДУЊБЕРСКОМ ПОЗОРИШТУ. Ван претплате.**

Представа за народ с обаленим ценама.

У Новом Саду, у недељу, 18. новембра (1. децембра) 1901.

ПРВИ ПУТ:

# СТАНОЈЕ ГЛАВАШ.

Трагедија у 5 чинова, написао Ђура Јакшић, за позорницу удесио А. Хаџић. — Редитељ: Динић.

ОСОВЕ:

Станоје Главаш, бивши војвода Ружички.	Хасан, муселин у Хасан Паш.
Сулејман паша, везир београдски	Паланци — — — — Стојановић.
— — — — — Лукић.	Колеман, његов монах — — Николић.
Стана, удовица војводе Ђукића Љ. Динићка.	Ђерија, Турчин у Сулејманпашиној служби — — — Матејић.
Спасенија, кћи војводе Ђукића, а насторна Станина С. Бакаловићка.	Први Турчин — — — — Бакаловић.
Исах Мршонић — — — — Васљевић.	Други Турчин — — — — Вођић.
Радак — — — — — Динић.	Милоје, сељак — — — — Илић.
Вук — — — — — Стефановић.	Један Рудничанин, сељак — — — — Слава.
Лука — — — — — Џиконарија.	Више Турана и Србаља сељака.

У среду, 21. новембра (4. децембра), представа за ђаци и децу у 2 сата после подне с обаленим ценама: „**Задужбина цара Лазара.**“ Слика из прошлости српске у 3 раздела, с песмама, написао у стиховима Милорад П. Шапчанин, музика од Х. Дубека. — Вечерња представа за народ с обаленим ценама: „**Прибислав и Вожана.**“ Историјска драма у 5 чинова, с певалима и играњем, написао Драг. Ј. Илић, музика од Д. Јенца.

Ко од наших поштованих претплатника жели своју дозу или своја места и за ову представу задржати, нека изводи ту намеру своју најавити у књижарници браће М. Поповића најдуже до 11 сат. пре подне.

Улазнице могу се добити у књижарници браће М. Поповића од 8 — 12 сата пре подне, а од 6<sup>1</sup>/<sub>2</sub> после подне и у вече на каси позоришној.

Бољује: Ј. Тодосић.

**Почетак тачно у 7<sup>1</sup>/<sub>2</sub>, свршетак око 10 сахата.**

Штампарња српске књижаре браће М. Поповића у Новом Саду.

Плакат за *Станоју Главаша* Ђуре Јакшића, за позорницу удесио Антоније Хаџић, представа изведена 18. новембра (1. децембра) 1901, фото-извор: „Позориште“, бр. 24, 1901.

<sup>174</sup> Душан Иванић, „Предговор“, *Драме Ђуре Јакшића*, прир. Душан Иванић, Нолит, Београд 1987, 19.

покренута намером да ослободи сина подметањем пасторке у пашин харем. Стану је стога, као и Јелисавету, приближио демонским фигурама зла.<sup>175</sup>

Ова драма је постављена на београдску сцену 1878, док је одиграна тек 1900. у изведби СНП-а, у Турском Бечеју. Аутор „удесбе“ био је Антоније Хаџић, а редитељ Милош Хаџи-Динић. О игрању ове представе у Новом Саду крајем 1901, пише Јован Храниловић за лист „Позориште“, помињући Хаџића као аутора „преудезбе“: „Трагедија непрежаљенога ђенијалнога песника Ђуре Јакшића постигла је у преудезби г. А. Хаџића потпуни успех, судећи барем по одушевљењу публике у свима просторијама“<sup>176</sup>. Када помиње преудезбу, Храниловић мисли на поновно удешавање за новосадску сцену: „Треба, дакако, узети у обзир, да је комад нарочито удешен за нашу позорницу. Без таквога преудешавања били би виднији његови драмски недостатци“<sup>177</sup>. Храниловић истиче песничке вредности дела које се огледају у ванредно лепим песничким сликама и фигурама, племенитом патосу, узвишеној патриотској тенденцији и бираној дикцији. С друге стране, као драмски комад има бројне недостатке. Наиме, предмет радње је епски, а трагична је само судбина српског народа уобличена у драматизованом низу епских слика које градицијом воде до трагичног свршетка. Овом делу недостају драмски елементи будући да „о психолошкој узрочној вези, о драмској психолошкој мотивацији у модерном смислу нема дакако ту говора“<sup>178</sup>. Као што је критика приметила, и у делу *Јелисаветица, кнегиња црнојорска* патетичан дух самог комада условио је „дух старе патетично-декламаторске школе“.

Чињеница да је *Станоје Главаш* постављен на новосадску позорницу двадесет година касније, поменуто је у чланку у „Застави“: „Ми га се сетисмо тек сад“<sup>179</sup>. Тема из најстрашнијег и најзанимљивијег периода српске историје, између два устанка („кад све беше пало, а опет се све спремаше да се дигне“), могла је једино да се уобличи песничким језиком какав је Јакшићев. Након представљања кључних сегмената радње, похваљена је Хаџићева удезба: „Станоје Главаш има врло многих лепих страна, и радо признајемо заслугу Тони Хаџићу, што га је удесио а још више 'пронашао' за нашу позорницу“<sup>180</sup>. Благи ироничан призвук присутан је у чланку који очигледно не жели да скрене пажњу са чињенице да се на овај комад дуго чекало.

### 2.2.7. Граничари

Драма Јосипа Фрајденрајха, писца, глумца и преводиоца, *Граничари*, од 1857. године била је на репертоару Хрватског народног казалишта, на коме се задржала без престанка до 1940. године. Од 1872. драма постаје део новосадског репертоара, а за сцену ју је удесио Антоније Хаџић. Током Управног одбора ДСНП, у септембру 1870, било је речи о Фрајденрајховом доласку на место управитеља Хаџића, због његовог слабог здравља. Овлашћен за преговоре са Фрајденрајхом био је Јован Суботић, али се та могућност потом у записницима не помиње.<sup>181</sup>

<sup>175</sup> Исто, 20.

<sup>176</sup> Ј[ован]. Хр[аниловић]., „Станоје Главаш“, *Позоришће*, год. XXVI, бр. 27, 22. новембра 1901, 162.

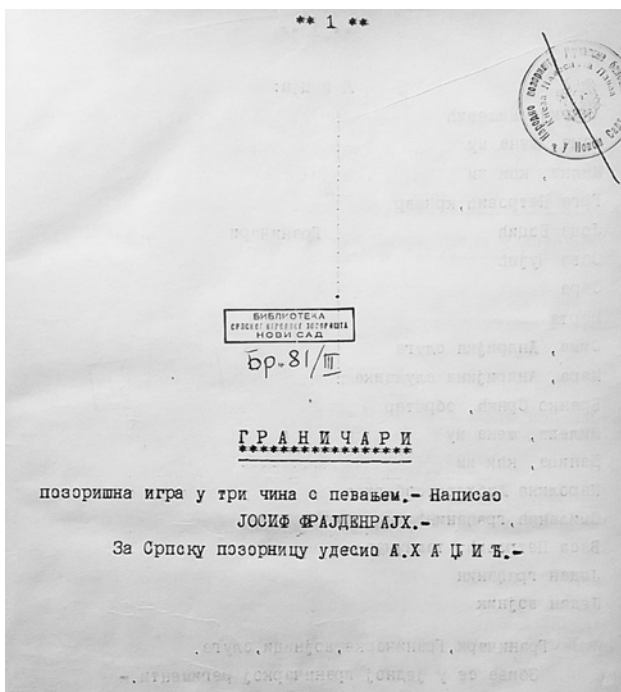
<sup>177</sup> Исто, 163.

<sup>178</sup> Исто.

<sup>179</sup> –а, „У недељу 18. новембра гледасмо 'први пут' Станоје Главаш...“, *Застава*, год. XXXVI, бр. 261, 21. новембра 1901.

<sup>180</sup> Исто.

<sup>181</sup> В[ера]. В[асилић]., „Фрајденрајх Јосип“, *Енциклопедија Српској народној позоришћу (1861–1986)*, т. III, СНП, Нови Сад 2021, 379.



*Грaничари*, позоришна игра у три чина с певањем, Јосип Фрајденрајх, за српску позорницу удесио Антоније Хацић, [б. год.], препис драмског рукописа. Прво извођење у СНП-у: 14. новембра 1870, у Панчеву, музика Аксентије Максимовић. Рукопис се чува у Библиотеци СНП-а, сигн. 81, инв. бр. 240

Драма о народном животу граничара након укидања Војне крајине, пропраћена је бројним „бинским ефектима“, с обзиром на то да је њен аутор „рутинирани глумац“, о чему нас извештава лист „Позориште“ поводом премијере 1872. Аутор белешке о *Грaничарима* даје интересантан увид у природу тадашње критике. Наиме, критика би узалуд побројавала мане, иако се комад допадао и благајни и публици. То што се критичарски назори публике и рецензента не поклапају, није било пресудно да рецензент исказе своје задовољство за шта се постарао „наш вредни управитељ, који је умешно скратио све што је сувишно, а додао по гдешто, што јасније мотивује радњу“<sup>182</sup>. Замерка рецензента је усмерена на непотпуну декорацију услед Позоришту а и широј јавности познатог недостатка материјалних средстава. Ружић се у улози Андрије нарочито допао публици, док је Ружићка у улози Маце, његове супруге, требало да обузда своја осећања, имајући у виду да граничарке одликује јунаштво. Потом, у мају исте године, у улози Грге крчмара појављује се гост, глумац и редитељ Адам Мандровић. Ова улога, писана тако да „зачињава“, пружила је Мандровићу прилику да потврди да се вешто сналази у различитим, контрастним улогама,

од трагичног до комичног јунака.<sup>183</sup> Улога је обликована тако да јој публика бива нагло нагло, па се сматра да ју је Фрајденрајх за себе написао. У овој критици је изнето мишљење да би требало набавити оригиналну музику за овај комад, као и у критици наредне године, те на основу критике из 1877. увиђамо да је музика додата, будући да је Аксентије Максимовић био потписан као аутор. Критика из 1877. даје теоријски осврт на природу драмског текста, одредивши је као драму у ужем смислу. Она из трагедије узима „озбиљну цел“, док се на комедију угледа у смислу срећног свршетка.<sup>184</sup> У листу „Позориште“ помиње се и 1879, као „позоришна игра с песмама“. Приказивана је често од 1872, што је потврда „ваљаности дела“, мада посећеност гледалаца није била велика. О томе сазнајемо из чланка о изведби *Грaничара* у Старом Бечеју, 1882. Кроз овај чланак дата је директна критика образованих, културних кругова, којима се, могуће је, не допадају слике проткане обичајима, свакодневицом, уредбама и терминологијом граничара: „На име први су се редови (наша интелигенција) одликовали празнином. Зашто је ово? Не знамо. Ваљда не зато, што нема у овом комаду лепи, богати, свилени и златни хаљина?“<sup>185</sup>.

<sup>182</sup> Ј., „Грaничари“, *Позоришће*, год. I, бр. 5, 8. јануара 1872, 23.

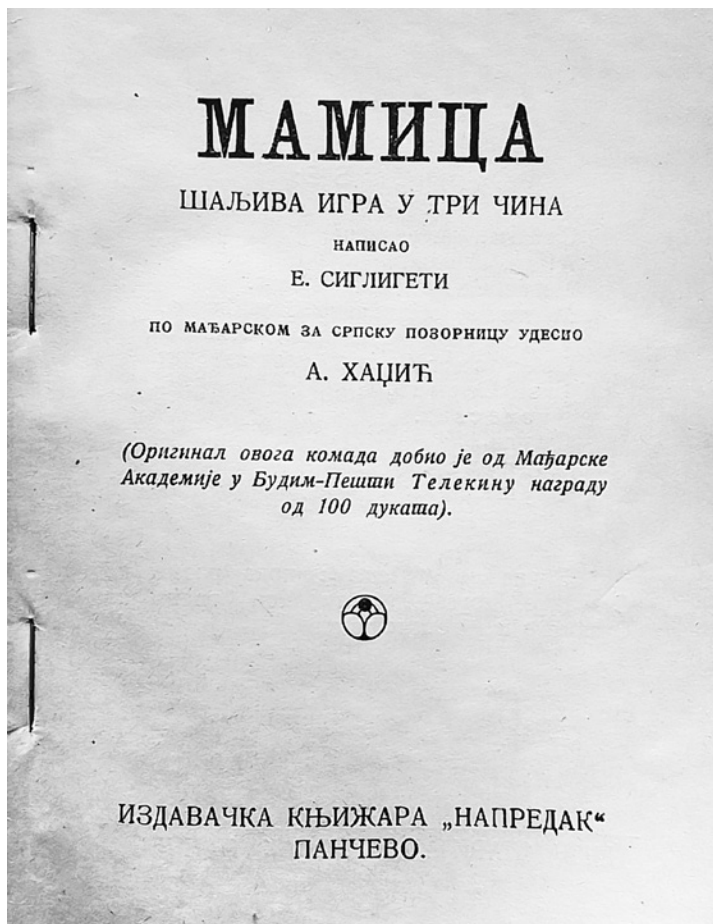
<sup>183</sup> Б., Српско народно позориште, „Грaничари“, *Позоришће*, год. I, бр. 61, 2. маја 1872, 247.

<sup>184</sup> С., Српско народно позориште, „Грaничари“, *Позоришће*, год. VI, бр. 11, 14. априла 1877, 43.

<sup>185</sup> П., Српско народно позориште, „У недељу даван је ван претплате, као десети комад 'Грaничари', *Засињава*, год. XVII, бр. 56, 9. (21) априла 1882.

### 2.2.8. Мамица

Шаљива игра у три чина мађарског писца Еда Сиглигетија, *Мамица*, постављена је на сцену Позоришта 1872, заједно с једночинком *Локош*. Миховил Томандл, пишући о репертоару СНП-а од 1868. до 1914, наводи да је *Мамицу* прерадио Антоније Хаџић.<sup>186</sup> У штампаном издању *Мамице* назначено је да ју је „по мађарском за српску позорницу удесио А. Хаџић“<sup>187</sup>. На плакату је истакнуто да је комад преведен и посрбљен, али је изостављено Хаџићево име. У листу „Позориште“ је указано на менталитетску сличност са суседима, стога је шаљивост комада у коме су супротстављене генерације млађих и старијих наишла на похвале, јер је вешто преведен и посрбљен. Мађарска књижевност српском народу, према мишљењу аутора, није спроводник културе „јер ми из свих књижевности бирамо оно, што је по себи лепо и добро, и што нам треба“<sup>188</sup>. Ни у критици из 1877. године није поменут Хаџић, али је замерено што је комад посрбљен, те је и позван неименовани „посрбач“ да напише свој комад, а да не мења туђе:



*Мамица*, шаљива игра у три чина, Еде Сиглигети, по мађарском за српску позорницу удесио Антоније Хаџић, Панчево, Издавачка књижара „Напредак“, [б. год.].  
 Прво извођење у СНП-у: 19. априла 1872. (заједно са једночинком *Локош*).  
 Публикација се чува у Библиотеци СНП-а, сигн. I 1402, инв. бр. 12.727

<sup>186</sup> Миховил Томандл, *Српско позориште у Војводини II*, (1868–1919), Матица српска, Нови Сад 1954, 142.

<sup>187</sup> Е. Сиглигети, *Мамица*, по мађарском за српску позорницу удесио А. Хаџић, Браћа Јовановић, Панчево [б. г.].

<sup>188</sup> Б., „Мамица“, *Позориште*, год. I, бр. 56, 18. априла 1872, 227.

„За што да не остану имена онаква, како их је сам песник крстио? За што комад да није просто преведен, него још и посрбљен, бојаги преводац или посрбач је уплео мало и свог (српског) оштроумља, драмске уметности и – српске одношаје. Ако такав осећа у себи ‘качества’ да може погодити српски тип, а оно нека седне и нека напише комад оригиналан из српског живота, а туђе ствари нека остави на миру, бар нека их не квари”<sup>189</sup>.

Две године касније у „Позоришту” изнова се пише о рђавој навици прерађивања и посрбљавања: „За публику је са свим свеједно, звао ли се јунак Мита Савић, или имао какво мађарско име; њојзи је до ствари и до језгре, а не до имена”<sup>190</sup>. Поводом превода наслова, изнета је замерка у „Позоришту”, будући да „‘Мамица’ остаје мамица или правилније пуница, јер то је право српско име тој шаљивој игри”<sup>191</sup>. Антонију Хаџићу, иако непоменутом посрбљивачу, замерено је што није адекватно улио српски дух у Сиглигетијево дело, стога је кроз већину критика и извештаја поводом *Мамице* закључено да је текст требало само превести.

### 2.2.9. Шокица

Значајно место у репертоару Српског народног позоришта, заузимала су дела *Сађурица и шубара* и *Шокица*, драме католичког свештеника, драмског писца и историчара пореклом из Срема, Илије Округића Сремца. Иначе, Округићева шаљива игра у четири чина, *Грбанџијаши*, не припада кругу успешних сценских извођења попут *Шокице* и *Сађурице и шубаре*. Она је извођена свега двапут, 1874, у Новом Саду. Аутор удезбе јесте био Хаџић, а аутор музике Алфонс Цибулка.

*Шокица*, позоришна игра у пет чинова с певањем и играњем, премијерно је одиграна у Суботици, 1892, у удезби Антонија Хаџића. Аутор музике је Даворин Јенко. Тема је одбрана Осијека од Мађара, стога је дело усмерено на сложене друштвене прилике, пропагирајући идеју верске толеранције кроз љубавни заплет. У допису о изведби *Шокице* у Осијеку рецензент запажа да је комад „сретно изабран” спрам друштвених прилика, те и да су се Хрвати радо одазвали. Значајан осврт на Округићев текст, сценску изведбу и рецепцију целокупног дела, и књижевног и позоришног, даје Лаза Костић у оквиру опширнијег чланка из 1895. године за сарајевски лист „Нада”, о зимском гостовању (глумовању) позоришне дружине. Костићев текст започиње проблематизовањем положаја Позоришта, које претходне три године игра ван Новог Сада све док се „генијални привредник” Геца (Лазар Дунђерски) није „смиловао” и саградио Дунђерсково позориште.<sup>192</sup> Костић пише да се са Округићем Сремцем познаје тридесет година, и да на њихово пријатељство нису утицале бројне разлике између Срба и Хрвата. Након инсистирања у више наврата како би писао о *Шокици*, Костић моли Сремца да му пошаље опис радње. Он му шаље „драматизирану фабулу” уз једну важну напомену: „Вади из тога како знаш. Али можеш додати да је Тоно (А. Хаџић) ту трагедију

<sup>189</sup> С., „Мамица”, *Позоришће*, год VI, бр. 13, 17. априла 1877, 51.

<sup>190</sup> К[оста]. Р[истић]. [Милан Савић], „Мамица”, *Позоришће*, год. VII, бр. 40, 17. марта 1879, 159.

<sup>191</sup> –а–, „Мамица”, *Позоришће*, год. VIII, бр. 18, 15. децембра 1881, 70.

<sup>192</sup> Laza Kostić, „Zimušnje glumovanje ‘Srpskog narodnog pozorišta’ u Novom Sadu”, I, *Nada*, год. I, br 17, 1. septembra 1895, 322–323.

против мојој вољи за српску позорницу приредио, као што он са сваким дјелом обичаје, те је прави ефекат уништио, начинио из ње веселу глуму<sup>193</sup>.

Потом Костић детаљно описује радњу базирану на „полуистинитом љубавном догађају“, у периоду око 1848. и 1849. године, када су се граничари окупили да бране Осијек од Мађара. Из тог периода потичу стихови „Алај Рац душу губи, / Кад Шокицу љуби“, који јесу окосница заплета: љубав „Влаха“, „Раца“, граничара Пере Влаховића и смерне Шокице Јање, наилази на низ препрека.<sup>194</sup> Након исцрпног предочавања радње, следи сегмент у коме Костић појашњава генезу дела, као и природу удезбе. Дело је Округић Сремац првенствено написао са срећним завршетком. Како тада није било много позоришних игара из народа које су трагедије, тако професор Фрања Марковић инсистира да се дело заврши трагично, што ће Сремац прихватити. У таквом виду, са трагичним завршетком, играна је врло успешно у Београду, што ће Сремац поменути Костићу, имајући у виду да је Хаџић својом удезбом начинио „веселу игру“ од његовог комада. Костић појашњава да је у Београду ова позоришна игра као трагична примљена добро, будући да нису свесни размирица Срба и Хрвата, као што то разумеју људи у Хрватској, Славонији, Далмацији, Бачкој, Банату и Срему. У тим крајевима је било окрепљујуће да се комад заврши срећно, уз поуку превазилажења верских разлика, а не трагичног окончања покушаја зближавања. Костић стога оповргава мишљење нарочито толерантног и по професији сродног Сремцу, Јована Храниловића, претходно изнетог у листу „Позориште“. Наиме, Храниловић хвалећи Хаџићеву удезбу напомиње да би таква свуда постигла успех. Хаџић изоставља убиство, односно „натуралистичку последицу љубави“<sup>195</sup>. Костић, због претходно наведених разлога, сматра да је удезба за новосадску сцену специфична, те да је требало да тако буде и третирана:

„И ако г. А. Хаџић много пута безобзирно, немилостиво, управо крвнички ‘удешава за позорницу’, ја му у томе забавном послу не бих сметао. Само бих му савјетовао, да од сад мало промјени ту фразу о удешавању, па на мјесто ‘За српску позорницу’, да стави ‘За новосадску позорницу удесио А. Хаџић’. До сад су се Срби којекако слагали бар на позорници, ал’ догдје ‘Шокица’, па се одмах показа, да се не може свашта удесити за све српске позорнице, да међу Србима нема више слоге ни на позорници“<sup>196</sup>.

У чланку поводом изведбе *Шокице* 1896. године, Храниловић има у виду Костићев текст и потврђује његово мишљење сматрајући га разлогом више да се Хаџићева „удесба“ сматра најбољим решењем.<sup>197</sup> Исте године у јулу, „Позориште“ представља допис из Великог Бечкерека, у коме се помиње да је публика након *Шокице* „бурно захтевала“ да види управитеља Хаџића:

„Тим чином својим показала је наша публика на леп начин, да уме поштовати рад човека, који је цео живот свој посветио народној нашој просвети и који је нарочито око одржања и унапређења нашег позоришта стекао великих заслуга, које ће као што треба оценити тек нараштаји, који за нама дођу, и који

<sup>193</sup> Isto, god. II, br. 1, 1. januara 1896, 17.

<sup>194</sup> Isto.

<sup>195</sup> Ј[ован]. Хр[аниловић]., „Шокица“, *Позоришће*, год. XX, бр. 17, 3. марта 1895, 66.

<sup>196</sup> Laza Kostić, *nav. delo*, br. 2, 15. januara 1896, 34.

<sup>197</sup> Ј[ован]. Хр[аниловић]., *nav. дело*, бр. 36, 7. марта 1896, 142–143.

ће у своме суду бити увиђавнији и праведнији него ми, којима суд често помућују, на жалост, страначке страсти"<sup>198</sup>.

Осим што прави разлику између „жалостиве преобуке“ комада на београдској позорници и новосадске изведбе са срећним завршетком, Костић сматра да је добро што је Хаџић удесио *Шокицу* према првобитној мисли Округића Сремца, јер „само ће тако душа гледаочева проћи кроз благодатну катарсу. На против, ако види да љубавници гину, народ ће оставити позориште са неком сумњом и зебњом, да заиста *нема блајо-слова* кад се љубе Рац и Шокица"<sup>199</sup>.

..... 200 .....

## СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

**24. Представа. У ДУЊБЕРСКОМ ПОЗОРИШТУ. Ван претплате.**

Представа за народ с обаленим ценама.

У Новом Саду, у недељу 12. (25.) децембра 1904:

# ШОКИЦА.

Новоримна игра у 5 чинова, с певањем и играњем, написао Илија Округић Сремца, за позорницу удесио А. Хаџић, музика од Д. Јанка. — Режисер: Спасић.

**ОСОБЕ:**

Маријан Шокевић, селак	Лукић	Прва	— —	Ј. Стојановићка
Мамца, жена му	— —	Друга	— —	С. Николићева
Јања, кћи им	— —	Трећа	— —	К. Вилочевица
Војко, стуга ни	— —	Четврта	девојка	— —
Љубибратић, сеоски жупник	Васиљевић	Пета	— —	Д. Матејићка
Мамдокара,	— —	Шеста	— —	Ј. Барјактаровићка
Нера Влаховић, стражар	— —	Седма	— —	Д. Николићка
— — — —	— —	Осми	— —	Мадарић
— — — —	— —	Други	— —	Турински
— — — —	— —	Трећи	војник	— —
— — — —	— —	Четврти	— —	Лијанка
— — — —	— —	Пети	— —	Виловац

Војничка музика ц. и кр. 70 полачке пуковније петровградског сараје ове комаде:  
 1. Српски марш. — 2. Ан: „Британска патрола.“ — 3. Бродил: „Сан.“ (Српска серенада).  
 — 4. „Песма руских војника на бојном пољу.“ — 5. Дрентор: „Потпури.“

У понедељник 13. (26.) децембра, овде први пут: „**Поход на север**“. Драма у 4 чина, од Хенрика Ибсена, превео Паале В. Мијатовић.

**УЛАЗНЕ ЦЕНЕ:** Ложа у партеру: 8 круна. — Ложа у I. сарају: 6 круна. — Седиште у партеру у I и II реду: 1 круна 60 нов. — Седиште у партеру: у III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII реду: 1 круна. — Седиште на балкону у I реду: 1 круна 60 нов. — Седиште на балкону у II реду: 1 круна 20 нов. — Седиште на балкону у III, IV, V, VI реду: 1 круна. — Седиште на галерији у I реду: 80 нов. — Седиште на галерији у II реду: 60 нов. — Стојање у партеру: 80 нов. — Стојање на галерији: 40 нов. — Ђаци и војници до наредника: 40 новура.

Улазнице могу се добити на каси позорничној од 8—12 сата пре подне и од 6<sup>1</sup>/<sub>2</sub> сата у вече.

**Почетак тачно у 7<sup>1</sup>/<sub>2</sub> а свршетак у 10<sup>1</sup>/<sub>2</sub> сахата у вече.**

Штампања српске војске Браће М. Поповића у Новом Саду.

Плакат за *Шокицу* Илије Округића Сремца, за позорницу удесио Антоније Хаџић, представа изведена 12. (25) децембра 1904, фото-извор: „Позориште“, бр. 35, 1904.

<sup>198</sup> „Српска народна позоришна дружина у В. Бечкереку“, *Позориште*, год. XXI, бр. 45, 30. јуна 1896, 184.

<sup>199</sup> Laza Kostić, isto, 35.

Своје племените тенденције у романтичарском сјају преносила је *Шокица* са сцене и 1904. године, у периоду када се „стари антагонизам међу братским народима хрватским и српским крави и уступа место истинском, топлим зближењу и сталном споразуму”<sup>200</sup>. На сличан начин исте године извештава и „Позориште”. Неке црте из народног живота у *Шокици* јесу избледеле, али је суштина остала иста јер се вредност дела огледа у „апостолату верске сношљивости и љубави вером растављене браће, у драмски живој и потресној образложби узвишености оне истине, која је нашла израза у познатим стиховима: Брат нам мио које вере био”<sup>201</sup>.

### 2.2.10. Крајишкиња

Слике из народног живота, најчешће пропраћене певањем, биле су драге за удешавање Антонију Хаџићу. У три чина склопљене слике из народног живота из једног банатског села, доноси *Крајишкиња* Петра Крстоношића, писца, глумца, редитеља и управника, истакнутог у позоришној организацији путујућих трупа у СНП-у, након Првог светског рата. Музику је компоновао Хуго Доубек. Премијерно је изведена у Вршцу, 1896, а у Новом Саду је *Крајишкињом* завршена сезона, у јулу 1898. Јован Храниловић у листу „Позориште” истиче да се види да је писац почетник, али да је препознатљив његов дар. Похваљена тенденција дела заснива се на „жигосању” предрасуда једног српског племена против другог, а који деле исту крв и језик (штокавци и кајкавци).<sup>202</sup> Запажено је да је дело постигло већи сценски успех 1900. године. Рецензент примећује раздраганост публике због „лепе тенденције” комада из народног живота. Похваљена је глумица Драга Спасић у улози Крајишкиње, док је истакнуто да је Андрија Стојановић играо Перу кравара, јер је Пера Добриновић тешко оболео.<sup>203</sup> Потом је комад игран повремено, до 1909, па је игран још 1922. године, стога припада кругу мање играних Хаџићевих „удесби”.

### 2.2.11. Слободарка

Манојло Ђорђевић Призренац, књижевник и публициста, аутор је драме с певањем у пет чинова, први пут одигране 1896, у Вршцу, у удезби Антонија Хаџића. На препоруку Мише Димитријевића драму је наградила Матица српска са 500 форинти, 1881. Драма је настала на основу новеле *Харач* чешког романисијера Владимира Хохолушка. Ипак, сценска стварност ове драме била је мало другачија. Већ од прве рецензије увиђамо да је представа слабо пропраћена. Слободарске тенденције оличене у „жени-човеку”, Стојни Митрићевој, која покушава да ослободи владика Данила жртвујући себе, биле су препознате, али представа од самог почетка није наишла на велико интересовање. Дело је скраћивано, те је у том смислу поменут Хаџићев рад: „Могло би се приговорити цепкању првог и трећег чина. Али ту је помогла вешта рука г. Хаџића, те се то цепкање није ни опазило”<sup>204</sup>. У улози црногорске „Девике Орлеансе” похваљена је Тинка Лукић. Да су ложе у Позоришту биле празне а партер и галерије пуне, извештава „Позори-

<sup>200</sup> Л. М–д, „Шокица, позоришна игра у 5 чинова...”, *Браник*, год. XX, бр. 287, 16. (29) децембра 1904.

<sup>201</sup> Ј[ован]. Хр[аниловић]., *нав. дело*, бр. 38, 17. децембра 1904, 214.

<sup>202</sup> Ј[ован]. Хр[аниловић]., „Крајишкиња”, *Позоришће*, год. XXIII, бр. 41, 23. јула 1898, 181.

<sup>203</sup> С., „Крајишкиња”, *Позоришће*, год. XXV, бр. 3, 4. јануара 1900, 10–11.

<sup>204</sup> Ј[ован]. Хр[аниловић]., „Слободарка”, *Позоришће*, год. XXIII, бр. 5, 16. маја 1898, 31.

ште” 1900, будући да је играна као „представа за народ”<sup>205</sup>. О „обаљеним ценама” као узалудном покушају да се публици приближи комад, извештава „Застава” исте године. Аутор чланка напомиње да на „представе за народ” образованији слој друштва не долази. Специфичност овог чланка јесте нарочито оштро интонирана критика када је реч о самој драми као „књижевном греху”. Аутор текста сматра да жртвовање падањем у наручје Арслану Јусуф-паши није примерено, те поставља питање да ли је узвишено да Стојна љуби народног душманина. Чланак детаљно аргументује тврдњу да трагична јунакиња не сме своје деловање заснивати на лукавству, те да се слобода тако на добија.<sup>206</sup> Мање прекорно, али у ироничном тону, о *Слободарки* пише 1902. године Јован Грчић, закључујући да су „заман обаљене цене”<sup>207</sup>.

### 2.2.12. Ромео и Јулија

Комад *Ромео и Јулија* Вилијема Шекспира први пут је постављен на новосадску сцену 1875. У том периоду превод Шекспировог комада бива објављиван у листу „Позориште”, од 39. до 44. броја, да би с објављивањем било настављено и 1876, када је објављен и први чланак о овој драми. Тежиште овог чланка јесте на предочавању радње и тумачењу идеје комада. Глумачка игра је похваљена у целини, а дат је шури осврт на Костићев превод и Хаџићево удешавање:

„О самом преводу немамо шта рећи, јер нисмо ради хвалити, а кудити немамо шта. Довољно је да кажемо, да је превод од дра Л. Костића, и то не само у метрима него и у стиховима. За позорницу је тај комад удесио г. А. Хаџић, па и ако га је према нашим позоришним приликама морао јако скратити, то је ипак целина задржала потпуно своју округлину”<sup>208</sup>.

Лист „Позориште”, 1. јуна 1877, извештава о извођењу Шекспирове трагедије *Ромео и Јулија* у преводу Лазе Костића и „удесби” Антонија Хаџића. Аутор белешке истиче да је љубав прави јунак драме, похваљујући игру Ружића и Рајковићке за верно одиграни љубавни пар. Глумац Рајковић је такође похваљен у улози оца Лаврентија, те аутор скреће пажњу на сјајан глумачки дар брачног пара Рајковић и апелује да више не играју на новосадској сцени као гости.<sup>209</sup> Јануарски бројеви „Позоришта” из 1879. доносе обимнији чланак о изведби овог Шекспировог дела. Наглашена је заслуга Лазе Костића као песничког духа најближег Шекспиру. Његови јамби, вредност стихова, оригиналност у изражају остали су исти у Костићевом преводу, па се „уз Шекспирове особине Лазина особина тако складно и долично приљубила, да је Шекспир остао онај исти, а и да Лаза није постао просто механичан превађач”<sup>210</sup>. Потом следи детаљан критички увид у игру глумаца. Рајковићки је у улози Јулије требало времена да из декламавања стихова пређе у истинско разумевање Шекспирових речи. За разлику од ње, Ружић је у улози Ромеа наишао на бољу критику. Занимљиво је истаћи да критичар

<sup>205</sup> С., „Слободарка”, *Позоришће*, год. XXV, бр. 6, 8. јануара 1900, 23.

<sup>206</sup> О., „Слободарка, драма у 5 чинова с певањем”, *Застава*, год. XXXV, бр. 5, 9. јануара 1900.

<sup>207</sup> Г[рчић]. [Јован], „Слободарка”, *Позоришће*, год. XXVII, бр. 2, 3. јануара 1902, 6.

<sup>208</sup> С. Н., „Ромео и Јулија”, *Позоришће*, год. V, бр. 4, 25. марта 1876, 15.

<sup>209</sup> М., „Ромео и Јулија”, *Позоришће*, год. VI, бр. 34, 1. јуна 1877, 135.

<sup>210</sup> К[оста]. Р[истић]. [Милан Савић], „Ромео и Јулија” II, *Позоришће*, год. VII, бр. 12, 16. јануара 1879, 47.

детаљно анализира њихово кретање, стога и код Ромеа и код Јулије запажа неприличне покрете десном руком.<sup>211</sup>

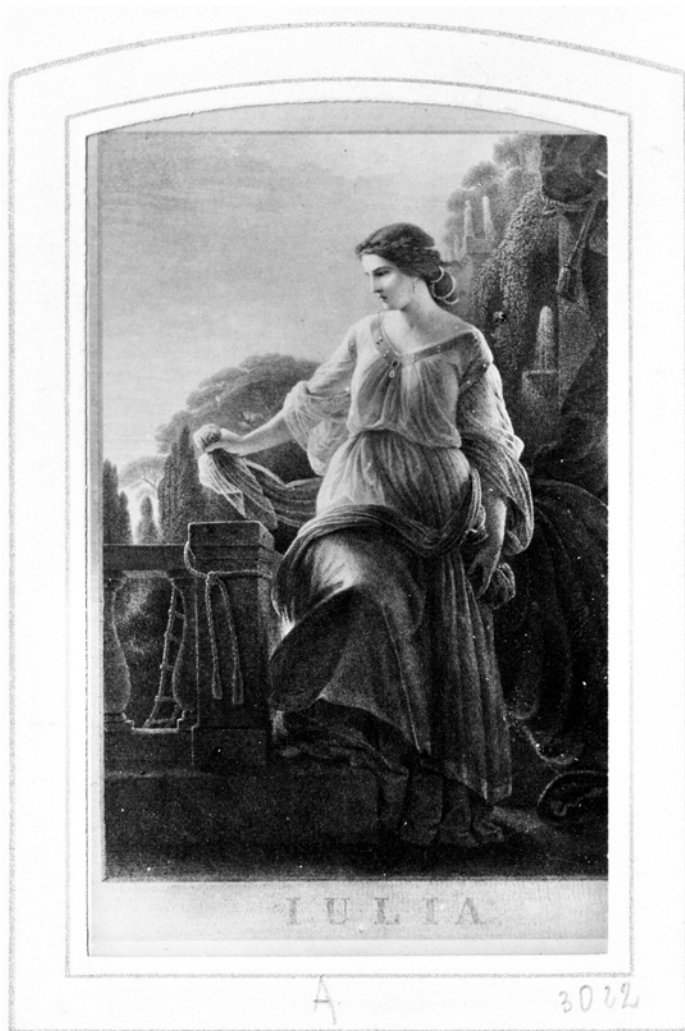
У овом чланку је скренута пажња и на склоп чинова и појава, односно на чињеницу да је Антоније Хаџић изоставио одређене сцене:

„Али у колико нам је жао, што не имадосмо на тај начин све дело, сваки умни бисер, у толико му ипак одобравамо поступак, јер би и тако често промењивање имало још које више и ми бисмо ту ремек-дело имали пред нама у поцепаним одломцима, што би на сваки начин на утисак у опште можда и од квара било“<sup>212</sup>.

Аутор рецензије изражава наду да ће свет ипак угледати осма појава трећег чина, у којој су Јулијин монолог на прозору и разговор с дојкињом, о чему пише у претходном броју.

Хаџићева изостављања појединих појава поменута су у Костићевом тексту из 1907. године *Око Ромеа и Јулије, историја једног превода*, објављеног у више бројева „Летописа Матице српске“. Предочавајући нам процес превођења и судбину рукописа, Костић помиње Тону у више наврата. Наиме, поједини сегменти превода Шекспировог дела објављени су „Летопису“ још 1859, а целокупан посао је завршен почетком 1863, када га је Костић предао секретару Матице српске и свом „старом пријатељу“, Антонију Хаџићу. Тада није био преведен целокупан оригинални текст, али Костић напомиње да је свакако било више текста у рукопису који је предао Хаџићу него што је касније објављено. Ипак, Костић је имао поверења у Хаџића: „Кад сам први пут видео мој превод штампан, није ми било ништа криво што је толико изостављено, знајући да то бива и на другим позорницама и да Тона Хаџић добро познаје позорницу у опште а особито српско глумиште и његове потребе“<sup>213</sup>.

Костић у истом чланку истиче заслуге Хаџића за коначно уобличије превода *Ромеа и Јулије* 1906. године. Неколико година је Костић од Хаџића тражио први рукопис који му је поверио, али га



Фотографија Јулије на балкону, из фото-албума који је дружина СНП-а поклонила Антонију Хаџићу у знак поштовања и оданости, 1882, Албум се чува у Музеју Војводине, Нови Сад, инв. бр. 2367, фото: Музеј Војводине, Нови Сад

<sup>211</sup> Исто, бр. 13, 18. јануара 1879, 50–51.

<sup>212</sup> Исто, бр. 14, 19. јануара 1879, 55.

<sup>213</sup> Лаза Костић, „Око Ромеа и Јулије, историја једног превода“, *Летопис Матице српске*, год. LXXXIII, књ. 243, св. 3, 1907, 7.

он никако није могао пронаћи, правдајући се заузетошћу, непоузданошћу послуге, као и сеобом Матице српске. Костић је у томе видео подстицај да се изнова врати превођењу *Ромео и Јулије*: „Ако тај превод буде имао какве књижевне вредности, биће у томе заслуге и мога пријатеља. Јер да он није онај стари рукопис изгубио, никад се ја не бих сетио, нити би ме ко опомињао да прегледам и поправам стари посао”<sup>214</sup>.

Јован Грчић у листу „Ново Позориште”, чији је био уредник 1909. године, 25 година након последњег играња *Ромео и Јулије* на новосадској сцени, извештава о њеном поновном игрању. Овога пута у улози Јулије била је Милка Марковићка, док је Ромео био гост из Београда Добровој Милутиновић.<sup>215</sup> Грчић истиче да је Дунђерсково позориште било препуно публике, усхићене због Шекспировог комада, али и због госта Милутиновића. Интересантна је Грчићева критика усмерена на сценографска решења (искрпљена црвена завеса, трошан и превисок балкон код Капулетових; поклапање изгледа улица у Мантови и Верони).<sup>216</sup>



*Отело*, Вилијам Шекспир, превели Гига Гершић (прва четири чина) и Антоније Хаџић (пети чин), за српску позорницу удесио Антоније Хаџић, Нови Сад, Штампарија српске књижаре Браће М. Поповића, 1886, „Зборник позоришних дела”. Прво извођење у СНП-у: 13. октобра 1884, у Вршцу. Публикација се чува у Библиотеци СНП-а, сигн. II 282, инв. бр. 12.399

### 2.2.13. *Отело*

Трагедију Вилијема Шекспира *Отело*, СНП изводи први пут 1884, у Вршцу. Аутор прва четири чина је Гига Гершић, док је Антоније Хаџић, осим што ју је удесио за сцену, превео и њен пети чин. Новосадска премијера је била у марту 1886, а Милан Савић у листу „Позориште” нарочито истиче глумачку игру Димитрија Ружића као Отела и Пере Добриновића као Јага.<sup>217</sup> Истог месеца, као гост, Отела тумачи Тоша Јовановић, чија је игра у фокусу чланка о представи у листу „Позориште”<sup>218</sup>. *Отело* је на репертоару и 1904. године, будући да је Шекспир „ванредни драмски ђеније”, његова „класична трагедија љубоморе” потребна је сваком репертоару. Премда се у овом осврту оцена целокупног приказа не односи на превод нити удезбу Антонија Хаџића, скренућемо пажњу на интересантне замерке које се односе на утисак о представи (превише укочености и „незаокругљености” у ансамблу). Наиме, глумци су били врло тихи на почетку представе, када је публика још улазила у салу, те им је било препоручено да буду гласнији. Такође, илузију је кварило то што су се ноге статиста виделе испод црвене завесе<sup>219</sup>, што нам говори о свести тадашњих критичара али и позоришне јавности да Шекспирово дело на сцени мора бити представљено у доличном руху.

<sup>214</sup> Исто, 8.

<sup>215</sup> Г[рчић]. [Јован], „Ромео и Јулија”, *Ново Позоришће*, год. I, бр. 32, 19. децембра 1909, 126.

<sup>216</sup> Исто, бр. 35, 23. децембра 1909, 138–139.

<sup>217</sup> М[илан]. С-ћ. [Савић], „Отело”, *Браник*, год. II, бр. 28, 8. (20) марта 1886.

<sup>218</sup> М[илан]. С-ћ. [Савић], „Отело”, *Позоришће*, год. XI, бр. 52, 30. марта 1886, 206–207.

<sup>219</sup> Ј[ован]. Хр[аниловић]., „Отело”, *Позоришће*, год. XXIX, бр. 30, 6. децембра 1904, 154–155.

## 2.2.14. Млетачки трговац

У марту 1872, на сцену је постављен Шекспиров комад *Млетачки трговац*, у преводу Јована Петровића. О Хаџићевом смелом приступу у удешавању текста у погледу интервенција, на духовит начин пише Лаза Костић. Његов текст критички сагледава пре свега концепцију Шекспирових ликова, да би потом уследио хумористичан обрт у илустрацији Хаџићевог поступка:

168

## СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

ПРЕТПЛАТА                      ПРЕДСТАВА 41.                      БРОЈ 27.

У НОВОМЕ САДУ У ЧЕТВРТАК 16 МАРТА 1872

У НОВОЈ ПОЗОРИШНОЈ ДВОРАНИ:

### МЛЕТАЧКИ ТРГОВАЦ.

ПОЗОРИШНА ИГРА У 4 РАДЈИ, ОД П. ШЕКСПИРА, ПРЕВЕО ЈОВАН ПЕТРОВИЋ, ЗА СРПСКУ ПОЗОРИШНУ УДЕСИО А. ХАЏИЋ.

(ОВАЈ ЈЕ ПРЕВОД ДОБИО РАСПИСАНУ НАГРАДУ ОД ПОЗОР. ОДБОРА У ЗАГРЕБУ.)

**О С О Б Е:**

Дужде од Млетака . . . . .	Живковић.	Ланселот Гобо, слуга
Марокан. кнежев. ) просиоци	Суботић.	шајлоков. . . . . Соголовић.
Арагон. кнежев. ) порцијини	Станчић.	Стари Гобо, отац ланселотов . . . . .
Антонио, млетачки трговац.	Зорић.	Рашкић.
Басанио, његов пријатељ. . . . .	Лесковић.	Салерио, гласник из Млетачка . . . . .
Соларио                      ) пријатељи . . . . .	Нешкић.	Хаџић.
Соларио                      ) антонијеви . . . . .	Лукић.	Порција, богата насљедница . . . . .
Грацијано                      )	Станчић.	К. Савићева.
Лоренцо, зубавник Ђесијин . . . . .	Недељковић.	Нериса, њена пријатељица . . . . .
Шајлок, чивутин. . . . .	Брани.	Д. Маринковићева.
Тубал, чивутин, његов пријатељ. . . . .	Бунић.	Ђеска, шајлокова кћи. М. Недељковићка.

Млетачки сенатори, званичници судбеног двора, тамничар, слуге и други пратиоци. Збова се час у Млетцима, час у Балмону у порцијиној дворци.

---

У недељу 19 марта: „ГВОЗДЕНА ОБРАЗИНА.“ Хисторијска драма у 5 одељења, од Арнулда и Фурнијера, превео А. В. Поповић.

---

Од „Зборника позоришних дела“ изашле су две свеске. У првој је свесци „Школки надзорник“, а у другој „Шаран.“ Свака од тих свезака стоји 20 новч. аустр. вреди. и може се добити обдан у позоришној писарници и у вече на каси.

---

Поједини бројеви овога листа продају се обдан по 5 нов. а. вр. и то: у трговини Пере Понадића, Паје Миросављевића, Стеве Ратковића и Јоце Филиповића, у срп. народној задружној штампарији, у позоришној писарници и у вече на каси.

**ПОЧЕТАК У 7 А СВРШЕТАК У 9 И ПО САХАТА.**

Српско народно задружно штампарија у Новоме Саду 1872.

Плакат за *Млетачкој трговца* Вилијема Шекспира, у преводу Јована Петровића, за српску позоришну удесио Антоније Хаџић, представа играна 16. марта 1872, фото-извор: „Позориште“, бр. 41, 1872.

„Ал’ ко би још замерио чивутину Шајлоку, што се полакомио, да исече комад меса из груди ‘млетачког трговца’, кад је то збиља пред нашим очима учинио један хришћанин, коме сиromaх Антонијо неје ништа скривио, један хришћанин, коме су праоци били полазници светога гроба, који иначе није ни Шајлок, ни крволок, већ је још сувише имењак ‘млетачког трговца’, јер то је главом – Антонијо Хаџић, удешавач му за српско позориште. Антоније, име моје, шта учини од свог имена? Зар ти не беше жао онако га изодрезивати, онако почивутити свог имењака? – Ал’ ипак ти хвала! Ти си то с крвавим срцем учинио, само да угодиш нама, гледаоцима”<sup>220</sup>.

Када је реч о игри глумаца, Костић закључује да је видљиво идентично „кусо начело”, посебно мислећи на слабу игру Петра Бранија у улози Шајлока. У јуну је *Млешачки трговац* игран у Вуковару, где су се посебно истакли Лаза Телечки у улози Шајлока, и Милка Гргурова као Порција. Представа би сасвим била успешна да глумце у трећем чину није ометала граја у врту око арене, која је била изазвана тражењем лопова, доцније и ухваћених с украденим сатовима и оружјем.<sup>221</sup>

О Шекспировом делу у новом облику и новој подели пише Јован Грчић, 1881, када је Хаџић прихватио критику и кориговао своју удезбу, тако што је убацио крај четвртог чина и додао пети чин, првобитно „накалемљен” једним делом на четврти: „Новим тим аранжманом бацио је г. А. Хаџић рукавицу многим ‘премудрим’ модерним драматурзима, који су већ отупили зубе, уједајући Шекспиров ‘ремек-спев о пријатељству’”<sup>222</sup>. Ипак, Грчић, а касније и Милан Савић, примећују поновна изостављања важних места. Савић се првенствено осврће на игру београдског госта Тоше Јовановића у улози Шајлока, али не прећуткује ману удезбе: „Не можемо на ино, а да не изразимо нашу жалост, што је 5. чин изнесен прилично ампутиран; особито нас је жао прве појаве у њему, у којој се на мио и песнични начин износи љубавни одношај између Ћесике и Лоренца”<sup>223</sup>. Димитрије Ружић у улози Шајлока био је предмет похвале у свим поновним изведбама *Млешачкој трговца*, којих, истина, није било много. Јован Грчић сведочи да је овај комад одигран свега шест пута (шест година у којима је играна представа).<sup>224</sup>

### 2.2.15. Горски вијенац

Поводом 50-годишњице смрти владике црногорског и песника Петра II Петровића Његоша, на сцену СНП-а постављен је *Горски вијенац*, 26. јануара 1902. Аутор „удесбе у два раздела” јесте Антоније Хаџић, док је режију потписао Димитрије Спасић а музику Исидор Бајић. О значају овог позоришног догађаја сведоче и чланци у листу „Позориште” којим је најављена премијера. У листу је штампан стиховани *Пролог* Лазе Костића, као специфичан дијалог с песником у коме Костић тражи знак са Ловћена и ишчитава следећу поруку у пламену: „Док на ту земљу ови стоји кам, / најцрњи враг је Србин себи

<sup>220</sup> –3–, [Лаза Костић], Српско народно позориште, *Позоришће*, год. I, бр. 44, 23. марта 1872, 179.

<sup>221</sup> Ј. „У уторак, 13. јуна даван је: ‘Млетачки трговац’”, *Позоришће*, год. I, бр. 65, 1. јула 1872, 276.

<sup>222</sup> Г[рчић]. [Јован], „Млетачки трговац”, *Позоришће*, год. VIII, бр. 23, 23. децембра 1881, 91.

<sup>223</sup> М[илан]. С-ћ. [Савић], „Млетачки трговац”, *Позоришће*, год. IX, бр. 27, 8. марта 1884, 107.

<sup>224</sup> Јован Грчић, „Шекспир на новосадској српској позоришници у раздобљу од 1861. до 1914”, *Гласник Историјској групи* у Новом Саду, књ. VIII, св. 3, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци 1935, 467.

сам<sup>225</sup>. Пролој је извела глумица Милка Марковић. Потом је штампан и епилог Јована Живојновића, *Апотеоза*, у којој се на гробу песника појављују Вила, Обилић и учесници у *Горском вијенцу*. На дан прве изведбе, 26. јануара, у листу је објављен чланак Тихомира Остојића *О Горском вијенцу*, којим би публика, без обзира на чињеницу да ли је претходно прочитала Његошево дело, била припремљена за гледање представе.

60

## СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

53. Представа.      У ДУЊБЕРСКОМ ПОЗОРИШТУ.      Ван претплате.

Свечана представа у славу и спомен посмртне педесетогодишњице  
Петра Петровића Његоша.

У Новом Саду, у суботу, 26. јануара (8. фебруара) 1902.

ПРВИ ПУТ:

### ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ.

Историјски догађај при свршетку XVII. века, саставио Петар Петровић Његош, владика црногорски.  
За позорницу у два раздела удесио А. Хаџић, музика од Исе Бајића. — Редитељ: Спасић.

ОСОБЕ:

Владика Данило — — — — — Ружић.	Пол Маћо — — — — — Бакаловић.	Бакловић.
Игуман Стефан — — — — — Лукић.	Сестра Батрићева — — — — — Д Спасића.	Д Спасића.
Јашко Ђурашковић, сердар — — — — — Бетић.	Хаџи-Али Медовић, надија — — — — — Марковић.	Марковић.
Радоња, сердар — — — — — Слаука.	Скендер-Ага — — — — — Дипаћ.	Дипаћ.
Иван Петровић, сердар — — — — — Шинковарија.	Мустај хадџа — — — — — Барјактаровић.	Барјактаровић.
Вукота, сердар — — — — — Стефановић.	Ризал Осман — — — — —	
Киса Раде, брат владике Данака — — — — — Душановић.	Баба — — — — — М. Тодосића.	М. Тодосића.
Киса Роган — — — — — Стојановић.	Прва — — — — — С. Бакаловића.	С. Бакаловића.
Киса Јашко — — — — — Николић.	Друга — — — — — Д. Матејића.	Д. Матејића.
Војвода Драшко — — — — — Добриновић.	Трета — — — — — Д. Василевића.	Д. Василевића.
Војвода Батрић — — — — — Вилешић.	Четврта — — — — — З. Добриновића.	З. Добриновића.
Обрад — — — — — Матејић.	Пета — — — — — Д. Николића.	Д. Николића.
Вук Маћуновић — — — — — Спасић.	Шеста — — — — — К. Вилешића.	К. Вилешића.
Вук Мандушић — — — — — Илић.		Народ.

Пре тога:

### ПРОЛОГ за „Горски вијенац“.

Написао др. Лаза Костић, музика од И. Бајића.

ОСОБЕ:

Пролог — — — — — М. Марковића.

На завршетку:

### АПТЕОЗА као епилог за „Горски вијенац“.

Написао Јован Живојновић, музика од Исе Бајића.

ОСОБЕ:

Вила — — — — — Т. Лукића.	Вук Маћуновић — — — — — Спасић.	Спасић.
Милош Обилић — — — — — Василевић.	Црногорац — — — — —	Николић.
Владика Данило — — — — — Ружић.		Народ.

Почетак тачно у 7<sup>1</sup>/<sub>2</sub> а свршетак у 10<sup>1</sup>/<sub>4</sub> сахата.

Штампарја орске књижевне Брате М. Половића у Новом Саду.

Плакат за *Горски вијенац* Петра Петровића Његоша, за позорницу удесио Антоније Хаџић, представа играна 26. јануара (8. фебруара) 1902, у спомен 50-годишњице од Његошеве смрти, фото-извор: „Позориште“, бр. 14, 1902.

<sup>225</sup> Лаза Костић, „Пролог за „Горски вијенац“, *Позориште*, год. XXVII, бр. 14, 26. јануара 1902, 54.

Да задатак аутора удезбе није једноставан, сведочи чињеница да су се позоришне управе плашиле да ово дело пренесу на сцену, с обзиром на то да га одликује „необичан облик“. Остојић одређује Његошево дело као драму, не ону попут Шекспирове, Костићеве или Трифковићеве, у којој се догађаји приказују кроз монологе и дијалоге, суделовање лица, што делу даје драмски облик. Владика је дело назвао „Историческо собитије при свршетку XVII вијека“, али, како Остојић појашњава, ово дело није историјска драма, јер Његош изворе и карактере мења имајући у виду жељу Црногораца за слободом у тренутку стварања дела: „У опће, њему није стало до историјске тачности и верности. Њему је друго нешто лебдело пред очима. Он гледа у истрази потурица почетак борбе црногорске за слободу“<sup>226</sup>. Остојић изражава чуђење што се навршило педесет година од штампања *Горској вијенца* а да ће тек сада са сцене народ чути „чисту појезију, оне вечите мисли, ону дубоку философију“<sup>227</sup>. „Предмет и смер дела“ оцењује Остојић у смислу да „драматске радње нема, јер нема развијених карактера“, те да ће сама изведба удахнути живот лицима *Горској вијенца*, чиме Остојић и закључује свој текст.<sup>228</sup>

„Преудешавање“ је Хаџићу пошло за руком, али су примећене извесне мане када је реч о оквиру саме представе, односно наде лишеног Костићевог *Пролоја*. Аутор чланка (Жеравица) не слаже се са песничком констатацијом Костића да „најцрњи враг је Србин себи сам“, те му поручује да је у погледу племенитијег правца *Пролоја* требало да се угледа на Змаја. Вилин монолог у епилогу је, према мишљењу аутора, предугачак и требало је да буде приличнији и узвишенији. Ипак, удезба Хаџићева, односно „скраћивања“ нису наишла на осуду: „И ако је само дело скраћивано за позорницу, ипак није оштећена главна мисао која је израђена у 'Горском вијенцу': истребљење Турака у Црној Гори и свест црногорска о потпуној слободи и снази својој“<sup>229</sup>. У чланку у „Бранику“, Пера Добриновић је, у улози војводе Драшка, похваљен за најтачнији говор. Тежиште овог чланка је на природи удешавања текста којој би једино могао дорастати неки песнички геније попут Његоша, који би, веран духу и колориту дела, унео живљу драмску радњу и направио синтезу основне идеје. Аутор наглашава да је публика једним делом била разочарана, али да разлог томе свакако није удезба: „Истина преради за позорницу жртвоване су многе песничке лепоте, али кад би и то што је изостало било изнесено на позорници можда би публика још мање разумела“<sup>230</sup>.

Након две новосадске изведбе, Позориште одлази у Сентомаш, а потом у Сомбор. Након успешног низа значајним бројем публике пропраћених представа у Сентомашу, приређено је опроштајно вече у част позоришне дружине. Вече је отворио Хаџићев говор о значају Српског народног позоришта у просветном напретку народа.<sup>231</sup> Лист „Позориште“ преноси и чланак о изведби *Горској вијенца* из 12. броја листа „Виенац“ за 1902. Аутор чланка говори о недостатку драмских елемената, будући да се Његош служи само „формом разговора“. Хаџић је, као „заслужан српски књижевник, вјешт приређивач многих иначе у првобитној форми за позорницу незгодних пјесмотвора“, прихватио тежак задатак да склопи *Горски вијенац* у једну сценску целину верну изворним формалним и садржинским одликама. Хаџић је дело поделио у две једнаке целине:

<sup>226</sup> Тих[омир]. О[стојић], „О Горском вијенцу“, *Позоришће*, год. XXVII бр. 14, 26. јануара 1902, 57.

<sup>227</sup> Исто, 56.

<sup>228</sup> Исто, 58.

<sup>229</sup> Жеравица, „Његошево вече у српском народном позоришту“, *Засџава*, год. XXXVI, бр. 22, 28. јануара 1902.

<sup>230</sup> Српско народно позориште, „Горски вијенац“, *Браник*, год. XVIII, бр. 17, 7. (20) фебруара 1902.

<sup>231</sup> Српско народно позориште, „Српска народна позоришна дружина у Сентомашу“, *Позоришће*, год. XXVII, бр. 18–19, 24. марта 1902, 84.

„У првом се спремају војводе на истрагу (уништење) Турака у Црној Гори, – у другом дијелу проповиједа војвода Драшко своје доживљаје у Мљецима [...] Неки критичари мисле, да је превише тога изостављено, да је у приредби за позорницу премало драматике и да је незгодно, што корове извађају женске. Али да је 'Горски вијенац' приређен за позорницу према свима прописима драмске технике, морало би још више тога изостати, а не би било могуће ни из далека сачувати првобитну концепцију”<sup>232</sup>.

Дакле, тежина Хаџићевог задатка огледала се у томе што је дело требало прилагодити онима којима оно није познато, а да при томе остане доследан Његошевом делу али и основним сценским законитостима. Лист „Позориште” извештава о сомборској изведби *Горској вијенца*, која је била нешто необичнија јер се, након Хаџићевог увода пред представу у коме је говорио о значају Његошевог дела, појавио Лаза Костић како би пренео Хаџићу поздраве. Први поздрав долази „са онога света”, директно од владике Рада који се јавио Костићу, па га је он питао о утисцима поводом Тонине критиковане удезде, те преноси његов одговор:

„Што велиш? – рече владика. Изломио? Испрецјеца? Не, ни да Бог! Он је тек онако подвио неке пребрснате гранчице, закло-нио неке прегусте увојке, да би се оно остало тим љевше приказало на онијем шедицама. Може се то коме несвиђети, ал' што мари! Ја му гледам у срце те виђу, да му је била намјера као најљевша. Хвала му и поздрави га!”<sup>233</sup>

Други поздрав који му Костић преноси јесте поздрав захвалних Сомбораца, свесних Тониног доприноса српској књижи, просвети, позоришту и читавом народу:

„Јер и осим позоришта, те златне књиге твога живота, осим просветног поља, твоја је угодљива нарав знала чинити добра. Користујући се својим драгоценим личним везама, својим пријатељима и знанцима на угледним местима у држави, ти си се навек трудио, да уклониш сваку размирицу, да помогнеш лепој слози између различитих племена у овој нашој лепој домовини, те си том својом тихом и благодетном радњом био не само на помоћи свом народу, него си угоднио и целој држави”<sup>234</sup>.

Након представе је приређен банкет у Хаџићеву част, због чега је изведба *Горској вијенца* била уоквирена слављењем Тониног рада. У истом периоду је играна представа у Сентомашу, Турском Бечеју, Панчеву и у Мољу, поводом обележавања 50-годишњице Његошеве смрти.

<sup>232</sup> „Горски вијенац’ на нашој позорници”, *Позоришће*, год. XXVII, бр. 18–19, 24. марта 1902, 84.

<sup>233</sup> К[остић]. [Лаза], „Са приказа 'Горскога Вијенца у Сомбору'”, *Позоришће*, год. XXVII, бр. 20, 30. априла 1902, 102. Весна Крчмар наводи да се под иницијалом „К” крије Лаза Костић. Види: „Горски вијенац као прва позоришна представа у Новом Саду 1902. године” у: *Зборник радова Академије уметности*, 2, ур. М. Маравић, Нови Сад 2014, 130.

<sup>234</sup> К[остић]. [Лаза], Српско народно позориште, *нав. дело*, 102.

## 2.3. Лист за књижевност и забаву „Матица“ у контексту позоришне и драмске делатности

### 2.3.1. Идеја листа

Лист за књижевност и забаву „Матица“ покренут је 10. октобра 1865. Њен уредник је до последњег броја, 30. јуна 1870, био Антоније Тона Хаџић. Након пресељења Матице српске, Тона је, осим уређивања „Летописа“, радио и на листу „Матица“, у коме су се, сходно интересовањима уредника, врло често налазили чланци посвећени актуелном позоришном репертоару али и теоријским расправама, есејима о драми, позоришним критикама и позоришту уопште. Када исписује књижицу *Српско народно позориште: лейтимичан осврт на рад му за преко његосеј година* (1922), Јован Грчић истиче да постоји мало података о раду позоришне дружине 1865. године јер нису излазили „Јавор“ ни „Српски дневник“, а „Даница“ није доносила реферате о представама СНП-а. Недостајак података у тој години, како Грчић напомиње, прекинут је у октобру, када је почео да излази лист „Матица“. Чини се да је овај петогодишњи период у потпуности профилисао Тону као посвећеника позоришној уметности, будући да је природа самих чланака сведочила о постепеном клицању идеје успостављања позоришног листа, што ће се коначно десити 1871, када је покренут лист „Позориште“. Тони је, како примећује Ваца Стајић, од озбиљног и претежно научно усмереног „Летописа Матице српске“ била дража „Матица“.<sup>235</sup>

Важно је напоменути да Хаџић није имао потпуну уредничку слободу, већ да је његов рад контролисало Књижевно одељење, посредством Књижевног одбора Матице српске. Одређено је да се на месец дана смењују два члана Одељења који би с уредником прегледали приспеле прилоге. Тај задатак су обављали: Јоксим Новић Оточанин, Гига Гершић, Стеван Павловић, Емил Чакра, Лаза Костић и други. Временом, рок њиховог надзорништва је продужаван.<sup>236</sup>

Тона се врло ретко потписивао, али концепцијска и идејна нит овог часописа сведочи о Тонином доследном уредничком раду, без обзира на континуирану контролу Књижевног одељења Матице српске. Осим што је прикупљао прилоге, склапао их у целину, читаоце је упознавао са бројним занимљивим вестима из света позоришта, али и мање познатим детаљима из историје позоришта. Пратио је актуелне публикације, упознавао је читаоце са српском библиографијом и позивао да писци, као и издавачи, информишу уредништво о новим књигама како би библиографија била што целовитија. У оквиру садржаја и предметног регистра листа „Матица“, наводи се да је реално тврдити да је Библиографију српских књига припремао сам уредник листа.<sup>237</sup> Осим што је „Летопис“ био усмеренији на научне прилоге, те и што је „Матица“ била намењена широј читалачкој публици, познато је да се иза покретања овог Матичиног листа крије и политички разлог.

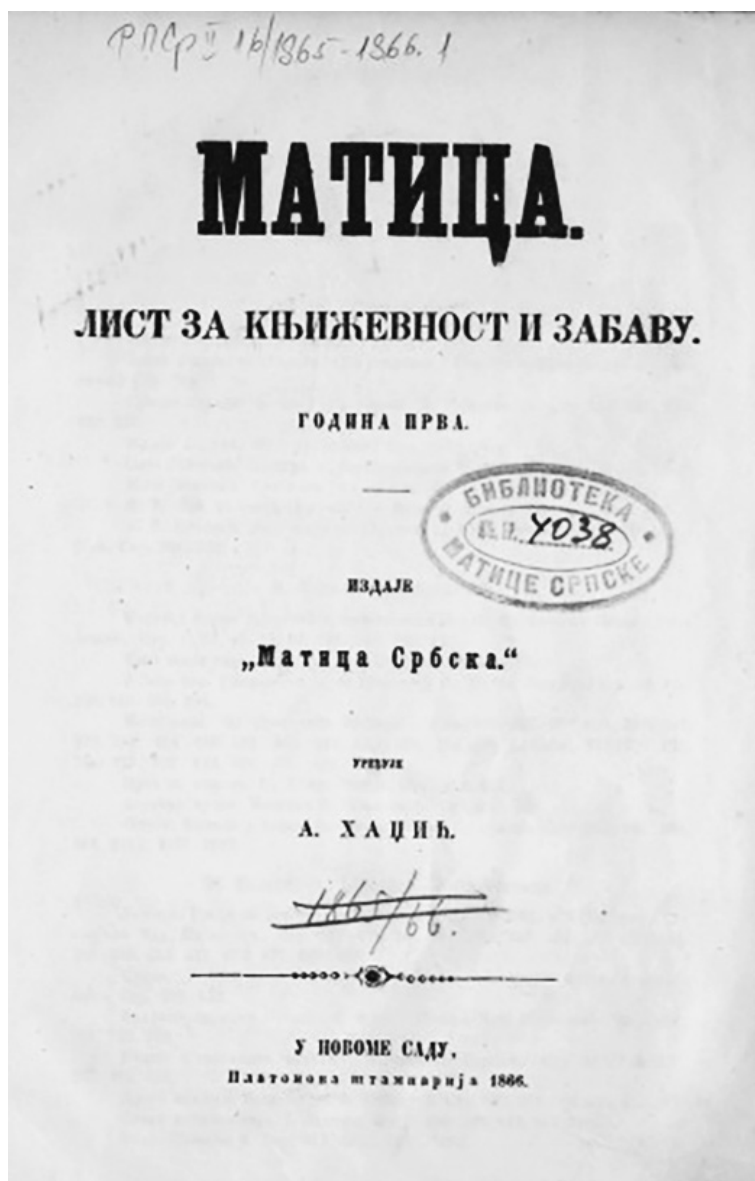
Наиме, уредник „Данице“ Ђорђе Поповић није био наклоњен идејама Уједињене омладине српске, те је требало да „Матица“ сузбије деловање листа који је претходно окупљао младе писце и био књижевни орган Омладине. У том смислу, „Матица“ је била врло значајна у подржавању и истицању идеја Уједињене омладине српске. Своје пе-

<sup>235</sup> Vasa Stajić, „Sto godina Matice Srpske“, *Nova Evropa*, knj. XVI, br. 6, 26. septembra 1927, 194.

<sup>236</sup> Види: Живан Милисавец, *Историја Матице српске (1826–1864)*, I, Матица српска, Нови Сад 1986, 203–222.

<sup>237</sup> Ђурђевка Љубибратић, „Предговор“, *Матица: садржај и предметни рејсислар*, Матица српска, Нови Сад 1976, 5.

сничке, прозне, есејистичке прилоге и преводе објављивали су у том листу аутори којима је српска књижевност обележила узлазну путању, без обзира на чињеницу што неки од њих нису изашли из оквира свог времена, попут песника Милана Ђорђевића, Симе Поповића, Милана Андрића и Мите Поповића.<sup>238</sup> Ипак, сарадници „Матице“ су били и Лаза Костић, Јован Јовановић Змај и Ђура Јакшић, који су допринели постепеном квалитативном јачању часописа, чији тријумф јесте 1868. година. Члан VIII одлуке Друге омладинске скупштине одржане у Београду, којом је утврђено да читава омладина ради за заједнички циљ посредством скупштине, штампе, јавног удруживања и поучавања, могао је утицати на садржајно богаћење „Матице“ током 1868.<sup>239</sup>



„Матица“, лист за забаву, уредник Антоније Хаџић, 1866,  
фото-извор: Дигитална Библиотека Матице српске

<sup>238</sup> Бошко Новаковић, „Часопис Матица“, *Уједињена омладина српска: зборник радова*, Историјски институт, Матица српска, Београд, Нови Сад 1968, 532.

<sup>239</sup> Исто, 533.

Лист „Матица“ је излазио три пута месечно на једном и по табаку. Књижевна дела су најчешће отварала „Матицу“, а потом су, у оквиру Подлиска, следиле рубрике: Гласник, Књижевне белешке, Смесице и Српско народно позориште. Лист је затварао одељак Библиографија. Различити одељци у листу мењали су свој обим или су пак изостајали, што значи да концепција листа није била строго устројена. Посредством рубрике Књижевне белешке, читаоци су се информисали о књижевној продукцији српских аутора, али и шире, о периодичним публикацијама, преводима, претплатама. Читаоцима се скретала пажња на чланке који су од нарочите важности као и на посебно занимљиве текстове у различитим листовима. За разлику од ове рубрике, Гласник је обавештавао читаоце о различитим културним догађајима српског али и других народа. Кроз различите занимљивости из света читаоце су забављале Смесице. Примера ради, у четвртном броју „Матице“ из 1865. године, Смесице доносе списак највећих цркава у свету и наводе тачан број „лаката“ цркве и колико „душа“ у њу може стати.<sup>240</sup> Лист је био врло заинтересован за мађарску, руску, немачку, француску литературу, али и за културе других народа.

Позив на претплату читаоцима затвара девети број „Матице“ и предочава идеју самог листа. Уредништво „Матице“, које је пописано на крају овог текста а у чијим напорима ишчитавамо пре свега Тонино становиште, предочава да је на основу броја претплатника схватило да лист удовољава „просветну потребу“ српског народа, те и да читаоци препознају и одобравају њен идејни правац:

„Матица‘ је још сувише млада, а да би се могла са бог зна каквим успесима и богатим садржајем похвалити, али сваки озбиљнији народњак и пријатељ правога народног просветног напредовања увидео је већ а и одобриће нам правац, који на то смера, да се не угађа само свакидашњој, тренутној жеђи за забавним, по модерном пикантном калупу скројену приповетчицама и ситним песмицама, што су од прелазне вредности и дадиље поквареног, облапорног укуса, него да се уз забаву пружа и науке, и да се производима од сталније вредности укус дотерује и народ озбиљнијем читању научи“<sup>241</sup>.

Уредништво зато истиче да простора у овом листу неће имати преводи из „маса оних лаких производа“, и да ће им у тој намери помоћи бољи списатељи, а да ће оригинални преведени прилози бити сразмерно награђивани. Забава, сама по себи није била циљ овог листа, већ да се, посредством забавног садржаја, читаоцима пружи и знање, у духу некадашњих просветитељских настојања.

У „Матици“ су објављивани текстови и белешке из различитих области, блиски свакодневици читаоца, отуда наилазимо на чланке о биљкама, животињама, води, ваздуху, земљишту итд. Тона је својим читаоцима пружао практичне садржаје попут оног који нуди чланак „Шта ваља чинити да нам се ноге незноје“<sup>242</sup>. На концу 1868. године, на страницама листа „Матица“, нашао се текст „Певање и мишљење“ Светозара Марковића, објављен из три дела, а којим се, заједно са чланком „Реални правац у науци и животу“ објављеном у „Летопису Матице српске“, јавио Марковић. Главни представник социјалистички усмереног крила Уједињене омладине српске огласио се као критичар романтичарских књижевних струјања и значајан заговорник реализма у књижевности, те је говорио о њеном будућем развоју. „Ширина толеранције Матициног

<sup>240</sup> „Највеће цркве на свијету“, *Матица*, год. I, бр. 4, 10. новембра 1865, 94–95.

<sup>241</sup> Уредништво „Матице“, „Позив на претплату“, *Матица*, год. I, бр. 9, 31. децембра 1865, 216.

<sup>242</sup> Л. Стефановић, „Шта ваља чинити да нам се ноге незноје“, *Матица*, год. II, бр. 19, 10. јул 1867, 474–477.

уредника"<sup>243</sup>, еклатантно је потврђена објављивањем Марковићевог текста. У тексту „Певање и мишљење“, одређеном као „Једна панорама из наше лепе књижевности“, објављиваном од 32. до 34. броја „Матице“ за 1868, дат је критички увид у романтичарску књижевну естетику. Марковић пише о потреби за истинским урањањем књижевности у стварност и прокламовањем њене друштвене улоге, која је неретко у романтичарским узлетима духа била спутана. Књижевници су дужни да разумеју живот и да прате његов живи ток и савремене књижевно-научне тенденције. Специфичност Марковићевог текста јесте критички осврт на садржај самог листа „Матица“. Наиме, савремена поезија је укрштај празних фраза, љубавних исказа, фантастичних сцена и „смешних будалаштина“. У таквој поезији женама се придају вилински, ђаволски и анђеоски атрибути, те постају „ваздушаста створења“ чији је задатак да грле, љубе и заводе. С таквим женским идеалом читалачка публика се сусреће у различитим листовима, што се неповољно одражава на женски део друштва: „После тога није чудо што наше образоване Српкиње, што читају ‘Даницу’, ‘Вилу’ и ‘Матицу’ проводе свој век старајући се како ће се обући, како ће наместити уста и како ће нас просте смртне чарати својим ‘вилинским погледима’“<sup>244</sup>.

Осим што је изречена критика на рачун песничких, па и прозних творевина које су се могле наћи у Хаџићевом листу, најоштрији сегмент теста јесте помињање чланка бугарског критичара, књижевника и публицисте Љубена Каравелова. Његова критика текућих прилика у српској књижевности, саобразна Марковићевим ставовима, а која заступа реалистички књижевни метод, објављена је у истом броју када и приповетка *10 милиона долара*, што је најочигледнији доказ о томе да се мало пажње у нашој литератури посвећује литературном правцу.<sup>245</sup>

У мају 1870. појављује се поново Светозар Марковић са расправом „Реалност у поезији“, што је наставак ранијих радова и одговор „Матици“ на позив за претплату с краја 1869. године. Марковић се позива на констатацију редакције да је песништво упало у пуки материјализам, те да нема снажног покретачког духа који би пробудио народ, будући да су песници под утицајем запада. Читав Марковићев текст настоји да мишљење редакције појасни као „најгрознију иронију“, образлажући да се запад истински бори против угњетавања, те и да српски народ већински живи у материјалној оскудици. Он се позива на свој чланак „Певање и мишљење“, па изнова, у складу с мишљењем редакције, подсећа на значај буђења народне свести и деловања које би требало да потекне из поезије. Недостатак „ђенија“ који констатује редакција, Марковић правда чињеницом што су песници одвојени од народа, будући да су окупирани лептировима, лишћем, гугутањем и „цмакањем“ с драгом, док су патриотски елементи неприродни и парадни. Марковићев рад има драгоцен теоријски сегмент о питању садржаја поезије, на основу кога се појашњава начело реалности у поезији, односно живот народни као садржина.<sup>246</sup>

Одговор уредништва на Марковићево писмо, штампан у 18. броју 1870. године, Милисавац сматра ограђивањем од идеја Марковића и Каравелова, што је представљало поларизацију у редовима српске либералне интелигенције и окретање конзервативном крилу грађанске класе у Угарској. Одговор је писан у првом лицу множине, али ставови изнети у њему јесу Тонини. Уредништво (Тона) подсећа читаоце да је „Матица“ 1868. објавила чланак „Певање и мишљење“, а да разлог објављивања није слагање с

<sup>243</sup> Бошко Новаковић, *нав. дело*, 534.

<sup>244</sup> Светозар Марковић, „Певање и мишљење“, *Матица*, год. III, бр. 33, 30. новембра 1868, 769–770.

<sup>245</sup> Исто, бр. 34, 10. децембра 1868, 795.

<sup>246</sup> Светозар Марковић, „Реалност у поезији“, *Матица*, год. V, бр. 15, 31. маја 1870, 344–348.

Марковићевим ставовима већ симпатија према занесеном заузимању за начела једне школе „која правце иде на то, да обори, да изруга сваки занос у појезији, а овамо даје повода тако занесеним нападијима у 'науци'<sup>247</sup>. Уредништво ће тенденције Марковићевог текста повезати с Каравеловљевом критиком из исте године карактеришући га, успутно, као нихилистички. Такође, уредништво сматра да научна разлика између идеализма и реализма у науци јесте у методи, те да се идеализам заснива на дедукцији а реализам на индукцији. Осврнуће се на *Ошела* који је био предмет његове критике, сматрајући да је ово Шекспирово дело много реалније од тенденциозног дела Виктора Игоа, о коме Марковић афирмативно пише. Такође, врло оштрим тоном је упућена критика Марковићевој интерпретацији Чернишевског.

Идејна настојања „Матице“ преточила су се у лист „Млада Србадија“, гласнијег заговорника мисије Уједињене омладине српске. Лист „Млада Србадија“ појављује се у априлу 1870, када је питање даљег објављивања листа „Матица“ изнова постављено на дневном реду седнице Књижевног одељења, због неуредног излажења и повећања дефицита (није било претплатника колико је очекивано и приходи нису били довољни). Хаџић је био истрајан у идеји да „Матица“ опстане без обзира на појаву „Младе Србадије“, те да ће се усмерити на забавни садржај и да ће листови један други допуњавати. Јован Суботић је сматрао да издавање „Матице“ неповољно утиче на издавање „Летописа Матице српске“ јер уредник сву снагу троши на „Матицу“. У последњем, осамнаестом броју листа „Матица“, 30. јуна 1870, уредништво, опраштајући се од читалаца, није желело да га лиши истине о њеном престанку излажења. Уредништво напомиње да Књижевно одељење Матице српске сматра да би било излишно да поред „Младе Србадије“ излази и „Матица“. Уредништво (опет Тона) нада се да ако није помогло српском напретку барем га није уназадило, те да с мирном савешћу чекају пресуду српских критика који ће се бавити повесницом новије српске књижевности.<sup>248</sup>

### 2.3.2 Лист „Матица“ и позориште

Рубрика посвећена новосадској позоришној дружини у највећој мери је била информативна, али су драгоцени критички увиди постепено прерастали у озбиљније критичке пасаже. Ова рубрика је обавештавала о времену и месту играња представа, помињала је улоге и глумце и давала поједине коментаре о њиховој игри и утиску публике у целини. Навешћемо њене поједине сегменте којима сведочимо о природи обимом малих али врло упечатљивих осврта на представе и њихове представљаче. У трећем броју листа помиње се извођење *Шарана* Јована Јовановића Змаја, у Великом Бечкереку: „Комад се допао неисказано, али би представљачима имали приметити, да г. Коларовић (Панта), није добро знао ролу, а г. Рашићка (Ана) да је претеривала. Точно знање роле треба да је *conditio sine qua non*, па и у шаљивим комадима“<sup>249</sup>. На основу текста о Позоришту, у седамнаестом броју „Матице“, увиђамо ревност уредништва, будући да по датумима извештава куда је све прошла позоришна дружина. У извештају се детаљно наводе представе које су изведене у Сентомашу, Сомбору и Суботици, њихова посећеност и успешност. Обимност овог извештаја условила је мањак простора за критичко освртање на играња, мада је о комаду *Обршиџар од 18 јодина*, играном у Сомбору, и ово записано: „Комад овај, ако и нема у њему никакве особите идеје, ипак је у стању врло пријатно занимати публику, и мора се допасти, ако се иоле добро одигра [...] Гђа

<sup>247</sup> „Одговор Светозару Марковићу на његов чланак 'Реалност у поезији'", *Матица*, год. V, бр. 18, 30. јуна 1870, 422.

<sup>248</sup> Уредништво [Антоније Хаџић] „Читаоцима 'Матице'", *Матица*, год. V, бр. 18, 30. јуна 1870, 431.

<sup>249</sup> „У суботу, 16. окт.", *Матица*, год. I, бр. 3, 31. октобра 1865, 69.

Ружићка у насловној роли била је са свим у своме елементу, њен Јулије Креки спадаће међу најблагодарније њене роле<sup>250</sup>. Приликом играња представе *Низ бисера*, аутор текста запажа мање веште поступке глумца и саветује како би се требало понашати у тренуцима када представа измиче контроли: „При претстави овог комада приметисмо већ по трећи пут, да неки од глумца за време отворене сцене једно другог по имену опомињу да ово ил' оно учини. Ако се већ ко мора на што опомињати, доста му је то рукама или очима на знање дати<sup>251</sup>. Аутор текста прећуткује имена глумца, али суптилно наговештава да ће, ако то не исправе, навести њихова имена.

Аутори текстова отворено пишу о посећености, без улепшавања, те повремено наводе да је народа „опет мало“ или да га је „у средњу руку било“. Осим саме представе, драмског текста и посећености, реакције публике, оне добре, али и лоше, биле су поменуте. Критичка белешка поводом представе *Стари бака и његов хусар* сведочи нам о једном значајном и врло често заступљеном феномену изазива. Наиме, деца су веома била бучна да се није знало ког глумца публика позива на сцену, односно изазива да се поклони: „Предлажемо да се укину изазивања и да се изда забрана да нико од глумца не излази пред публику на тапшање. Изазивање је већином ионако већ по свима народним и дворским позориштима изашло из моде<sup>252</sup>.

У низу текстова је изнет суд о успешности посрбљавања текста. Ако текст није био прилагођен духу српског народа, аутор би саветовао да се текст остави „на миру“, те у контексту *Разбијене шоље*, коју је посрбио Лаза Телечки, аутор бележи: „Време би било, да та 'посрбљавања' са свим престану, или да се само на оне комаде ограние, који се без велике муке могу посрбити<sup>253</sup>.

У наставцима, од 1. до 9. броја листа „Матица“, излазио је књижевно-критички есеј Гиге Гершића о драмату *Сеоба Србаља* (1863) Ђуре Јакшића. У десетом броју „Матице“ отпочело је објављивање одломка из дуже расправе *Нешић о истраичном осећању*, такође Гиге Гершића, што сведочи о потреби теоријских и критичких промишљања о драми. Такође, лист је и те како имао полемичку ноту. У 12. броју је објављен Гершићев текст поводом „пиљарских примедби“ упућених на његов текст, а који је објавио сомборски дописник „Србобрана“. Индиректно је споменуто да у „Матици“ Аристотела спомињу они који га нису читали, стога се Гершић осетио прозваним, будући да пре њега нико на Аристотела није подсетио:

„А зацело је то пиљарски посао и безсавесни несташлук кад ви са најгрубијим кинизмом тек онако мимоодом у парентези оћете човеку да пришијете орден шарлатанске легије, у коју се сами бројите [...] А најпосле ја вам нисам крив, што ваша ученост није још до тога дошла, да знате, да то није у данашње доба баш тако тешко Аристотела имати у рукама и читати, код толиких издања и коментара<sup>254</sup>.

Занимљиво је истаћи да је у осамнаестом броју „Матице“, након свршетка Гершићевог текста, објављена *Пресуда гра Јована Суботића о саставку: 'О истраичном'*, по одлуци књижевног одбора Матице српске. Јован Суботић је имао задатак да „пресуди“ да ли дело објављено у „Матици“ заслужује да буде награђено.

<sup>250</sup> „У Сомбору: 14. дец...“, *Матица*, год. I, бр. 17, 20. марта 1866, 405–406.

<sup>251</sup> „У суботу 4. јунија: Низ бисера“, *Матица*, год. I, бр. 25, 10. јуна 1866, 598.

<sup>252</sup> „У четвртак 7. јулија: 'Стари бака и његов син хусар'“, *Матица*, год. I, бр. 29, 20. јула 1866, 692–693.

<sup>253</sup> „У четвртак 28. јулија: 'Разбијена шоља'“, *Матица*, год. I, бр. 32, 20. августа 1866, 762.

<sup>254</sup> Г. Гершић, „Сомборском дописнику 'Србобрановом'“, *Матица*, год. I, бр. 12, 31. јануара 1866, 288.

Суботићево мишљење о Гершићевом тексту је неповољно, с обзиром на то да није адекватно одговорио на питање појма трагичног, нарочито имајући у виду овај појам у контексту наше историје. Суботић сматра да Гершићево дело није настало у духу српскога народа већ је остало у домену немачког духа и литературе која је коришћена, стога није вредно награде. Суботићу је једина предност овога дела, чини се, била та што може да укаже како не би требало писати: „Наопако да се наши књижевници навикну онако писати, као што је овај саставак написан. То неби ништа друго било, него Њмца у српско рухо обући”<sup>255</sup>. На основу овог примера видимо да је Тона као уредник „Матице” био отворен за критичке текстове, чак и када је критика једним делом усмерена на уредништво и њихове одлуке. У 21. броју, где су таксативно представљене одлуке Матициног књижевног одбора, напоменуто је да је Гершић тражио свој рукопис натраг.



Јован Суботић, књижевник, правник, политичар, председник и дугогодишњи члан ДСНП, председник Матице српске и уредник „Летописа Матице српске” (Добринци, 1817 – Земун, 1886)  
фото-извор: Дигитална Билблиотека Матице српске

Јован Суботић је био активан чинилац новосадског позоришног живота, као председник и вишегодишњи члан ДСНП, па и аутор драма које су постављене на сцену. Једна од њих, историјска драма *Милош Обилић*, била је предмет критике у „Матици”, као дело којим се допринело тадашњој „нејакој драмској књижевности нашој”. Дакле, Суботић, кога смо поменули као оцењивача Гершићевог текста, овога пута је био онај чије је дело било подвргнуто критици. Примећен је напредак у обликовању карактера, али и то да су биле неопходне још снажније црте ликова, Вука и Милоша. Осим што аутор текста указује да би дикција требало да буде поетичнија а не блиска свакодневном говору, истакнута је мањкавост размера. Кроз овај аспект критике, видимо како српска драмска књижевност постепено трасира свој пут језичко-стилског развоја, те да се још увек промишља о најнеадекватнијим стратегијама писања: „Па нисмо задовољни ни с размером којим је драма списана. Све више и више увиђамо да размер од десет слогова за драму никако није. Не да се декламовати, а да се не пева”<sup>256</sup>.

Одговор Лазе Костића на Гершићев и Хаџићев текст о његовој беседи штампан је у 1. броју „Матице”, стога ћемо се осврнути на текст из „Летописа Матице српске” из 1864. Костићева алегоријска драма без дијалога, *Беседа*, била је дата Глиши Гершићу и Антонију Хаџићу на мишљење, по одлуци Књижевног одбора Матице српске, чијом вољом је и

<sup>255</sup> Др Ј. Суботић, „Пресуда дра Јована Суботића о саставку: 'О трагичном'", *Матица*, год. I, бр. 18, 31. марта 1866, 423.

<sup>256</sup> „У понедељник (због кише није било у недељу претставе) 4. јулија...”, *Матица*, год. I, бр. 29, 20. јула 1866, 691.

текст штампан у „Летопису“.<sup>257</sup> У тексту су изнете кључне композиционе и стилске мане Костићевог спева, као и његово жанровско одређење, будући да је у питању песник чији је дар препознат, те му је потребно указати на она места која би требало дотерати.<sup>258</sup> Хаџић је сматрао да се мора поштовати унутрашња законитост књижевних родова, и да се не могу уносити иновације које би нарушиле традиционални карактер књижевног рода.<sup>259</sup> У 1. и 2. броју „Матице“, своје место налази Костићев *Одговор на 'Мњење о Костићевој Беседи'*. Објављивање текста који преиспитује критички увид самог уредника потврђује Хаџићеву наклоњеност књижевно-критичким и полемичким текстовима. Хаџић је настојао да књижевни живот буде у потпуности приближен читаоцима, као и сви они процеси који теку изван пласирања књижевног дела. Јавност рада је читаоцима сасвим сигурно била занимљива, с обзиром на то да су могли да се сусретну са сасвим супротним становиштима о једном истом предмету. Костић њихов текст доживљава као „појав превентивне цензуре у естетици“<sup>260</sup>, те је решио да концизно појасни зашто се одлучио за наслов *Беседа*, као и зашто одсуство дијалога није оштетило драматичности дела.<sup>261</sup> Без уплива сујете, која би била очекивана, Костић, након образложења свог списатељског поступка, истиче и врлину њихове „препирке“, која се може огледати у осветљавању бројних питања књижевне естетике: „А да ће то расветљавање бити берифетно по развијање правога естетичног укуса, јемче ми моји пресудиоци, јемчи ми гершићев познати бел-еспри, јемчи ми чувена еклектичност и тактичност хаџићева“<sup>262</sup>.

Поред књижевних, позоришна збивања, сценска и вансценска, преносила је „Матица“. Јасно је да је рад СНП-а био под будним оком јавности, али и да је српски народ био изузетно заинтересован за своје „мезимче“. Управо због испреплетености политичких и културних тежњи српског народа, дворана је била испуњена бројном публиком у Старом Бечеју приликом играња *Краљева сеја* јер је тада био присутан „омиљени наш посланик“<sup>263</sup> Светозар Милетић.

Кроз овај лист су предочени поједини материјални и правни аспекти рада СНП-а, будући да је позориште било један од кључних друштвених чинилаца српског народа. Читаоци „Матице“ су имали увид у податке са седница Управног одбора Позоришта, те су бивали упознати и с мање лепим околностима рада, попут болести или сукоба глумца. У детаљима са фебруарске седнице Управног одбора, у 23. броју „Матице“, видимо да је поништена раније донета одлука о отпуштању позоришних чланова Димитрија Коларовића и Љубице Коларовићеве јер су молбу потписала шездесет и три Сомборца<sup>264</sup>. Молба је прихваћена, али је одлучено да ће, по сукобу већ познати Коларовић, бити отпуштен приликом првог следећег ексцеса.<sup>265</sup> У истом броју „Матице“, у извештају са мајске седнице, а пошто је спроведена Ђорђевићева истрага, одлучено је да Коларовић и Рашић, као други виновник сукоба (туче) у Баји, буду отпуштени, док је Шкорић, који је помагао Рашићу, требало да буде кажњен тромесечним умањењем

<sup>257</sup> Овај текст заузима значајно место у критици српског романтизма, стога је укључен у књигу изабраних критичких радова: *Лаза Костић и кришка у доба националног романтизма*, Матица српска, Институт за књижевност и уметност: Нови Сад, Београд 1987, 161–168.

<sup>258</sup> Хаџић А., Гершић Г., „Мњење о Костићевој Беседи“, *Лешојис Матице српске*, год. XXXVIII, књ. 109, 1864, 159–165.

<sup>259</sup> Предраг Протић, Предговор, *Лаза Костић и кришка у доба националног романтизма*, Матица српска, Институт за књижевност и уметност: Нови Сад, Београд 1987, 27.

<sup>260</sup> Л. Костић, „Одговор на 'Мњење о Костићевој Беседи'“, *Матица*, год. I, бр. 1, 10. октобра 1865, 9.

<sup>261</sup> Исто, бр. 2, 20. октобра 1865, 33–35.

<sup>262</sup> Исто, 35.

<sup>263</sup> „У недељу, 21. нов. 'Краљева сеја'“ *Матица*, год. I, бр. 8, 20. децембра 1865, 189–190.

<sup>264</sup> „Седница управљајућег одбора 13. фебруара“, *Матица*, год. I, бр. 23, 20. маја 1866, 548.

<sup>265</sup> Записник са скупштине ДСНП одржане 13. фебруара 1866, *Друштво за српско народно позориште – Нови Сад (1861–1941)*, Аналитички инвентар ХХ/1, Кутија 5/40, 3. Ненад Предојевић, Архив Војводине, Нови Сад 2016, 71.

плате за трећину.<sup>266</sup> У 26. броју сазнајемо да је на седници Управљајућег одбора читан допис управитеља позоришне дружине Јована Ђорђевића у којем предлаже да се, с обзиром на чињеницу да ће дружина можда у Будим поћи, одреди нека блажа каштига за Коларовића и Рашића, али Одбор не наилази разлог да преиначи своју одлуку.<sup>267</sup>

Од 36. броја, па у наредних девет бројева, читаоцима је предочено читање *Ромео и Јулије*, Лазе Костића. Есеј, односно „ексегеза“ започиње фрагментом „Једна глава из Шекспирове библије“, односно специфичном генезом Шекспирове драме у библијском маниру.<sup>268</sup> У Костићевом есеју је читаоцима исцрпно приближено Шекспирово дело, будући да су *Ромео и Јулија* посматрани у ширем контексту Шекспировог драмског стваралаштва; представљени су извори на које се Шекспир ослањао, а изведене су и бројне паралеле. Костић у игривом, песничком, маниру не посеже за препричавањем садржаја дела него разматра феномене и питања које дело покреће.

Прве половине 1867. године лист „Матица“ није доносио извештаје о позоришној дружини, нити текстове усмерене на драму, све до 17. и 18. броја, у коме је дат „уломак из трагедије“ *Вукашин*, црногорског кнеза Николе Петровића. Потом, у 20, 21. и 22. броју штампан је одломак из драме *Јелисаветица, кнегиња црногорска* Ђуре Јакшића. Будући да је направљена пауза у извештавању о представама, ретроспективно је дат извештај о играњима од краја 1866. до половине 1867. године у Белој Цркви, Панчеву, Великом Бечкереку, Темишвару и Вршцу. Уредништво напомиње да ће у наредним бројевима давати опширније извештаје о представљаним делима, представљачима и публици „јер успех представе зависи од сва три ова фактора, а не од једнога само“<sup>269</sup>.

Током 1868, као године у којој је примећено мање или више директно прокламовање идеја Уједињене омладине српске, до 21. броја нису штампани извештаји о раду позоришне дружине. У краткој белешци из 26. броја наглашено је да се у септембру позоришна дружина вратила у Нови Сад, након две године. Игран је Суботићев *Милош Обилић*, али аутор, без обзира на велику радост због повратка дружине, наглашава проблематичан говор глумаца: неприродно дижу и спуштају глас „па тако у место да означе речима страсти, што их покрећу, а они се само пренемажу и јаучу“<sup>270</sup>. Критичка интонираност бележака о позоришној дружини говори нам о постепеном уобличењу форме позоришне критике, али и о ограничењима перцепције драмског текста, што је отежавало напредну линију развоја како драме за читање, тако и драме на позорници и критичких увида у њу. Наиме, већ у следећем броју аутор нас извештава о игрању француске драме *Париски колоџер*, која је наишла на повољне реакције, као и у Европи, с обзиром на то да представља борбу демократског и старог аристократског духа. Након кратког осврта на игру глумаца, критика је упућена преводу Лазе Телечког. Аутор износи поједина неслагања када је реч о преводу појединих лексема, па указује да се са сцене не морају чути поједини изрази које није лепо чути ни из уста пуких простака нити у дворанама аристократа.<sup>271</sup> У том смислу, осим концизних и драгоцених критичких натукница о бољим преводилачким решењима, што је значајан елемент критике, најлакше на још увек стидљиво и обазриво поимање сценског представљања у ширем јавном контексту. Антоније Хаџић је нарочито био обазрив приликом избора францу-

<sup>266</sup> „Седница управљајућег одбора 3. маја“, *Матица*, год. I, бр. 23, 20. маја 1866, 548–549.

<sup>267</sup> Исто, бр. 26, 20. јуна 1866, 618–619.

<sup>268</sup> Др. Лаза Костић, „Ромео и Јулија“ *Матица*, год. I, бр. 36, 30. септембра 1866, 841–844.

<sup>269</sup> „Српско народно позориште“, *Матица*, год. II, бр. 22, 10. августа 1867, 555.

<sup>270</sup> „Нови Сад 17. септембра...“, *Матица*, год. III, бр. 26, 20. септембра 1868, 623.

<sup>271</sup> „У уторак 17. септембра: 'Париски колотер'“, *Матица*, год. III, бр. 27, 30. септембра 1868, 647.

ских комада, о чему пише и Боривоје Стојковић, имајући у виду слободнија морална схватања за која публика у мањим војвођанским срединама није била спремна.<sup>272</sup>

Критика није штедела Лазу Телечког ни на задатку глумца већ у следећем броју, у белешци поводом играња Оберњиковог *Ђурађа Бранковића*. Његова игра Бранковића, како истиче аутор, у неким тренуцима је потврдила да је сасвим проникао у суштину лика, али да нажалост није оставио целовит утисак. Када му доведу ослепљеног сина, он успева да „погоди“ интонацију жаљења, али се у туговању за другим сином то није десило. Аутор оптимистично поручује Телечком да се све може постићи ако се доиста хоће, и да не води рачуна о ситницама које зна добро извести већ о целини, јер су у супротном ситнице само бисери на поломљеној круни.<sup>273</sup> У чланку о игрању француске шаљиве игре *Стари кованџија*, коју је превео и посрбио Светозар Савковић, анонимни критичар изнова упућује замерку на рачун игре Телечког у насловној улози. Телечки је добар кованџија али је примећена његова малаксалост у појединим тренуцима, те представа није испала добро како је бивала иначе. Као и на концу претходне белешке у којој је изнета замерка Телечком, следи поука аутора: „Глумци наши не би требало да смећу с ума, да жива игра може учинити, да се и лошији комад допадне, а да и најбољи може пропасти када се вољом не игра“<sup>274</sup>. У 30. броју Телечки бива предмет похвале за улогу Вурма у Шилеровој драми *Силејка и љубав*. Он би својом игром, како пише аутор, задовољио и строже критичаре. Иако издваја сцену у којој је Телечки верно дочарао спој љубави и страха, ипак неће прећутати сцену у којој је требало да покаже поквареност.<sup>275</sup> У 32. броју, у представи *Стари бака и његов син хусар* Телечки је, коначно, нарочито похваљен и показан као пример посвећеног приступа улози, будући да је своју улогу чича Мије проучио до најмањих појединости. Други глумци би, према мишљењу аутора, требало да извуку поуку из ове улоге Телечког, о томе да могу напредовати једино ако своје улоге науче и проуче.<sup>276</sup>

У последњем фебруарском броју, 1869, у чланку посвећеном СНП-у дат је осврт на последњих пет месеци које је позоришна дружина провела у Новом Саду.<sup>277</sup> Аутор изражава жалост што Позориште одлази, али се и радује што ће га гледати и друга српска браћа. Управо зато нема простора за „опширан и критичан извештај“, већ само за кратак осврт на игране представе али и на дирљив тренутак растанка публике и позоришне дружине. Богат репертоар је привукао публику, а било је представа на којима се у дворану није могло ући. Посета као и бројни новчани прилози посведочили су да је Позориште „заиста право љубимче народа“. Да у српском народу постоји унутрашња снага за културни развитак, сведочи чињеница да „интерес од капитала није наравно ни дирнут“. Након последње представе, 25. фебруара, публика је одушевљено поздравила позоришну дружину и њеног управника Хаџића. Новосадске Српкиње су даровале најзаслужније глумце, а управнику су исплеле венац и поклониле албум у знак захвалности. Антоније Хаџић се захвалио публици што их је редовно гледала, па је и прочитао стихове које је у име целе позоришне дружине написао Јован Суботић. Да бисмо имали увид у значај позоришта у новосадској свакодневици, издвајамо део Суботићеве песме:

<sup>272</sup> Боривоје С. Стојковић, „Анализа садржине репертоара по писцима и делима“, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опере)*, II, Музеј позоришне уметности Србије, Београд 2013, 254.

<sup>273</sup> „У недељу 22. септембра: ‘Ђурађ Бранковић’“, *Мајица*, год. III, бр. 28, 10. октобра 1868, 671.

<sup>274</sup> „У четвртак 16. септембра: ‘Стари кованџија’“, *Мајица*, год. III, бр. 29, 20. октобра 1868, 695.

<sup>275</sup> „У суботу 28. септембра: ‘Сплетка и љубав’“, *Мајица*, год. III, бр. 30, 31. октобра 1868, 719.

<sup>276</sup> „У недељу 6. октобра: ‘Стари бака и његов син хусар’“, *Мајица*, год. III, бр. 32, 20. новембра 1868, 766.

<sup>277</sup> Ф[илип]. О[беркнежевић]., „Српско народно позориште у Н. Саду“, *Мајица*, год. IV, бр. 6, 28. фебруара 1869, 139–143.

„Прошли дани од злата ковани,  
 Ви дружини дадoste радости  
 Које никад заборавит' неће!  
 Труде њине увенчaste венци  
 Које лепе слетоше ручице;  
 Добру вољу наградисте хвалом  
 Коју мудра изрекоше уста;  
 Љубав њину к роду и уметности  
 Одвратисте милошћу рођака  
 Чедом срдца које род свој љуби  
 Чедом духа који род свој диже”<sup>278</sup>.

Народну свест као најважнију „субвенцију” просветних завода помиње аутор белешке, што је саобразно песми чича Пантелије „управитеља покојне слепачке иришке академије”, који је у духу народне епохе скројио песму. Она је дар за срећан пут дружини, а њоме се поручује да својом игром свуда пале свести и просвете луч.<sup>279</sup> Чича Пантелија је уз гусле поздравио позоришну дружину када се вратила у Нови Сад, те је 16. октобра одиграла представу *Чаша воде*, о чему сазнајемо у 30. броју „Матице”. Аутор белешке сматра да је играње пред пуном двораном било добро, али да се примећује да су глумци претходних месец дана одмарали. Текст добродошлице чича Пантелије био је штампан и подељен публици.<sup>280</sup>

Како се позориште вратило, тако су се вратили и сегменти листа „Матица”, посвећени драми. Уредник је био свестан да љубитељи позоришта, од како се дружина вратила, редовно прате „Матицу”, стога објављује одломак из Шекспирове трагедије *Ромео и Јулија*, у преводу Лазе Костића. У истом броју је дат осврт на играње Оберњиковог *Ђурђа Бранковића*, трагедије за коју аутор примећује да је одличан избор за почетак сезоне. Аутор има у виду промену односа између Срба и Мађара, због Аустро-угарске нагодбе из 1867, те да сцена страдања Бранковића, који издаје мађарство и који се приклања Турцима, сада има сасвим другачији контекст. Пар дана раније је стигло решење мађарске владе којим се СНП-у не уступа простор који му је био намењен, стога је уследио иронијски одговор Позоришта.<sup>281</sup>

У 32. броју аутор, приликом осврта на представу *Стари бака и његов син хусар*, након неретко присутног промишљања о посрбама, посеже за поређењем играња Ружића са претходним носиоцем главне улоге, Телечким, чиме је додат још један неопходан елемент који води до формирања праве позоришне критике.<sup>282</sup> Још једна значајна карика у том ланцу јесте и критичко промишљање жанровске транспозиције на примеру текста о представи *Роман сиромашној младићи*, Октава Фејеа, у преводу Светозара Савковића, који је потписан ламбдом. Реферишући на тај чланак, а како Јован Грчић то открива, иза слова Л, односно ламбде, крио се Лаза Костић: „Рецензент часописа Матице са шифром Л – био је то Лаза Костић – у трећем броју 1870. године,

<sup>278</sup> Исто, 141.

<sup>279</sup> Исто, 142–143.

<sup>280</sup> „После месечног одмора...” *Матица*, год. IV, бр 30, 31. октобра 1869, 708–711.

<sup>281</sup> „У петак 17. октобра Ђурађ Бранковић”, *Матица*, год. IV, бр. 31, 10. новембра 1869, 730–731.

<sup>282</sup> „У недељу 19. октобра: 'Стари бака и његов син хусар'”, *Матица*, год. IV, бр. 31, 20. новембра 1869, 756.

признаје А. Хаџићу [...]”<sup>283</sup>. Костић напомиње да је публици ово дело познато као роман који је могла да чита у „Седмици”. Роман се ипак препознаје и у „драматисаном виду”: „Прва радња јасно сведочи, да те појаве, што нам се на позорници приказују ил’ управо испривавају, није родило непосредно дело са душом песниковом, већ да се ти облици из приповетке препорађају у радњу”<sup>284</sup>.

Критичка интонираност бележака о СНП-у неретко је предвиђала сценску трајност одређених драмских дела. У 1. броју „Матице” за 1870, поводом изведбе историјске драме *Нелска кула*, аутор поручује управи да је крајње време да се постарају да се глумци извежбају у телесној окретности, апострофирајући невешто руковање оружјем глумца Србендића, чија „телесна нежност” не доликује војничким улогама. Због генерално непечатљивог утиска, изазваног првенствено слабошћу текста чија се трагичност заснива на квантитету смртних исхода без тежишта на једном јунаку, аутор сматра како не би била велика штета ако би се репертоар одрекао ове представе. Као једини разлог могућег дужег опстанка на сцени аутор истиче политички морал, односно представу неограничене власти која је изнутра трула.<sup>285</sup> Ипак, овај комад је игран неколико пута: 1869, 1870. и 1872. године, а „Матица” је предвидела њену сценску будућност.

О порукама драмског дела у политичком контексту промишља и критика пригодне драме *Сан на јави* Јована Суботића. Будући да је уживао велико поштовање у књижевним и културним круговима, Суботић бива истакнут, пре свега у оквиру белешке, као највећи приложник Српског народног позоришта. Његов годишњи прилог износио је 6000 форинти, што је предочено у апологетском тону, сасвим супротном од критике представе која ће потом уследити. Критикујући један текст о Суботићевом делу, аутор белешке подвлачи тенденциозност као проблемско чвориште о коме се једино може говорити. Наиме, слике из прошлости које је драмски скројио Суботић поводом смрти кнеза Михаила Обреновића штетне су по публику, како аутор сматра, јер рађају политичку лакомост. Суботићу „није доста да српски народ буде сам свој господар, он ће тек онда бити задовољан, кад Срби буду господари свију своји комшија, целог балканског света”<sup>286</sup>. Хаџић као уредник „Матице”, колико год тежио начелу умерености, свесно је пред читаоце износио текстове аутора који се не слажу с идејама које заступа један драмски текст.

Лаза Костић потписује ламбдом и белешку о Суботићевом *Милошу Обилићу*. Премда се усмерава на игру глумаца, врло ненаметљиво али јасно, кроз критику глумачке игре, аутор истиче одсуство изграђених карактера и сентенциозност у Суботићевом делу, премда ова драма нема много изрека и сентенција „којима су иначе Суботићеве драме нештедимице искићене”<sup>287</sup>. Исте године, Суботић је један од оних гласова који су истакли чињеницу да је излагање „Матице” беспотребно, будући да уредник своју пажњу више посвећује њој него „Летопису Матице српске”. Висок квалитет Матичиних гласила била је Суботићева жеља, али је могуће да је један од подстицаја његовом ставу према судбини „Матице” била и критика усмерена на његова дела. Да је Суботић био склон замерању, видимо из једног Хаџићевог писма поводом прославе јубилеја његовог рада, 1884. године. Хаџић из Суботице пише Сави Петровићу да преко новина

<sup>283</sup> Јован Грчић, „Драме Ђуре Јакшића на позорници и пред форумом позоришне критике”, *Лейойис Матице српске*, год. CVI, књ. 333, св. 3, 1932, 255.

<sup>284</sup> λ [Лаза Костић], „У петак 17. октобра. ”Ђурађ Бранковић””, *Матица*, год. IV, бр. 34, 10. децембра 1869, 805.

<sup>285</sup> λ [Лаза Костић], „У среду 12. новембра: ’Нелска кула’”, *Матица*, год. V, бр. 1, 10. јануара 1870, 21.

<sup>286</sup> „16. новембра: ’Сан на јави’”, *Матица*, год. V, бр. 2, 20. јануара 1870, 44.

<sup>287</sup> λ [Лаза Костић], „Милош Обилић”, *Матица*, год. V, бр. 7, 10. марта 1870, 164.

најави седницу Књижевног одељења Матице српске, и да на време обавести јубилара, Јована Суботића, како се не би опет жалио да није позван на време.<sup>288</sup>

Лист „Матица“ је престао да излази у јуну 1870, имајући у виду да је покренут лист „Млада Србадија“, чија је идејна али и сарадничка организација била налик „Матици“. Све до фебруара 1871, уредништво „Младе Србадије“ се налази у Новом Саду, а на његовом челу је Антоније Хаџић. Лист је излазио једном месечно на шест табака. У чланку „Приступ“, који отвара први број, исказана је намера српских родољуба да своју народност унапреде скупштинама, јавним удруживањем, поучавањем али и штампом, што је разлог оснивања „Младе Србадије“, као потребе да постоји „срце једно, које ће вазда куцати за ту мисао и показивати знаке народног живота“<sup>289</sup>. Поред чланака из области науке, књижевности и актуелних збивања у свим сферама народног живота, привреде, просвете, савремених догађаја на међународном пољу, предмет бриге овог омладинског листа биле су народне школе и народна позоришта. Током Хаџићевог уредничког рада, до фебруара 1871. када је уредништво пребачено у Београд, а преузима га Милан Кујунџић Абердар, ипак није било чланака који су се бринули о народном позоришту. Већ у уводном чланку првог броја предочено је да је Хаџић преузео задатак уредника бесплатно, из чисте љубави према идејама Уједињене омладине српске али и из дужности као председника њеног годишњег одбора. Већ у седмом броју, у тексту *Члановима Уједињене омладине српске*, примећено је да „омладина није истрајала у првој својој ватри“, па позивају читаоце на претплату јер одзив није онакав како би било очекивано. У чланку који су потписали Миша Димитријевић и Лаза Костић није изнета критика уредника Хаџића због нередовног излагања, већ је указано на непредвиђене околности, на чињеницу да се није нашао уредник који би се искључиво посветио „Младој Србадији“.<sup>290</sup>

Током свог уредничког рада Хаџић је редовно објављивао текућу библиографију, као што је то претходно чинио уређујући „Матицу“. У 9. броју, за децембар 1870, у коме је читаоцима предочено да ће наредни број изаћи у Београду, поновљена је констатација о проблемима уредништва. Тона „натовари на себе и тај нови терет“ само да би лист могао излазити, јер Омладински одбор није нашао човека коме би тај задатак могао поверити. Тона се преварио у својој нади да ће му Омладина више помоћи у прикупљању прилога, а наступиле су и штампарске и поштарске незгоде, те се родила нова нада да ће у Београду те неугодности бити отклоњене.<sup>291</sup> Крај „Младе Србадије“ поклапа се с крајем Уједињене омладине српске.<sup>292</sup>

Хаџићева истинска приврженост Уједињеној омладини српској подстакла га је да преузме посао чијој тежини и одговорности није могао адекватно одговорити, с обзиром на то да је имао различите ангажмане у оквиру Матице српске и СНП-а. Није први пут да се Хаџић упушта у посао подстакнут недостатком другог лица које би било кадро да га преузме. Лист „Матица“ је, ипак, будио више уредничке воље код Хаџића, што нам сведочи низ позоришних бележака и рецензија којих у „Младој Србадији“, током његовог уредништва, није било. „Матица“ је укинута јер је остала између оба

<sup>288</sup> РОМС инв. бр. 19.892.

<sup>289</sup> Уредништво Младе Србадије, „Приступ“, *Млада Србадија*, год. I, бр. 1, 15. априла 1870, 1.

<sup>290</sup> М. Димитријевић, Л. Костић, „Члановима Уједињене омладине српске“, *Млада Србадија*, год. I, бр. 7, 15. октобра 1870, 297.

<sup>291</sup> Уредништво „Младе Србадије“, „Читаоцима ‘Младе Србадије’“, *Млада Србадија*, год. I, бр. 9, 15. децембра 1870, 440.

<sup>292</sup> Ђорђе Бајић, „Часопис Млада Србадија (1870–1872)“, *Уједињена омладина српска: зборник радова*, Историјски институт, Матица српска: Београд, Нови Сад 1968, 537–544.

омладинска крила, националног и социјалистичког<sup>293</sup>, али Хаџић се спремао за један озбиљнији задатак, за истицање оног сегмента уредничког рада који му се највише допадао, а коме се требало посветити у потпуности. То је покретање првог српског, искључиво позоришног листа.

## 2.4. Лист „Позориште“ Антонија Хаџића (1871–1908) – темељ српске позоришне периодике

Лист Антонија Хаџића, „Позориште“, појавио се пред крај 1871. године. Излазио је на четвртини табака, на дан играња представе када је дружина у Новом Саду, а на једном табаку је излазио једном месечно када је дружина изван града. Лист је имао различите прекиде у излажењу од априла 1879. до краја јануара 1884, у ком је дружина провела две године ван Новог Сада.<sup>294</sup> У готово редовном ритму излажења, дакле, опстајао је лист „Позориште“ под Хаџићевим руководством све до 1908. Током 1909. године Јован Грчић покушава да обнови лист уз помоћ ДСНП и штампарије учитељског друштва „Натошевић“. У облику у каквом је излазио под Хаџићевим уредништвом и под истим називом, изашло је неколико првих бројева у јесен 1909, да би убрзо променио назив у „Ново Позориште“ које се угасило на концу јануара 1910.

Као први позоришни лист у историји српског позоришта, доносио је програме представа, рецензије представа, биографије глумца, стручне и информативне позоришне чланке. Тачније, лист „Позориште“ је доносио лепезу разнородних текстова чија заједничка нит јесу драма и позориште. У листу је објављено двадесет седам позоришних комада, један оперски либрето, *Пролог и Епилог* написани за изведбу *Горској вијенца* Петра II Петровића Његоша. Осамнаест комада објављених у листу, штампани су и у „Зборнику позоришних дела“.<sup>295</sup> Као што је лист „Матица“ пратио рад ДСНП, лист „Позориште“ је наследио тај образац у, наравно, много детаљнијем виду. У одељку Листићи смењивале су се рубрике: Српско народно позориште, Позориште, Књижевност, Некролози, Репертоар и сл. У оквиру рубрике Српско народно позориште најчешће су објављивани текстови о актуелним представама, варирајући од позоришне критике до информативне белешке о самом игрању или пак о драмском тексту и његовом аутору.<sup>296</sup>

У листу су објављивани извештаји о раду управе ДСНП, извештаји са њихових годишњих скупштина, као и чланци из финансијског домена пословања. Слављени су и јубилеји значајних књижевника, а тада им је било посвећено значајно место у листу. У „Позоришту“ је била представљена битна историјска позоришна грађа, позоришни комади у целини или њихови одломци, некролози, сећања и анегдоте. У драгоценом огледу Марте Фрајнд о листу „Позориште“, наилазимо на детаљну скицу физиономије часописа, реконструисане на основу упутница датих на почетку укоричених годишта.

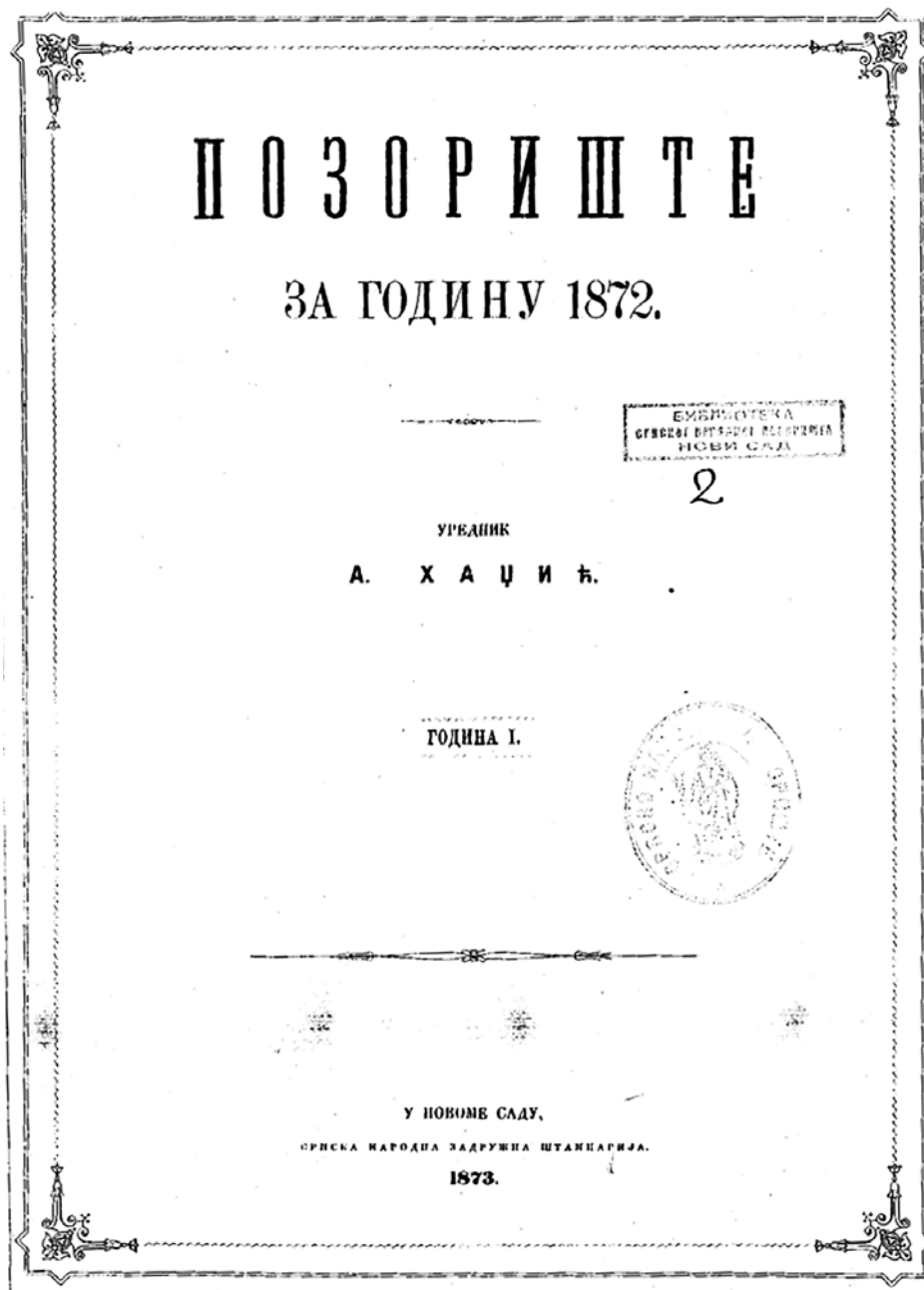
<sup>293</sup> Никола Радојчић, „Стогодишњи рад Матице српске око историје“, *Матица српска (1826–1926)*, Матица српска, Нови Сад 1927, 228.

<sup>294</sup> Марта Фрајнд, „Родоначелник и узор – Позориште Антонија Хаџића (1871–1908)“, *Огледи о српској позоришној периодици 1871–1941*, Матица српска, Институт за књижевност и уметност: Нови Сад, Београд 2015, 68.

<sup>295</sup> Нада Савковић, „Значај едиције *Зборник позоришних дела* Српског народног позоришта“, *Театрољубље*, Академија уметности, Матица српска, Нови Сад 2012, 104.

<sup>296</sup> Пратећи развој таквих текстова у низу година објављивања листа, увиђамо постепено профилисање позоришне критике. Поменути оглед Марте Фрајнд, без обзира на чињеницу да ли су белешке о представама СНП-а, претежно критичког или информативног усмерења, третира их као позоришну критику. Текстове о представама СНП-а, помињаћемо примарно као позоришне белешке, имајући у виду да у ширем смислу оне означавају тадашњу позоришну критику, у смислу у коме је третира и Боривоје Стојковић.

На основу методично уређених одељака, уз благе варијације, Марта Фрајнд закључује да је лист подељен на три целине: „важнији текстови – књижевни, теоријски, историјски, аналитички – оригинални или преведени; информативни прилози обједињени насловом 'Листићи' и рекламни материјал”<sup>297</sup>.



Лист „Позориште“, уредник Антоније Хаџић, година I, број 1, 1873.

<sup>297</sup> Марта Фрајнд, „Родоначелник и узор – Позориште Антонија Хаџића (1871–1908)“, *Опелги о српској позоришној периодици 1871–1941*, Матица српска, Институт за књижевност и уметност: Нови Сад, Београд 2015, 78.

## Г Д Е Ј Е Ш Т О.

## I. ПИСМЕ.

Гусларева смрт. Баллада, од Ј. Јовановића. Стр. 265.  
Будалџи уноси, од Ј. Јовановића. I. Што ме људи.  
Стр. 321. — II. Кад сам био... Стр. 321. — III. Та да-  
богме... Стр. 371.

## II. ДРАМЕ И ШАЉИВЕ ИГРЕ.

Демон, од дра Милана Јовановића. Стр. 3. 10. 14.  
18. 22. 26. 30. 37. 41. 45. 49. 53. 57. 61.  
Школски педвојник, од Косте Трјековића. Стр. 65.  
69. 73. 77. 81. 85. 89. 93.  
Шаран, од Ј. Јовановића. Стр. 97. 101. 105. 109. 113.  
117. 121. 125. 129. 133. 137.  
Честитак, од Косте Трјековића. Стр. 141. 145. 149.  
153. 157. 161. 165. 169.  
Француско-пруски рат, од К. Трјековића. Стр. 173.  
177. 181. 185. 189. 193. 197.  
Краљева сећа, од дра Милана Јовановића. Стр. 201.  
205. 209. 213. 217. 221. 225. 229. 233. 237. 241.  
245. 249. 257. 267. 273. 281. 289. 297.  
Максим Пријојевић, од дра Лазе Костића. Стр. 313. 322.  
329. 337. 341. 345. 349. 353. 357. 361. 365. 369. 371.

## III. РАСПРАВЕ.

Позориште. Стр. 1. 9. 13. 17.  
О лепим женама у животу и у песни. Стр. 21. 25.  
29. 33.  
О важности и користи позоришта. Стр. 62. 66. 74.  
Огледи на пољу позоришне уметности: I. Гаумачка  
свада. Стр. 86. 90. — II. Трагичар. Стр. 138.  
142. — III. Кошчар. Стр. 194. — IV. Како и  
кад да се експериментира. Стр. 206.  
Писма из Србије, од Минорца Поповића Шанча-  
нина. I. 98. 102. 110. 114. 118. 122. 126. 130. 134.  
— II. О позоришној уметности код Италијанаца,  
Француза, Енглеца, Данаца, Шведа, Срба и оста-  
лих Словена. Стр. 305.  
Шта је уарок што се глаумци у грађанском оделу,  
а особито у садашњем, ретко код намашују пла-  
менито како ваља. Стр. 252.  
Може ли се публици за драматско песникство умет-  
нички изабрати. Стр. 260.  
Глаумци у друштвеном животу. Стр. 331. 334.  
Нешто о декламацији. Стр. 366. 373.

## IV. КРИТИКА.

Демон. Стр. 34.  
Добрица и Миленко. Стр. 94. 103.  
Младост Доситија Обрадовића, од дра Милана Јова-  
новића. Стр. 154. 158. 162. 166. 170. 174. 178.  
182. 186. 190.

## V. СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

Демон. Стр. 15. — Сапурица и шубера. Стр. 15.  
— Максим Пријојевић. Стр. 19. — Градичари. Стр.  
23. 247. — Школски педвојник. Стр. 31. 167. 235. —  
Партуја вихета. Стр. 31. 223. — Јелсаветица. Стр.  
39. — Пркос. Стр. 43. 219. 358. — Честитак. Стр.  
43. 106. — Чаша воде. Стр. 47. — Младост Доси-  
теја Обрадовића. Стр. 51. — Стари бака и његов  
син хусар. Стр. 51. — Женске сузе. Стр. 55.  
— Тражи се васпитац. Стр. 55. — Позна и од-

зв. Стр. 58. — Фабричар. Стр. 59. — Љубав  
и епифанија. Стр. 63. — Пољубац. Стр. 63.  
— Доктор Робин. Стр. 63. — Милош Обилић.  
Стр. 67. — Записници ђаволови. Стр. 70. 139.  
— Љубав није шала. Стр. 75. 343. 355. — Млада.  
Стр. 75. 106. — Лек од пуњица. Стр. 75. 215.  
— Марија Стјуартова. Стр. 79. 358. — Цар Пе-  
тар велики као леђар. Стр. 83. 363. — Да је мени  
лећи па умрети. Стр. 83. 219. 355. — Два наред-  
ника. Стр. 87. — Нехска кула. Стр. 91. — Па-  
риски кочијаш. Стр. 99. — Он и она. Стр.  
106. — Нашла врећа закрпу. Стр. 106. — Па-  
ришка сиротиња. Стр. 110. 115. 143. — Низ би-  
сера. Стр. 119. — Забава у корист народног  
позоришта. Стр. 119. — Маријана. Стр. 123.  
— Артаксерксес. Стр. 126. 130. 363. — Савет гра-  
тинс. Стр. 126. 130. — Француско-пруски рат.  
Стр. 126. 130. — Војнички бегунац. Стр. 135.  
— Шаран. Стр. 135. — Луѓица. Стр. 135. —  
Први састајак. Стр. 135. — Српска народна по-  
зоришна дружина. Стр. 146. 150. — Разбојници. Стр.  
147. 151. — Нови пхемп. Стр. 155. — Потурица.  
Стр. 159. — Луѓа је. Стр. 163. — У некак. Стр.  
167. — Круг и круна. Стр. 171. — Вишња Гало-  
тијева. Стр. 174. — Илетачки трговац. Стр. 179.  
Госпадина образована. Стр. 183. — Тамница. Стр. 187.  
— Гоман сиромашног млађића. Стр. 191. — Мати  
и сви. Стр. 195. 198. 202. — Рукавица и лепеца.  
Стр. 202. — Светозар Крстић. Стр. 203. —  
Магелона. Стр. 207. — Париски колотер. Стр.  
211. — Концерат Ф. Клецера. Стр. 215. 225. —  
Гаумачки песникови фонд. Стр. 215. — Локот.  
Стр. 219. 227. — Мамина. Стр. 227. — Поште-  
њанин. Стр. 231. — Концерат Јованке Стојкови-  
ћеве. Стр. 235. 243. — Јурај Брашковић. Стр.  
239. — Набрачница. Стр. 253. — Кућна ханица  
доктора Фауста. Стр. 253. — Троје Беекс. Стр.  
254. — Српско народно позориште у Вуковару.  
Стр. 270. 275. 285. — Приход од позоришних пред-  
става у Вуковару. Стр. 286. — Српско народно  
позориште у Винковцима. Стр. 292. 299. 309. 316.  
— Српско народно позориште у Руми и у Митрови-  
ци. Стр. 325. — Приход од позоришних представа  
у Винковцима и у Руми. Стр. 326. — Извештај  
привремене управе о српској народној позориш-  
ној дружини. Стр. 334. — Припомоћ српском на-  
родном позоришту. Стр. 336. — Српско народно  
позориште у Панчеву. Стр. 338. — Прва представа:  
„Ни бригеша“. Стр. 342. — Ни бригеша. Стр.  
350. — Муж у клоаци. Стр. 358. — Дона Дијана.  
Стр. 370. 374.

## VI. КЊИЖЕВНОСТ.

Срећно сужаљство. Стр. 5.  
А. Н. Островски. Стр. 5.  
Награда. Стр. 39.  
Нове књиге. Стр. 51. 59. 79. 83. 103. 107. 115. 123.  
151. 155. 159. 256. 262. 272. 279. 303. 327.  
Друштво св. Мохора у Целовцу. Стр. 55.  
Црквени лист на румунском језику. Стр. 136.  
Словенски свет. Стр. 239.  
Три нова листа у Новом Саду. Стр. 271.  
Издања Матице Српске. Стр. 287.

Садржај листа „Позориште“, година I, број 1, 1873.

О значајним књигама из области драме објављених у Европи и шире, извештавао је Хаџићев лист, тежећи да читаоцима пружи што шири увид у мисију позоришта у прошлости и у садашњости. Управо зато у оквиру рубрике Листићи наилазимо на важне белешке о позоришту у Кини, Африци, Русији, Америци, Чешкој, Енглеској итд. Оне су најчешће биле смештене у рубрици Позориште, као и чести осврти на београдска и загребачка позоришна дешавања. Поред Антонија Хаџића, позоришну рецензију су водили, како Стојковић наводи, позоришни и књижевни радници: др Милан Јовановић Морски, Коста Трифковић, Јован Бошковић, Лаза Костић, др Јован Храниловић,

др Милан Савић, Јован Грчић и други.<sup>298</sup> Дакле, истакнути књижевници, историчари, преводиоци и други културни радници блиски Матици српској и СНП-у били су сарадници првог српског позоришног листа, док се сараднички круг проширивао на глумце и појединце из различитих друштвених сфера. На једном месту, у чланку у коме се осврће на годишњи рад дружине, поменута је функција листа „Позориште“, који потпомаже „рад позоришни ширењем естетичког, лепог укуса и бистрењем мисли о позоришту“<sup>299</sup>.

Први број листа отвара Хаџићев чланак *Позоришће*, претходно изложен у оквиру јавног предавања, 2. децембра 1871. Чланак је објављен у прва четири броја листа. Надахнутим уводним чланком дат је летимичан осврт на историјски развој позоришта уопште, да би се дошло до проматрања позоришта као значајног друштвеног чиниоца. Народ, његова прошлост и тежње неодвојиве су од позоришта, што Хаџић убрзо уводи као чињеницу која је распламсала идеју о покретању листа: „Једном речју: позориште кресањем осећаја о мисли, и мисли о осећају производи светлост свести и пламен одушевљења, а то обоје рађа у народу енергичну вољу, која ствара народну слободу“<sup>300</sup>. Позориште утиче на политичку свест појединца, али верна позоришна игра својом процишћујућом природом делује на његова најтананија осећања: „После сваког таквог приказивања осећамо, при изласку из позоришта, да нам је срце постало боље, чистије“<sup>301</sup>. Хаџић напомиње да великим народима, којима је опстанак осигуран, позориште јесте украс духовном животу, док код малих народа, мислећи под тим на несигурност малих окупираних народа међу којима је и српски народ, позориште је нешто више од украса: „У мањих народа, којима још ни први услови народног живота несу обезбеђени, позориште је прека духовна потреба, једино сигурно уточиште народног духа, народне свести и поноса, народног језика и народних обичаја“<sup>302</sup>. Хаџић се труди да представи позориште као феномен који је значајан на личном плану појединца, али ипак акценат даје на значају који позориште има за читаву заједницу. Осим што буди народну свест, позориште је и вид одбране од шkodљивих туђинских утицаја („западњачке просвете“). Српски народ је одлазио у туђа позоришта и био је изложен лошем утицају раскалашне западне драмске књижевности („позоришна недоношчад“), стога тој „зарази, која нам неприметно подрива наш породични, друштвени и народни живот, најбоље и најјуспешније може доскочити само наше народно позориште“<sup>303</sup>. Хаџић не превиђа и развој „народне драматске књижевности“ која ће, с народним позориштем, омогућити српском народу да се повеже с другим: „са сродном и једноплеменом браћом нашом словенском, које нас упознаје са страним изображеним светом и које нас подиже, да и ми станемо у ред другим просвећених народа у свету“<sup>304</sup>. Овај чланак манифестног карактера у свом четвртом делу апелује на српски народ да се постара да се један од „најнароднијих завода“ утврди и осигура: „Ако тако узрадимо, то ћемо засведочити свету и потомству најбоље, да смо разумели дух времена и да смо подмирили једну од најпречих наших народних потреба у данашњем веку“<sup>305</sup>. У први мах бисмо се могли зачудити што проминентно место тек покренутог листа не заузима текст који експли-

<sup>298</sup> Боривоје С. Стојковић, „Позориште“, први српски позоришни лист, 'Зборник позоришних дела', *Историја српског позоришта од средњега века до модерног доба (драма и опере)*, II, Музеј позоришне уметности Србије, Београд 2013, 233.

<sup>299</sup> „Српско народно позориште“, *Позоришће*, год. VII, бр. 2, 27. децембра 1878, 6.

<sup>300</sup> [Хаџић А.], „Позориште“, *Позоришће*, год. I, бр. 1, 26. децембра 1871, 3.

<sup>301</sup> Исто, бр. 2, 2. јануара 1872, 9.

<sup>302</sup> Исто, 10.

<sup>303</sup> Исто, бр. 3, 4. јануара 1872, 13.

<sup>304</sup> Исто, 14.

<sup>305</sup> Исто, бр. 4, 6. јануара 1872, 17.

цитно прокламује идеје новопокренутог листа. Читаоцима је предочен текст усмерен на народну потребу за позориштем, која ће утољена бити управо позоришним листом. У свом огледу о листу „Позориште“, Марта Фрајнд запажа да Хаџић не износи експлицитно циљеве и стратегију рада листа, попут уредника каснијих позоришних периодичних листова, те да је на тај начин „допустио да се његова уредничка поетика може читати само изнутра, кроз анализу тридесетак годишта часописа“<sup>306</sup>.

Прва представа чија је изведба најављена, а која је уједно и прва драма објављена у листу, јесте „повест и алегорија у три дела“, трагедија *Демон* Милана Јовановића Морског. Драма из националне историје била је погодна да означи нову етапу у раду Српског народног позоришта. Да ће овај лист истинито и без улепшавања стварности читаоцима представљати све што се збива у вези са СНП-ом, сведочи и најаву *Демона*: „У Новоме Саду у недељу 26. децембра 1871. ако се догради нова дворана, ако не онда у суботу 1. јануара 1872“<sup>307</sup>. Српско народно позориште је, према томе, у истом периоду добило дворану за рад, али и свој позоришни лист. Ни међава ни вејавица нису спречиле публику да оду у нову дворану и виде дружину коју претходно две године нису видели.<sup>308</sup> О првим представама играним у новој дворани: *Саћурица и шубара*, *Максим Црнојевић*, *Граничари*, *Јелисавейша*, *кнеиња црнојорска*, известио је лист „Позориште“.

На основу позоришних бележака које се односе на шаљиве игре у једном чину, *Школски надзорник* и *Парџија њикеџа*, можемо сагледати одлике тадашње позоришне критике. Наиме, *Школски надзорник* је комад којим је Трифковић кренуо „новим путем“ који не подразумева историјско поље, тада врло заступљено, већ се бави просветом, савременим друштвеним проблемом. На основу очекивања жанровске промене код Трифковића, увиђамо позиционираност драмских текстова историјског усмерења, али и да уз похвале бивају примљени и текстови који се директно односе на савремени тренутак. Рецензент се укратко осврће на садржај комада, игру глумаца и повољан суд публике, што је уобличено у много опширнијој белешци у односу на ону која се тиче комада *Парџија њикеџа*. Ова представа је сведена на своје порекло (француски комад), а њени писци су изостављени (Нарсис Фурније и Анри-Орас Меје). Похваљен је преводилац<sup>309</sup> који није посегнуо за посрбљивањем, као што то многи чине: „то су слике из туђег живота, туђи карактери и обичаји“<sup>310</sup>. Рецензент се врло шуто осврнуо на игру појединих глумаца, што ову белешку одређује као критику догматског карактера. Боривоје Стојковић, пишући о развоју српске позоришне критике, препознаје један талас критике који је умногоме био детерминисан отпором према приказивању „туђинских“ обичаја и морала који одудара од патријархалних назора, што је нарочито било проблематично када је реч о СНП-у, чије су се представе у значајној мери играле у мањим срединама.<sup>311</sup>

На сличан начин је рецензент, потписан иницијалом „Б.“, писао о француском комаду *Женске сузе* и немачком комаду *Тражи се васџиџач*. Напоменуто је преводиоцима да пажњу обратe на „моменте“ стране нашој култури. Двобој је присутан у оба комада,

<sup>306</sup> Марта Фрајнд, „Родоначелник и узор – Позоришће Антонија Хаџића (1871–1908)“, *Огледи о српској позоришној периодици 1871–1941*, Матица српска, Институт за књижевност и уметност: Нови Сад, Београд 2015, 70.

<sup>307</sup> „Демон“ [плакат], *Позоришће*, год. I, бр. 1, 26. децембра 1871, 8.

<sup>308</sup> „Демон“, *Позоришће*, год. I, бр. 3, 4 јануара 1872, 15.

<sup>309</sup> Преводилац је Филип Оберкнежевић. Неретко се дешавало да комад није преведен с изворног језика. У овом случају Оберкнежевић је комад превео с немачког језика. Види: В[ера]. В[асилић]. „Партија пикета“, *Енциклопедија Српској народној позоришћа (1861–1986)*, т. II, СНП, Нови Сад 2021, 440.

<sup>310</sup> Б., Српско народно позориште, *Позоришће*, год. I, бр. 7, 11. јануара 1872, 31.

<sup>311</sup> Боривоје С. Стојковић, „Позоришна критика у другој половини XIX века“, *Историја српској позоришћа од средњега века до модерног доба*, (драма и опере), II, Музеј позоришне уметности Србије, Београд 2013, 379–385.

што драмски писци углавном употребљавају у историјским драмама али не и у шаљивим играма. Такође, мотив инцеста је присутан у немачком комаду, што рецензент сматра неумесним: „За чудо је, како се у множини романских и германских комада са глумионице препоручује узимање братучеда, а овамо наука нам доказује, да се тако наслеђују породичне телесне и душевне мане, и кржљави род човечији”<sup>312</sup>. Осим што су рецензенти инсистирали на прикладној игри глумаца и адекватном третману моралних начела, неретко су кудили неумесно понашање публике.

Пишући о изведби Трифковићевог комада *Млагосџ Досиџија Обрадовића*, рецензент поручује публици да је неумесно тражити од свирачког збора да „на сва уста” свира нешто што није у складу с природом комада. Позоришна представа тада, како нам текст казује, пошто је била спремна и одиграна за народ, његову разоноду и неговање његових тежњи, није била перципирана у потпуности као уметнички чин с јасно постављеним границама. Рецензент стога поручује публици: „То се може тражити у гостионици, ал’ томе у позоришту нема места. У позоришту се свирка удешава према комаду, који се даје, а не по вољи или ћуди овога или онога брата”<sup>313</sup>. Потом се, као рецензент, појављује и Коста Трифковић, чија белешка иде у ред оних које неповољно гледају на утицај француских комада. Пишући о представи *Записници ђаволови*, приметна је Трифковићева иронија с обзиром на то да је дворана била испуњена многобројном публиком, што сведочи о њеном позоришном укусу. Трифковић разуме да се гледаоцима допада француска романтика, али да су посебно опасне француске „пикантерије” које народ посредством њих несвесно усваја. Његова критика је усмерена и на рачун управе „која укус овај подрањује”<sup>314</sup>. О истом комаду Трифковић пише нешто касније, али овог пута усмеривши се на госта из Београда, Тошу Јовановића, у улози Робена. Интересантно је што на основу Трифковићевог текста видимо развијену свест о различитим нијансама позоришних извештаја. Трифковић појашњава да неће говорити о комаду који је публици познат, као ни о појединоцима у Јовановићевој игри, већ о утиску који је изазвала његова игра. Публику је Јовановићева игра „чудно изненадила” због природног, брзог говора, присутног у свакодневици али не и на сцени, што је доказ да је он у улози Робена прави уметник.<sup>315</sup> О мање успешним гостовањима глумаца из Београда „Позориште” није ћутало. Тако о представи *Поштењаци* рецензент није желео опширно да извештава због целокупног неповољног утиска. Глумачки задатак који је преузео недовољно уиграни и промукли Јосип Племенчић, био је такав да је повлачио са собом друге глумце, што је допринело томе да рецензент није имао много тога доброг што би рекао о представи.<sup>316</sup>

Нова позоришна дворана, ипак, није у потпуности решила све проблеме с којима се сусретало Српско народно позориште. Већ у 14. броју „Позоришта”, штампан је позив упућен српским православним општинама да обезбеде годишњу потпору свом народном мезимчету које се налази у тешком материјалном положају, услед „злих времена” која су све српске крајеве погодила. Поједине реченице су саобразне Хаџићевом тексту који отвара први број листа, стога му можемо приписати ауторство. Пошавши од позоришта као вида народне школе, у идеалистичком маниру, Хаџић прелази на практичну рачуницу која би се показала као повољна помоћ, ако би се од шест

<sup>312</sup> Б., Српско народно позориште, „Женске сузе”, „Тражи се васпитач”, *Позоришће*, год. I, бр. 13, 21. јануара 1872, 55.

<sup>313</sup> -З- [Лаза Костић], „Младост Доситеја Обрадовића”, *Позоришће*, год. I, бр. 12, 19. јануара 1872, 51.

<sup>314</sup> К[оста]. Т[рифковић]., „Записници ђаволови”, *Позоришће*, бр. 17, 28. јануара 1872, 70.

<sup>315</sup> К[оста]. Т[рифковић]., „Записници ђаволови” – Т. Јовановић као гост”, *Позоришће*, год. I, бр. 34, 29. фебруара 1872, 139.

<sup>316</sup> Б., „Поштењаци”, *Позоришће*, год. I, бр. 57, 23. априла 1872, 231.

стотина општина одазвало сто педесет. Након позива, наведено је само осам општина које су се одазвале „вапају изнемогла мезимчета нашег“<sup>317</sup>. Лоши материјални услови су подстакли и одлазак Димитрија Ружића и Драгиње Ружић у Београд, који су се с новосадском публиком опростили играјући у представи *Маријана*, у фебруару 1872. Лист „Позориште“, као што смо рекли, није улепшавао слику о тадашњем позоришном стању, те отворено читаоцима предочава разлог њиховог преласка: „Наше позориште много губи у њима, особито с тога, што у невреме одлазе, ал’ шта ћемо, кад се не можемо изједначити с Београдом, нарочито што се тиче удобног живота и плате глумаца, па ћемо тако до века страдати и мучити се за друге“<sup>318</sup>.

Убрзо следи чланак „Српска позоришна дружина“, који је вишеструко значајно сведочанство о организацији рада дружине. Овај чланак јесте извештај привремене Управе Српског народног позоришта поднет главној скупштини ДСНП 1871. године, чији је аутор стога вероватно Антоније Хаџић. Почевши од тешког периода, насталог по одласку Јована Ђорђевића, Хаџић прелази на тему деловања Управе на утемељењу, развијању и усавршавању позоришне уметности. Глумачка игра, у почетку рада Позоришта, била је претежно индивидуална. Глумци су, углавном, не марећи за природност и ваљаност своје игре, желели пре свега да истакну себе и да се допадне публици. Позоришна управа је стога својим глумцима дала важну лекцију: „Управа је гледала да их увери, да се свака драматска радња тек тако може изнети потпуно на очи, ако сваки глумац ради као део неке целине“<sup>319</sup>. Свест о позоришном чину као целини успешно је пробужена у дружини, али је, како Хаџић напомиње, још потребно времена да би се у сваком уметничком делу, односно сваком жанру драме, могло уживати као у целини. Рецензенти представа у листу „Позориште“ врло често су помињали да је представа „округла“, односно истицали су целовитост као једну од најважнијих одлика добре представе. Временом су се глумци вратили на почетну тежњу своје игре. Глумцима је карактер, онакав какав га је писац замислио, постајао мање важан од њихове жеље да „глумачким мајсторијама“ публици заварају очи. Они постају позоришне занатлије, свесне да њихов посао доноси приходе. Као кључни разлог такве промене за Хаџића јесу друга позоришта, нарочито Народно позориште у Београду. У тексту је изражена забринутост што код озбиљног дела глумаца нема више одушевљења за позоришну уметност. Тек срећан глумац, онај који ради на свом дару, може публику срећном учинити: „Сваки глумац, који хоће да заслужи име правога уметника, ваља своје срце и душу тако да облагороди, да му је сва тежња изобраење свог дара“<sup>320</sup>.

С друге стране, неповољности су се јављале и на плану репертоара. Имајући у виду скромну позоришну касу, било је неопходно играти комаде „који не одговарају захтевима праве уметности“. Ипак, у тексту је напоменуто да такви комади нису угађали „неплеменитим страстима, поквареном укусу, превртљивим ћудима разуздане светиње“<sup>321</sup>. Потом су побројана сва места у којима је дружина гостовала и наведено је да је до тада (1871. године), одиграно 136 комада, од којих су 35 изворне драме, 10 изворне шаљиве игре, док су сва остала дела преведена или посрбљена. Привремена управа, односно Антоније Хаџић као главна фигура, инсистира на чињеници да би позоришни репертоар био много квалитетнији да Управа нема материјалне и организационе бриге, зато изнова позива све да се осигурају и помогну рад Српског народног позоришта као „преке духовне потребе“.

<sup>317</sup> [Хаџић А.], „Позив и одзив“, *Позоришће*, год. I, бр. 14, 23. јануара 1872, 58–59.

<sup>318</sup> = [А. Х. ?], „Маријана“, *Позоришће*, год. I, бр. 30, 22. фебруара 1872, 123.

<sup>319</sup> [Хаџић А.], „Српска народна позоришна дружина“, *Позоришће*, год. I, бр. 36, 5. марта 1872, 146.

<sup>320</sup> Исто, 147.

<sup>321</sup> [Хаџић А.], *нав. дело*, бр. 37, 7. марта 1872, 150.

У позоришним белешкама је квалитет превода неретко био тема. Рецензент представе *Луѓа је*, француског писца Жозефа Мелвила, сматра да самој радњи одговара више шаљива игра него „озбиљно глумовање“. До озбиљнијег уобличења изворног шаљивог дела дошло је због превода с немачког а не с француског језика. На метафоричан начин рецензент појашњава грешку „превођача“, што дело није превео с француског, јер се тиме „незгодно осећа незграпна шапа немачког медведа, што треба да игра по веселој француској свирци а по природи својој не може“<sup>322</sup>.

Простор да пишу о позоришту био је уступљен и глумцима, стога већ у првим месецима листа „Позориште“ налазимо чланке, као што је „О важности и користи позоришта: по Шилеру“, који потписује глумац Б. С. В. Појављује се и текст „Огледи на пољу позоришне уметности“, који је „по Ц. Герберу“ написао глумац Моја Хрваћанин-Станчић. Он је, по угледу на друге ауторе, саопштавао текстове о драмским жанровима, трагичарима и комичарима, о глумачкој техници, публици итд.

Од 50. броја 1873, у „Позоришту“ излази Грађа за историју српског позоришта, драгоцену дијахронијску перспективу развоја српског позоришта. Ове белешке су подстакнуте потребом за обједињеном сликом историје српског позоришта, што је била иницијатива Јована Ђорђевића. Неколико година је Матица српска расписивала конкурс за награду за објављивање „Нацрта за историју српског позоришта“, а како се нико није одазвао, ова иницијатива пренета је на лист „Позориште“. Књижевни одбор Матице српске прихватио је Ђорђевићев предлог да се замоле појединци који би могли прибележити своја сећања, као сведоци или учесници, те и да се изда позив да се различита грађа из позоришне прошлости уступи Матици српској.<sup>323</sup> Од 13. броја „Позоришта“ за 1874, излазе Ђорђевићеве *Дојуне и исправке за 'Грађу за историју срп. позоришта'*, паралелно с прилозима других аутора. Циљ овог подухвата био је да се прикупљањем грађе олакша посао ономе ко би се прихватио задатка да пише историју српског позоришта.

Интересантно је да читајући хронолошки позоришне белешке пратимо постепени развој научног приступа жанру драме, што само по себи јесте „грађа“, за будућу историју драме и позоришта. Наиме, рецензент представе *Нелска кула* замера превођачу што је жалосну игру назвао драмом. Рецензент је свестан да се овај термин користи за драмски род уопште, али, уколико шаљиву игру нико не одређује као драму, не би требало ни жалосну игру.<sup>324</sup> На самом почетку рада позоришне дружине, видели смо да је у листу „Матица“ била критикована пренаглашена игра појединих глумаца, јер се инсистирало на природности. Временом, природност је постала кључна одлика глумачке игре, што је понекад било пренаглашено. То видимо у рецензији представе *Војнички бегунац*. Рецензент примећује да глумац Соколовић показује да ће се развити у озбиљног глумца, јер размишља на сцени, није „прост подражавалац“: „Само бисмо му приметили, да не ваља, што целога једног призора држи лулу у зубима, јер се не разуме шта говори. У опште не треба сметати с ума, да на глумионици не ваља бити 'сувише природан'“<sup>325</sup>.

У оквиру књиге *Лаза Костић и критика у доба националног романтизма*, Антоније Хаџић је заступљен због критике коју је заједно са Гершићем исписао на рачун Костићеве *Беседе*. Међутим, у једном мање обимном одељку Предраг Протић га издваја као критичара уопште, поменувши његову позоришну критику:

<sup>322</sup> -З- [Лаза Костић], „Луѓа је“, *Позориште*, год. I, бр. 40, 14. марта 1872, 163.

<sup>323</sup> „Грађа за историју српског позоришта“, год. II, бр. 50, 11. децембра 1873, 197.

<sup>324</sup> Ј., „Нелска кула“, *Позориште*, год. I, бр. 22, 8. фебруара 1872, 91.

<sup>325</sup> Б., „Војнички бегунац“, *Позориште*, год. I, бр. 33, 27. фебруара 1872, 135.

„Уређујући лист *Позоришће* Хаџић је положио основе српској позоришној критици. За њега позоришна критика није била засебан литерарни род; била је то нека врста огранка књижевне критике. Када је писао о позоришту био је више заинтересован за дело него за писца. Трудио се да прати судбину истог позоришног комада од представе до представе, бележио је промене које је могао запазити и стално проверавао сопствене утиске. То је дало двојаке резултате. Некада је остајао при првом суду, али се понекад и поправљао. Мада је то могло изгледати као једна врста критичарске недоследности, извесно је да је овакав Хаџићев став био израз његовог интелектуалног поштења<sup>326</sup>.

Хаџић је, дакле, као уредник и аутор, претпоставимо, бројних непотписаних позоришних критика, континуирано пратио развој српске драме и позоришта. Напоменуто је да је више пажње било придавано делу, у чему се огледа Хаџићева свест о развојној фази српског позоришта у којој је неопходно било првобитно се усмерити на драмски текст као полазиште позоришног чина.

Осим позоришних комада, Милан Савић је писао критике и извештаје о представама Српског народног позоришта, а захваљујући његовим сећањима добијамо драгоцене детаље о Хаџићевом уредничком раду у листу „Позориште“, као и о његовом управниковању. У оквиру поглавља „Књижевне исповести“ Савић се присећа своје сарадње с Тониним листом и говори о уредничкој цензури. Оцене о игри глумаца, нарочито глумица, биле су његова велика брига, стога су пролазиле кроз цензуру и коректуру:

„С писцима је имао мање обзира. Али глумице! И он је таква места свагда преиначио и ми бисмо се при читању наших извештаја нашли у чуду, да нисмо знали начело господина Тоне. Колико смо пута необуздано напали приказивача тек само да видимо, како ће то изгледати у редакцији господина Тоне. Бивало је и то, да је уредник таквом грешнику к срцу говорио, да сам преиначи или бар ублажи своје речи<sup>327</sup>.

Савић говори да су аутори позоришних рецензија често давали Тони слободу, али да он у више случајева није тако чинио. Да је Хаџићу било нарочито стало да у јавности постоји повољна слика о новосадским глумцима уопште, о томе, кроз своје анегдоте и сећања, пише Милан Шевић. Он сведочи да је Тона сматрао да су најбољи глумци из Новог Сада. Када су га упитали за мишљење о најбољем глумцу, одговор је варирао; био је то Ружић, потом Телечки, а онда и Добриновић.<sup>328</sup> Поменуте недоследности у Тонином раду, па и у мишљењу о игри глумаца, потврда су истинског „интелектуалног поштења“.

Ако узмемо у обзир да се Позориште носило с тешким условима рада, можемо разумети Хаџићеву тежњу да лист „Позориште“ првенствено бодри рад позоришне дружине. У чланку *Оба наша позоришћа* представљени су основни сегменти расправе позоришног известиоца „Видов дана“, потписаног иницијалом „Б.“, и Јована Ђорђевића, у којима је било речи о критичким текстовима у листу „Позориште“. Хаџић се морао

<sup>326</sup> Предраг Протић, „Предговор: Српска књижевна критика у доба националног романтизма“, *Лаза Костић и критика доба националног романтизма*, 1987, 26.

<sup>327</sup> Милан Савић, *Прилике из мога животова*, исто, 2009, 85.

<sup>328</sup> Милан Шевић, *О нашим људима великим и малим: анегдоте и сећања*, прир. Зорица Хаџић, Градска библиотека у Новом Саду, Нови Сад, 2011, 159.

слагати с идејом овог текста када је у питању критика, будући да је у оквиру овог чланка у највећој мери саопштен став Јована Ђорђевића:

„Узмите лист ‘Позориште’, па читајте. Рећи ћете можда, да претерују у хвали? Ја бих рекао, да није тако: јер налазим, да каткад по где што и замера, али замера благо, као отац сину, као брат брату. А откуда им те блакости? Отуда, што знају како је тешко што стећи и запатити; јер су се сами мучили док су то стекли: јер љубе оно, ради чега су се мучили”.<sup>329</sup>

Временом се однос према критици мењао. Нешто другачије светло на третман позоришта у журналистици баца чланак из маја 1877, *Неколико речи о позоришној критици*, настао према немачком извору. Позориште ступа у додир са читаоцима путем журналистике, али критика не сме бити новинарска већ позоришна ствар. Позориште „само мора наименовати критичара, или, као што се обично каже, драматурга”<sup>330</sup>. У овом чланку је детаљно појашњен задатак критичара, кога би требало да изабере позоришни начелник. На сваких четрнаест или тридесет дана, критичар је дужан да у месним или уско позоришним новинама извести о раду позоришта, те и да изнесе све мане и врлине једне представе. Тиме публика бива упозната са радом позоришта, а престаје „она неоправдана осетљивост глумца у погледу оцене њиховог успеха”<sup>331</sup>. Осим што се мења свест о императиву безрезервне подршке глумцима, постоји свест да се таквим чланцима формира позоришна хроника далекосежног значаја. Без обзира што је чланак потекао из текста који се односи на немачко позориште, јасно бива да је постојала потреба за ширим увидом у развој позоришне критике и за праву меру критичарског односа према игри глумца.

Више година је лист „Позориште” објављивао преводе Шилерових текстова о важности и користи позоришта, што Марта Фрајнд сагледава као маркер Хаџићеве конзервативности у уредничком али и целокупном раду усмереном на позориште, будући да је реч о аутору с краја XVIII века. То сугерише да је Хаџић био доследан својим ставовима, али да није тежио да их временом преобликује или промени.<sup>332</sup>

„Позориште”, у оквиру рубрике о изведбама дружине, информисе и о приређеним концертима; традиција музичких вечери је била врло постојана и на специфичан начин је била доживљавана као представљачка. Беседе приређене у корист СНП-а спајале су позоришну игру, свирање и беседништво. О таквим беседама одржаним у фебруару 1873. информисе нас „Позориште”. Као и други просветни заводи, Позориште је осетило бремене тешких материјалних прилика, због чега су биле приређиване беседе на којима би српски родољуби уживали у богатом програму и били у прилици да потпомогну његов рад. Прву беседу су отвориле словенске песме у изведби позоришног оркестра предвођеног капелником Алојзијем Милчинским. Свој удео у музичком делу беседе имали су и глумци. Аутор белешке, упућен у музичку уметност, даје прецизне практичне сугестије глумцима у њиховом певању. Драмски део вечери је приредила глумица Ивана Сајевићка, играјући Трифковићеву *Милу*.<sup>333</sup>

<sup>329</sup> [Јован Ђорђевић] „Оба наша народна позоришта”, *Позоришће*, год. II, бр. 39, 3. априла 1873, 154.

<sup>330</sup> –q–, „Неколико речи о позоришној критици”, *Позоришће*, год. бр. 29, 21. маја 1877, 113.

<sup>331</sup> Исто.

<sup>332</sup> Марта Фрајнд, „Родоначелник и узор – *Позоришће* Антонија Хаџића (1871–1908)”, *Опелеги о српској позоришној историји 1871–1941*, Матица српска, Институт за књижевност и уметност: Нови Сад, Београд 2015, 72.

<sup>333</sup> М., „Прва беседа у корист народном позоришту”, *Позоришће*, год. II, бр. 20, 13. фебруара 1873, 75.

Приврженост свих делатника СНП-а провејавала је у појединим чланцима листа, кроз помене њиховог здравственог стања и жеље за што бржим опоравком и повратком на сцену. Неретко су на последњем листу била наведена имена глумаца које је у игрању спречила болест, „та стална пратилица и мучитељка свију позоришта”.<sup>334</sup> „Позориште” је нарочито помињало здравствено стање свог истакнутог члана Лазе Телечког. У његову корист, у априлу 1873, играна је ванредна представа. У њој су у првом, оперском делу, учествовали глумци и позоришни оркестар, а потом је одиграна Трифковићева *Мила*.<sup>335</sup> О здравственом стању чак и управитеља сазнајемо у Извештају са скупштине ДСНП, из априла 1877. Известилац напомиње да је Хаџић „душа позоришта”, те и да му је пожртвован чак и у „критичном времену”. „Опасна болест” коју је Хаџић имао током јануара спречила га је да испрати рад дружине у Сомбору, те га је на том послу заменио Гедеон Леовић.<sup>336</sup>

Вести о смрти глумаца, као текстови у којима се слави њихов минули рад, редовно су објављивани. Умрлица Косте Трифковића је објављена на читавој првој страници 17. броја „Позоришта” за 1875. годину: „Овај би лист био само сузама исписан, кад бисмо у овај мах, под сињим теретом велике туге и тешке жалости, хтели рећи шта смо у њему изгубили”.<sup>337</sup> У наредним бројевима је објављен чланак Мише Димитријевића о Кости Трифковићу, као и његова дела: наставак комада *Мила*, потом *Тера ојозицију, На бадњи дан* и *Пола вина, ђола воде*.

Као што је народ помагао своме Позоришту, оно је умело и да се ангажује у тренутку када је другима била потребна помоћ. У марту 1879, у корист породице покојног Ђуре Јакшића, играна је ванредна представа, односно изведен је пригодан програм у коме су учествовали глумци и свирачки збор, док је Пролог говорио Антоније Хаџић.<sup>338</sup> Вечерња забава чији је циљ био прикупљање добровољних прилога за становнике поплављеног Сегедина, приређена је такође у марту 1879, а у том догађају СНП је имао значајан удео. Интересантна је опаска аутора текста о забави приређеној у Дворани СНП-а, а која се односи на природу, пре свега мађарско-српских односа, чије је заједништво било подстакнуто трагичном непогодом: „Већ пре заказаног времена била је дворана дупком пуна отмене новосадске публике без разлике народности – врло редак појав у Новоме Саду, где су народности тако строго једна од друге одлучене”.<sup>339</sup> У записнику са скупштине ДСНП истакнута је посебна Хаџићева ревност у организовању добротворног позоришног рада.<sup>340</sup>

У извештајима о раду СНП-а, неретко је поменуто колико је нових текстова дружина „научила”. Инсистирање на „учењу” комада није зачуђујуће, ако узмемо у обзир да је предмет позоришних рецензија, најчешће у првој деценији рада Позоришта, било управо недовољно добро познавање текста. Позоришни живот није био развијен у толикој мери да би већина представа с репертоара могла бити играна дужи временски период, стога је, како би задовољила потребе неретко исте публике, дружина увежбавала нове комаде.

<sup>334</sup> -а., „Чаша воде”, *Позоришће*, год. II, бр. 59, 30. децембра 1873, 235.

<sup>335</sup> -ч., Српско народно позориште, „Ванредна представа”, *Позоришће*, год. II, бр. 45, 19. априла 1873, 179.

<sup>336</sup> „Српско народно позориште”, *Позоришће*, год. VI, бр. 14, 19. априла 1877, 54.

<sup>337</sup> *Позоришће*, год. IV, бр. 17, 20. фебруара 1875, 65.

<sup>338</sup> „Ванредна представа у корист породице покојног песника Ђуре Јакшића”, *Позоришће*, год. VII бр. 45, 27. марта 1879, 179.

<sup>339</sup> „Вечерња забава у корист поплављених Сегединаца”, *Позоришће*, год. VII, бр. 41, 18. марта 1879, 162.

<sup>340</sup> Записник са скупштине ДСНП одржане 12. јуна 1879, *Друштво за српско народно позоришће – Нови Сад (1861–1941)*, Аналитички инвентар XX/1, Кутија 4/21, Ненад Предојевић, Архив Војводине, Нови Сад 2016, 22.

О потреби за новим, сведочи и рецензија представе *Стари бака и његов хусар* из маја 1877, која је играна још 1863. године. Позоришна управа је, у страху да стари комад неће привући публику, извела на сцену „нове силе“ у главним улогама. Представа није била посећена, што није утицало на игру глумаца, али на оркестар јесте: „Као да се силом и са те стране хтело показати да је била ‘недеља’“<sup>341</sup>. И о потреби за праћењем актуелних драмских и позоришних токова постепено указују позоришне рецензије: нема више места за романтичарски стил, потребно је више реалности у читавој позоришној концепцији, што је примећено у немачком комаду *Стари каплар*, одиграном у марту 1879. Не би требало да књижевник и глумац делују „горостасним дикцијама“ и „премеканом нежношћу“: „Све то можда постоји у свету још и сад, али спада међ изузетке, а њих донашати на позорницу, њима учити публику, не треба да је смер; за њих има доста места у антикваријату“<sup>342</sup>.

Потреба за унапређењем, односно рационалнијим уобличењем јавила се и на пољу критике, што у оквиру текста о представи *Кин* Александра Диме, изведене у децембру 1881, пише Милан Савић. Пошто су му глумци говорили да им је потребна објективна критика, он је поставио питање: „За што им је онда неправдо, кад се таква критика изнесе на јавност. Зар глумац држи, да му баш свака улога иде од руке? Ако би се његово свако кретање само хвалило, он не би никако напредовао“<sup>343</sup>. Савић пак даље закључује да је приврженост позоришту основа критике „јер нас, који смо у ‘Позоришту’ ангажовани, води на писање љубав према нашем народном позоришту, том учитељу и будилнику целог народа нашег“. На сличан начин Марта Фрајнд представља целокупност текуће позоришне критике листа, чија је кључна одлика „добронамерност без претераних похвала и критичност без ароганције и жучи“<sup>344</sup>. Критичари, иако свесни благодати повремене покуде, били су брижни према своме „мезимчету“, што видимо у напомени Мише Димитријевића, када пише о трагедији *Цар Јован* Мите Поповића, крајем децембра 1881. Димитријевић наглашава да, поред свих мана дела, критичарско и рецензентско перо неће умакати у жуч.<sup>345</sup> Модел приступа позоришној представи, зачет у листу „Позориште“, није се временом умногоме променио у позоришној критици. Простор углавном заузимају у већој мери драмско дело и писац: „Говори се о писцу, о квалитетима или манама дела веома опширно, а када треба анализирати представу као сценско остварење речитост критичара слаби.“<sup>346</sup>

Драгоценост Извештаја ДСНП објављених у листу огледа се у попуњавању извесних празнина, када је реч о позоришним дешавањима у периоду док дружина није боравила у Новом Саду. Почетком осамдесетих година XIX века, видимо да варирају финансијски услови рада, те је и позоришна дружина морала бити редукована, чиме је публика била незадовољна. Да се слогом и заједништвом може позоришна мисија још боље одвијати, потврдила је сарадња београдског и новосадског позоришта, 1885. године. Управе оба позоришта, на челу са подначелником ДСНП, Антонијем Хаџићем, и управником Краљевског српског народног позоришта, Милорадом Поповићем Шапчанином, договориле су се да на београдској сцени, у суделовању глумаца обеју трупа, буду одиграни ко-

<sup>341</sup> Г., „Стари бака и његов син хусар“, *Позоришће*, год. VI, бр. 23, 5. маја 1877, 91.

<sup>342</sup> К[оста]. Р[истић]., [Милан Савић], „Стари каплар“, *Позоришће*, год. VII, бр. 46, 3. априла 1879, 183.

<sup>343</sup> М[илан]. С-ћ. [Савић], „Кин“, *Позоришће*, год. VIII, бр. 26, 29. децембра 1881, 103.

<sup>344</sup> Марта Фрајнд, *нав. дело*, 2016, 92.

<sup>345</sup> М[иша]. Д-ћ. [Димитријевић], „Цар Јован“, *Позоришће*, год. VIII, бр. 29, 3. јануара 1882, 114.

<sup>346</sup> Марта Фрајнд, *нав. дело*, 2015, 94.

мади *Фабрицијева ћерка* и *Краљ Лир*. Пробама је руководио Антоније Хаџић, а представе су изазвале лепе утиске, нарочито код посебне гошће, краљице Наталије.<sup>347</sup>

У неколико наврата су објављивани чланци о устројствима рада позоришних установа, као и о озбиљности задатка управитеља. Паралелно с тим објављени су извештаји управитеља Ружића, који истовремено као глумац, редитељ и управник жели да буде разрешен дужности управника. Ружић је, дакле, као и Тона, више пута наглашавао да му је потребна помоћ, а како она није долазила, изнова су прихватили све задатке. У једном од извештаја с главне скупштине ДСНП из 1886, било је речи о нередовном излагању листа „Позориште“, што је тема коју је покренуо Јаша Томић. На истој скупштини је закључено да о томе не би требало доносити никакве одлуке јер подначелник Хаџић лист уређује бесплатно, „од своје добре воље“<sup>348</sup>.

Кроз лист „Позориште“ сазнајемо о јубилеју, односно 25-годишњици рада глумачког пара Ружић, 1886. године, што се поклапа с истоветном годишњицом СНП-а, прослављеној вишедневним програмом, у априлу 1887. Последњи бројеви листа за 1886. годину, упућују нас у план прославе, првенствено планиране у фебруару. Ипак, почетак светковине је пребачен за период после Ускрса. У детаљном шестодневном програму прославе, сазнајемо да је првог дана, након поздрава позоришног начелника и песме *Пролој* Милорада Шапчанина, коју је говорио управитељ Ружић, свечани говор одржао подначелник Антоније Хаџић. Иначе, Хаџићева првобитна жеља је била да *Пролој* напише Јован Јовановић Змај. У писму Антонију Хаџићу, упућеном из Беча у децембру 1886, Змај одбија идеју писања *Пролоја*, правдајући се на комичан начин: да му није познато какво су перо, мастило и хартија неопходни за такав посао, као ни којом руком писати. Потом, Змај предлаже да задатак буде дат Милораду Шапчанину: „За то – јер је он позоришни човек, – а лепо би било кад би се том приликом што већма истакло, да наша оба позоришта нису ривали него праве сестре“ (РОМС инв. бр. 26.908). Након Тониног говора уследила је комедија *Пријатељи* Лазара Лазаревића, с којом је СНП отпочео рад, 1861. године. Свечаности су присуствовали први управник и покретач Позоришта, Јован Ђорђевић, као и интендант загребачког позоришта, Јосип Кнајзл. Четвртог дана је играна Хаџићева удезба Костићевог *Максима Црнојевића*. Интересантно је поменути да је Лаза Костић Српском народном позоришту честитао 25-годишњицу рада посредством Тоне, „председника талијанске владе“: „Испоручи моју честитку Талији, ти си председник талијанске владе; чувај мир Јевропе, да Талији буде 50-годишњица још лепша“.<sup>349</sup> Следећег дана је играна седма слика (Српско славље) његове, с Јованом Ђорђевићем исписане, драмске алегорије *Маркова сабља*.<sup>350</sup> У три „раздела“ су играни сегменти различитих драмских текстова, претежно историјске тематике. У свечаној представи је гостовао Тоша Јовановић, кога је Хаџић поздравио на отвореној сцени дарујући му ловоров венац и сребрно посуђе у име Српкиња „Новосаткиња“. У публици су били Драгутин Ј. Илић, Матија Бан и Ђорђе Малетић.<sup>351</sup> Хаџићев свечани говор се односио на историју и развитак Српског народног позоришта, чији је текст штампан у 14. броју „Позоришта“ и у „Летопису Матице српске“, 1887. Шестог дана, прослава је окончана свечаном беседом у којој су суделовала и певачка друштва.

<sup>347</sup> [Димитрије Ружић], „Извештај управитељев о раду позоришне дружине за годину дана“, *Позоришће*, год. X, бр. 8, 31. август 1885, 31.

<sup>348</sup> „Главна скупштина друштва за Српско народно позориште у Н. Саду 23. јуна (5. јула 1886)“, *Позоришће*, год. XI, бр. 64, 30. новембра 1886, 253.

<sup>349</sup> Лаза Костић, „Хаџићу, Цетиње, 18/30. априла 1887“, *Прејиска*, I, прир. Младен Лесковац, Милица Бујас и Душан Иванић, Матица српска, Нови Сад 2005, 87.

<sup>350</sup> „Прослава двадесетпетгодишњице Српског народног позоришта у Новом Саду“, *Позоришће*, год. XII, бр. 7, 29. марта 1887, 25–26.

<sup>351</sup> *Нав. дело*, бр. 14, 31. маја 1887, 71.

У НОВОМЕ САДУ У СУБОТУ 5. АПРИЛА 1886.

ГОДИНА XI.

# ПОЗОРИШТЕ.

БРОЈ 54.

УРЕЂУЈЕ А. ХАЦИЋ.

Издава на време баљвена позорна дружина у Н. Саду свагда о дану сваке представе, иначе сваког месеца по један пут на по табака. — Стоји за Нови Сад 40, а на страну 60 новч. месечно. —



Драгиња Ружићка и Димитрије Ружић.

1861—1886.

- |  |  |
|--|--|
| <p>1 Показасте се млади, лени,<br/>Пре двадесетипет живих лета,<br/>Не беше вам ни двааспета;<br/>За лепо нису људи слени.</p> | <p>2 Младост ком слета, ком одлета,<br/>Лепота душе само крени,<br/>Милине њене, њени стрени,<br/>И ненагледу њеног света.</p> |
| <p>3 Лепота та се из вас роји,<br/>Долеће нам из ваших уста,<br/>На очи ваше, на ваш глас;</p>                                 | <p>4. Ох, негујте је, док сте споји,<br/>Не остала вам никад пушта,<br/>Годећи нама, сладећ' вас.</p>                          |
- Д. К.

Драгиња и Димитрије Ружић, глумачки пар „једно срце – два тела“, о 25-годишњици прославе глумачког рада, „Позориште“, бр. 54, 1886.

Поред чланака о овом јубилеју, исте године је објављен низ текстова о 25-годишњици рада глумице Иване Сајевић, која је, поред успеха на загребачкој сцени, остварила бројне значајне улоге у СНП-у. У Београду је у децембру слављена 25-годишњица рада Милоша Цветића, али су представници СНП-а, међу којима је био Хаџић, били спречени да дођу због сметова, мада су му послали дарове: сребрни венац, сребрни дивит и перо.<sup>352</sup> Већ у првим бројевима „Позоришта“ за 1888, објављен је чланак посвећен и Цветићевом јубилеју.

Током 1888. године „Позориште“ излази једном месечно, осим што је током јануара објављено више бројева, док позоришна дружина није отишла у Сомбор, а потом у друга места. Током 1889. лист је излазио у готово истом ритму јер је дружина још била на гостовањима све до јануара 1890. године. Током 1890. у више бројева листа је поминута 25-годишњица рада Милке Гргурове, која је на почетку свог рада била део СНП-а, а уопште заузима значајно место у историји српског позоришта: „Гргурова данас важи као једна од првих мимских уметница на словенском југу те не може бити речи о развитку и историји драмске наше уметности а да се с највећим признањем и најтоплијом благодарношћу не спомене дично име Милке Гргурове“<sup>353</sup>. Новосадска позоришна дружина поклонила јој је сребрни лаворов венац. Гргурова се посебно за честитке захвалила Тони и подсетила га на почетак своје уметничке каријере: „Та ја сам бачко дете и почетница вашег народног позоришта, које сте ви на садашњи ступањ подигли и којег се увек пријатно сећам“<sup>354</sup>. Исте године 25 година уметничког рада прославио је и глумац и редитељ Народног позоришта у Београду Тоша Јовановић. На његовој прослави је присуствовао Антоније Хаџић и предао му је стотину примерака на финој хартији штампаног листа „Позориште“ (бр. 20, 1890), на чијој првој страници се налазио његов портрет и оцена глумачког рада.<sup>355</sup>

Посебно је интересантно пратити преплитање чланака о свечаностима, прославама вишедеценијског рада низа новосадских, београдских и загребачких уметника, са извештајима којима се индиректно, па и чланцима којима се недвосмислено шаље вапај Српског народног позоришта упућен народу. Имајући у виду недостатак прихода, све слабију посету публике, као и чињеницу да ће позоришна дворана бити срушена 1892. године, јер Министарство није одобрило да Позориште још десет година буде у њој смештено, премда је у добром стању, Управни одбор ДСНП упутио је народу молбу за помоћ.<sup>356</sup> Током 1892. године обележен је посебно значајан јубилеј, 50-годишњица књижевног и 40-годишњица просветног рада покретача Српског народног позоришта и његовог првог управника, Јована Ђорђевића, стога је у више наставака (од 5. до 11. броја, 1892) објављен исцрпан биографски текст, уз који је приложена и Ђорђевићева библиографија. На свечаности приређеној у Београду, играна је Хаџићева и јубиларова драмска алегорија *Маркова сабља*, која је започета химном *Боже љравде*, а коју је компоновао Даворин Јенко. На представи је присуствовао краљ Александар Обреновић са својим намесницима.<sup>357</sup>

Као значајна слика о животу позоришних посвећеника јесте вест о доласку позоришне дружине у Панчево. По глумце и управитеља Хаџића послате су саонице до

<sup>352</sup> „Управни одбор 'друштва за српско народно позориште'", *Позоришће*, год. XII, бр. 51, 31. децембра 1887, 227.

<sup>353</sup> „Двадесетпетогодишњица Милке Гргурове", *Позоришће*, год. XV, бр. 6, 23. јануара 1890, 21.

<sup>354</sup> „Захвалница Милке Гргурове на поздраве о 25-годишњици глумовања јој", *Позоришће*, год. XV, бр. 8, 27. јануара 1890, 31.

<sup>355</sup> „Прослава 25-годишњице Тоше Јовановића", *Позоришће*, год. XV, бр. 28, 3. марта 1890, 109.

<sup>356</sup> „Народу српскоме", *Позоришће*, год. XVI, бр. 12, 5. новембра 1891, 49–50.

<sup>357</sup> „Јубилеј Јована Ђорђевића", *Позоришће*, год. XVII, бр. 16, 30. априла 1892, 62.

Црвенке, које су кренуле по залеђеном Дунаву од Земуна: „Било је ту и извртања саоница и преметања ал’ је снег дебео, те се тако није ником ништа десило”<sup>358</sup>. Након дугог периода гостовања, свој рад настављају у новој згради, у Дунђерском позоришту, у фебруару 1895, играњем историјске драме *Немања* Милоша Цветића.



Српско народно позориште, тзв. Дунђерсково позориште

Исту годину су обележили чланци поводом смрти управника Народног позоришта у Београду Милорада Поповића Шапчанина, као и о 25-годишњици глумовања Јелене Јеце Добриновићке. На основу извештаја Управног одбора ДСНП, познато је да је у периоду од 2. јуна 1894. до 24. маја 1895. Позориште остварило највећи приход од када је основано. Знатан део прихода је добијен у Панчеву, али је највећи део остварен у Новом Саду, јер је публика „многбројно посећивала ново, електрички осветљено и лепо удешено позориште Лазе Дунђерског, што су представе складно и врло лепо текле, и што позориште није било три године у Н. Саду”<sup>359</sup>. На основу извештаја за 1894. и 1895, сазнајемо да је на новембарској свечаности, поводом 25 година рада Краљевског српског народног позоришта, био присутан краљ Александар, који је орденом Св. Саве трећег реда одликовао управитеља Хаџића, док су Добриновић и Ружић добили орден петог реда.<sup>360</sup>

<sup>358</sup> „Српска народна позоришна дружина”, *Позориште*, год. XVIII, бр. 1. 31. јануара 1893, 3.

<sup>359</sup> „Извештај управног одбора 'друштва за српско народно позориште' о своме годишњем раду и стању позоришном”, *Позориште*, год. XX, бр. 49, 30. септембра 1895, 203.

<sup>360</sup> „Извештај привремене управе Српског народног позоришта о стању и радњи српске народне позоришне дружине”, *Позориште*, год. XX, бр. 50, 31. октобра 1895, 209.

Тонин допринос раду Позоришта, а самим тим и напретку читавог народа, био је препознат у највишим државним и политичким круговима, али је његов сарадник и пријатељ, Јован Ђорђевић, најбоље осетио спремност Антонија Хаџића да преузме врло одговорне позиције и да се беспоговорно преда раду Позоришта. Током 1896. године у „Позоришту“ је у више наставака објављивана *Грађа за историју Српској народној позоришћу* Јована Ђорђевића, у чијем последњем сегменту говори управо о Антонију Хаџићу и његовој заслуги у напретку Позоришта упркос свим тешким околностима. Захвалност Ђорђевић упућује српским родољубима, позоришној дружини, месним позоришним одборима, али пре свега Тони:

„Али највећа хвала и слава припада ономе, који за ових двадесет и седам година није ни за тренут из вида пустио своје омиљено чедо, који га је као брижна мајка још од колевке одљуљао и однеговао, који га је као Атлас на својим раменима носио, мудрим га саветима руководио, неуморним радом потпомагао, њему за љубав нуђене му угледне положаје одбијао [...] Сети се пријатељске услуге, коју си ми учинио 1868., кад си из мојих руку примио драгоцен аманет, који нисам могао дуже у својим рукама задржати, и који сам у твоје руке спокојно положио, јер сам знао, у чије га руке полажем, и да ће у твојим рукама боље бити сачуван, него да је у мојима остао! Ти си онда био можда једини, који се ниси каменом бацао на мене; а овамо Ти си био једини, који си на то права имао“<sup>361</sup>.

Осим директних и опширнијих погледа на Хаџићев рад, попут Ђорђевићевог, довољно је осврнути се на извештаје са годишњих скупштина у којима се неретко помиње да Хаџић свој посао ради бесплатно: „Подначеоник друштвени А. Хаџић као привремени управитељ, водио је као и до сад бесплатно непосредну управу над позоришном дружином нашом“<sup>362</sup>. Током боравка у различитим градовима, „Позориште“ углавном преузима чланке из месних листова или преноси извештаје месних позоришних одбора. У таквим чланцима наилазимо на похвале Тони, који верно прати своју дружину, као што је то случај у зимској сезони 1897/1898, у Осијеку. Српска позоришна дружина је оставила повољан утисак „јер је у новосадском друштву владао узоран ред и дисциплина, а у саобраћају са грађанством сваки је члан тога друштва био прави gentleman, а на челу свима њихов управитељ г. А. Хаџић, човек анђеоске ћуди и дивних способности“<sup>363</sup>. Извештај који се односи на 1898/1899, информиса нас да је Хаџић био председник подбора за прикупљање прихода за ДСНП, о чему је водио нарочиту бригу.<sup>364</sup>

„Позориште“ је, као званични лист ДСНП, осим о својој матичној кући, писало о другом важном српском позоришту, Краљевском српском народном позоришту, као и о позоришту у Загребу. Осим што се редовно освртало на различита позоришта широм света, Хаџићево „Позориште“ није прећутало постепено формирање низа дилетантских позоришних дружина, те о њиховом раду повремено извештава. У 41. броју за 1900. годину, пописана су сва позоришта у Краљевини Србији.<sup>365</sup> „Позориште“ нас

<sup>361</sup> Јован Ђорђевић, „Грађа за историју Српског народног позоришта“, *Позоришће*, год. XXI, бр. 28, 22. фебруара 1896, 110.

<sup>362</sup> „Извештај управног одбора ‘друштва за српско народно позориште’ о своме годишњем раду и стању позоришном за пословну годину 1896/7“, *Позоришће*, год. XXII, бр. 14, 30. новембра 1897, 78.

<sup>363</sup> „Српско народно позориште у Осеку“, *Позоришће*, год. XXIII, бр. 1, 31. јануара 1898, 4.

<sup>364</sup> „Извештај управног одбора ‘друштва за српско народно позориште’ о своме годишњем раду и стању позоришном за пословну годину 1898/9“, *Позоришће*, год. XXIV, бр. 10, 31. октобра 1899, 76.

<sup>365</sup> „Позоришта у Краљевини Србији“, *Позоришће*, год. XXV, бр. 41, 7. марта 1900, 163.

извештава о променама у управи Краљевског српског народног позоришта, те и о раду новог управника Бранислава Нушића. Као што се лист није ограничавао када је реч о негативним аспектима рада матичне куће, отворено је писао о манама Нушићевог управљања. Аутор текста, Пера С. Талетов, не пребацује кривицу на Нушића јер његови резултати показују да није спреман за посао управника, већ на позоришну јавност, склону памфлетима и субјективности. Требало је скренути пажњу на мане, а не занемарити их као што то чине бројни критичари у својим најчешће непотписаним текстовима. Талетов критикује „екстремне правце“ критике, памфлетске или неправедно строге, као и чињеницу да су критичари неретко блиски управи.<sup>366</sup> Нушићева дела, постављена на београдској и новосадској сцени, постижу значајан успех, док његово управничковање није обележено нарочитим успехом. Његов управнички рад у СНП-у током сезоне 1904/1905, обележен је мањком у позоришној благајни, његовом кривицом. Током 1901. године играна су његова дела *Пројекција*, *Кнез Иво од Семберије*, *Тако је морало бићи* и *Обичан човек*. Наредне године је на репертоару *Пучина*, чијој је премијери присуствовао Нушић, а потом следи период у коме су његова дела неизоставни део репертоара. „Позориште“ извештава да је Нушићева *Пучина*, иначе посвећена краљици Драги, успех постигла и на немачкој сцени<sup>367</sup>, као и у Прагу<sup>368</sup>. Приликом посете народном дому лужичке Матице српске у Будишину, Хаџић, као председник Матице српске, и Милан Савић, као њен секретар, са својом ћерком Аницом, искористили су могућност да неколико дана проведу у Прагу. Хаџић је тада у име ДСНП био у посети чешком народном позоришту и говорио је о значају зближавања словенских позоришта.<sup>369</sup>

О француском позоришту, на основу импресија Јована Грчића, сазнајемо у неколико наставака, током 1904. и 1905. године. Специфичност овог Грчићевог исцрпног текста о позоришту у Паризу и њиховом репертоару јесте то што је исписан у другом лицу, те и назначен као „личне импресије и опаске, приказане А. Хаџићу“. Грчић у последњој целини свога текста запажа да је више говорио о садржини дела и приказивачима него о самим позоришним приликама, али да се и тако може сазнати пуно. Грчић се нада да је забавио Тону и захваљује што га је „уважени господин“ саслушао, до следећег одласка у Париз.<sup>370</sup>

Током 1906. године изнова је штампан позив народу на прилагање у корист СНП-а, уз уобичајени осврт на све претходне недаће које утичу на чињеницу да је оно увек наилазило на препреке.<sup>371</sup> Прилози су пристизали током 1907, а нарочито је истакнуто заузимање начелника ДСНП Антонија Хаџића, за гостовање дружине у Земуну, где је остварен и сувишак.<sup>372</sup> Током излажења свих бројева 1907. године, нису постојале назнаке да ће доћи до краја Хаџићевог уредниковања и до појављивања листа у другачијем руху. Један број листа, последњи с уредничким потписом Антонија Хаџића, изашао је 1908, да би потом 1909, Грчић преузео лист „Позориште“, који од деветог броја постаје „Ново Позориште“, издавано независно од Српског народног позоришта.

<sup>366</sup> „Нешто о позоришним критичарима“, *Позоришће*, год. XXVI, бр. 8, 31. августа 1901, 64–65.

<sup>367</sup> „Нушићева ‘Пучина’ на немачкој позорници“, *Позоришће*, год. XXVIII, бр. 9, 30. септембра 1903, 92.

<sup>368</sup> Петар Коњовић, „Нушићева Пучина на чешкој народној позорници у Прагу“, *Позоришће*, XXIX год. бр. 12, 6. новембра 1904, 81–82.

<sup>369</sup> Петар Коњовић, „Зближење између нашег народног и чешког народног позоришта“, *Позоришће*, год. XXIX, бр. 13, 7. новембра 1904, 86–87.

<sup>370</sup> Јован Грчић, „Нешто о данашњим позоришним приликама у Паризу“, *Позоришће*, год. XXX, бр. 21, 1. фебруара 1905, 86.

<sup>371</sup> „Позив на прилагање на Српско народно позориште“, *Позоришће*, год. XXI, бр. 10, 16. новембра 1906, 77–79.

<sup>372</sup> „Прилози на српско народно позориште“, *Позоришће*, год. XXXII, бр. 6, 30. јуна 1907, 57.

Већ у уводном чланку првог броја 1909. године, Грчић скреће пажњу да ће лист бити вођен истим задатком који је претходно имао Хаџићев лист, те и да ће он служити као узор: „С радошћу можемо јавити да нам је највећи до сад пријатељ Српског Народног Позоришта, начеоник Друштва за Српско Народно Позориште г. А. Хаџић обрекао, да ће нам својим богатим искуством бити на руци”.<sup>373</sup> „Ново Позориште” се гаси 1910. године.

## 2.5. Зборник позоришних дела

„Зборник позоришних дела” јесте едиција чија је намера била да драму као текст приближи читаоцима, а самим тим и да пробуди потребу за гледањем сценске адаптације текста, чиме би позориште оставило дубљи траг у образовању укуса публике. У датом периоду, када се српска позоришта постепено развијају, пажња је посвећивана педагошком раду с глумцима и унапређењу њиховог рада, што видимо у низу чланака штампаних у листу „Позориште”. Управо ова едиција СНП-а, за један од својих циљева имала је и унапређење глумачке вештине. О овим циљевима, књижевном поткрепљењу глумачког израза, сазнајемо у Извештају привремене управе СНП-а:

„Тим издавањем позоришних дела ишла је управа, пре свега на то, да изнесе мало по мало на видик све производе наше народне драмске књижевности и да глумцима да прилике да боље проучавају наше народне типове. Проучавањем и приказивањем народних типова развија се изворна приказивачка уметност. Глумац проучавајући и глумећи само туђе драме остаје увек, по вољи или невољи, слаба копија туђе уметности”<sup>374</sup>.

Зборник је био намењен и глумцима из практичних разлога, јер је сматрано да је боље упознати се са целином дела „из штампане књиге, него из погрешно преписаних улога, или из шаптачевог рукописа”<sup>375</sup>.

Ова едиција покренута 1872. године, првобитно је штампала оригинална или преведена дела објављена у листу „Позориште”, а временом бивају укључени и текстови који претходно нису објављени, али су свакако били укључени у репертоар Позоришта.<sup>376</sup>



Школски надзорник Косте Трифковића, „Зборник позоришних дела”, св. 1, друго издање, 1900. Публикација се чува у Библиотеци СНП-а, сигн. I 1122

<sup>373</sup> „Зашто се наново покреће ‘Позориште’?”, *Позоришће*, год. XXXIV, бр. 1, 5. новембра 1909, 2.

<sup>374</sup> „Српско народно позориште. Извештај привремене управе о српској народној позоришној дружини”, *Позоришће*, год. II, бр. 47, 6. децембра 1873, 186.

<sup>375</sup> А. Хаџић, „Свечан говор подначеоника А. Хаџића о прослави 25-годишњице Српског народног позоришта у Новом Саду”, *Позоришће*, год. XII, бр. 14, 31. маја 1887, 64.

<sup>376</sup> Л[ука]. Д[отлић]., „Зборник позоришних дела”, *Енциклопедија Српској народној позоришта (1861–1986)*, т. I, СНП, Нови Сад 2021, 490.

Књижари браће М. Поповић је Управни одбор, на њихову молбу, допустио да о свом трошку издају „Зборник позоришних дела”, по одлуци из 1876. године<sup>377</sup>. Предлоге под којим условима ће бити препуштено издавање, били су овлашћени да саставе Антоније Хаџић, Филип Оберкнежевић и Александар Сандић. Књижара браће М. Поповић јесте штампала „Зборник” о свом трошку, али је ипак Српско народно позориште оставило свој траг у свакој књижици, у виду напомене „На свет издаје управа СНП”. Ово су нека од дела штампаних у „Зборнику позоришних дела”: *Школски надзорник, Чесџи-џам, Мила, Француско-џруски рајџ, Избирачица, Љубавно џисмо, На Бадњи дан и Пола вина, џола воде* Косте Трифковића, *Шаран* Јована Јовановића Змаја, *Максим Црнојевић* и *Пера Сејединац* Лазе Костића, *Демон, Краљева сеја, Несуђени* Милана Јовановића Морског, преводи Шекспирових дела *Ромео и Јулија* и *Ојџело* итд.

Штампано је укупно 38 засебних књижица, а са поновљеним издањима их има 48. Репертоар СНП-а је био наклоњен шаљивим играма које су најзаступљенији издавачки избор у оквиру едиције, а потом и драме с историјском тематиком. Књижара браће М. Поповић носила је штампарске трошкове, док се СНП бавило припремом текстова, те му је и припадао мањи део тиража. Дела из едиције „Зборник позоришних дела” спрам њихове премијерне изведбе, уз напомене о грешкама у датирању и нумерисању свезака, наводи Нада Савковић.<sup>378</sup> Осим што је „Зборник позоришних дела” био вишеструко користан у контексту тадашњег позоришног живота и неговању драмског стваралаштва, био је погодан за изведбе дилетантских трупа. Хаџић помиње да је „Зборник” посвећен „најпосле и осталим нашим позориштима и добровољачким дружинама, усхтедну ли што представљати из исте збирке”<sup>379</sup>. У записнику са седнице Управног одбора, видимо да је на захтев великог бележника из Петриње одобрено да се Дилетантском позоришном друштву пошаљу комади *Љубав није шала* и *Пркос*, а да им се допушта коришћење и осталих комада штампаних у оквиру едиције „Зборник позоришних дела”.<sup>380</sup> Ова едиција је, као што видимо, била врло значајна за позоришне делатнике на ширем простору, као и за љубитеље драме и позоришта уопште.

## 2.6. Хаџић о позоришту и глумцима

### 2.6.1. Есеј „Постанак и развитак српског позоришта”

Одбор формиран ради организовања прославе 25-годишњице рада СНП-а, планиране за фебруар 1887, предложио је да се тим поводом напише и изда повесница „опстанка” позоришта, те да се за то умоли Антоније Хаџић.<sup>381</sup> Његов текст је објављен у 151. броју „Летописа Матице српске”, 1887, под називом „Постанак и развитак српског позоришта”, док је у 14. броју листа „Позориште” штампан исте године, уз изостављање

<sup>377</sup> „Српско народно позориште”, *Позоришџе*, год. VII, бр. 2, 27. децембра 1878, 6–7.

<sup>378</sup> Нада Савковић, „Значај едиције *Зборник џозоришних дела* Српског народног позоришта”, *Театрољубље*, Нови Сад: Академија уметности, Матица српска 2012, 110–114.

<sup>379</sup> А. Хаџић, „Свечан говор подначеоника А. Хаџића о прослави 25-годишњице Српског народног позоришта у Новом Саду”, *Позоришџе*, год. XII, бр. 14, 31. маја 1887, 64.

<sup>380</sup> Записник са седнице УО-а ДСНП, одржане 28. фебруара 1878, *Друшџво за Срјско народно џозоришџе – Нови Сад (1861–1941)*, Аналитички инвентар XX/1. Кутија 5, 174/3, Ненад Преодојевић, Архив Војводине, Нови Сад 2016, 186.

<sup>381</sup> Управа срп. нар. позоришта, „Прослава 25-годишњице српског народног позоришта”, *Позоришџе*, год. XI, бр. 63, 31. октобра 1886, 250.

појединих сегмената, као „Свечан говор подначеоника А. Хаџића о прослави 25-годишњице Српског народног позоришта у Новом Саду“. Хаџићев текст, односно говор, започиње подсећањем на трагичну историју српског народа, који није имао срећу да, попут других народа, на једноставан начин дође до свога позоришта. Ипак, Хаџић сматра да муком стечено и одржано позориште у једном народу има много већи значај. Немар великаша и богаташа, оних који су могли народу обезбедити театар, неће прећутати Хаџић: „Где су ти великаши у нас, да их је заболела глава од тешке бригае за нашим позориштем? Где су ти наши богаташи, који би бар један малени део свога богатства

— ПОЗОРШТА У НОВОМЕ САДУ У НЕДЕЉУ 31. МАЈА 1887. —

ГОДИНА XII

ПОЗОРИШТЕ

БРОЈ 14

УРЕЂУЈЕ А. ХАЦИЋ.

Издава за време бављена позоришне дружине у Н. Саду свагда о дану сваког представе, иначе сваког месеца по један пут на по табака. — Цена за Пона Сада 40, а на страну 60 новч. месечно. —

## СВЕЧАН ГОВОР

подначеоника А. ХАЦИЋА о прослави 25-годишњице српског народног позоришта у новом саду.

<p>Сретни су народи, којима нису сметале спетске несреде, те су слободно и без многих запрека могли доћи до својих позоришта, до тих живих никола за народну просвету, добар укуе и углађенији живот, до тих живих школа, у којима се народ учи и одушевљава за све, што је лепо, добро, илементно и узвишено.</p> <p>Српском народу не беше суђена та сретна звезда.</p> <p>Ко познаје нашу трагичну повесницу, ко зна тужне згоде и кобне прилике, које су као помаман вихор беснеле над нашим народом: не ће се чудити, што је сав наш духовни живот за неко време тако рећи уништен био.</p> <p>Много горких мука, тешких беда и великих пегова трпео је некимна наш национални, мученички народ, али, хвала буди снази његовој, он их је сретно претрпело.</p> <p>Након дуга сна раскинуо је народ наш старе окове своје, у којима му окован беше цео просветни живот његов, почео је живити новим просветним животом, и у том свом новом животу стекао је опет, што га сада чува од моралне смрти — стекао је своје народно позориште.</p> <p>Том тековнином подмирио је једну од својих најпречих потреба народних.</p> <p>Погледајмо друге земље и народе. Дарекљивости и негом великаша и богаташа постала су у њих многа и многа паклаша и угледна позоришта!</p> <p>Они су слагали за славу и част називати се потпомагачима позоришне уметности.</p>	<p>Можемо ли се ми подпити том срећом? Где су ти великаши, које је заболела глава од тешке бригае за нашим позориштем? Где су ти богаташи, који би бар један малени део свога богатства жртвовали илементној уметности драматској?</p> <p>О српском народу вели се, да је сиромаш; али тим већим поносом може погледати на своје позориште, које је само својим пожртвовањем својом бригом и својом рођеном муком стекао и до сада одржао.</p> <p>Наш сиромашни народ стекао је себи позориште, одржао га и дочекао је с поносом, да данас слави 25-годишњицу онетанка му.</p> <p>Славећи ту занета ретку и лепу прославу, најприличније је, да овом приликом бацимо хетимичан поглед на постанак и разнотак српског позоришта у опште и народног нам позоришта на посе.</p> <p>Према опоме, како се наше позориште развијало, могли бисмо поделити историју српског позоришта на четири доба:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. доба првих покушаја, или дилетантизма са децом, које се почиње са огледима М. Јелисејића г. 1787;</li> <li>2. доба дилетантизма са одраслим људима, које започиње Јованом Вујић г. 1837;</li> <li>3. доба глумовиња, где се позаклају људи, који су се одали на позорницу струку, који већином од ње и живе, и који под управом својих управитеља дају представе и на једнога месеца нутују у друго, дакле су прави глумци.</li> </ol>
--	---

Свечани говор Антонија Хаџића о прослави 25-годишњице СНП-а, објављен у листу „Позориште“, бр. 14, 1887.

жртвовали племенитој уметности драматској?<sup>382</sup> У „летимичном осврту“, започетом периодизацијом, односно појашњавањем различитих фаза развитка позоришта, од ученичких представа у Сремским Карловцима, почетком XVIII века, па све до периода успостављања народних позоришта, Хаџић се ослањао на *Дојуне и исправке за 'Грађу за историју срп. позоришта'* Јована Ђорђевића, штампане у „Позоришту“. Вођен драгоценим путоказима доступне грађе, њеним допунама и исправкама, Хаџић обликује целовиту, хронолошки уобличену студију.

Хаџић ће се нарочито задржати на представама бечкеречког учитеља Марка Јелисејића, „праоца српског позоришта“, и његових ђака. Миховил Томандл у својој студији *Српско позориште у Војводини* помиње да је Марка Јелисејића за праоца српског позоришта први прогласио Антоније Хаџић приликом свечаног говора, што нам казује да је Хаџићев текст послужио у потоњим истраживањима историје српског позоришта.<sup>383</sup> Када је реч о Аркадију Пејићу, Јелисејићевом ђаку, „глумцу-ветерану“, био је ослоњен на Ђорђевићев текст у коме говори о њиховом сусрету у Темишвару.<sup>384</sup> Хаџић се задржава и на судбини Стевана Балоба, мађарског аутора драме *Црни Ђорђе*, настале 1857. године. На основу *Мемоара* Стевана Балоба, пренета је анегдота о дарежљивости српских пештанских трговаца. Писац комада о српској прошлости дариван је скупоценим оделом, пићем и најлепшим похвалама. Хаџићу је било важно да кроз свој осврт на један тренутак позоришне прошлости, „љубазност и топло осећање српско за народну част и слободу“<sup>385</sup>, појасни шири друштвено-културолошки значај позоришта.

Хаџић помиње ауторе чија су дела била на репертоару дилетантских трупа, попут Стефана Стефановића, Лазара Лазаревића, Јоакима Вујића и Атанасија Николића, осврнувши се на периоду тридесетих година XIX века. Хаџић прати различите дилетантске трупе које су се јављале у Новом Саду, Сомбору, Панчеву, Београду и Крагујевцу, све до периода рађања Позоришта. Хаџић постепено долази до 1861. године, као прекретнице у развоју српског театра. Када његов текст дође до временске тачке у којој Јован Ђорђевић напушта управничко место у Позоришту како би постао управник Народног позоришта у Београду, нарочито ће истаћи Ђорђевићеве заслуге. У периоду у коме ревностно врши поверену му руководећу улогу, Хаџић помиње истакнуте глумце и комаде, као и значајне догађаје из позоришног живота, попут оснивања листа „Позориште“ и покретања едиције „Зборник позоришних дела“. Иако избегава помен сопственог залагања у раду Позоришта, Хаџић проматра улогу и задатке „правог управитеља“, дискретно асоцирајући на свој рад:

„Сваки прави управитељ мора знати шта је приказивачка уметност, мора познавати драматско песništво и глумачки свет са свима његовим особинама [...] Готово цео рад привремене управе око позоришта и не беше ништа друго, него права борба на живот и смрт“<sup>386</sup>.

Хаџићев наизглед хиперболични закључак бива појашњен постепеним увидом у настанак лоших материјалних прилика. Наиме, требало је одмах при оснивању Позоришта, док је трајало одушевљење народа, скупити „главницу“ обећаних прихода. Како то није учињено, ради годишње потпоре обратили су се народном сабору, који је никада

<sup>382</sup> [Хаџић А.], „Постанак и развитак српског позоришта“, *Лейпцигска српска*, год. LXI, књ. 151, св. 3, 91.

<sup>383</sup> Миховил Томандл, *Српско позориште у Војводини I (1736–1868)*, Матица српска, Нови Сад 1953, 27.

<sup>384</sup> Јован Ђорђевић, „Допуне и исправке за 'Грађу за историју срп. позоришта'“, *Позориште*, год. III, бр. 13, 30. јануара 1874, 49–50.

<sup>385</sup> [Хаџић А.], „Постанак и развитак српског позоришта“, *Лейпцигска српска*, год. LXI, књ. 151, св. 3, 97.

<sup>386</sup> Исто, 122–123.

није ни издао, док их је земаљски будимпештански сабор одбио. Хаџић не пропушта да помене 1873. годину и обраћање за помоћ црквеним општинама, када се од њих 600 одазвало свега 26, али је потом и њима забрањено да потпомажу рад Позоришта. Наредне године су се обратили српском народу ради избављења „изнемоглог мезимчета“, што такође није имало много успеха.

Осим брачног пара Ружић, истакнутих глумаца који су 1886. прославили 25-годишњицу рада, Хаџић помиње и „духа“ позоришне дружине, Пају Степића, који је 1885. прославио исти јубилеј. „Чика-Паја“, некадашњи управитељ путујуће дружине, био је тумач мањих улога у СНП-у, а потом и шаптач. Постанак и развитак Позоришта био је „тежак, претежак“, али је посејано „плодно семе, из ког ће нићи оно, што ће бити савршеније и боље“<sup>387</sup>. Хаџић свој говор окончава закључком да посао није завршен, да је неопходно подржавати рад Позоришта као ослонаца народне свести, језика и књижевности. Уваживши све позоришне трудбенике у периоду пре постанка Српског народног позоришта, Хаџић износи сведочанство о првих двадесет и пет година рада, али и изриче опомену о неопходности слуха за вапаје „народног мезимчета“ ради будућих јубилеја.

### 2.6.2. Есеј о пријатељу – „Јован Ђорђевић“

Поводом смрти вишедеценијског пријатеља и сарадника Јована Ђорђевића, 1901. године, Антоније Хаџић пише опширан есеј, објављен у 20 бројева „Бранковог кола“. Својим обимом, а и свеобухватним и исцрпним тематским опсегом, Хаџићев текст превазилази оквире некролога, стога ћемо га сагледати као есеј, чија суштина није објава смрти и формулативни ретроспективни поглед на Ђорђевићев допринос српској култури већ потреба пријатеља да о пријатељу остави целовито сведочанство.

У лично интонираном почетку есеја, у коме је изражено неприхватање чињенице о смрти пријатеља, Хаџић појашњава намеру да уплете „мали листић захвалности“ у његов „неувели венац славе“, иако је свестан тежине задатка да „празним речима“ ослика један живот. Након уводног дела, у коме прецизира своју позицију и намеру, Хаџић пише о Ђорђевићу као новосадском гимназијском професору и значајном чиниоцу у просветном животу српског народа.<sup>388</sup> У наредном броју „Бранковог кола“, Хаџић долази до периода Ђорђевићевог живота у коме је секретар Матице српске и уредник „Српског Летописа“. Кроз призму Ђорђевићевог виђења просветног рада, Хаџић је писао о њему као о професору, стога се и у домену сарадње с Матицом српском не труди да таксативно и датумима прецизно означи све појединости његовог рада него да прикаже његове ставове о преломним културним и књижевним збивањима. Највећи простор у другом делу есеја заузима Ђорђевићев реформаторски рад у погледу језика и правописа, када је реч о Летопису, као и о сукобу с конзервативном струјом Матицара.<sup>389</sup> Убрзо, тема есеја постаје Ђорђевићево залагање за оснивање СНП-а и низ његових чланака у „Српском дневнику“, чије поједине делове Хаџић цитира, као и друге чланке о позоришту, глумцима и задатку управника.<sup>390</sup> Хаџић истиче драгоценост свих Ђорђевићевих написа инспирисаних позориштем, сматрајући их, симболички, „светим писмом позоришним“ и „закоником позоришне државе“. Како би илустровао његов

<sup>387</sup> [Хаџић А.], „Постанак и развитак српског позоришта“, *Лешојис Матице српске*, год. LXI, књ. 151, св. 3, 129.

<sup>388</sup> А. Хаџић, „Јован Ђорђевић“, *Бранково коло*, год. VII, бр. 25, 21 јуна; (4. јула) 1901, 779–783.

<sup>389</sup> Исто, бр. 26, 28. јуна; (11. јула), 1901, 828–833.

<sup>390</sup> Исто, бр. 28, 5. (18) јула 1901, 884–889.

строгости лишен однос према глумцима, Хаџић читаоцима пружа сегмент писма које му је Ђорђевић послао, узнемирен нападима на свој рад.<sup>391</sup>



Јован Ђорђевић, фотографисао Петар Јовановић,  
фото-извор: Театрослов, Музеј позоришне уметности Србије,  
Београд, инв. бр. 17534, сигн. I/2820

Нешто већи број страница августовског „Бранковог кола“ посвећен је Ђорђевићевом пресудном значају у договорима с кнезом Михаилом Обреновићем о зидању зграде београдског позоришта, у чему се Хаџић ослања на Ђорђевићеве текстове у оквиру *Грађе за историју српског позоришта*.<sup>392</sup> Осим што је заменио Ђорђевића у управничком послу по његовом одласку у Београд, 1868, Хаџић пише о поновној Ђорђевићевој жељи да га одмени 1875. године. Ђорђевић упућује Хаџићу више писама у којима му потврђује да је читава влада расположена да пређе у Београд, те и да му је потребна помоћ.<sup>393</sup> Забринут за опстанак Матице српске, Хаџић у први мах није могао прихватити понуду, али је већ следеће године прихватио предлог да кнежевим указом и предлогом министра просвете буде именован за управника београдског позоришта. Ђорђевићева идеја је наишла на препреке, оличене у Милану Кујунџићу Абердару, који је противуречио свим одлукама одбора, нарочито уколико их је иницирао Ђорђевић. Упркос томе, министарство, као и Јован Бошковић, Милорад Шапчанин и Јован Ђорђевић остају доследни идеји да Хаџић пређе у Београд.<sup>394</sup> Хаџић указује на Ђорђевићево инсистирање, с обзиром на то да би што пре требало да оде у Шабац где га чека задатак гимназијског директора. На упорна Ђорђевићева писма Хаџић није могао повољно одговорити: „Тражио сам у више маха од надлежне политичке власти допуштење за слободан прелазак у Београд, али никако не могах постићи, што сам тражио. Кобна су то времена била кад се и само симпа-

<sup>391</sup> Исто, бр. 30, 19. јула (1. августа) 1901, 955.

<sup>392</sup> Исто, бр. 32, 16. (29) августа 1901, 1017–1032.

<sup>393</sup> Приређујући Ђорђевићеву и Хаџићеву преписку, Божидар Ковачек је приметио да у чланку у „Бранковом колу“, Хаџић поједине реченице из писама не цитира тачно, те да комбинује одломке више писама и стилизује их.

<sup>394</sup> А. Хаџић, *нав. дело*, бр. 37, 13. (26) септембра 1901, 1181–1182.

тисање према српској ствари сматрало и казнило као 'велеиздаја мађарске државне мисли'<sup>395</sup>. У Земуну, у марту 1877, у дому Тоше Недељковића, окупили су се Ђорђевић, Шапчанин, Бошковић и Хаџић, како би разговарали о опстанку београдског позоришта. Гостољубиви домаћин Тоша упоредио их је са четири Брамина из једне индијске приповетке, окупирана расправом ко је од њих најлуђи. Како би ова шала била потпуна, Недељковићева супруга и њена сестра послушале су њихову аргументацију и закључиле да је најлуђи Брамин Тона због његовог „сваштичарског рада“. Након дуге и смехом испуњене вечери, одлучено је да Тона састави Министарству просвете меморандум о позоришту у коме ће замолити да се Ђорђевић разреши дужности управитеља, а да на његово место буде постављен Шапчанин, док он не пређе у Београд. Одлучили су да о томе Тона писмом извести и кнеза Милана Обреновића.<sup>396</sup> Читајући Хаџићев есеј, на тренутак можемо помислити да читамо странице истргнуте из историје српског позоришта, што нам потврђује да је Ђорђевићев, као и Тонин животни пут уосталом, био саобразан токовима позоришних прилика. Хаџић износи и своје писмо упућено кнезу, у коме отворено говори о свом подстицају за прелазак у Београд:

„[...] мене у Србију не доводи ни жеља за државном службом, ни лакомство на плату, ни немарност према просветним установама оностраног Српства, него једино то, ако се озбиљно намерава одржати једини стални храм уметности у целој Српству, па се мисли, да и ја могу нешто допринети томе“<sup>397</sup>.

Кнез је прихватио предлог, док је рекао да ће проучити меморандум који се односи на утврђивање адекватног протокола избора управника и законске расподеле функција и задатака које би олакшале позоришни рад. Као једна од тачака меморандума истакнута је потреба за формирањем „ваљане глумачке школе“. Прилике у Матици српској поново су биле неповољне, те Хаџић дефинитивно одустаје од идеје будућег управљања београдским позориштем.

У 41. броју „Бранковог кола“ Хаџић се враћа конкретно Ђорђевићевом професорском раду, пруживши читаоцима увид у његов говор приликом постављења на место професора опште историје у Великој школи, 1889. У наредна два броја, Хаџић пише о Ђорђевићевој политичкој мисли као значајном аспекту његовог јавног рада. Потом, о његовом књижевном раду Хаџић пише првенствено у контексту драмске алегорије *Маркова сабља*, не поменувши свој удео у њеној реализацији, усмеривши се искључиво на Ђорђевићеве заслуге.<sup>398</sup> Тема есеја, затим, постаје црквено појање као васпитно средство које је Јован Ђорђевић сматрао јако важним. Одушевљен музичким даром певачице Марије Вукићевић, предлагао је да постане учитељица црквеног појања. Иако је положила све потребне испите, постојале су, према мишљењу министра, још неке формалности које би требало да се уведу како би појање било доследно успостављено у оквиру наставе. Наизглед у слабој вези с Ђорђевићевим животним путем, његово залагање да се Маријин дар пренесе на млађе генерације, послужио је Хаџићу да читаоцима појасни Ђорђевићев однос према истинском таленту, његовој служби народу и дужностима према њему.<sup>399</sup>

Тема претпоследњег дела есеја посвећеног Ђорђевићу, објављеног у 49. броју „Бранковог кола“, јесте обележавање 50-годишњице његовог рада, 12. априла 1892. го-

<sup>395</sup> Исто, бр. 38, 20. септембра (3. октобра) 1901, 1220.

<sup>396</sup> Исто, 1223.

<sup>397</sup> Исто, бр. 39, 27. септембра (10. октобра) 1901, 1241.

<sup>398</sup> Исто, бр. 44, 1. (14. новембра) 1901, 1410–1413.

<sup>399</sup> Исто, бр. 46, 15. (28 новембра) 1901, 1472–1475.

дине. Хаџић се присећа целокупног програма, од химне коју је јубилар написао у оквиру *Маркове сабље*, изведене том приликом, до *Ейилоја* који је написао Милорад Шапчанин.<sup>400</sup> Након навођења Ђорђевићеве захвалнице поводом прославе, Хаџић се осврће на период Ђорђевићевог живота када путује с породицом Обреновић, упуслен као наставник краљевих Александра. Поводом објављивања написа *Луџи у Крим*, штампаног у 192. књизи „Летописа Матице српске“, Ђорђевић пише Милану Савићу, помињући му да би део његових писама значајних за будућег историографа позоришта, могао бити приложен новосадским позоришним писмима. Антоније Хаџић је посетио Ђорђевића непосредно пред крај његовог живота, када је наредио да му писма буду предата, што су му обећали и његови наследници, али то нису учинили.<sup>401</sup>

У самој завршници есеја Хаџић пише о Ђорђевићевој доследности идеалима: „Он се виноу био у небеско царство идеала, а том царству остао је веран до краја живота свога“<sup>402</sup>. Да је Ђорђевић више живео за друге него за себе, Хаџић то наговештава у контексту његовог рада али и породичног живота, будући да је брижљиво пазио на сестру и њену породицу, те се није оженио. Преиспуњен љубављу за друге, како Хаџић закључује, Ђорђевић је увек свима одговарао добротом. Ради сликовитијег истицања Ђорђевићеве племенитости, Хаџић га упоређује са сандаловим дрветом из једне индијске приче, које својим мирисом обара секиру. Несебично залагање за друге и доследност идеалима, одредили су судбину Јована Ђорђевића али и његовог пријатеља.

### 2.6.3. Некролошке и друге белешке о глумцима

У друштвено-политичком, културном, књижевном и јавном животу Новог Сада, Антоније Хаџић је био врло видљив и препознат као активни чинилац. Ипак, погледом на његове разнородне прилоге у тадашњим часописима и дневним листовима, увиђамо његову специфичну склоност ка прошлом. Поштовање према културним прагаоцима из прошлости, као и онима коју су напустили свет, Хаџић је доследно неговао, стога је иза себе оставио низ некролога. Наилазимо и на бројна сведочанства о његовим говорима приликом погребних различитих личности, родољуба, књижевника и других културних радника. Лист „Позориште“ је пратио успехе глумца позоришта у Новом Саду, Београду, Загребу и шире, али им је и одавана пошта поводом смрти низом неретко непотписаних текстова, иза којих се, могуће, крио Антоније Хаџић.

Брачни пар Ружић, својом посвећеношћу театру и талентом потврђеном у низу критика, стекли су висок уметнички статус. Поводом њихове 25-годишњице рада, од 54. броја листа „Позориште“, 1886, објављено је неколико чланака. Лист отвара њихов портрет испод кога је песма Лазе Костића, намењена јубиларима, а која слави лепоту њиховог дара („Показасте се млади, лепи, / Пре дваестипет живих лета“). Потом следи непотписани текст у коме се засебно појашњавају њихове глумачке вештине, али се и закључује да њих двоје јесу целина: „Њих двоје допуњују једно друго у животу и на позорници. Њих двоје су свако за себе целина: две целине у једној целини“<sup>403</sup>. У њихову част су играле представе *Доктор Робин* и *Мила*, након чега је приређен банкет у Српској читаоници, на коме се нашло много гостију и чуло много здравица. Хаџић, као

<sup>400</sup> Исто, бр. 49, 6. (19 децембра) 1901, 1565–1569.

<sup>401</sup> Исто, бр. 52, 20. децембра 1901; 2. јануара 1902, 1651.

<sup>402</sup> Исто, 1654.

<sup>403</sup> „Наше народно позориште слави данас ретку славу...“, *Позориште*, год. XI, бр. 54, 5. априла 1886, 214.

уредник листа и могући аутор чланака, а пре свега као посвећени управник, доследно је пратио њихов уметнички пут, стога исписује и њихове некрологе.

Поводом смрти Димитрија Ружића у „Летопису Матице српске“ објављен је низ чланака, међу којима је и Хаџићев, који, без наслова, започиње реченицом: „Ружић је био свестран, велик глумачки таленат“. Хаџић пише о способности Ружића да своје физичке и психолошке склоности подреди свом карактеру, што је резултат урођеног дара али и даноноћног рада. Својим поукама и саветима много му је помогао Ђорђевић, али Хаџић не одриче заслуге његове супруге Драгиње Ружић, као и личне: „И ја сам, за време док сам непосредно управљао нашим народним позориштем, понешто допринео глумачком напретку Ружићеву. Кад год је Ружић имао да одигра какву улогу, долазио би, да се са мном посаветује“<sup>404</sup>. Осим о глумачкој вештини, Хаџић похвално говори о Ружићевом вештом управљању дружином у три маха, те да се трудио да позориште постане права народна школа и да се развија у народном духу.

О Милошу Цветићу<sup>405</sup>, глумцу „из оне старе гарде српских уметника“, Хаџић пише нешто опширнији некролошки чланак, прожет биографским елементима. Осим што се осврће на његов успех у глумачком али и писатељском пољу када је у питању драма, Хаџић даје кључне координате Цветићеве позоришне каријере. Проучавао је своје улоге, образовао се, читао и преводио. Чланак о Цветићевој смрти евоцира поједине значајне тренутке из позоришне прошлости, као што је премијера његове драме *Немања* 1887. године, у Београду, у славу проглашења српске краљевине, а на којој су били краљ Милан и краљица Наталија Обреновић. Хаџић преноси анегдоту о потенцијалном ауторству краља Милана, када је посреди драма *Немања*. Једном приликом је краљ изјавио да би било добро написати драму чији је главни лик Стефан Немања, који је желео да уједини све српске земље. Београдско позориште је претходне године расписало конкурс за награду за драму из српске историје, те није било познато ко је аутор драме. Пред саму премијеру, којој је присуствовао Хаџић, краљ Милан је на улазу рекао да је дошао да гледа драму коју је он написао. Када је публика на крају представе желела да види писца, појавио се прво Милорад Шапчанин, објашњавајући да писац није познат. Тек потом, изашао је и Милош Цветић<sup>406</sup>. Хаџићево писање о глумцима, чак и када је у питању некролог, откривало је интересантне, анегдотске цртице из прошлости српског позоришта.

## 2.7. Чувар културног блага – последњи дани Антонија Хаџића

Будући да је Тихомир Остојић, секретар Матице српске, интерниран у Стоном Београду (Секешфехервар), 1914. године, Хаџић преузима послове у Матици српској.<sup>407</sup> Осим што је био поново неопходан Матици српској, Српско народно позориште је такође

<sup>404</sup> Антоније Хаџић, „Ружић је био свестран, велики глумачки таленат“, *Летопис Матице српске*, год. LXXXVII, књ. 290, св. 6, 1912, 108.

<sup>405</sup> Међу Хаџићевим писмима, налазе се и она упућена Цветићу, у којима му честита 25-годишњицу рада (РОМС инв. бр. 35.260), као и 40-годишњицу (РОМС инв. бр. 35.261).

<sup>406</sup> А[нтоније]. Х[аџић]., „Милош Цветић“, *Летопис Матице српске*, год. LXXV, књ. 235, св. 1, 1906, 142.

<sup>407</sup> Стихове којима Антоније Хаџић дочарава своје сложено духовно стање у јесен 1914, исписује Иван Негришорац. Након помена проневере у Матици српској, Хаџић казује: „И зајо сага, / Кад у годинама озбиљним / Позваше ме да заменим Тихомира, / Тиху, интeрнirанoј шaмo нeјдe, у Маџарској / Ја се обрадовах ко да су ме за председника / Поново бирали! Значи не јурају ме / Међ злочинце, не љују ми лице бело!“. Иван Негришорац, „Разговор с маскама“, *Летопис Матице српске*, књ. 497, св. 3, 3. марта 2016, 236–237.

имало бројне проблеме у ратном периоду, које је једино Тона могао решавати. О последњим годинама Тониног живота, проведеним у неповољним околностима очувања две народне институције, драгоценост сведочанства су његова писма упућена Тихомиру Остојићу. Интересантно је да и поред чињенице да је Остојић тада заробљен, Хаџић своје писмо из августа 1915. претежно усмерава на сферу књижевности. Пише му о рукопису песама Бранка Радичевића који је дуго чувао, али да није сигуран шта се с њим на крају десило. Хаџић га саветује у вези с променом места интернације, те да поднесе молбу на основу лекарске сведоџбе Министарству унутрашњих послова или владином посланству. Када пише о чиновницима, од којих су поједини заробљени, док су други на бојним пољима, Хаџић помиње синовца, Јосифовог<sup>408</sup> сина – заробили су га Руси, а налази се у вароши Пенза.<sup>409</sup> У октобру исте године, Хаџић пише да му шаље пакет књига по једном кројачу. У истом писму помиње да је од Матице српске тражено да се сви извештаји о књижевном раду 1913. и 1914. преведу на мађарски језик у кратком року, што је огроман посао. Очигледно узнемирен звуковима који допиру споља, Хаџић прекида писмо. Последњи редови писма су неуредно и нечитко написани, док су поједине речи прецртане.<sup>410</sup> Хаџић писмо стога препишује, оставивши податак о стању у коме се налази у тренутку када је првобитно исписивао писмо: „Морам да прекинем: чује се нека тутњава, као да грувају тешки баљонези [бајонети?] негде у даљини“<sup>411</sup>. Упркос тутњави која је сугерисала да је наступило време у коме борба за књижевни и културни опстанак прераста у борбу за живот, Хаџићева писма Остојићу сведоче да је књижевност у њиховим судбинама била неизоставна.

Позориште, иако је 1914. године престало с радом, било је неизоставни део Хаџићевог последњег периода живота. У ратним данима трудио се да пронађе начин да помогне члановима позоришне дружине. Преузео је позоришну имовину, архиву, реквизиту, костиме и старао се о њима у својој дворишној соби у Матици српској, као што се доследно старао о свом „мезимчету“. Преминуо је 17. јануара 1916. године.

Простор за вест о смрти Антонија Хаџића био је скроман и спрам околности ограничен. О његовој смрти је известио лист „Њива“, чије је седиште било у Будимпешти: „У Новоме Саду умро је Антоније Хаџић, кр. угар. дворски саветник, српски књижевник и многогодишњи секретар и председник књижевног друштва ‘Матице Српске’ и интендант ‘Српске Позоришне Дружине’“<sup>412</sup>. О смрти српског књижевног ветерана, „Антуна“ Хаџића обавестиле су и „Београдске новине“.<sup>413</sup> Надгробни споменик Антонију Хаџићу подигли су Матица српска и ДСНП на Алмашком гробљу, у Новом Саду, 1926. године. Шестог октобра 1926. одржан је парастос на коме су били присутни чланови управног одбора Матице српске и Српског народног позоришта, као и новосадско грађанство.

<sup>408</sup> Јосиф је имао породицу, што нам говори вест о његовој смрти: „Наш уважени и поштовани председник Матице Српске, г. Антоније Хаџић, изгубио је свога брата Јосифа, умировљеног грунтовничара у Суботици, честита и ваљана Србина, мужа и оца“. Види: „† Јосиф Хаџић“, *Женски свећ*, год. XXIII, бр. 11, 1. новембра 1908, 263.

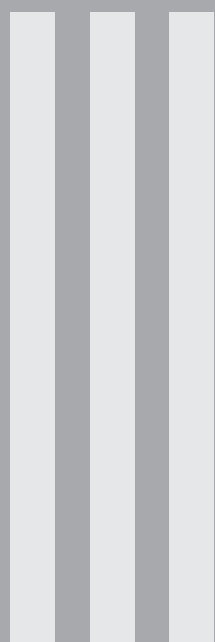
<sup>409</sup> РОМС инв. бр. 9700.

<sup>410</sup> РОМС инв. бр. 11.332.

<sup>411</sup> РОМС инв. бр. 11.334.

<sup>412</sup> „Читуља“, *Њива*, год. XIX, бр. 4, 23. (10. јануара) 1916, 60. Напомена: Овај лист наводи датум по новом календару, а у заградама по старом календару.

<sup>413</sup> „†Тона Hadžić“, *Beogradске новине*, год. II, бр. 9, 20. јануара 1916, 3.



# ДЕО

Дела  
Антонија Хаџића

## 3. ДЕЛА АНТОНИЈА ХАЏИЋА

### 3.1. Драмско стваралаштво

#### 3.1.1. Љубав није шала

Драмско одређење Хаџићевог дела

Пажљивим осмишљавањем репертоара, адаптирањем, скраћивањем или дописивањем драмских текстова, односно удешавањем, Антоније Хаџић је настојао да унапреди укусу публике, али и да задовољи њена очекивања. У Хаџићевом разноликом позоришном ангажману издваја се једна комедија, односно, шаљива игра „по туђој мисли“ исписана.

*Љубав није шала* је комична једночинка која не припада Хаџићевим „удесбама“, већ представља дело коме су „туђа мисао“, односно идеја, мотив или поједини елементи драмске радње дали креативни подстицај. Овај комад је први пут приказан у Вршцу, 27. јула 1871. Фрагменти Хаџићеве „шаљиве игре“ објављивани су од 1. до 26. марта 1873, у листу „Позориште“ (од 27. до 37. броја), а исте године је штампана у целини, у седмој свесци „Зборника позоришних дела“. У оквиру ове едиције, у којој су штампани оригинални, преведени, прерађени или посрбљени позоришни комади, Хаџићево дело је одређено као „шала у једној радњи“. Критички текст објављен у листу „Позориште“, поводом изведбе 27. јануара 1872. у СНП-у, Хаџићево дело именује као „позоришну игрицу“, без прецизнијег књижевно-теоријског одређења.<sup>414</sup> На овом месту бисмо се морали осврнути на проблем терминолошког одређења драмског облика овог позоришног комада и неретког поистовећивања превода, прерада и посрба.

Различити критички прикази, најаве и плакати потврђују неуједначену, непрецизну стога и непоуздану терминологију. У тексту у коме наводи различите мађарске, немачке, италијанске, француске и друге европске комаде који су бивали посрбљени на сцени СНП-а, Јован Грчић ће поменути и Хаџићеву „шаљиву актовку“<sup>415</sup>. Изведбу Хаџићевог дела Грчић бележи у сегменту у коме се бави посрбама Косте Трифковића, тачније, комадом *Ни бријеша*, који, услед болести глумца, није изведен 12. децембра 1872, те га мењају представе *Да је мени лећи ја умреји* и *Љубав није шала*, о чему је известио лист „Позориште“. Грчић каже: „А. Хаџић је ‘по туђој мисли написао’ посрбљену шаљиву актовку *‘Љубав није шала’*, пренео је сцену у Нови Сад и актуалним је алу-

<sup>414</sup> Испод текста критике наилазимо на потпис „Ј.“, за који Јован Грчић напомиње да припада др Милану Јовановићу Морском. Види: Јован Грчић, „Такозване посрбе на репертоару Српског народног позоришта од 1861 до 1914“, *Лешојис Машице српске*, год. CVI, књ. 333, св. 1/2, 1932, 125.

<sup>415</sup> Јован Грчић, „Такозване посрбе на репертоару Српског народног позоришта од 1861 до 1914“, *Лешојис Машице српске*, год. CVI, књ. 333, св. 1/2, 1932, 118.

зијама у новосадске публике изазвао интерес<sup>146</sup>. Марта Фрајнд у оквиру текста *Посрбе на српским позорницама деветнаестог века* пише о значају али и прецизнијем одређењу и класификацији посрба, које су нарочито биле заступљене на српској позорници у другој

68

## СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

ПРЕТИЛАТА.      ПРЕДСТАВА ШЕСТНАЕСТА.      БРОЈ 10.

У НОВОМЕ САДУ У ЧЕТВРТАК 27 ЈАНУАРА 1872  
У НОВОЈ ПОЗОРИШНОЈ ДВОРАНИ  
ПРВИ ПУТ:

### ЉУБАВ НИЈЕ ШАЛА.

ШАЛА У 1 РАДЊИ, ПО ТУЂОЈ МИСЛИ НАПИСАО А. ХАЦИЋ.

О С О Б Е:

Мороквашкиња, богата удовица . . . . .	J. Маринковићка.
Милица, кћи јој . . . . .	К. Савићева.
Златко Славујевић, песник и почасни безежник . . . . .	Ружић.
Наста, послуживача у мороквашкињиној кући . . . . .	J. Поповићева.
Рокса, праља . . . . .	Л. Хаџићева.
Ђира, пандур . . . . .	Рашић.
Мита, писмоноша . . . . .	Соколовић.

Збива се у Новоме Саду.

ПРЕ ТОГА ПРВИ ПУТ:

### МИЛА.

ШАЛА У 1 РАДЊИ, ПО ГЕРМЕРУ ПРЕРАДНО К. ТРИФКОВИЋ.

О С О Б Е:

Мила . . . . .	Драг. Ружићка.
----------------	----------------

Збива се у Новоме Саду.

А ПРЕ СВЕГА:

### ЛЕК ОД ПУНИЦА.

ШАЉИВА ИГРА У 1 РАДЊИ, ПО ШПАНСКОМ ОД ДОН МАНУЕЛА ХУАНА ДИЈАНЕ ПРЕРАДНО ЛАУШ,  
КРАЉ БАВАРОКИ, С НЕМАЧКОГ ПРЕВЕО J. ЂОРЂЕВИЋ.

О С О Б Е:

Федерико, шпански племић . Недељковић.	Дон Клето де Сангредо, ку-
Маријана, његова жена . К. Савићева.	лени лекар леонсијин . Зорић.
Долорес, њезина мати . М. Савићева.	Разајел, федериков при-
Дона Леонсија, маријанина	јатељ . . . . . Брани.
баба . . . . . J. Маринковићка	Хуан, федериков слуга . Хаџић.

Збива се у Толеду године 1862.

У петак 28 јануара први пут: „МАРИЈА СТУАРТОВА“. Жалосна игра у 5 чинова, од  
Ф. Шилера, превод с немачког.

**ПОЧЕТАК У 7 А СВРШЕТАК У 9 И ПО САХАТА У ВЕЧЕ.**

Српска народна задружна штамперџа у Новоме Саду 1872.

Плакат за шаљиву игру *Љубав није шала*, по туђој замисли Антоније Хаџић, „Позориште“, 1872, бр. 16. У улогама: Јелена Маринковићка (Мороквашкиња), Катица Савићева (Милица), Димитрије Ружић (Златко Славујевић), Јелисавета Поповићева (Наста), Ленка Хаџићева (Рокса), Никола Рашић (Ђира), Ђорђе Соколовић (Мита)

<sup>146</sup> Јован Грчић, Исто, 125.



*Љубав није шала*, шаљива игра у 1. радњи, по туђој мисли, Антоније Хаџић, текст објављен у листу „Позориште“, у наставцима, 1873.

половини XIX века.<sup>417</sup> Она указује да су „посрбљивачи“ као и аутори критичких текстова били несигурни у употреби термина „посрба“ јер су у датом периоду били заступљени преводи и прераде, али су додатну забуну уносила непрецизно дефинисана дела настала „по узору на“, попут оних која су писана „по туђој замисли“, како је Антоније Хаџић описао своју шаљиву једночинку, ‘посрбу’ заправо, *Љубав није шала* из 1872. године<sup>418</sup>. Премда одређује Хаџићеву шаљиву игру као посрбу чији извор није познат, као и када је реч о низу других посрбљених дела, Марта Фрајнд настоји да постави границу између посрба и дела насталих „по туђој замисли“, као и оних инспирисаних неким значајним драмским делом. У оквиру посрба је нужно препознавање сцена из оригинала које су доследно пренете или уклопљене у нови контекст, стога се посрбом „не може назвати оно драмско дело које се само у појединим својим сценама, или у цртама неких својих ликова, моделира према извесном славном делу или лику стране драме“<sup>419</sup>. Марта Фрајнд указује да је врло тешко реконструисати методологију посрбљавања будући да аутори оригинала нису навођени, док су наслови мењани, а неретко су посрбе рађене према немачким прерадама из других књижевности, нарочито француске. Фрајнд јасно аргументује зашто дела „по туђој замисли“ не можемо сврставати у посрбе, али ипак

<sup>417</sup> Јован Грчић указује на утицај мађарске и немачке књижевности у Војводини и Славонији, те предочава потребу за посрбљавањем: „Па како је оригинал било премало, за интелигентне се морало преводити, а за т. зв. нижу класу ваљало је тобоже прерађивати, но у ствари само ‘посрбљивати’ дајући особама српска имена и преносећи радњу и ситуације на српско тле“. Види: Јован Грчић, „Такозване посрбе на репертоару Српског народног позоришта од 1861 до 1914“, *Летопис Матице српске*, год. CVI, књ. 333, св. 1/2, 1932, 102. На сличан начин циљ посрбљавања сагледава и Васо Милинчевић: „Смисао посрба је био да се страна дела што више приближе нашој необразованој и примитивној публици и да се прилагоде нашој средини“. Види: Васо Милинчевић, *Косџа Трифковић – животи и дело*, Београд, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд 1968, 210. Да је родољубље значајан узрок потребе за посрбама појашњава Марта Фрајнд, указавши да су то препознали, али у мањој мери истакли Милинчевић и Петар Марјановић. Фрајнд говори да је публика била широког класног састава и да јесте највише уживала у прерадама мађарских пучких комада с превањем, али да је природа њиховог позоришног укуса ипак била сложенија: „Чини нам се да публика није захтевала да гледа комаде из српског живота само зато што други живот није познавала или није желела да упозна. (Уосталом писци ту исту публику често извргавају подсмеху управо зато што је превише склона да се поводи за туђим манирима и укусима). Њена наклоност према комадима у којима се говорило о Србима и српској средини потицала је великим делом из оног родољубивог осећања које је било *spiritus movens* настајања нашег позоришта уопште и историјских драма посебно“. Види: Марта Фрајнд, „Посрбе‘ на српским позорницама деветнаестог века“, *Књижевна историја*, год. X, бр. 40, „Вук Караџић“, Београд 1978, 575.

<sup>418</sup> Марта Фрајнд, „Посрбе‘ на српским позорницама деветнаестог века“, *Књижевна историја*, год. X, бр. 40, „Вук Караџић“, Београд 1978, 571.

<sup>419</sup> Исто, 572.

Хаџићево дело одређује као посрбу. Ако се осврнемо на њену класификацију посрба, видећемо да се Тонино дело уклапа у следећу групу:

„Термин се употребљава за именовање дела из стране драмске традиције у коме су не само место радње и имена лица промењени тако да означавају српске локалитете и Србе, него су у његовом тексту вршени и драматуршки захвати који су дело учинили сликом живота, начина мишљења и изражавања Срба. Захваљујући таквим изменама, у њему су такође дошли до изражаја нека замисао или пример који се могу непосредно односити на, или утицати на, појаве у животу којим живи конкретна новосадска или београдска публика“.<sup>420</sup>

Дела која се уклапају у ову дефиницију Фрајнд сматра правом посрбом, стога је Хаџићево очигледно реферисање на новосадску стварност навело ауторку да дело одреди као посрбу. Како бисмо поткрепили аргументацију да Хаџићева шала није посрба, већ дело „по туђој замисли“, односно мотивом неког дела инспирисано, указаћемо на рецензије у листу „Позориште“, које нису пропуштале прилику да помену да је дело посрбљено без обзира на непостојање изворника. Управо испод критичког текста усмереног на изведбу комада *Љубав није шала* наилазимо на критику комада Мила Косте Трифковића, који је „туђа мисао коју је врло лепо умео да посрби К. Трифковић“<sup>421</sup>. Поступак посрбљавања који је део терминолошке апаратуре аутора био би стога поменут у контексту Хаџићевог дела. Ово Трифковићево дело ослоњено је на идеју комада немачког писца Карла Аугуста Гернера, односно на монолог *Erste Gastrolle des Fräulein Veilchenduft, oder theatralische Studien*.<sup>422</sup> Васо Милинчевић је настојао да Трифковићево дело измести из оквира посрба и укаже на ауторову оригиналност и нарочиту уклопљеност дела за новосадску сцену. Јован Грчић истиче да се Трифковићева *Мила* може такмичити с оригиналом, али да ју је ипак смислио „туђин“: „Ми нисмо толико слаби, да бисмо спали на туђу милост“<sup>423</sup>. С друге стране, Марта Фрајнд сматра да посрбе не смемо занемаривати баш због слабости наше оригиналне драмске књижевности: „Нисмо тако богати оригиналном драмском књижевношћу да би ове скромне и за историју позоришта тако значајне сценске производе могли занемаривати“<sup>424</sup>. Интересантно је указати на чињеницу да и Нада Савковић помиње да је у едицији „Зборник позоришних дела“ штампана Хаџићева посрба *Љубав није шала*.<sup>425</sup> У тексту *Проблем оригиналности посрба Косте Трифковића*, Нада Савковић пак настоји да, на трагу Милинчевићевог става, одбрани оригиналност Трифковићевог рада. Марта Фрајнд као и Нада Савковић у својим текстовима су изнеле значајно становиште третмана посрба, чиме су допринеле књижевно-теоријском одређењу на основу кога је потврђено да Хаџићево дело излази из оквира посрба, премда су га обе ауторке тако навеле.

<sup>420</sup> Исто, 571.

<sup>421</sup> Ј[овановић]. [Милан] „Мила“, *Позоришће*, год. I, бр. 18, 30. јануара 1872, 75.

<sup>422</sup> У писму Косте Трифковића Антонију Хаџићу видимо да му Трифковић шаље комад *Мила* „Тај сам комад пре- радио из Ваши књига“. Види: Милан Шевић, *Прилози живоју и раду Косте Трифковића*, Штампарија Дунавске бановине, Нови Сад 1933, 22.

<sup>423</sup> Јован Грчић, „Такозване посрбе на репертоару Српског народног позоришта од 1861 до 1914“, *Лейојис Мајице српске*, год. CVI, књ. 333, св. 1/2, 1932, 103.

<sup>424</sup> Марта Фрајнд, *нав. дело*, 572.

<sup>425</sup> Нада Савковић, „Значај едиције Зборник позоришних дела Српског народног позоришта“, *Театрољубље*, Нови Сад, Академија уметности Нови Сад: Матица српска 2012, 108.

## Позоришна реализација

Критика у листу „Позориште“, а чији је аутор, како Грчић тврди, Милан Јовановић Морски, појашњава да писац комични материјал налази у борби реализма с идеализмом. Премда је текст више усмерен на природу заплета Хаџићеве шаљиве игре, у њему наилазимо на похвалу глумачкој игри која није од сетне шале направила лакрдију.<sup>426</sup> Имена глумаца поменутих у оквиру критике налазе се у подели која је такође штампана заједно са шаљивом игром.

Радња Хаџићевог дела је смештена у Новом Саду, у дому богате удовице Мороквашићке, која настоји да испита искреност љубавних осећања песника Златка Славујевића према њеној ћерки Милицы, као и у дому песника. Мороквашићка забрањује њихове сусрете, а њена истинска намера бива изречена гледаоцима/читаоцима, који потом сведоче незнању осталих ликова, што јесте први комични импулс. Комичност се потом постепено градира Миличином занесеношћу поезијом и судбином ликова светске литературе, док с друге стране песник увиђа озбиљност ситуације. Посебно важан комични аспект ове шаљиве игре крије се у њеном развијеном алузивном нивоу, односно у низу иронично-комичних референци које се односе на новосадску књижевно-културну стварност.

Шаљива игра започиње Миличиним сетним читањем стихова које је исписао Златко Славујевић, а који заправо припадају песнику Мити Поповићу, који је у „Даници“ 1862. објавио песму *Ој ѿошоче, ој ѿошоче мали*. Потом, Милица чита стихове песме *Љубав Ђуре Јакшића*. Након сукоба с мајком која одбија да јој зет буде „млад месечар“ што њеној ћерки „главу заврће својим несланим стиховима“, Милица рецитије стихове песме *Ђулићи VIII Јована Јовановића Змаја*. Чезња опевана у стиховима, прелива се на Миличине фаталистичке изјаве о љубавном сусрету изван земаљске равни: „Да, Златко мој, међу звездама ће наше душе живовати“<sup>427</sup>. Имплементирањем стихова својих савременика, Хаџић остварује приснију везу с публиком, што је нарочито видљиво у конструкцији лика Златка Славујевића. Мотив славуја као птице певачице, изједначавање славуја и песника или њихов дијалог, карактеристични су за романтичарска песничка струјања, стога је у Хаџићевом избору презимена песника присутан благи пародично-комични призив. Без обзира на Златков песнички дар, Мороквашићка наглашава његов незавидан материјални положај. Милица исказује наду да ће његов књижевни рад бити препознат, док песник изриче критику друштвеног поретка:

„Милица: Шта страхујете? За листове ћете писати песме, а за позориште драме, па ето нам и славе и новаца!

Златко: То је све лепо, али од саме славе не да се живети! Хеј, моја Милице, дуго ћемо још чекати да настану времена, у којима ће српски књижевници радом својим на књижевном пољу моћи себи кору хлеба стећи!“<sup>428</sup>

Критички глас писца, уткан у Славујевићев лик, указује на проблем тадашње друштвене перцепције и позиције књижевника. Спона писца и Славујевића остварена је и у контексту њихове службе, будући да је Антоније Хаџић био почасни велики бележник Новог Сада 1867. године, а Славујевић обећава Милицы да ће ускоро добити плату као почасни велики бележник. Милица предлаже Златку да беже, на шта он одговара у комично-ироничном тону: „Па све то учинише моје песме! Ох, Бранко, Змај-Јоване и ти

<sup>426</sup> Ј[овановић]. [Милан], „Љубав није шала“, *Позоришће*, год. I, бр. 18, 30. јануара 1872, 75.

<sup>427</sup> Антоније Хаџић, *Љубав није шала*, Зборник позоришних дела, Управа Српског народног позоришта, Нови Сад 1873, 11.

<sup>428</sup> Исто, 15.

Јакшо, да сте благословени, по сто пута благословени, што ме начинисте песником! Вама има да захвалим на срећи овој!<sup>429</sup> Комичност бива постигнута апострофирањем војвођанских песника, од којих су двојица, Јакшић и Змај, били у различитом виду укључени у делатност СНП-а. Хуморни ефекти су остварени у релацији љубавника, с обзиром на то да је песник, парадоксално, носилац рационалног принципа. Милица бива разочарана одсуством храбрости Славујевића, што је сасвим супротно претходно идеализованом свету литературе: „Та нисте ли ми ви сами у небо узносили ‘Страдања младога Вертера?’ Нисмо ли зар заједно сузе пролевали читајући ‘Ромеа и Јулију’ и судбу ‘Фердинанда и Лујзе?’“<sup>430</sup>. Жртвовање ради љубави која наилази на забрану, књижевна је матрица коју Милица настоји да примени на своју судбину, те предлаже Златку да одузму себи живот, што ће, упркос његовом опирању, покушати испијањем отрова:

„Милица: Ми смо сада Фердинанд и Лујза  
Златко: Да, да! Само нам још лимунада фали“<sup>431</sup>.

Фердинанд и Лујза су главни ликови драме Фридриха Шилера *Силејка и љубав* (1783), коју је превео Јован Ђорђевић за групу сомборских дилетаната, који су је извели 24. јуна (6. јула) 1850. *Силејка и љубав* је прва представа једног класичног дела у СНП-у, изведена 18. (30) јануара 1862.<sup>432</sup> Као премијера обновљена је 1869, те је играна и 1873.<sup>433</sup> У увођењу ове Шилерове драме на репертоар, Петар Марјановић види политички разлог, будући да су у основи њеног сукоба класне разлике. Ова драма поручује да ново друштво треба да чини грађанска класа која је, у годинама пред Француску револуцију, водила сличну борбу кроз коју је, у другачијим условима, пролазило војвођанско грађанство. Марјановић указује и на театарски разлог који извире из наклоности публице патетичним мотивима деветнаестовековног театра: невина особа која прихвата туђу кривицу и жена која страда због љубави.<sup>434</sup> Антоније Хаџић стога посеже за проверено успешним мотивом, развијајући га у духу новосадске средине. Шилерова драма је публици били позната, чиме је додатно остварен комични ефекат, јер Фердинанд сипа Лујзи отров у лимунаду, на шта Златко алудира приликом испијања отрова, чија је суштинска намена публици такође позната. Наиме, Мороквашићка на стакленој бочици, у којој се налази есенција за смиривање стомака, испишује „отров“, како га не би узимала слушкиња Наста. На концу шаљиве игре осветљена је комична заблуда као и истинска намера Миличине мајке, те Златко увиђа: „Благо сваком, који за времена види, да љубав није шала“<sup>435</sup>.

У листу „Позориште“, 1. септембра 1872, објављене су белешке о гостовању дружине у Винковцима, где је поменута и успешна изведба Хаџићеве једночинке. Аутор белешке похваљује језичку лепоту Хаџићевог дела, као и чињеницу да нема сувишних ситуација или мисли. Нарочито је истакнут Хаџићев осећај за праву меру „ефеката“, прилагођену нашој публици: „Писац се не хоћаше отимати за којекаквим жестоким ефектом – а то ваља – да натегне можда преко мјере живчани наш stroj; знађаше он добро колико и какве шале подноси јужна наша крв и ћуд“<sup>436</sup>. Због комада *Љубав није*

<sup>429</sup> Исто, 14.

<sup>430</sup> Исто, 16.

<sup>431</sup> Исто, 31.

<sup>432</sup> Писмо Ј. Ђорђевића А. Хаџићу, Нови Сад, 18. јуна 1861, *Прејиска између Јована Ђорђевића и Антоније Хаџића (1859–1895)*, прир. Божидар Ковачек, СНП, Нови Сад 1973, 28.

<sup>433</sup> В[ера]. В[асилић]. „Сплетка и љубав“, *Енциклопедија Српској народној позоришћу (1861–1986)*, том III, СНП, Нови Сад 2021, 232.

<sup>434</sup> Петар Марјановић, *Уметнички развој српској народној позоришћу (1861–1868)*, СНП, Нови Сад 1974, 131.

<sup>435</sup> Антоније Хаџић, *нав. дело*, 39.

<sup>436</sup> М.....ов., „Трећи глас из Винковаца“, *Позоришће*, год. I, бр. 69, 1. септембра 1872, 310.

шала, али и због целокупног репертоара СНП-а који је представљен Винковчанима, аутор белешке Хаџићу захваљује у закључку: „Хвала ти, А. Хаџићу, штовани прегаоче, хвала ти на мару, хвала ти на дару, којим нас обдари: твој ће ум, твоја ће рука благословно и на даље пословати на корист, на дику свему југу. Чувао те Бог!“<sup>437</sup>.

У 29. и 30. броју „Позоришта“ из 1873, испод трећег и четвртог дела Хаџићеве шаљиве игре налази се чланак *Нешто о комичноме*. Овај, као и чланак *О смешноме*, објављиван од 33. до 36. броја исте године, нису потписани. Без обзира на то да ли је Хаџић аутор ових текстова или их је изабрао као уредник, наведени чланци сведоче о темељном познавању књижевно-теоријских поставки смешовног у дијахронијског перспективи, као и о пажљивом раздвајању категорија комичног. Позиционирани уз Хаџићеву шаљиву игру, ови чланци представљају драгоцен допринос теоријској мисли о комедији и још конкретније, озбиљнијем поимању популарних шаљивих игара: „У

тим шаљивим играма мора свака реч и сваки чин да извире из карактера оних особа које се приказују, а сплетка се нађе готово сама по себи“<sup>438</sup>. Позоришна представа у Хаџићевом светоназору није била сама по себи циљ јер је настојао да пропратним текстовима расветли природу комедије и њену друштвену улогу. Извориште комичног је разматрано и у контексту народне културе: „Речју: за шаљиву игру има у нас довољно градива. Готов задатак чека само својих радника. Ко осећа у себи глас тога позива, жицу тога дара: нека отвори очи, па нека мало разгледа по круговима нашега живота, те ће му стотинама нићи слике, које ће га изазивати на благодаран рад“<sup>439</sup>.

У низу преведених, прерађених и уде-шених драмских дела за позорницу СНП-а, појављује се Хаџићева шаљива игра као специфична микроструктура која симболички сведочи о препознатој жици комедиографског дара. Допринос развоју позоришног живота у Новом Саду и шире, и рецепцији драмског књижевног рода, као и изузетна свестраност, Хаџића сврставају у ред најзначајнијих фигура у културној историји Новог Сада, али је управо расплинутост његовог рада заслужна што комедиографски потенцијал није наставио да се развија у правцу ауторске комедије.



Љубав није шала Антонија Хаџића објављена је као 7. свеска у „Зборнику позоришних дела“, 1873, у издању СНП-а, фото-извор: Дигитална Библиотека Матице српске

<sup>437</sup> Исто, 320.

<sup>438</sup> „Нешто о комичноме“, *Позориште*, год. II, бр. 30, 12. марта 1873, 118.

<sup>439</sup> „О смешноме“, *Позориште*, год. II, бр. 36, 25. марта 1873, 143.

### 3.1.2. Маркова сабља

#### О природи драмског текста

Да је мисија Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића била истоветна и да су имали близак пријатељски и сараднички однос потврђено је и на плану драмског рада, будући да се њихова имена везују за драмски текст *Маркова сабља*. Јован Ђорђевић је 1872. написао драму која је изведена поводом ступања на престо (пунолетства) кнеза Милана Обреновића, 10. августа 1872. Позоришну представу која би била кратак драмски преглед српске историје у којем би се указало на значај династије Обреновића, затражио је од Ђорђевића кнез Милан Обреновић. Божидар Ковачек нам указује да је ово дело настало како би удовољило потребама Позоришта а не из књижевне амбиције, стога је морало бити апологетско „са историјско-родољубивом садржином и са династичком тенденцијом“<sup>440</sup>. Већ самим насловом дело упућује на 26 година раније настали драмски текст *Сан Краљевића Марка*, чији је аутор Јован Стерија Поповић. Стеријино дело је имало сличан повод настанка – прославу крсне славе Карађорђевића, Андрије Првозваног. Јован Ђорђевић утемељење свог позоришног комада преузима из народног предања, имајући у виду идејни склоп Стеријине драме с којом, самим тим, има значајне сличности али и много наглашеније разлике.<sup>441</sup> Док Стерија ствара драмски текст, Ђорђевић техником кантасторија ниже слике и твори оригинални позоришни комад али не и драму, што је за Ковачека кључна разлика.<sup>442</sup> Да је ово Стеријино дело било у оптицају, када је реч о врло заступљеном поступку прерађивања драмских текстова и стварања што погоднијег репертоара, потврђује Ђорђевићево писмо упућено Антонију Хаџићу, 27. фебруара 1862.<sup>443</sup> Овај задатак је нешто касније, ипак, припао њему.

Посебно је значајно што су стихови српске државне химне *Боже њравде*, у композицији Даворина Јенка, настали управо у оквиру овог драмског текста. Исте године, када је представа играна у Народном позоришту у Београду, објављена је ова „алегорија у два дела“, док је на новосадску сцену постављена 1873. Том приликом је Антоније Хаџић прерадио други део драме „Зора и дан“. На основу најаве представе, објављене у 7. броју „Позоришта“, на дан играња *Маркове сабље*, није наглашено да је Антоније Хаџић учествовао у преради Ђорђевићевог текста. Ипак, испод назива представе, на њеном плакату, налазимо на одредницу: „алегорија у 2. дела, с песмама, од Јована Ђорђевића, музика од Д. Јенка. (други део написао за нашу позорницу\*)“. Премда је познато да је Хаџић уз Ђорђевићеву дозволу прерадио другу целину његовог дела и додао самосталну слику, чини се да у почетку није желео да себи припише заслуге, будући да је већину дела исписао Ђорђевић. Значајан део критичких текстова и извештаја о изведби *Маркове сабље*, о којима ће касније бити речи, не помињу Хаџићев допринос

<sup>440</sup> Божидар Ковачек, *Јован Ђорђевић*, Матица српска, Нови Сад 1964, 289.

<sup>441</sup> Марко Краљевић, српски јунак који симболизује отпор непријатељу и тежњу за слободом и правдом, у Стеријиним и Ђорђевићевим текстовима симбол је српског народа, па његов сан јесте ток бурног историјског времена, све до тренутка ослобођења: „Што се с тобом збило Марко, / И с народом збит’ се оће; / Јер његова ти си слика, / У теби се он огледа; / Једнаке су ваше судбе!“. Види: Јован Ђорђевић, [Антоније Хаџић], *Маркова сабља*, Зборник позоришних дела, св. 30, Нови Сад 1900, 10. Оба аутора уланчавају слике историјских догађаја и своја дела одређују као алегорије. О односу *Сна Краљевића Марка* и *Маркове сабље* види: Зорица Несторовић, „‘Сан Краљевића Марка’ Јована Стерије Поповића и ‘Маркова сабља’ Јована Ђорђевића“, Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/1, Међународни славистички центар, Београд 1996, 113–120.

<sup>442</sup> Божидар Ковачек, *нав. дело*, 289–291.

<sup>443</sup> Тона је Ђорђевићу слао мађарске комаде, а био му је и од великог саветодавног значаја. Ђорђевић помиње потребу за прерадама, које би биле „добра закрпа, или као преврнут капут, који би нас опет једно десетак година послужио, док не би наша драматургија на своје ноге стала“. Ђорђевић се у овом писму пита: „Шта би н. пр. био ‘Сан Краљевића Марка’ да га Лаза преради? Али ‘sanimus surdis’, појете не вољу наруџбине“. Види: Писмо Ј. Ђорђевића А. Хаџићу, Нови Сад, 27. фебруара 1862, *Прејиска између Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића (1859–1895)*, прир. Божидар Ковачек, СНП, Нови Сад 1973, 39.

у уобличењу драме, али нам казују да је публика уз громогласни аплауз тражила да види на сцени управитеља Антонија Хаџића. Познато је било да је управа представу прилагодила новосадској публици, стога је Хаџићев индиректни допринос наишао на похвале. Неколико година касније, Тона ће бити готово увек поменут као коаутор овог позоришног комада.

28

**СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.**

**21. ПРЕДСТАВА. ВАН ПРЕПЛАТЕ.**

**СВЕЧАНА ПРЕДСТАВА**  
У НОВОМЕ САДУ У ПОНЕДЕЛИК 14. ЈАНУАРА НА ДАН СВЕТОГА САВЕ 1874.

**МАРКОВА САБЉА.**

АЛЕГОРИЈА У 2 ДЕЛА, С ПЕСМАМА, ОД ЈОВАНА ЂОРЂЕВИЋА И А. ХАЦИЋА, МУЗИКА ОД Д. ЈЕНКА.

**О С О Б Е:**

Краљевић Марко . . . . .	Недељковић.
Вила . . . . .	Ј. Маринковића.
Певац . . . . .	Лукић.

Народ — Слика.

**С Л И К Е:**

I. Слика: Деспот Ђурађ Бранковић, синови му Гргури и Стеван, кћин му Марка, и турски цар Мурат II.

II. Слика: Турски цар Мухамед и босански краљ Стеван Томашевић; турчење босанских великаша,

III. Слика: Сеоба српска под патријархом Арсенијем Чарнојевићем.

IV. Слика: Борба Црногораца с Турцима под владиком Данилом.

V. Слика: Устанак у Србији.

VI. Слика: Доситије Обрадовић, Сава Текелија, Вук Караџић и Ј. С. Поповић.

VII. Слика: Славље.

У четвртак 17. јануара по други пут: „**КРАЉ МИР.**“ Трагедија у 5 чинова, од В. Шекспира, први чин превео др. Лаза Костић, прву половину трећег чина А. Хаџић, а остало др. Ј. Д. Стевановић, за српску позорницу: удесно А. Хаџић.

Ко од наших претплатника жели своја места за ову представу задржати, нека се изволи тога ради пријавити у позорничној писарници најдуже до 11. сахата пре подне.

Поштовани претплатници умољавају се, да би изволили исплатити први део своје претплате или у трговини браће Поповића или у вече на каси.

Поједини бројеви овога листа продају се обдап по 5 н. а. вр. у српској народној задружној штампарији, у позорничној писарници и у вече на каси.

Болују: М. СУВОТИЋ, Н. РАШИЋ, Љ. ЗОРЊЕВА.

**ПОЧЕТАК У 7 А СВРШЕТАК У 9 САХАТА.**

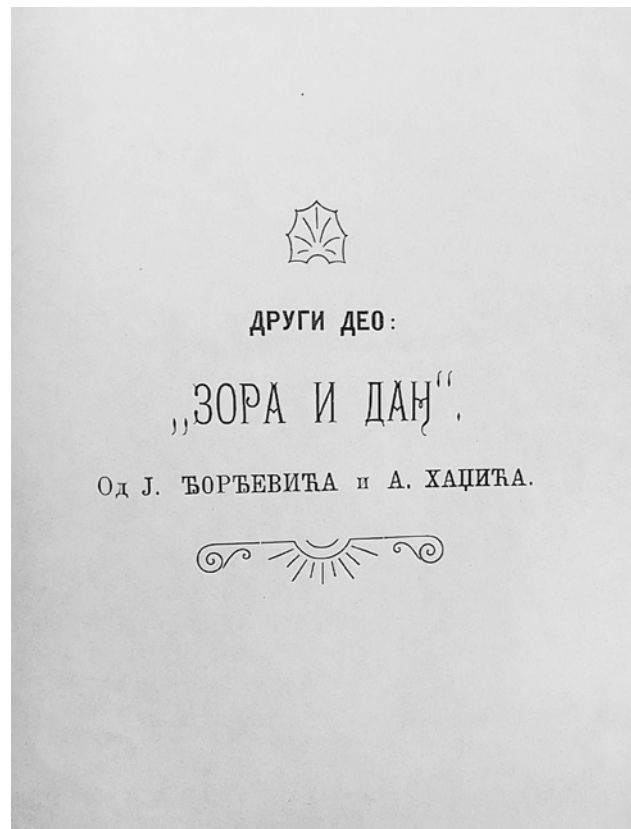
Српска народна задружна штампарија у Новоме Саду.

Плакат за представу *Маркова сабља* Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића, на музику Даворина Јенка, изведена 14. јануара 1874, на Светог Саву, у Новом Саду. У улогама: Никола Недељковић (Краљевић Марко), Јелена Ленка Маринковић (Вила), Андрија Лукић (Певац), објављен у листу „Позориште“, 1874, бр. 7

На основу првих критичких текстова у листу „Позориште“ који су пропратили извођење *Маркове сабље* у СНП-у, сазнајемо да је повод прераде Ђорђевићевог текста и његове изведбе прослава Светог Саве.<sup>444</sup> Хаџићева прерада се заснива на изостављању одређених сегмената Ђорђевићевог текста и на додавању нове драмске слике. Емотивни набој српског патриотизма који позива на ослобођење од непријатеља, на београдској сцени је био пожељнији у односу на новосадску, на којој је пажљиво требало водити рачуна о границама величања српског родољубља. Морамо нагласити да Хаџић није спуштао основну идеју комада у коме се кроз призму слепог песника (гуслара), вођеног Вилиним деловањем, сагледава ток српске историје и рађа нада у ослобођење српског народа, када се пробуди уснули Краљевић Марко. Хаџић је првенствено ограничио представу славе Обреновића настале спрам првобитно пригодне прилике. Додао је слику која је важна у контексту војвођанског културног идентитета, али првенствено у функцији истицања културног напретка српског народа. Како бисмо указали на природу Хаџићевог рада на *Марковој сабљи*, упоредићемо други део Ђорђевићевог текста насталог 1872. са текстом штампаним 1900. године у коме се ауторство другог дела, осим Ђорђевићу, приписује и Хаџићу.

У оквиру 30. свеске „Зборника позоришних дела“, Штампарија браће М. Поповића прештампала је *Маркову сабљу* и поклонила је ђацима присутним на њеној изведби, 23. фебруара 1900, у Новом Саду, што је напоменуто на самим корицама.<sup>445</sup> Лица овог драмског текста, у стиховима неједнаке дужине и недоследне риме, поред Краљевића Марка јесу Вила, Певац, као и Народ (слике). Сlike функционишу као алегорија коју нам ишчитава Вила, а која се одвија током Марковог вишевековног сна. Први део драме, „Вече и ноћ“, у обе верзије текста је исти и састоји се из четири слике: „Деспот Ђурађ Бранковић са синовима Гргуром и Стеваном и кћером Маром, и турски цар Мурат II“, „Турски цар Моамед и босански краљ Стеван Томашевић: турчење босанских великаша“, „Сеоба Патријарха Арсенија Чарнојевића у аустријске земље“ и „Борба Црногораца с Турцима под владиком Данилом“.

Фолклорни подтекст Ђорђевићевог дела одлика је романтичарског драмског стваралаштва и национално усмереног позоришног репертоара, па Марка затичемо у планини, у препознатљивом амбијенту народног предања и песништва, попут оног



*Маркова сабља*, други део „Зора и дан“, који су написали Јован Ђорђевић и Антоније Хаџић, књижицу је прештампала Књижара браће М. Поповића и за спомен поклонила ђацима који су гледали представу 23. фебруара 1900. у Новом Саду.

<sup>444</sup> „Како су и прилике, које су тај комад одредиле за представу на нашој позорници по све друге природе – то је управа нашег народног позоришта према њима заменила други део оригинала са сликама, које одговарају светковини“. Види: М., „Маркова сабља“, *Позориште*, год. II, бр. 9, 19. јануара 1873, 35.

<sup>445</sup> Лист „Застава“ 25. фебруара 1900. потврђује да су дароване књиге ђацима: „Вредни књижари Браћа М. Поповићи, штампали су ово позоришно дело и књижице поклонили мал’те не у хиљаду комада. Сваки ђак добио је од њих на дар ‘Маркову сабљу’. Тим ће у омладине утисак јачи бити и остати. У име наше омладине хвала им на дару!“.

у песми *Смрт Краљевића Марка*. Марко ступа у вишевековни сан из кога ће га пробудити Вила када дође тренутак ослобођења српског народа. Вила чува његову сабљу забијену у стену: „И кад Српство напред крочи, / Маркова ће сабља сама / Из те стене да искочи“<sup>446</sup>. Како се жар слободе не би угасио у српском народу, Вила поклања Певцу гусле да би певао о славној прошлости и наговестио срећну будућност у којој ће превладати слога и јединство. Како би му даровала пророчку природу, Вила га ослепљује, што условљава његово духовно прогледавање. Сlike из српске историје се потом нижу хронолошки, а Певац их описује вођен Вилиним деловањем. Историјски догађаји и личности су приказани на сликама које се на сцени смењују, стога је драмска радња умногоме сведенија у односу на Стеријино дело. Њихов дијалог пропраћен је музиком, што је наглашено у доследно присутним дидасталијама. Тешком периоду српске историје који је смештен у целину „Вече и ноћ“ контрастирана је друга целина „Зора и дан“ у којој следи преокрет. Пета слика, смештена у другу целину у оба текста, усмерена је на устанички период, али се могу увидети поједине разлике.

У тексту из 1872. године, пета слика је одређена као „Устанак Милоша Обреновића I. пред таковском црквом“, док је у тексту из 1900. сведена на „Устанак у Србији“. У првој верзији текста развијенија је и конкретизована слика Другог српског устанка. Истакнута је таковска црква, празник Цвети и фигура Милоша Обреновића, наследника косовског јунака Милоша Обилића. Потврда значаја династије Обреновића исказана је и кроз суптилно поређење с Карађорђевим устанком: „Устанак затим други ће бити / Од првог бољи, славнији, већи“<sup>447</sup>. Пета слика у другој целини текста из 1900, чија функција на новосадској сцени није величање Обреновића, сажима устаничку слику, те се у њој јављају Црни Ђорђе и Милош Обреновић, који позивају народ да се супротстави Турцима. Након обједињене слике српског народа у устаничкој атмосфери, наилазимо на опширан саветодавно-морализаторски монолог Виле, који је присутан и у тексту из 1872, али тек након шесте слике „Предаја града Београда кнезу Михаилу М. Обреновићу III“. Ђорђевић 1872. године постепено гради примцање „златној слободи“, те након ослобођења града Београда на сцену ступа збор који пева химну (данашњу српску државну химну *Боже љавге*). Збор пева две строфе, од којих последња „Боже спаси, боже храни / Српског кнеза, српски род!“, јасно нас уводи у седму слику „Срби око слике кнеза Милана М. Обреновића IV“. Стихови химне се потом изнова нижу и величају кнеза Милана Обреновића. Певцу који жели да сведочи српској слози и слободи Вила враћа вид и буди уснулог Краљевића Марка: „Напред, децо! – Кад вас љубав спаја жарка, / Пред вама је ‘Сабља Краљевића Марка’“<sup>448</sup>.

Будући да је друга целина текста из 1900. приписана Ђорђевићу и Хаџићу, а познато нам је да је Хаџић текст преуредио за новосадску сцену, јасно нам бива да је Ђорђевић потписан као аутор основног текста који Хаџић коригује и додаје још једну слику. Посебно значајан сегмент друге целине текста јесте Хаџићева самостална, шеста слика „Доситије Обрадовић, Сава Текелија, Вук Ст. Караџић и Ј. С. Поповић“. У складу с претходним Вилиним монологом у коме се истиче значај разума, знања и науке, ова слика представља знамените фигуре српске културне прошлости, те се природно стапа са свим претходним Ђорђевићевим сликама. Певцу се указује слика четири старца у чијим рукама су књиге и хартије. У Вилином одгонетању слике, увиђамо суштину идејних настојања и племените мисије свих мудрих старца:

<sup>446</sup> Јован Ђорђевић, [Антоније Хаџић], *Маркова сабља*, Зборник позоришних дела, св. 30, Штампарија Браће М. Поповића, Нови Сад 1900, 14.

<sup>447</sup> Јован Ђорђевић, *Маркова сабља*, Државна штампарија, Београд 1872, 34.

<sup>448</sup> Исто, 44.

„Онај старац, што у среди сјаје,  
 Доситеј је – ко га не познаје!  
 У Српству је велика му цена:  
 Просвете нам донео времена.  
 До њега с’ десна српска слава права  
 Сија Србин Текелија Сава.  
 С лева му је Караџићу Вуче  
 Који Српство славом преобуче“<sup>449</sup>.

Доситеју Обрадовићу су посвећена четири стиха, док су Сави Текелији и Вуку Стефановићу Караџићу намењена по два. Четвртом старцу, посвећенику драмској уметности, у коме је понајвише препознао своје тежње, Антоније Хаџић је посветио пар стихова више:

„Онај тамо што на ниже стоји  
 Међу прве песнике се броји,  
 Главом то је славни Поповић Јоване,  
 Отац позоришта и народне драме.  
 Благо роду, који га има прва на Парнасу,  
 Где се виле чаропојке његовом диве гласу,  
 Ко би знао за народну драму  
 Да Стерије нам било није,  
 Њом је диг’о себи спомен живи  
 У срцима целе Србадије.“<sup>450</sup>

Хаџићева наклоност позоришту провејава у сваком сегменту рада, стога не пропушта прилику да и у оквиру позоришног комада помен драмског писца буде макар благо наглашен. Ипак, на основу плаката представе објављеног у „Позоришту“, видимо да се у оквиру шесте слике не појављује Стерија, као у издању из 1900. године. У листу „Позориште“ из 1874, постоји кратак извештај о игрању *Маркове сабље* у децембру 1873, на основу кога сазнајемо да се публици нарочито свидела слика у којој се појављују Доситеј, Текелија, Вук и Стерија.<sup>451</sup> У критици из 1886, видимо да је замерено што се поред Доситеја, Текелије и Вука у подножју појављује Стерија.<sup>452</sup> Будући да се у првим критикама није помињао и да његово име није наведено у оквиру најаве представе, јавља се више праваца тумачења. Могуће је да је његов лик накнадно додат или да је пак био присутан, али да није наишао на пажњу гледалаца. Такође, могуће је да су постојала неслагања у вези с укључивањем Стерије у слику, за шта се Тона ипак изборио. Хаџић је увео слику Стерије, као аутора *Сна Краљевевића Марка* на чијој идеји почива Ђорђевићево и његово дело, те ова слика представља специфичан омаж Стерији. Портрет Доситеја Обрадовића је присутан у Стеријином делу, па можемо помислити да је Хаџић кроз Стеријино дело добио инспирацију за нову слику: „Лик мудраца српског Доситеја / Цени Србин у свом Свеславију; / Нека види кој’ нас порочава, / Да науку српски народ

<sup>449</sup> Јован Ђорђевић, [Антоније Хаџић], *Маркова сабља*, Зборник позоришних дела, св. 30, Штампарија Браће М. Поповића, Нови Сад, 1900, 38.

<sup>450</sup> Види: Јован Ђорђевић, [Антоније Хаџић], *нав. дело*, 39.

<sup>451</sup> ∞, *Позоришће*, год. III, бр. 1, 1. јануара 1874, 3.

<sup>452</sup> –Т., *Позоришће*, год. XI, бр. 32, 23. фебруара 1886, 127.

љуби. / Поред њега певац нам је мио, Кој' је с духом народним живио. / (Метне лик Доситејев и Мушицког)<sup>453</sup>.

„Наук”, односно порука коју шаљу Доситеј, Караџић, Текелија и Стерија, унисона је и преноси је Вила. Они поручују српском народу да разум не сме бити пригушен страстима и да је мудрост јача од јунаштва: „Јунаштво је лепа ствар, / Ал' је мудрост јача, / Где се она додвори / Ту неима плача!”<sup>454</sup>. Кроз ову Хаџићеву слику наглашеније су врлине мудрости, знања и разума, које претходно помиње Вила, те су благо потиснути домен јунаштва и атмосфера ратничког набоја која је присутна у тексту из 1872. Премда је првобитна намера Ђорђевића да кроз приказ вишевековног страдања српског народа укаже на значај династије Обреновић, чини се да Хаџићева прерада, као и додавање шесте слике, тежиште ипак измешта из политичке сфере и пребацује га у сферу културе и књижевности. Вредности колектива јесу кључне, али је ангажман појединца у грађењу српске светле будућности такође важан. Неопходно је да се Србин прилагоди „општој рода користи”, да сагледа прошлост колектива, али и да спозна своје грешке: „Човек туђом погрешком / Учити се жели, / Зашт' ви не би, рођеном / Користит' се хтели?”<sup>455</sup>.

Хаџићево децентно наглашавање разума, слоге и мирноће суштински је повезано с његовим одмереним и дипломатским приступом свим сферама рада. Његов рад на Ђорђевићевом предлошку није изменио основну идејну нит, али је ублажио њену ратоборну ноту: „Тиме је комад лишен државно-политичког, за цензуру опасног акцента”<sup>456</sup>. Управо зато збор пева химну тек на крају комада, након буђења Краљевића Марка, и то само две строфе чији стихови бивају лишени политичке дивинизације, те кнеза мења народ: „Боже спаси, боже храни / Српски народ, српски род!”<sup>457</sup>. Првобитне стихове је Тона самостално прерадио уз Ђорђевићеву сагласност, али не смемо пренебрегнути чињеницу да је и он допринео устоличењу данашње државне химне, макар и кроз допринос успеху новосадске представе.

#### Позоришни одјек *Маркове сабље*

О успеху ове представе сведочи низ новинских извештаја и критичких приказа у ширем временском опсегу. Већ 16. јануара, лист „Позориште” обавештава да ће у наредном броју бити више речи о представи *Маркова сабља*, али да је важно указати на велико задовољство публике. Иако је у овом тексту поменут само Ђорђевић као аутор, наглашено је да је публика желела да поздрави управника: „У опште цела представа тако је запела нашу публику, да је дуго и дуго бурно и то све дотле изазивала управитеља народног позоришта г. А. Хаџића, док се исти није указао и на указаној му се почастии захвалио”<sup>458</sup>. У сваком тексту који је пропратио новосадску премијеру *Маркове сабље*, поменуто је да је публика поред управитеља, аплаузом поздрављала машинисту Јосифа Бунића. У следећем броју је објављен критички приказ који сагледава *Маркову сабљу* у контексту публици познатих дела историјске тематике, у којима су алегоријским принципом усложњене слике, те се у приказу наглашава етички помак овог дела у односу на Стеријин *Сан Краљевића Марка*. Аутор приказа *Маркову сабљу* поима као прераду Стеријиног дела у којој је јунаштво колектива етички осветљено дубоком самосвешћу „из које ваља да поникне душевно наравна свеза свију племена, а

<sup>453</sup> Јован Стерија Поповић, *Сан Краљевића Марка*, Браћа Јовановић, Панчево [б. г.], 41.

<sup>454</sup> Јован Ђорђевић, [Антоније Хаџић], *нав. дело*, 39.

<sup>455</sup> Исто, 38.

<sup>456</sup> Божидар Ковачек, *Јован Ђорђевић*, Матица српска, Нови Сад 1964, 291.

<sup>457</sup> Јован Ђорђевић, [Антоније Хаџић], *нав. дело*, 42.

<sup>458</sup> „Маркова сабља”, *Позоришше*, год II, бр. 8, 16. јануара 1873, 31.

та потреба изнесена је у другом делу наједнако у живој слици с првима коју пропраћају родољубиви осећаји<sup>459</sup>. Тона Хаџић, као што смо поменули, уметањем културно-просветних великана не потиरे јуначку и родољубиву ноту целокупног дела, него осветљава перспективу будућности народа у контексту мудрости и разума. Етичко преусмерење које критичар запажа у односу на Стеријино дело, односи се управо на сегмент чији је аутор Тона а не Ђорђевић. На основу вести, извештаја и критика видимо да је Тонино прво изостављање ауторства унело забуну, с обзиром на то да аутори текстова нарочито хвале другу целину комада, за чијег аутора сматрају Ђорђевића, и помињу да ју је позоришна управа прилагодила.

Као и сви потоњи извештаји и критички погледи на *Маркову сабљу*, овај текст наглашава инструментални и вокални склад музичког дела представе чији је композитор Даворин Јенко. Управо у овом ласкавом тексту антиципирана је српска државна химна јер је Јенково дело, према мишљењу аутора, најуспешније до сада, те да се може „по мелодији, по контрапунктичној вредности и по својој инструментацији упоредити са ма којом гласовитом химном на западу, и ми не сумњамо да ће она кад тад постасти општа српска химна“<sup>460</sup>. Чланак у „Застави“, који извештава читаоце о новосадској целодневној светковини Светог Саве, такође хвали народну химну и истиче бурне реакције публике. У овом тексту је наглашено да је публика посебно била одушевљена сликама Велике сеобе, Доситеја, Вука и Текелије, што је било и очекивано, будући да су дате слике директно зазивале прошлост војвођанског духовног простора.<sup>461</sup>

Поред слике Сеобе, славље просветних и књижевних великана, задивило је публику током изведбе *Маркове сабље* и на Савиндан, 1874. године. Специфичност критичког приказа ове изведбе јесте у томе што аутор помиње „масковање“: „У последњој слици у слављу, масковање је било тако верно, да смо мислили да пред очима имамо живог Доситију, Текелију, Вука и Стерију“<sup>462</sup>. Он користи прилику да укаже позоришној управи да је на основу повика на галерији, током представе на којој се скупљају шири слојеви народа, закључио да је *Маркова сабља* најкадрија да распламса родољубива осећања, те да би за велике празнике требало обезбедити бесплатну представу за народ, а да би при томе многи родољуби помогли. Ова представа је потом играна у Великом Бечкереку, Чакову и Сомбору, где је изведена 35 пута, те следи пауза у њеном извођењу.

У листу „Позориште“, у августу 1885, видимо да је давни предлог аутора критике из 1874. услешен, будући да је у Народном позоришту у Београду, поводом имендана краљице Наталије, 25. августа, организована бесплатна представа за сељане, учитеље и ђаке из околине Београда.<sup>463</sup> Јован Грчић, кроз два броја Хаџићевог листа, у тексту *Сељани у њозоришћу*, износи интересантну епизоду из прошлости српског позоришта, чија сабирна тачка јесте била родољубиви полет *Маркове сабље*. Од самог јутра је свечано одевен народ почео да се окупља испред позоришне зграде, где су свирали и играли. Пред почетак другог дела представе појавила се и краљица која је поздрављена великим аплаузом. Грчић наглашава да је *Маркова сабља* прва представа која је изведена само за сеоски народ. У другом делу текста, Грчић помиње два Француза, професоре који путују Србијом и околином ради својих проучавања, који су били одушевљени српском ношњом и достојанством српских сељана.<sup>464</sup>

<sup>459</sup> М., „Маркова сабља“, *Позоришће*, год. II, бр. 9, 19. јануара 1873, 35.

<sup>460</sup> Исто, 35.

<sup>461</sup> „Нови Сад. Св. Сава прослављен...“, *Застава*, год VIII, бр. 7, 17. (29) јануара 1873.

<sup>462</sup> –В.–, *Позоришће*, год. III, бр. 11, 24. јануара 1874, 43.

<sup>463</sup> „Сељани у позоришту“, Г[рчић]. [Јован], *Позоришће*, год. X, бр. 8, 31. августа 1885, 32.

<sup>464</sup> Исто, 36.

Обимнији критички текст, односно исцрпна анализа драмског текста *Маркове сабље*, објављена је у три броја листа „Позориште“, 1886. Текст почиње чињеницом како је публика после толико година гледала *Маркову сабљу* у још лепшем облику, те и да њено снажно деловање на народ још увек не јењава: „Само онај српски син, који је празних груди, могао је ово вече хладан бити“<sup>465</sup>. Текстови коју су тематизовали ово Ђорђевићево и Хаџићево дело углавном су, услед изражених публици драгих родољубивих идеја, били пренаглашено похвално интонирани, што је случај и с текстом из 1886. године. Ипак, у овом тексту се детаљно разлаже узрок успешности представе, који се не заснива само на представљачком аспекту већ и на врлинама драмског текста. Природа алегорије као жанровског одређења пажљиво је интерпретирана, да би потом, у наредном броју, био дат наставак текста у коме се уз примере дело постепено тумачи. Важно је указати на конкретно тумачење Хаџићеве интервенције на Ђорђевићевом тексту, што је објављено у трећем делу чланка:

„Други део нашега приказа разликује се од оригинала, и рекли бисмо у корист. Писац 'Маркове сабље' чувао се из неких обзира, да у другом делу јасно и отворено каже историјску истину. И тешко је бити Галилеј – бар данас веома тешко – па после батина и опет рећи: 'E pur si muove!'... Изнео је дакле, што је смео и могао, ал' и то у тако лепој форми, да му је тешко замерити. Ал' има ко би му и то замерио – бар са наше позорнице. С тога је г. А. Хаџић прерадио други део и место три последње слике пишчеве створио три друге. Првом је исправио историјску истину; другом (Доситеј, Вук и Сава Текелија) дао је са моме делу више снаге и шира основа; а трећем (Слављем) избегао је колизије“<sup>466</sup>.

У наведеном сегменту критике изражено је разумевање за Тонине измене које, иако су наведене као исправљање историјске истине, суштински јесу „штриховање“ историјских, друштвено-политичких преврата који би својом ангажованом нотом били исувише гласни за новосадску сцену, праћену будним оком аустроугарских власти. Управи Позоришта то није замерено, већ је, напротив, Тонина интервенција допринела нарочитом успеху представе. Да је пред нама истински критички приказ сведочи и замерка која је усмерена управо на Тонину слику. Критичар сматра да Ј. Стерији Поповићу није место поред Доситеја, Текелије и Вука, што примећује да је осетио и сам композитор смештајући Стерију у подножје слике: „Слава његовој сенци и његовом великом духу, ал' он никад не беше војвода у српској војсци“<sup>467</sup>. Овом приликом је похваљена глума Миљковића у улози Марка, док је замерка упућена изгледу костима Ленке Хаџић у улози Виле, која се „не сме рашепурити као отмена млада 18. века“. Значајан податак о продукцијском аспекту *Маркове сабље* налазимо баш у овоме тексту који приговара управи што се представа не изводи чешће, иако су сви свесни да су јој издаци већи у односу на друге комаде. *Маркова сабља* је, дакле, имала карактер народног спектакла у коме се препознала једна значајна културна мисија.

<sup>465</sup> – Т., „Сабља Краљевића Марка“, *Позориште*, год. XI, бр. 30, 20. фебруара 1886, 118.

<sup>466</sup> Исто, 127.

<sup>467</sup> Исто, 127.

*Маркова сабља* је изведена за децу, 1886, када су бесплатне карте дељене сиромашним ђацима<sup>468</sup>. Одушевљење деце је било велико, те аутор текста из „Заставе“ износи интересантан детаљ са овог позоришног догађаја: „Тапшање и одобравање беше дуго и искрено, ма да је то тапшање било по редовне посетиоце позоришта необично, некако ситно... та за бога тапшале су тако мале, нејаке ручице“<sup>469</sup>. Апел да се овај комад што чешће приказује српском народу присутан је у вестима и критичким текстовима и у наредним годинама. У „Вршачком гласнику“ је упућена похвала представљачима, али се најпре истиче вредност текста: „Та шта би се друго и могло рећи о овом делу, него да је у сваком погледу савршено, те по томе јединствено у својој врсти. Слушајући ове бирани речи, нама је било, као да чујемо звуке окрњена бисера“<sup>470</sup>. У тексту у „Застави“ из 1892. изнова је наглашена верност слика у којима је све српско и нема ничега туђег, као да пред публиком нису глумци већ истински некадашњи јунаци.<sup>471</sup> Нарочите похвале овом делу исказао је Антоније Хаџић, усмеривши заслуге искључиво на Јована Ђорђевића, у тексту који је 1901. био објављиван у више бројева „Бранковог кола“. Текст је посветио свом пријатељу и сараднику: „Да није ништа друго написао до те Имне Српске и ‘Маркове сабље’: та Имна, та ‘Маркова сабља’ прибавиле би Ђорђевићу славно име, које ће у народу српском живети, док и народа буде“<sup>472</sup>. Овакве речи поводом Ђорђевићевог дела Божидар Ковачек сматра претераним, али Хаџића помиње као изврсног зналца позоришног репертоара, те их оправдава и даје најконцизнији суд: „Иако данас морамо брисати суперлативе књижевној вредности *Маркове сабље*, мора се констатовати да је то дело имало велики сценски успех. Била је то једна од најспектакуларнијих представа српских позоришта. Давала се у Београду тридесетак пута, у Новом Саду још и више“<sup>473</sup>.

## 3.2. Приповетке

У „Јавору“, листу за забаву, поуку и књижевност, 1876. године, у четири дела је објављена приповетка Антонија Хаџића *Лейла Мара*. У невеликом приповедном опусу<sup>474</sup>, који чини и приповетка *Глумац*, објављена у осам бројева истог листа 1877. године,

<sup>468</sup> Пред децом публиком део *Маркове сабље* представљен је нешто раније у Београду. За београдске основце 1879. године, поводом обележавања дана Светог Саве, Јован Јовановић Змај је осмислио представу. Конципирао ју је тако што је комбиновао једночинку *Ноћ уочи Нове године* Родериха Бенедикса, са неколико занимљивих слика из *Маркове сабље*. Види: Нада Савковић, „Допирнос Јована Јовановића Змаја и Алексе Шантића развоју драмске уметности“, *Српски књижевници и српско позориште до Првој светској рати*, ур. Злата Бојовић, Српска академија наука и уметности, Београд 2022, 72.

<sup>469</sup> „Сабља Краљевих Марка“, *Засјава*, год. XXI, бр. 53, 6. (18) априла 1886.

<sup>470</sup> „У Четвртак 6. о. м...“, *Вршачки гласник*, год. I, бр. 13, 25. децембра 1890.

<sup>471</sup> „У недељу 29 децембра...“, *Засјава*, год. XXVII, бр. 4, 8. јануара 1892, 2.

<sup>472</sup> А. Хаџић, „Јован Ђорђевић“, *Бранково коло*, год. VII, бр. 44, 1. (14) новембра 1901, 1413.

<sup>473</sup> Божидар Ковачек, *Јован Ђорђевић*, Матица српска, Нови Сад 1964, 293.

<sup>474</sup> У РОМС, под сигнатуром М. 131, чува се један сегмент прозног текста насловљен као „Тужни дани“. Рукопис започиње стиховима Бранка Радичевића: „Осети се посљедњега доба / Та краснога на Косову гроба“. Мотив смрти преноси се на још један песнички сегмент: „Смрт! Смрт! / Тешко оном ко се родио! – Тешко оном ко још није умро!“, а потом и на прозни текст који развија низ мотива асоцијативно окупљених око мотива смрти. Први део прозног сегмента је рефлексиван и скројен упитним реченицама. Приповедач је замишљен над слутњама смрти, док други део почиње дескрипцијом пустоши у селу Трњево. Након описа запуштених кућа у којима већ тридесет година нико не живи, приповедач нас уводи о причу о Јеври, старој и лудој жени која је некада живела у колиби. Потом, кроз разматрање разлога њеног лудила уводе се потенцијални фабулативни токови, да би се на том месту нагло прекинуо рукопис. Да је мотив лудила у спрези с мотивом смрти била замисао овог недовршеног прозног текста, потврђује нам последња упитна реченица, пре другог дела прозног сегмента: „Кад полуди, кад с ума сиђе, нов му се свет отвара и док заборави на све што је прошло, дознаје шта ће бити, а док незна ништа о свом животу туђу смрт осети?“. Ауторство рукописа није утврђено стога није могуће утврдити ни да се ради о почетку Тонине недовршене приповетке.

Хацић остаје веран својој преокупацији – позоришту. Поклоник позоришне уметности у своје приповедно стваралаштво уводи мотив позоришта, показујући тако да његова мисија јесте целовита. Без обзира на то што је мотив позоришта у мањој мери развијен у приповеци *Лејла Мара*, препознатљива је Тонина контекстуализација, односно алудирање на новосадску средину и конкретно, актуелни позоришни живот. С друге стране, приповетка *Глуцац* је у потпуности одређена фигуром позоришног уметника. Како бисмо сагледали Тонин приповедни поступак, првенствено кроз оптику позоришне контекстуализације, поступно ћемо интерпретирати обе приповетке.

### 3.2.1. *Лејла Мара*

*Лејла Мара* је романтичарски интонирана приповетка смештена у сеоски амбијент. Лепа Мара, црноока осамнаестогодишња девојка, проводи дане на селу код старије сестре и одлучује да своје слободно време посвети учењу српског језика и историје српске књижевности, што је доводи до сина сеоског учитеља, Милована, песника са „сањаричарским очима“. Као што је Златко Славујевић, песник из Тонине шаљиве игре *Љубав није шала* (1873) представљен као „млад-месечар“, тако је и приповедни јунак склон сањарењу. Марино „Невен-момче“ је скромно, сетних очију, док она, усхићена и радознала, време проведено с њим доживљава као забаву. Осим о апстрактним темама, видимо да песник говори и о будућности српског народа и отворено казује о тужној садашњости:

„Марино невен-момче приповедало је о лепоти божије природе, о роси, што мирише, о биљу, што слатко дише по тихотној благој ноћи, о звездама трепталицама, што са душе гоне санке, о дивним умотворима великих песника, о јадној прошлости, тужној садашњости и ако Бог да лепшој будућности мученичког народа српског, о тихој срећи и самоћи“<sup>475</sup>.

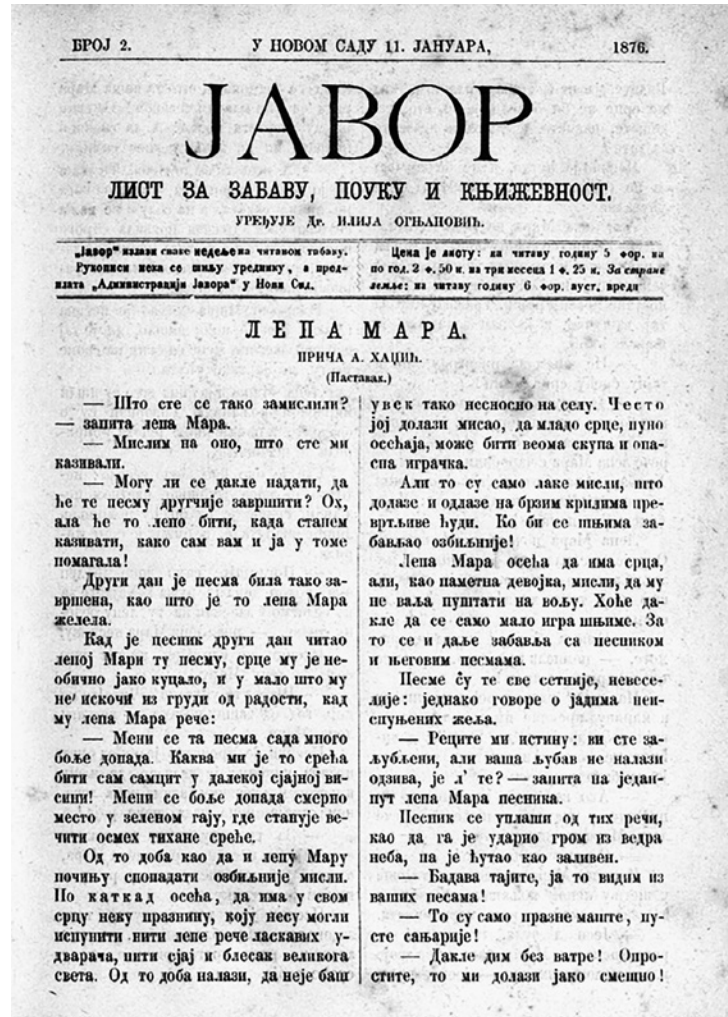
Тематско-мотивске водиле њихових разговора у потпуности су скројене у романтичарском духу: природа, срце, сањарење али и питање опстанка српског народа. Озбиљност тема заступљених у њиховим сусретима контрастирана је Мариним доживљајем песника као „нове играчке“: „Хоће дакле да се само мало игра шњиме. Зато се и даље забавља са песником и његовим песмама“<sup>476</sup>. Она ће га наговорити да његову алегоричку песму о зумбулу и звезди с тужним завршетком преобрати у песму са срећним исходом. Мара настоји да сазна каква је то стварна љубавна патња која му даје инспирацију за писање, те покушава да добије потврду да су стихови њој посвећени. Мара ће му поклонити дивљу ружу, отворено му казивајући да такав дар заслужује уздарје, стога ће он пољубити њену руку. Мотив руже, односно откинутог цвета чије је трајање ограничено и лепота краткотрајна, додатно ће бити расветљен коментаром оца када угледа Милована како посматра увели цвет. Отац му указује на пролазност свега, чиме се читаоци уводе у даљи ток приповетке. Песник ће угледати Мару с младим човеком, Перицом Георгијевићем, који јој поклања стручак цвета чији је назив лепи човек, чиме је поново цвет предмет метафоричког уобличења. Сам назив лепи човек за цвет био је погодан Хацићу да нагласи Марино поигравање с песником, те и да је њихов однос, попут откинутог цвета убрзо свео. Хацић као приповедач у појединим сегментима урања у перспективу песника, што се битно рефлектује на језичко-стилском изразу. Примера ради, странац кога ће уочити с Маром у врту, за песника Милована ће

<sup>475</sup> А. Хацић, „Лепа Мара“, *Јавор*, год. III, бр. 1, 3. јануара 1876, 6.

<sup>476</sup> Исто, бр. 2, 11. јануара 1876, 34.

бити пун трња, заривеног у његово срце. Перица, „господски лутак“, непрестано говори и у потпуности је другачији од песника: „не знаде ни о чему другом говорити већ само о игранкама, које је он приређивао, о коњима, о возњи на лепим колима и о другим подобним племенитим стварима“<sup>477</sup>. Када Перица оде, Мара изнова проводи време с песником, схвативши да су приче о природи, срцу и сањаријама много лепше од прича о коњима и баловима. Када се песник врати у град Н. (претпоставимо Нови Сад), из кога је и Мара, она схвата да јој је управо он помогао да спута своју чамотињу, која је није могла напустити на селу: „Сачувао ме је од чаме и дуга времена“<sup>478</sup>, што је типичан романтичарски мотив. Милован и Мара нису престајали да мисле једно о другом, а њихов први следећи сусрет се збио управо у Народном позоришту, где су били гледаоци представе *Максим Црнојевић*. „Првенче трагичне музе нашега песника Костића, а љубимче нашег позоришног света“, *Максим Црнојевић*, настало је 1866, а на сцени СНП-а први пут је изведено 1869, стога не чуди што се Хаџић одлучио да управо ову представу укључи у своју прозу. Приповедач, на изврстан начин, и у приповеци алудира на истинско задовољство публике овом представом, наглашавајући да се она приказивала с изузетним уметничким разумевањем, што је гледаоце чинило задовољнима. Чак ће и Милованов познатик изјавити: „Што је истина, истина, ‘Максима’ уме представљати као што треба само наша позоришна дружина“<sup>479</sup>. У овом Хаџићевом поступку огледа се његова непобитна приврженост позоришној устави чији је био неизоставни део, као и самом Костићевом делу, у чијој је сценској адаптацији учествовао. Самим тим, помен и похвала позоришне дружине били су специфични видови Хаџићевог промишљеног прозног рекламирања.

Мара, сада као права достојанствена варошанка, изнова бива равнодушна према песнику. У јесењим шетњама градом, њеној равнодушности ће истоветно одговарати и Милован, све до њиховог поновног сусрета у позоришту. Мотив игре је значајан у Хаџићевој приповеци, будући да Мара од самог почетка песника, као и господина Перицу, доживљава као предмет игре. Увођењем позоришног простора, као и бала у радњу приповетке, с обзиром на то да се однос између Милована и Маре непрестано



Приповетка *Леја Мара* Антонија Хаџића, објављена у наставцима у листу „Јавор“, 1876, од броја 1, фото-извор: Дигитална Библиотека Матице српске

<sup>477</sup> Исто, 38–39.

<sup>478</sup> Исто, бр 3, 18. јануара 1876, 68–69.

<sup>479</sup> Исто, 71.

мења, као у игри, мотив игре је додатно наглашен. Позориште ће послужити и као феномен којим Мара пореди људе око себе: „све је ово овде тек лоша комедија, која не може човека ни заинтересовати, а камо ли озбиљно забављати“<sup>480</sup>. Ипак, чувши Марин разговор с Перицом у коме му предочава како је смешно кад се паметан човек храни бледом месечином, песник бива сасвим утучен те одлази на Дунав, чији га валови маме стиховима. Елементи фантастике су уведени у контексту песниковог сањарења – из валова излази вила која клечи на коленима и стиховима моли за опроштај. Због „ноћног виловања“ Милован је дуго боловао не престајући да мисли на Мару, чија осећања и мисли ни сам приповедач на крају није могао одгонетнути: „Да л’ је замишљена, што би хтела повратити проиграну срећу и своју и туђу? Ил’ је замишљена, што јој не досађују више удварачи, па ни сам господин Перица, који се међу тим богато оженио? Ко ће то знати! Женско је срце вечита загонетка“<sup>481</sup>.

Као што остаје неразјашњен однос Маре и песника, загонетан је и онај сегмент Хаџићеве биографије који се односи на његову љубав, Марију Розмировић. О њиховој љубави сазнајемо из њених писама, као и писама других, док Тонине речи о томе нема. Ипак, наслов ове приповетке може бити Тонин омаж његовој лепој Мари, и у његовом духу мистификовани гест љубави.

У чувеној критичкој књижици *О српском народном позоришћу (1881–1905)*, у којој је Тона био једна од централних фигура напада, др Лаза Станојевић ће се осврнути на ову приповетку како би доказао наводну Тонину склоност плагијаторском раду. Наиме, од омладине с универзитета у Грацу стигло је писмо уреднику „Јавора“, Илији Огњановићу Абуказему, у којем се казује да Тонина приповетка није оригинал већ превод. О књизи која би доказала да је реч о преводу Тони пише Абуказем, што он негира и тврди: „да је то истина врло редак али ипак само слепи случај, да се оба оригинала тако на длаку подударaju“<sup>482</sup>. Будући да нам Станојевић даје слободу да овај интригантни догађај схватимо по слободној вољи, лишени намере да доказујемо или поричемо оригиналност његовог дела, са сигурношћу тврдимо да позоришне референце у потпуности јесу Тониних руку дело. Чак и да је приповетка преведено или прилагођено дело, сасвим смо сигурни да припада кругу Тонине мисије афирмисања „народног мезимчета“. Представа као и Костићево дело *Максим Црнојевић*, за новосадску јавност су били веома значајни, стога је Тона рачунао на читаоце као познаваоце новосадског театра. Макар био и само преводилац овог дела, прилагодио га је својој публици, што припада делокругу његових позоришних подухвата.

### 3.2.2. Глумац

Годину дана након објављивања *Лејле Маре*, у јануару 1877, „Јавор“ публикује Хаџићеву приповетку *Глумац*. У оквиру ове приповетке љубавни заплет јесте значајан, али основна идеја дела је перцепција фигуре глумца, што је уједно и основни покретач радње. Тонин педагошки рад с глумцима, умногоме одређен строгашћу и принципом „сценске пристојности“, оправдан је, с једне стране, њему драгим начелом политичке коректности, а с друге, настојањем да глумачка професија буде цењена. Тона је водио рачуна о прецизности игре, пристојности својих глумаца, односно њиховом статусу

<sup>480</sup> Исто, бр. 4, 25. јануара 1876, 100.

<sup>481</sup> Исто, 104.

<sup>482</sup> Лаза Станојевић, *О српском народном позоришћу (1881–1905)*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци 1906, 56.

уопште. За глумице је желео да „све докле се не буду удале живе као и све остале честите грађанске госпођице онога доба, смерно и скромно“, а када је реч о глумцима инсистирао је на „сузбијању извесних исувише ‘боемских’ манира и навика – наиме: неуредног и разуданог начина живота“<sup>483</sup>. То практично значи да је морално-педагошки аспект Хаџићеве приповетке усклађен с његовим идеалистичким тежњама о успостављању достојанствене репутације уметника.

Младена Милојевића, глумца који болестан лежи у постељи, затичемо с његовим побратимом и колегом Војином. Већ у њиховом разговору увиђамо да је глумачки посао заслужан за његову болест, те и да се његово опредељење за позориште противило вољи родитеља. У налету грознице га посећују сестра и отац с којим је годинама био завађен. Младеново боловање пропраћено је театралним изјавама, у духу Радичевићевих стихова: „Збогом житку, мој прелепи санче!... Збогом оче!... Збогом сејо!... Збогом, бели данче!“<sup>484</sup>. Након Младенове смрти, Војин се зближава с његовом породицом и тада настаје заплет Хаџићевог дела.

Премда су предрасуде о глумачком животу биле нарочито присутне у оквиру породице Милојевић, Војин им постаје драг, нарочито Милеви, што ће убрзо прерасти у брак. Љубавни занос и срећа временом бивају замењени незадовољством, будући да Младен признаје да је спутао своју љубав према позоришту. За срдитог Милевиног оца, позорница је ништавило и лудило, док је за глумца нужност: „То је дична, племенита страст, која ме кида, ломи, мори, страст, која се не да савладати. Ја морам слушати гласе те страсти, иначе бих погазио своју прошлост, самог себе и свој карактер!“<sup>485</sup>. Милева, упркос сукобу између оца и супруга, одлучује да прати супруга и подржи га у његовој жељи за позорницом. Стари Милојевић остаје сам, те Хаџић, како би приказао сложеност осећања која су старог Милојевића обузела након одласка ћерке и зета, уводи ликове прија Саре и тета Персе, које су, попут бројне родбине и пријатеља, желеле да буду уз њега како би га тешиле. Разговор у коме је Милевино понашање предмет осуде, праћен је Милојевићевим ћутањем које је прекинуто у тренутку када није могао трпети „заједљива оговарања“. Кроз ликове прије и тетке као типичних жена из народа, наметљивих и непрестаном оговарању склоних, Хаџић остварује благе комичне ефекте.

Увођењем ликова тетке и прије, постепено се читаоци уводе у промену Милојевићевог односа према одласку његове ћерке. Након посете немилих гостију, он увиђа да све београдске новине хвале истинског глумца уметника Војина Славнића, прослављеног на сцени Народног позоришта у Београду. Премда су га такве вести учиниле задовољним, одлучује да се сам увери јесу ли оне истините, те одлази у Београд. Представа коју Милојевић гледа јесте *Ђурађ Бранковић*, која је, попут *Максима Црнојевића*, била веома пропраћена. Ову историјску драму мађарског писца Кароља Оберњика, за српску позорницу је превео и удесио Јован Ђорђевић. Први пут је на српској сцени приказана 1865, али је и у наредним годинама привлачила пажњу српске али и аустроугарске јавности услед своје политичке конотације.<sup>486</sup> Улога деспота Ђурђа Бранковића у Хаџићевој приповеци припала је управо Војину. Његова уверљивост и глумачки дар у потпуности су занеле старог Милојевића. Хаџић уводи још један лик, господина Јову, Милојевићевог пријатеља од кога ће чути да је његов зет истински Србин и уметник. Хаџићу је било значајно да укаже да је Војин прави уметник а при

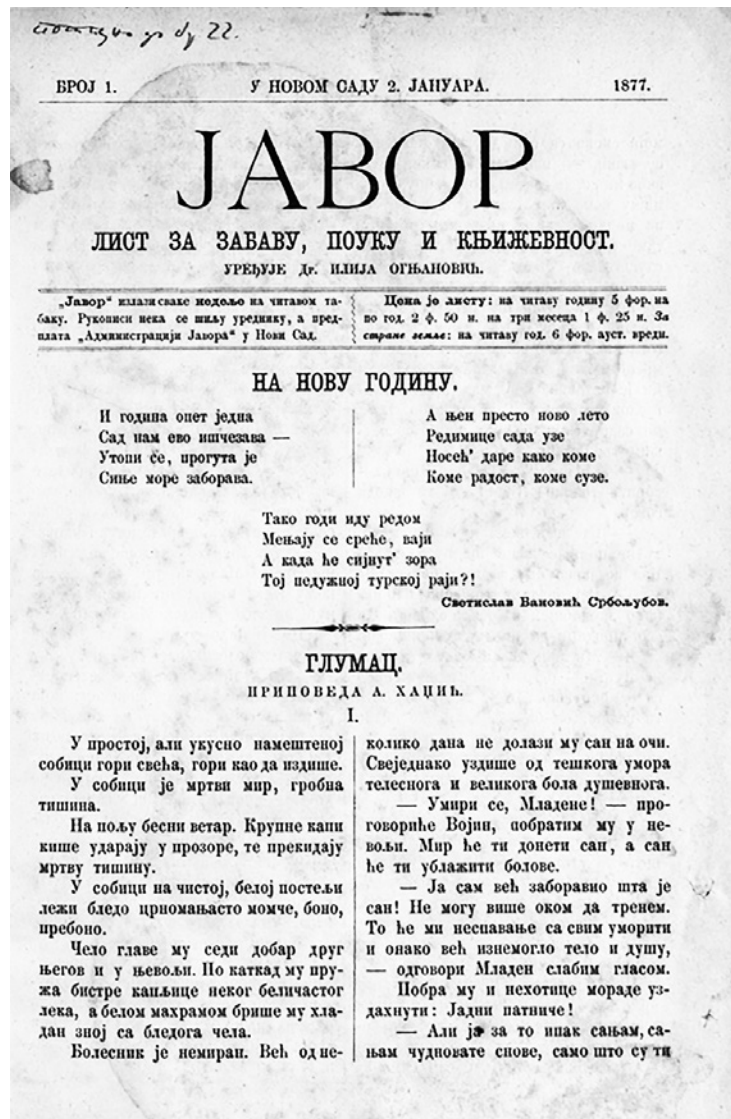
<sup>483</sup> Тодор Манојловић, „Политичка улога старог новосадског Народног позоришта“, *Сјоменица* (1861–1961), СНП, Нови Сад 1961, 65.

<sup>484</sup> А. Хаџић, „Глумцац“, *Јавор*, год. IV, бр. 1, 2. јануара 1877, 6.

<sup>485</sup> Исто, бр. 5, 30. јануара 1877, 141.

<sup>486</sup> Лука Дотлић, *Из нашег позоришта старијег*, СНП, Нови Сад 1982, 301–309.

томе и Србин, односно неговатељ и посвећеник истицању националних вредности, што и јесте била мисија Српског народног позоришта. Посредством пријатеља Јове Милојевић ће покушати да провери доброту свог зета о којој сви говоре. Измисливши причу о несрећи која га је задесила на путу, стари Милојевић ће намамити Милеву да дође до њега и поново их довести у ситуацију у којој би требало да Војин бира између уметности и љубави. Овога пута Милојевић одлучује да ће им опростити уколико увиди Војинов карактер и верност позоришту, као кључну врлину уметника каквим се представља. У ноћи када Војин први пут ступа на сцену као стални члан Народног позоришта, он се одлучује за љубав према глуми, што се преобратило у коначан, срећан исход Хаџићевог дела. Стари Милојевић добија потврду којој се надао: „Љуби је тако исто, као што волиш позорницу и глумачку уметност, па ћете обоје бити сретни, а у тој вашој срећи сретан ће бити и ваш отац, који вас не ће никад више остављати“<sup>487</sup>.



Приповетка *Глумац* Антонија Хаџића, објављена у наставцима у листу „Јавор“, 1877, од броја 1, фото-извор: Дигитална Библиотека Матице српске

<sup>487</sup> А. Хаџић, „Глумац“, *Јавор*, год. IV, бр. 9, 27. фебруара 1877, 272.

Срећним завршетком своје приповетке, Хаџић је истакао врлину позоришног уметника, која у оквиру породице и шире заједнице има драгоцену улогу.

### 3.3. Есеји – о српској жени

*Српкиња на дому, у народу и свећу* – судбина једног интригантног списа

У оквиру Српске читаонице у Новом Саду, из које је потекло Српско народно позориште, Прво српско певачко друштво и различите друштвене организације, одвијали су се различити састанци, балови, беседе, музичке вечери, концерти а потом и села. Српска читаоница је нарочито била погодна за прокламовање националних и културних стремљења Уједињене омладине српске, покрета основаног 1866. Српска Женска читаоница основана је 1910, али се новосадска јавност и претходних деценија заинтересовала за подстицање образовања жена и укључивање жена у различите врсте делатности. Приликом прве беседе Српског новосадског певачког друштва, у фебруару 1868, у дворани „Код царице Елизабете“, поред музичког дела, Лаза Костић је тумачио своју песничку студију *Самсон и Далила*, а Антоније Хаџић је говорио о томе „Кад су женске најопасније“<sup>488</sup>. Српско новосадско певачко друштво приредило је 1870. године беседу с игранком у корист СНП-а, и том приликом је Хаџић говорио на тему „Уочи поста“<sup>489</sup>. Антоније Хаџић је један од предавача захваљујући коме је у периоду између 1867. и 1872. нагло обогачен јавни и културни живот у Новом Саду.<sup>490</sup> Хаџић је, дакле, био често заступљен као говорник у различитим приликама. Када су стигли земни остаци Бранка Радичевића из Беча, у лето 1883, након црквеног помена, секретар Матице српске Антоније Хаџић држао је говор у коме је цитирао Радичевићеве пророчке стихове: „Ал’ што певах неће пропанути, / Након мене хоће останути“<sup>491</sup>.

У децембру 1882, Антоније Хаџић је у Српској читаоници држао предавање на тему „Каква треба да је Српкиња?“. Књижевно одељење Матице српске је Главној скупштини, 1881. године, предложило да дело усмерено управо на тему жене Српкиње (Каква треба да је Српкиња у кући у друштву), буде награђено са 50 дуката из задужбине Јована Остојића и његове жене Терезије.<sup>492</sup>

Хаџић се на конкурс својих Суботичана за награду одазвао списом *Српкиња у дому, у народу и свећу*, чији су оцењивачи били Стеван Поповић и Ђорђе Рајковић. У тексту *Свој година Матице српске*, Ваца Стајић, у намери да допринесе коначном уобличењу слике о Тони, те и да читаоце упуту и на мање повољна збивања у Матици српској, износи детаље о Тонином спису који је, и поред бројних замерки, ипак награђен али никада објављен.

<sup>488</sup> Хранислав Ђурић, „Музички живот, балови и беседе у Српској читаоници у Новом Саду од њеног оснивања 1845. г. до I светског рата“, *Српска читаоница – Градска библиотека у Новом Саду. Сјоменица (1845–1995)*, 197.

<sup>489</sup> Исто, 198.

<sup>490</sup> Исто, 199.

<sup>491</sup> Исто, 208–209.

<sup>492</sup> *Основно писмо браћанске закладе Јована Остојића и сујруге му Терезије рођ. Зозук у Суботици*, које је саставио судија Светозар Милутиновић, објашњава природу завештања суботичких добротвора – подела милостиње, издавање мираза, помагање сиромашних, снабдевање ученика оделом, подела стипендија, додељивање награде намењене потпомагању српске књижевности итд. Они овлашћују Матицу српску, с правом означавања предмета за награду и досуђивања, да најдостојнијем издају награду једном годишње. Види: *Основно писмо...*, Суботица 1929, 7–8.

Вођени Стајићевим детективским маниром откривања дугог путовања Тониног списа у различитим листовима и часописима, поћи ћемо од 1882. године, када је још увек конкурс за награду био расписан. „Застава“ је објавила Тонине чланке *Шта је задатак Српкиње матере?* и *Каква треба да је Српкиња*. Такође, лист „Јавор“ објављује текст *Шта је задатак Српкиње матере?*.

У тексту о задатку Српкиње матере, из 191. и 193. децембарског броја „Заставе“, у апологетском тону је представљена српска мајка као кључна фигура опстанка српског народа и свеопштег задовољства и среће. Позивајући се на народне песме, Хаџић настоји да дијахронијску перспективу фигуре мајке као пресудне личности у животу славних појединаца и изузетних јунака. Текст објављен у 136. броју „Летописа Матице српске“ за 1883, *Српкиња мати*, проширена је верзија текста из „Заставе“. Док ће „Заставиним“ читаоцима, у контексту српске мајке, бити наведени примери из *Женидбе Милића Барјакџара*, *Малој Радојице* и песме *Урош и Мрњавчевићи*, у „Летопису“ ће текст бити обогаћен примерима из *Хасанаинице*, *Бановић Сврахиње*, *Находа Момира* и из једне од приповедака које се скупиле Вук Врчевић. У овом тексту цитирани су стихови успаванке „Мати сину код колевке“ (*Ђулићи LXIII*) Јована Јовановића Змаја, чија је песничка идеја саобразна педагошко-националној идеји Тониног текста: „Буји паји, моје Српче мало, / [...] / Да се пустиш сам на своја крила, / Јер те мајка роду наменила“<sup>493</sup>. Истицање значаја мајке у васпитању појединца, а самим тим и читавог српског колектива, основна је идеја Хаџићевог текста, који подсећа читаоце да су узалудне родољубиве и просветитељске тежње уколико се не старамо о мајкама од којих све проистиче: „Шта ли вреди говорити и о срећи целог Српства, ако свако појединце није сретан у својој рођеној кући?“<sup>494</sup>. Текст *Шта је задатак Српкиње матере?*, штампан је у 50. броју листа „Јавор“, такође у децембру, уз похвалну напомену уредника Илије Огњановића:

„Г. А. Хаџић је врло вешто покупио она места у нашим песмама народним, које описују врлине и особине српске девојке, српске жене, матере и домаћице, па је цитирајући та места довео их у потпун склад с општим светским схватањем женских врлина и држао је јавна предавања о томе у дворани ‘Српске читаонице’ новосадске, која су од публике особито добро примљена, јер су заиста и лепа и поучна и занимљива. Г. Хаџић је имао доброту једну партију и то ову о задатку и врлинама српске матере уступити ‘Јавору’, на чему нека прими нашу најлепшу захвалу“<sup>495</sup>.

У децембру исте године, у „Застави“ почиње објављивање текста *Каква треба да је Српкиња?*, у коме Хаџић износи детаље своје списатељске намере. У скромном тону свој текст започиње правдајући се тиме како ће његово оружје, у борби против оних који се не слажу с њим, бити дела умних писаца. Он жели да укаже на значај васпитања и образовања жене, али не занемарује мањкавости тадашње свакодневице, што донекле и јесте мотивација његовог текста: „Стари су отхрањивали женску децу само за слушкиње и ропкиње, а у нас, ето, данас васпитавају женску страну понајвише само за дворане и игранке, за кићење и кинђурење, за забаву и за играчку мушких глава“<sup>496</sup>. Хаџић отворено износи став да мода „кинђурења“, приређивања балова и свирања

<sup>493</sup> А. Хаџић, „Шта је задатак Српкиње матере?“, *Застава*, год. XVII, бр. 191, 12. (24) децембра 1882; уп. А. Хаџић, „Српкиња мати (с ѿољедом на српске народне умошворине)“, *Летопис Матице српске*, год. LVII, књ. 136, св. 4, Нови Сад 1883, 28.

<sup>494</sup> А. Хаџић, *нав. дело*, бр. 193, 15. (27) децембра 1882.

<sup>495</sup> Уредн. [Илија Огњановић Абуказем], *Јавор*, год. IX, бр. 50, 12. децембра 1882, 1570.

<sup>496</sup> А. Хаџић, „Каква треба да је Српкиња“, *Застава*, год. XVII, бр. 195, 19. (31) децембра 1882.

клавира не представља суштину еманципације жена, те да нису обавеза свакој ваљаној Српкињи: „Образованост је нутарњи образ или слика срца нашег, душе наше“<sup>497</sup>. Утицај западне културе, присутан у војвођанској средини, у моду је увео „по туђем калупу скројено васпитање наших жена“, које потискује истинску природу српске жене. Педагошке и националне интенције Тониног списа непрестано се укрштају и успостављају узрочно-последичну везу између појединачног и колективног: „Где је домаћи живот разрован, нестаје тамо и сваког темеља за умну радњу и напредак; болују онде и све установе државне, јер им је темељ нездрав и гнио“<sup>498</sup>. У 197. броју „Заставе“, Хаџић наставља свој текст у критичком тону и даје пример презаштићеног одгоја ћерки. Мода учења страних језика (мађарског, немачког и француског) такође је предмет критике: „Или зар многе не уче стране језике, а овамо, кад се удаду, не знају поштено на српски говорити!“<sup>499</sup> Хаџић је свестан да својом критиком оповргава почетно виђење занемаривања женског образовања и напретка у прошлости. Како би оправдао своју инстанцу проматрања, он појашњава: „Не осуђујем ја по себи науку и предмете, којима се садашње васпитање постизава, него неразборитост и начин, којим се то чини“<sup>500</sup>. Своје ставове, како би остварио што приснију спону са читаоцем, износи у низу упитних реченица започетих са „Каква је корист“, „Каква је вајда“, што текст чини динамичним и проходним. Потом, у наставку текста, Хаџић ублажава критичке тонове и појашњава појам васпитања и исправна начела у одгајању детета, чиме се, барем накратко, тежиште измешта са жене као кључне фигуре, те то постају родитељи. Текст се дотиче и адекватног избора брачног партнера, верног, поштеног и блиског њеним годинама, кроз примере из народних песама.

У првих осам бројева листа „Јавор“ за 1883. годину, објављен је Хаџићев текст *Српкиња у народу и са светом*, инспирисан перцепцијом жене у дијахронијској перспективи. Да би илустровао одважност и важност улоге жене у словенском културном простору, Хаџићу су као пример послужиле угарска краљица Јелена, мајка Југовића, царица Милица, Јефимија, Мара Бранковић и кнегиња Љубица. Чак и када пише о Катарини Романовој, он појашњава зашто је она значајна за српску културу, имајући у виду њене *Мемоаре* у којима помиње сеобе Срба из Потисја и Поморишја у Русију. У Хаџићевом тексту је било речи о сликарки Катарини Ивановић као и о Драги Дејановић, глумици, преводиоцу, која је била истакнута у свом јавном раду усмереном ка еманципацији жена и њиховим „умним радовима“. Како би послао поруку о важности српске жене у синхронијској перспективи, Хаџић се одлучио да у овом тексту, посредством прошлости, нарочито у словенским оквирима, укаже на важну улогу жена у различитим друштвеним пољима. Предмет Хаџићевог текста биће књижевнице из Пољске, Чешке, Словеније, као и низ значајних жена које су живот посвећивале књизи и науци. Важно је указати да се Хаџић непрестано осврће на европски, па и шири контекст образовања жена. У осмом, последњем делу свог текста, приближава се садржински и идејно претходно поменути текстовима. Како Тона напомиње, Српкиње, богате „умним даровима“, нису имале прилике да „изобразе свој ум“ као жене у појединим крајевима света, али је зато сматрао да је значајно да се говори о важности њихове исправне еманципације. Народно песништво „алембесценблаг“, извориште духовних врлина које су спевале самоуке Српкиње, Хаџићу изнова служи као адекватно поткрепљење његових идеја. Тема родне равноправности важна је тема Тониног рада, али и значајна тековина културно-историјских прилика друге половине XIX века: „Најзначајнија појава нашега

<sup>497</sup> Исто.

<sup>498</sup> Исто.

<sup>499</sup> Исто, бр. 197, 22. децембра 1882; (3) јануара 1883.

<sup>500</sup> Исто.

века јесте дакле тежња женскога света, да се упореди и изједначи с мушком у развоју духа, образованошћу и науком<sup>501</sup>. У завршној целини овог чланка Тона се враћа на све оне задатке који се налазе пред женом, те, поред величања идеје самосталности и превазилажења граница рода, казује да су жене ипак склоније осећајности:

„Јесте, признасмо и признајемо, да је дар за разматрање у мушких већма развијен, а осећање у женских. Признасмо и признајемо, како је по природи девојци задатак – да се допадне, жени – да љуби, матери – да васпита децу, домаћици – да мудро и разборито кућу кући. Али у томе баш и јесу, по мњењу свих умних и разборитих мислилаца, махне садашњега друштвенога стања жена, што јој се пречи, да разумно и самостално врши своју дужност<sup>502</sup>”

Хаџић је свестан да његови ставови остављају утисак колебљивости, што можемо сматрати и врлином његовог рада, будући да би претераним инсистирањем на једностраном посматрању феномена и положаја жене, текст добио строжу и ригиднију форму. Уроњен превасходно у словенски простор историјског и културног наслеђа у контексту фигуре жене, он свој рад завршава у педагошком маниру, што чини чврсту нит са другим његовим радовима.

У тексту *Српкиња домаћица*, објављеном у „Летопису Матице српске“, 1884, Хаџић узима ужи предмет рада, те износи савете, врлине и мане усмерене на дужности домаћице и њену пресудну улогу у благостању свих чланова породице, па и самог српског народа. Поента овог Хаџићевог текста саобразна је осталим текстовима: „Прво и прво треба за то да уредимо кућу своју и огњиште, свој домаћи живот, да узмогну потомци наши, који ће наше лепе наде о будућности преводити у живот<sup>503</sup>. Када помиње троструки задатак српске жене, Хаџић мисли на задатке који су тема његових радова у оквиру „Летописа Матице српске“. Поред Српкиње мајке и домаћице, о чему је било речи, 1883. године у Летопису је објављен чланак *Српкиња жена* у коме се Хаџић осврће и на улогу мушкарца као брачног партнера. Тек заједно Србин и Српкиња јесу потпуни човек, те мушкарац не сме имати већа очекивања од оних које има жена.<sup>504</sup>

Осврт на Хаџићеве текстове казује нам то да су поједини објављивани на различитим местима у блиском временском периоду, што није било неуобичајено, онда када су будили читалачко интересовање, што нам сведочи и коментар уредника „Јавора“, али и поновљено предавање из 1884. Јавно предавање Антонија Хаџића „Српкиња девојка“, одржано је 1. децембра 1884, у Српској читаоници у Новом Саду, што је забележено у књижици *Српкиња девојка*, коју је штампала Српска штампарија Светозара Милетића. Ову књижицу чине чланци објављени у „Застави“, 1884. године. Мудрост ишчитана у српском фолклору темељни је ослонац овог Хаџићевог дела. Будући да свој есеј насловљава као *Српкиња девојка*, за пример уздржаности, мудрости и поноса српске девојке послужиће му Милица из народне песме. Посредством многих народних песама, истакнуте су врлине женске умерености, стидљивости, побожности, а нарочито вредноће и поштовања дужности. Хаџићев текст сабира низ примера из усмене књижевности којима се илуструје живот девојке пре фазе иницијације у брак; однос према брату, сестри, родитељима, односно пре периода када добија задатке жене, мајке и домаћице.

<sup>501</sup> А. Хаџић, „Српкиња у народу и са светом“, *Јавор*, год. X, бр. 8, 20. фебруара 1883, 228–229.

<sup>502</sup> Исто, 233.

<sup>503</sup> А. Хаџић, „Српкиња домаћица“, *Летопис Матице српске*, год. LVIII, књ. 137, св. 1, 1884, 79.

<sup>504</sup> А. Хаџић „Српкиња жена“, *Летопис Матице српске*, год. LVII, књ. 135, св. 3, 1883, 57.

Хаџићеви текстови јесу сличних наслова и истоветног тематско-идејног усмерења, али не смемо се приклонити олакој осуди Васе Стајића да су код појединих текстова у питању само измењени наслови.<sup>505</sup> Стајић, у намери да на видело изнесе све неправилности рада истакнутих Матичара, највише бива заједљив у оним сегментима текста у којима се казује о материјалним аспектима рада, тачније о Тонином инсистирању на добијању хонорара за засебне текстове, премда је целокупан спис награђен са 50 дуката. Стајићеву пажњу је нарочито привукао процес рецензирања Хаџићевог обједињеног списка *Српкиња у дому у народу и у свећу*.

Као угаони камен једне мале литературе посвећене питању жена, Тонин спис је одредио један од рецензента, Стеван В. Поповић. Рецензија Ђорђа Рајковића, насупрот Поповићевом виђењу, дело је окарактерисала као једну рђаво састављену компилацију. Како су мишљења о награђивању Тониног дела била подељена, за трећег рецензента је изабран Мита Петровић, који се, између осталог, бавио педагогијом, те је био упућен у тематски опсег предвиђене награде. Мита Петровић је изнео неповољну критику будући да је у појединим сегментима рукописа препознао своје речи. Васа Стајић нам скреће пажњу на писмо Мите Петровића, које је одговор на непознато писмо Саве Петровића, а на основу кога се види да је Сава Петровић молио да Мита ублажи своју рецензију. На основу тога видимо да је Мита Петровић, премда је очекивао да ће Тона након свега повући свој рукопис, дао могућност да дело буде награђено уколико се одређени сегменти дела измене, те да изнова конкурише. Хаџић рукопис није изменио, награду је подигао, а рецензију Мите Петровића је објавио у „Летопису“, како Стајић тврди, изостављајући оне сегменте у коме се истичу најозбиљније замерке.

Петровић детаљно анализира Хаџићев рукопис, пролазећи кроз сваку његову целину. Првој целини, која се бави Српкињом као девојком, женом, мајком и домаћицом, замера што се заснива на великом броју цитата. Петровић сматра да је требало да се аутор осврне и на жену у грађанском друштву, што није било могуће с обзиром на то да је примере црпео из народне књижевности. Петровић посебно скреће пажњу на сегмент инспирисан српском мајком:

„Међу најлепше одсеке у целој књизи спада одсек о Српкињи матери. Свака реч звучи у свечаном мајстозо и свака врста одише светињом достојанства мајчиног<sup>506</sup>.[...] Ма каква била судба ове књиге, тај одсек заслужује зацело, да се увек чита“<sup>507</sup>.

Петровић указује на занимљивост Хаџићевог стила и похваљује садржај, али износи кључну замерку када је реч о делу у целини:

„Посмотре ли се појединости у његову делу – поједине скице, слике, епизоде, описи, апели – онда су оне скоро све изврсне и стилистично заокружене [...] Али потписани нема сада да каже свој суд о појединим предавањима, фељтонима, подлисцима; његова је озбиљна дужност да гледа на књигу као на целину

<sup>505</sup> Vasa Stajić, „Sto godina Matice Srpske“, *Nova Evropa*, knj. XVI, br. 6, 26. septembra 1927, 196.

<sup>506</sup> Антоније Хаџић је најлепше одсеке свог рукописа посветио српској мајци подстакнут, сасвим сигурно, приврженошћу својој мајци. Хаџићева мајка Марија, као значајна фигура у његовом животу, осликана је у писмима Аксентију Мародићу, сликару пореклом такође из Суботице, с којим је, претпостављамо, у родбинском односу. У писму које из Суботице шаље 1891, Мародића ословљава као брата, а мајку помиње као „нашу добру мати“. Том приликом захваљује на послатој риби коју су одмах зготовили за ручак. (РОМС инв. бр. 20.682) Мародић је Хаџића дирнуо „до суза“ својим писмом поводом смрти његове мајке, што му исказује у писму од 3. децембра 1893. (РОМС инв. бр. 20.694) О планираном доласку током ускршњих празника у Суботицу, када ће отићи на мајчин гроб, пише Мародићу у априлу 1899. (РОМС инв. бр. 20.693)

<sup>507</sup> Мита Петровић, „Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1884. године“, *Летопис Матице српске*, год. LIX, књ. 142, св. 2, 1885, 129.

[...] И стојећи пред том дужности жали што мора да каже, да та књига као целина не задовољава<sup>508</sup>.

Петровић сматра да је било неопходно изложити још грађе, још детаљнијих илустрација и помена, још значајних тема да би књига била функционална као целина. Неке од тема које Петровић сматра да је требало обрадити тичу се празноверја, дубоко укоренењеног у народу, као фактора који ремети процес еманципације жена. Такође, аутор сматра да је требало да се Хаџић више упути у педагошку књижевност, те и да не занемари ауторе који су претходно писали о васпитавању жена. Осим што замере Хаџићу што је од знаменитих аутора педагошких списа поменуо само Русоа, те и да се није адекватно позивао на изворе, посебно издваја чињеницу што није указано на спис *Девојачки свей* чији је управо он аутор: „Што каже о жени у Вавилону, о жени у Атини и Риму, о германској жени, о Данту о Беатричи, о друштвеној улози жене Српкиње и жене Словенке и најпосле о задаћи српске жене у садашњости, то је скоро дословно или преписано из моје књиге или је само слог мало развучен“<sup>509</sup>. Тона је имао приговор на Петровићев суд, правдајући се чињеницом да при руци није имао Петровићеву књигу, али да је навео да се ослањао на његов рад *Жена (историјско педагошко расмајтрање)*. У оквиру текстова објављених у периодици нису наведене књиге које је „имао при руци“, али на основу рецензије видимо да их је Хаџић навео на крају свог рукописа. Освртом на Петровићеву књигу *Девојачки свей: књига за ограсле девојке*, штампану у Панчеву, 1871, увиђамо подударности с Хаџићевим текстовима.<sup>510</sup> Поред две прерађене приповетке и поглавља „Уломци из писама једној госпи“, наилазимо на поглавља „Девојка“ и „Жена“ у којима уочавамо тематску сродност с Хаџићевим чланцима. Тема јесте условила сличне примере и интерпретације, будући да су оба аутора усмерена на српску жену и словенску жену уопште, те црпе примере из истог духовног и културног простора. Петровићеве замерке о дословном преписивању и парафразирању нису неоправдане с обзиром на чињеницу да, примера ради, у сегменту у коме се осврће на словенску жену, Хаџић заиста мења ред речи Петровићеве реченице, или је парафразира. Петровић је, чини се, опростио Тони такве подударности будући да потом следи сасвим оригинална и промишљена већина његовог текста.

Тона се са седнице на којој је одлучивано о награди његовог списа повукао. Досуђено је да дело буде награђено, али да аутор измени оно што му је замерено, што се на крају није десило. Стајић наводи како је Тона и након свог лукавства у вези с преузимањем награде и занемаривањем воље рецензента, желео изнова да штампа свој текст, те и да за то буде плаћен. На седници Књижевног одбора у фебруару 1896. предложено је да у оквиру „Књиге за Народ“ буде штампан и спис *Српкиња као девојка, жена, домаћица и маји*. Ипак, он је повукао свој рукопис јер је постављен у међувремену на положај председника Матице српске, те није желео да обимом свог списа стаје другим писцима на пут.<sup>511</sup>

Хаџић се повукао оставивши читаоцима низ есеја, иза којих, упркос различитим виђењима и вредновањима, стоји племенита намера неговања мисли о српској жени, што је била његова значајна тематска преокупација, усаглашена са целокупним културним стремљењима његовог доба.

<sup>508</sup> Исто, 131.

<sup>509</sup> Исто, 132.

<sup>510</sup> Види: Мита Петровић, *Девојачки свей: књига за ограсле девојке*, Јовановић и Павловић, Панчево 1871.

<sup>511</sup> Vasa Stajić, „Sto godina Matice Srpske“, *Nova Evropa*, knj. XVI, br. 6, 26. septembra 1927, 198.

# IV ДЕО

Антоније Хаџић и други

## 4. АНТОНИЈЕ ХАЏИЋ И ДРУГИ

### 4.1. Ментор и његов Телемах – Антоније Хаџић и Лаза Костић



Млади Лаза Костић, из фото-албума који је дружина СНП-а поклонила Хаџићу у знак поштовања и оданости, 1882, Албум се чува у Музеју Војводине, Нови Сад, инв. бр. 2367, фото: Музеј Војводине, Нови Сад

Многе нештампане песме Лазе Костића (1841–1910) као и први рукопис *Максима Црнојевића*, Милан Савић је пронашао у заоставштини управо Антонија Тоне Хаџића. Савић, без обзира на бројне замерке упућене на рачун Тониног рада, није могао а да не примети, те ни да прећути, Хаџићево поштовање и приврженост у вишегодишњој преписци са Костићем. У Предговору Савићеве монографије о Лази Костићу из 1929, коју су упоредили с рукописом, проширили, отклонили грешке и за штампу приредили Миливој Ненин и Зорица Хаџић, 2010. године, Ненин помиње Тону, појашњавајући потенцијалне разлике између Савића и Костића. Док је Костић, нарочито у младости, волео и поштовао Тону, дотле је Савић о Хаџићу изнео изразито негативан суд: „Оставио је карикатуру једног малог властодршца; човека који се уселио у Матицине просторије и онда их великодушно уступио Матици”<sup>512</sup>. Савићеве аутобиографски написани обилују оштрим коментарима о Тониној сујети и немарности, али ипак, морамо имати у виду и Савићеву књигу о Костићу, у којој је било немогуће да се не укаже на истински пријатељски однос Хаџића и Костића, као и на неке важне Хаџићеве врлине.

Хаџић је као уредник „Летописа Матице српске” сведочио првим песничким и преводилачким делима Костића. У првој свесци „Летописа” за 1859, у којој је објављен одломак

<sup>512</sup> Миливој Ненин, „Савић Милан и Костић Лаза”, *Лаза Костић*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Службени гласник, Београд 2010, 9.

Костићевог превода *Ромеа и Јулије*, Тона хвали младог даровитог песника, који преводи и *Ошела*. Управо Костић 1907. године наводи како је Тона, поред Јована Ђорђевића, имао значајну улогу за Костићево опредељење за књижевност: „Ако ме је дакле ико потискивао са кориснијега правца у животу и гурао на трновиту стазу књижевничку, то има и том приликом на души Јован Ђорђевић, али јамачно није ни без – Тонина масла’. То је Лаза написао год. 1907, у својој 67. години”<sup>513</sup>. Костићева писма Хаџићу, „свом ментору, поочиму и, најпосле побратиму”<sup>514</sup> између 1860. и 1866, Савић сматра важним јер га веродостојно представљају. Блискост Хаџића и Костића потиче из првенствено позоришних интересовања. Обојица су учествовали у будимским дилетантским представама. Познато је да је 1861. године, у дому Јосифа Станковића, у Будиму, приказан комад *Кир Лања* Јована Стерије Поповића, у коме је улогу Мишића нотароша играо Костић, док је Хаџић играо Кир Диму.

Милан Савић говори да је о инспирацији за Костићеве песме љубавног усмерења сазнао тако што се обратио Тони, „мање дискретном извору”:

„Тона је био Лазин пријатељ, саветник *postillon d’amour*. Не треба се онда чудити што се Лаза, тада још млад, наиван, идеалиста, поверио човеку десет година старијем. Додуше, мора се и то рећи да је Хаџић Лазу волео, кроз цео живот, и чувао писмене тајне. Зар би се иначе у њега нашла толика Лазина и Павина писма, Лазине бележнице и први напис *Максима Црнојевића*. Лазина ми је писма поверио Тона још за живота, до осталог дошао сам после његове смрти. Нема сумње да су на бележнице и рукопис заборавили и Лаза и Тона. Лаза је можда био уверен да је све то пропало. Преко 50 година лежале су те ствари у Тонином столу, мирне, неузнемирене, те тако литерарно неупотребљене”<sup>515</sup>.

Када се присећао Костићевих важних пријатељстава, Савић није пропустио да помене Тону, „који је од Лазине ране младости стајао уз њега, њему почесто утирао пута и свагде био готов, ма какваој Лазиној жељи вољно и некорисно се одазвати”<sup>516</sup>. Том приликом Савић ће, изненађујуће, скренути пажњу на захвалност коју заслужује Тона: „Има нас пуно који господину Тони, поред многих његових ‘слабости’, имамо много да захвалимо. Коста Трифковић није ниједно своје дело сматрао за готово, док га није Хаџић прегледао. Стеван В. Поповић није господина Тону друкчије ни звао, него својим учитељем”<sup>517</sup>. На самом крају своје студије о Костићу, Савић наводи: „Тони Хаџићу нека је на сачувању Лазина књижевног оставка хвала и признање. Он је Лазу већ у младим му годинама волио и пазио, био је мало незгодном Телемаху вољан и одан Ментор, а сад је такођер онде где је и Лаза и где су им толики пријатељи и певидрузи”<sup>518</sup>.

Милан Савић, пишући о Костићу у више наврата, помиње да је „добротом” Тоне Хаџића дошао до многих Костићевих рукописа. Осим значаја у контексту чувања Костићеве заоставштине, Савић наглашава да је за реконструкцију Костићевог младачког портрета нарочито значајна преписка с Тоном коју води почевши од 1860, док је Тона у Пешти, на позицији секретара Матице српске. За увид у Тонину биографију, такође, значајна је преписка са Костићем, стога ће нам од великог значаја бити прва књига

<sup>513</sup> Милан Савић, *Лаза Костић*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Службени гласник, Београд 2010, 32.

<sup>514</sup> Исто, 40.

<sup>515</sup> Исто, 117–118.

<sup>516</sup> Исто, 190.

<sup>517</sup> Исто, 190–191.

<sup>518</sup> Исто, 205.

преписке Лазе Костића, коју су приредили Младен Лесковац, Милица Бујас и Душан Иванић, 2005. године. Посредно, анализом односа Костића и Хаџића и Костићевих интересовања, значајних догађаја на приватном али и на стваралачком плану, добијамо јаснију слику о Тониној позицији на културно-књижевној сцени, као и делимичан увид у слабо откривени домен његовог приватног живота. Међутим, не смемо изгубити из вида да приређивачи најновијег издања Савићеве књиге напомињу превиде Младена Лесковца, када је реч о њеном претходном издању. Тако Зорица Хаџић проналази Костићево писмо великој љубави Пави Станковић, као и њено писмо, које је преписао Милан Савић. Такође, Зорица Хаџић 2009. године објављује и до тада непозната Костићева писма Хаџићу, која нису имали приређивачи Костићеве књиге преписке. Стога, накнадно објављена писма се успостављају као драгоцен прилог осликавању Хаџићевог портрета, о чему ће касније бити речи.



Милан Савић,  
фото: Рукописно одељење Матице српске,  
сигн. XLVII-19, инв. бр. 1502

Већ од самог почетка њихове преписке стицемо утисак да је пред нама сведочанство присног пријатељског односа. Да је реч о комуникацији људи који се добро познају, говори начин на који Костић уобличава своја писма, будући да је присутан њима својствен, готово засебан пријатељски језик, попут специфичне мреже алузија, метафоричких игри речима и костићевских каламбура. Костићево обраћање Тони са „Тоно брате“, „тато“, „побро-почиме“, „дражајши мој громовниче“, „почитајем родитељу“, „браца Тоно“, „Тони-бачи“, „страшни мој громовниче“, јесте индикативан знак блиског односа. Костић перципира Хаџића као ауторитативну фигуру, као бога Громовника, односно Јупитера („благодоклони Јупитеру“). Премда је преписка с Хаџићем употпуњена коментарима приређивача који реконструишу поједина имена, догађаје, те настоје да осветле нејасна места, увиђамо да писма поседују оне сегменте који сведоче о само њима знаним околностима и поводима преписке. Они имају заједничке познанике и пријатеље, којима Костић неретко шаље поздраве. Костић извештава Хаџића о свом раду, али су таква писма врло често прожета помињањима одређених догађаја и промишљања која се тичу његовог приватног живота. Такав прелет илустроваћемо Костићевим писмом Хаџићу из 1861. године, које пише из Вуковара, или, како он наводи, „Вукових вари“. У башти Шандора (Александра Рогулића), он препознаје башту из Шекспирове трагедије *Ромео и Јулија*, коју у датом периоду преводи: башта је као код Капулетових, ту је Јулка (Јулија), а месечина је права веронска.<sup>519</sup>

Посредством *Ромео и Јулије* Костић индиректно Хаџићу упућује да се на љубавном пољу дешава много тога што би могло стати у роман или драму „ерго Ромче и Јулијица“<sup>520</sup>, што се односи на Јованку Кирковић. Већ на самом почетку преписке са Хаџићем, Костић спомиње „луче молвано“, односно „Бебуш“, што се односи на глумицу Јованку

<sup>519</sup> „Хаџићу, Вуковар, јула 1861“, *Прејиска*, I, прир. Младен Лесковац, Милица Бујас и Душан Иванић, Матица српска, Нови Сад 2005, 54.

<sup>520</sup> „Хаџићу, Нови Сад, између 1. и 12. октобра 1860“, *Прејиска*, исто, 53.

Кирковић, с којом је био у љубавном односу, а која је преминула због тешке плућне болести.<sup>521</sup> Поред Јованке Кирковић, у писмима се помиње и Паулина Пава Станковић из Будима, којој Костић шаље поздраве, па посредством Хаџића јој поручује да је стално сања. Хаџић је био упућен у Костићев љубавни живот, али је имао и улогу посредника, стога не чуди што је Милан Савић управо код Хаџића, након његове смрти, пронашао писма упућена Пави Станковић. Да је Пава „дошла у трагичан сукоб са својом судбом“, Хаџић 1864. године извештава Костића, што сазнајемо у једном од три једина сачувана Хаџићева писма Костићу.<sup>522</sup> Хаџић моли Костића да никоме о томе не казује и да ће му, када дође, приповедати о томе. Хаџић мисли на њену удају, док је Костићев одговор хладнији него што је очекивано – с обзиром на то да он сам није упућен у збивања са Павом, не жели да нагађа, те пребацује Тони да је излишна његова „прохибитивна клаузула“, јер нема шта да исприча другима.<sup>523</sup>

Из писма из 1862. године видимо да је Костић упућен у Тонино „оклевање“ које се односи на позив Ђорђевића да пређе у Нови Сад и преузме послове у Позоришту, где ће му бити бољи финансијски услови<sup>524</sup>. Дакле, на основу писма уочавамо да је Хаџићу тада нуђен и простор за живљење у Новом Саду.

У више наврата Костић помиње ујака када је реч о новцу, јер га је, према преписци судећи, Костић дуговао Тони. У писму из 1861, правда се Тони што му није послао новца онолико колико је требало „Пардон што сам вас деградир’о на 72. фор; ујак ми није више донео са салаша“<sup>525</sup>. Ујак је Костићу био главни материјални ослонац, али је у том домену Костићевог живота и Хаџић био значајна подршка. Тона новац даје другима, онима којима Костић дугује, па му он повремено поручује да узме део себи, или да ће му послати другом приликом.

Осим у новчаном погледу, Хаџић је помагао Лази Костићу обављањем низа практичних задатака, попут куповине различитих животних потрепштина, хартије, књига из различитих области, па и одевних предмета. На Антонија Хаџића Костић се ослањао и када је реч о другим текућим животним догађајима, о чему сведочи и писмо од септембра 1862. у коме моли Тону да састави писмо у коме ће бити исписана потреба за његов долазак у Будим, јер му у супротном старци неће дозволити одлазак на пут.<sup>526</sup> Костић се потписује као посинак, док се Тони обраћа као поочиму, те је потпуно природно да му се пожали да ће остати бос, уколико не преузме његове ципеле.<sup>527</sup> Тонин однос према Лази Костићу је, дакле, био готово родитељски. Костић је био свестан да Тона, упркос својим топлим гестовима, није сасвим финансијски обезбеђен: „Ево данас недеља дана како сам добио ваше писмо, па оклевам чекајући да ми дође ујак са салаша, да вам пошаљем коју пару, јер знам да нисте у изобилју“<sup>528</sup>. Премда у Костићевим писмима највише сазнајемо о његовим животним околностима и догађајима, мала а драгоценост места, попут претходно наведеног које се односи на чињеницу да ни Тона не живи у изобилју, доприносе благом осветљавању Тониног свакодневног живота. У прилог томе иде и један део Костићеве реченице из септембра 1862, у којој моли Тону да га извести о његовом „прикљученом писму“ (претпоставимо љубавном писму), и да

<sup>521</sup> Види: Лука Дотлић, *Из нашег позоришта старој*, СНП, Нови Сад 1982, 186–194.

<sup>522</sup> „Костићу, Пешта 6/18. априла 1864“, *Прејиска*, 69.

<sup>523</sup> „Хаџићу, Нови Сад, до 16/28. априла 1864“, 70.

<sup>524</sup> „Хаџићу, Нови Сад, до 24. августа/4. септембра 1862“, 57–58.

<sup>525</sup> „Хаџићу, Нови Сад, лето 1861“, 55.

<sup>526</sup> „Хаџићу, Нови Сад, 7/19 септембра 1862“, 60–61.

<sup>527</sup> „Хаџићу, Нови Сад, 26. марта/7 априла 1863“, 61.

<sup>528</sup> „Хаџићу, Нови Сад, 23. августа/4. септембра 1862“, 58.

барем јави како проводи своје време: „И мени пишите, бар како сте предали писмо и како је примљено и како ви животарите у вашој осами“<sup>529</sup>. Док су Костићева писма испуњена полетом и сведоче о бурном току његових младалачких дана, Хаџић, сасвим супротно, дане проводи „у осами“. С обзиром на то да Костић поздравља низ људи с којима ће се Хаџић у Пешти срести, чини се да не би требало да мислимо да је Тона самовао, већ да је, највероватније, био заузет бројним пословима, првенствено у Матици српској, због којих је време често проводио у раду, сам. Сасвим је сигурно да Хаџић није имао развијен друштвени живот попут Костића, стога и не чуди да су један другог доживљавали као поочима и посинка. Чак и када је објављена Гершићева и Хаџићева критика Костићеве *Беседе* у „Летопису Матице српске“, 1864, Костић на духовит начин перципира њихову полемику: „Ет ту – ми патер Бруте? – Зар је толика глад у Новом Саду да је Јупитер постао Сатурном те прождире своју рођену децу?“<sup>530</sup>. Будући да Хаџића често помиње као Јупитера и прави поједине митолошке алузије, у тренутку када Тона критикује Костића, па од Јупитера постаје сурови Сатурн, митолошки код је изнова успостављен.

Тона је у Новом Саду 1878. године, а Костић му пише из Беча у страху да ће га по повратку ухапсити, те би желео гаранције од угарске владе, у чему му Тона може помоћи.<sup>531</sup> У датом периоду Костић пише расправу *Основа лејошје у свејшју с особитиим обзиром на српске народне њесме*, па тражи од Хаџића да овај замоли Лазара Дунђерског или Арсу Пајевића да му финансијски помогну у издавању књиге.<sup>532</sup>

Хаџићеви савременици су сведочили његовој већој наклоности Српском народном позоришту, те је интересантно сагледати период у коме се Тона осећа симболички обавезаним радом у Матици српској, чак не пристаје ни на боље услове рада, у чему Костић види самозабравност: „То поштење не ексистира у ово угурсузко доба ни у теориј, мој Тони-Бачи, а камо ли у праксису; то поштење већ прелази у оно, што швабе зову: селбсфергесенхајт, србски ваљда: слабост. Ви оћете да одете из Пеште, као што сте и дошли, т. ј. с празним џепом, дода Ђорђевић“<sup>533</sup>.

Савићеви преписи појединих писама, похрањени у Рукописном одељењу Матице српске (РОМС инв. бр. М. 7779), били су једини извор приређивачима књиге *Прејиска* I. Зорица Хаџић је, међутим, указала да би преписка била потпунија да су приређивачи погледали и остале Савићеве рукописе. Тачније, рукопис књиге о Костићу (РОМС инв. бр. М. 7781) садржи Савићев план о објављивању другог дела књиге која је требало да носи наслов *Из младосџи Лазе Косџића*, у којој би се нашла и поједина Костићева писма Хаџићу. Аница Савић Ребац, Савићева ћерка, написала је црвеном оловком на корицама које чувају хрпу Савићевих папира напомену да постоји доста материјала које њен отац није унео у монографију о Костићу, 1929. године. Зорица Хаџић примећује да је црвена боја сугерисала да би се Савићевим рукописом требало бавити. Ипак, тек 2009. и 2010. године бивају нам откривена писма Костића и Паве Станковић<sup>534</sup>, као и писма Антонију Хаџићу која нису била унета у прву књигу Костићеве преписке<sup>535</sup>. Намера Милана Савића није била да Костићева писма Тони објави у целости јер одређени

<sup>529</sup> „Хаџићу, Нови Сад, до 24. августа/4. септембра 1862“, 58.

<sup>530</sup> „Хаџићу, Пешта, 16. августа 1865“, *Прејиска*, 73.

<sup>531</sup> „Хаџићу, Беч, 6. децембра 1878“, 78.

<sup>532</sup> „Хаџићу, Беч, 5. августа 1879“, 79.

<sup>533</sup> „Хаџићу, Нови Сад, 23. августа/4. септембра 1862“, 59.

<sup>534</sup> Зорица Хаџић, „Алфа и омега Лазе Костића: о два непозната љубавна писма“, *Лејошјис Мајџице српске*, год. CLXXXV, књ. 484, св. 6, децембар 2009, 944–950.

<sup>535</sup> Зорица Хаџић, „Непозната писма Лазе Костића Антонију – Тони Хаџићу“, *Лејошјис Мајџице српске*, год. CLXXXVI, књ. 485, св. 1–2, јул-август 2010, 169–185.

делови нису били примереног садржаја. Од укупно 77 писама с којима се Савић сусрео, 28 припадају Костићевом студентском периоду (1860–1866), док 49 потичу из каснијег доба (1872–1908).<sup>536</sup> Писма којима је Зорица Хаџић допунила преписку Лазе Костића, на основу рукописа монографије о Савићу, обухватају временски период од 1875. до 1888.

У овим писмима Костић се не обраћа Хаџићу онако како је то чинио у младалачким писмима, када му је била потребна његова очинско-менторска заштита. Премда му се неће обраћати као родитељу, писма су интонирана пријатељски, закључујемо да њихово међусобно поштовање и блискост нису јеђавали. У овим писмима се Костић јавља из различитих градова: Будимпеште, Берлина, Беча, Београда, Петербурга, Ниша, Цетиња и Новог Сада. Осим привржености која се ишчитава кроз Костићево упућивање Тоне у приватну и стваралачку сферу његовог живота, додирна тачка између Костићевих младалачких и мало каснијих писама упућеним Тони јесте Тонино неретко неодговарање на писма. Ова писма су придружена трећој књизи *Прејиске* Лазе Костића (допуне за *Прејиску* I и II), из 2020. године, те ћемо их одатле цитирати.

У Костићевом писму из Берлина 1878. сазнајемо да се нису видели две године, те да му Тона ни у тако дугом периоду није послао текст „chants nationaux serbes”, текст француске књижевнице Доре Дистрије.<sup>537</sup> У јулу 1880. из Пеште Хаџићу пише Костић уз молбу да му прибави прва два акта *Пере Сејегинца* из „Јавора”, у коме је објављен 1875. године. У октобру исте године, Костић се, очигледно подстакнут одсуством одговора, обраћа Тони, поигравајући се славенизмима: „Не толико дражајши колико небрижејши”<sup>538</sup>. Он му таксативно поставља питања која се односе на све оно што је требало да му пошаље. Костић га пита зашто му није одговорио, да ли је примио његова два рукописа, те када може очекивати тражени „Јавор”. Поред тога, Костић напомиње Тони да „пожури најбољим начином”, као и да замоли Милоша Димитријевића да убрза поступак прихватања његове молбе која се тиче отпуштања из државне свезе угарске.<sup>539</sup> Тона је, као што видимо, још увек био значајан Костићев посредник.

На основу преписке увиђамо да је Тона још увек био укључен у проблематику финансијског аспекта Костићевог живота. Наиме, Тона му не помаже директно, али га Костић моли да помогне у процедури повећања његовог хонорара<sup>540</sup>, те и да да *Перу Сејегинца* браћи Поповић са 50% рабата<sup>541</sup>. У писму са Цетиња из 1884, Костић ће поменути одсуство Хаџићевих писама, правдајући то царевих Рудолфом, престолонаследником, који је покренуо рад на књизи *Аустроугарска у речи и слици*, за коју је Хаџић писао чланке о Србима: „Нећу те корети што ми се не јављаш, знајући како си пун посла, чему ниси толико крив ти колико Царевих Рудолф”<sup>542</sup>.

У писмима са Цетиња 1885. године, Костић поручује Хаџићу да поздрави маму и Милу<sup>543</sup>. Мила је Мила Рогулић, рођена Хаџић, Тонина рођака, чији се син, како видимо у њеним писмима Тони, такође зове Тона (Антоније).<sup>544</sup> Костићеви поздрави са Цетиња

<sup>536</sup> Исто, 173.

<sup>537</sup> „Хаџићу, Берлин, 13. јула 1878”, *Прејиска*, III: допуне за Преписку I, II, прир. Младен Лесковац, Милица Бујас, Душан Иванић, Матица српска, Нови Сад 2020, 537–538.

<sup>538</sup> „Хаџићу, Петроград, 1/13. октобра 1880”, 542.

<sup>539</sup> Исто.

<sup>540</sup> „Хаџићу, Петроград, 16/28. августа 1880”, 541.

<sup>541</sup> „Хаџићу, Београд, 8. марта 1883”, 545.

<sup>542</sup> „Хаџићу, Цетиње, 29. августа 1884”, 548.

<sup>543</sup> „Хаџићу, Цетиње, 25. августа 1885”, исто, 550; „Хаџићу, Цетиње, 25. августа 1885”, исто, 551.

<sup>544</sup> РОМС инв. бр. 10.041.

1886,<sup>545</sup> упућени су Маши и Лили, што су, претпоставимо, такође мама и Мила. У писму из 1887, Костић поручује Хаџићу да поздрави своје дома, будући да се налази у Суботици, и да ће при повратку из Новог Сада свратити.<sup>546</sup> У јуну 1888. Хаџићу јавља Костић да неће долазити са Цетиња током лета, али да се чуди што нико њему не долази. Долазак на Цетиње би, према Костићу, био добар по Тону: „То би био најзгоднији устук твојој главобољи!”<sup>547</sup>. Осим што је био упућен у Тонине здравствене проблеме, Костић је изразио своје саосећање поводом смрти Хаџићеве мајке, 1892. године: „Ја не памтим своје мајке, али ипак, а можда баш зато, знам ценити дубину твоје туге, те ми можеш пуно веровати да у твојој жалости немаш бољеијег пријатеља од мене”<sup>548</sup>.

Разноврсна писма упућена Хаџићу осветљавају нам природу дубоког поверења које је Лаза Костић имао у Хаџићев рад, али првенствено у Хаџића као ментора и пријатеља. Као тиха помоћ и ослонац Лазе Костића, Хаџић га је доживљавао као „посинка”, али и као истинског идеалистичког саборца. Интересантно је да се Милан Шевић сећа речи које је Тона изговорио на вест о Костићевој смрти, 1910: „Сада не марим ни ја више да живим”<sup>549</sup>.

## 4.2. Јован Јовановић Змај и његов „драги пријан Тона”

Јован Јовановић Змај (1833–1904) и Антоније Хаџић, осим што су делили популарност у новосадским књижевним и културним круговима, били су признати у пештанском књижевном животу. Управо у Пешти су се и упознали, где су обојица студирали права, 1857. године. Помињали смо како је Хаџић утицао на Лазу Костића у опредељењу за књижевни рад, а Лазар Чурчић претпоставља да је Тону, након других пештанских разговора о литератури, подстакао Јован Јовановић Змај: „Није стога искључено да је Змај утицао и на А. Хаџића да се определи за рад на књижевности”<sup>550</sup>. Из Тониног чланка *Змај-Јован Јовановић*, објављиваног од 30. до 34. броја „Јавора”, 1882. године, увиђамо да је добро познавао Змаја. Посредством његове биографије предочио је дух књижевно-културних збивања у периоду када се Змај образује, ради и ствара. Највећи део биографских података, како Тона наводи, сазнао је управо од Змаја. У оквиру чланка је напоменуто да је овај похвално интонирани животопис објављен потом у оквиру књиге *Певанија Змај-Јована Јовановића: одабране целокујне умотворине у ђесми и ђрози са ойширним живџојисом Змај-ђесниковим*.<sup>551</sup>

Змајева писма упућена Тони сугеришу да је, као и када је Костић у питању, Тона сведочио његовом књижевном развоју. Змај му, осим текућих сарадничких послова у погледу Матице српске, Текелијанума и његових питомаца итд., шаље прилоге за „Летопис”, размењује с њим књиге и коментарише различита књижевна и културна збивања. Змај је стога одувек имао лепе речи за Тону, што Васи Стајићу није било прихва-

<sup>545</sup> „Хаџићу, Цетиње, 7/19. октобра 1886”, *Прејиска*, I, исто, 2005, 86.

<sup>546</sup> „Хаџићу, Беч, 26. јула 1887”, *Прејиска*, III, исто, 2020, 554.

<sup>547</sup> „Хаџићу, Цетиње, 25. јуна 1888”, исто, 555.

<sup>548</sup> „Хаџићу, Чеб 10/22. августа 1892”, *Прејиска*, I, исто, 87.

<sup>549</sup> Милан Шевић, „Лаза Костић према људима”, *О нашим људима великим и малим*, прир. Зорица Хаџић, Нови Сад 2011, 197.

<sup>550</sup> Лазар Чурчић, „Антоније – Тона Хаџић, секретар и председник Матице српске (сто педесет година после рођења)”, *Рад Матице српске*, год. XIV, бр. 21, Матица српска, Нови Сад 1984, 71.

<sup>551</sup> Осим што је аутор Змајевог животописа, Тона је био приређивач књиге, а поверена му је и коректура.

тљиво: „Требаће утврдити, чиме је А. Хаџић обавезао и, тако рећи подмитио Змаја који је био необично праведан у свом оцењивању људи. Изгледа нам да је Змај Тони више праштао, него другима”<sup>552</sup>. Кроз редове који следе утврдићемо да је однос Јована Јовановића Змаја и Антонија Хаџића био заснован на племенитим идејама, пријатељском и сарадничком поверењу.

Змајево писмо Тони из 1857. године, подсећа на писма Лазе Костића упућена Тони, јер му таксативно побројава задатке које би требало да обави, попут плаћања рачуна и набављања различитих потрепштина. Као и Костић, Змај осећа захвалност: „Теби брате велика вала, показо си се и учинио да те заборавити не могу”<sup>553</sup>. Змај се на крају писма из 1862. године, шали на рачун свих оних којима Тона помаже из Пеште: „И Буди здрав и долготерпељив да се на твоје пријатеље, који те тако често узнемирују не срдеш од који се међ прве и најискреније броји твој Ј. Јовановић”<sup>554</sup>.

Да се Тона убрајао „међ прве” Змајево пријатеље, казује нам и његово обраћање: „Драги брале”, „Мили мој Анто”, „Драги пријане Тон”, „Анто брате” итд. У Хаџићевом писму Змају из 1858. видимо да њихово познанство увелико траје, те и да деле одређене ставове, будући да су „један другоме јаде казивали”<sup>555</sup>. Дуге разговоре су сасвим сигурно водили Тона и Змај у периоду пред пресељење Матице српске из Пеште у Нови Сад, када су делили задатак сређивања и пописивања архивске грађе. Њих двојица су, према ондашњој европској архивистичкој пракси, средили Матичину архиву, а неки сматрају да „их мирне савести можемо сматрати и оснивачима новије српске архивистике”<sup>556</sup>. Тона и Змај су, дакле, заједно маштали о напретку српске књижевности и просвете уопште, али су у тај процес бивали и те како практично укључени.

Змај је са Тоном делио послове али и важне личне тренутке, као и Лаза Костић. Док је однос са Костићем подсећао на релације између оца и сина, са генерацијски ближим Змајем однос је био налик братском. У једном недатираном писму Змај пише: „Прекидају ме сваки час, – дај да и ја прекинем ал наше братство мислим да се никад прекинути не може”<sup>557</sup>. Змајева писма сведоче да је Хаџић имао знање, вештину и утицајност, због чега му се често обраћао. Са Тоном се Змај консултовао када је реч о књижевним темама, нарочито о преводима на мађарски језик. У име ДСНП обратиће се Змај Хаџићу



Млади Јован Јовановић Змај,  
фото-извор: Дигитална Библиотека Матице српске,  
сигн. Фг I 4, инв. бр. 360000004

<sup>552</sup> Васа Стајић, *Новосадске биографије: из архива Новосадској мајстџрајџа*, св. 5, С–Ш, Град Нови Сад, Нови Сад 1940, 214.

<sup>553</sup> „Змај Антонију Хаџићу” [јула 1857, Нови Сад], *Прејиска Јована Јовановића Змаја*, I, прир. Младен Лесковац и Иванка Јовичић, Матица српска, Нови Сад 1957, 15.

<sup>554</sup> „Змај Антонију Хаџићу” [28. јула 1862, Нови Сад], Исто, 60.

<sup>555</sup> „Антоније Хаџић Змају” [2. децембра 1858, Пешта], Исто, 24.

<sup>556</sup> Павле Станојевић, „Савесно, а не иначе: Рукописно одељење Матице српске од оснивања до преласка у Нови Сад”, *Тако, а не иначе: стоменица о 150-годишњици пресељења Матице српске из Пеште у Нови Сад*, Матица српска, Нови Сад 2014, 73.

<sup>557</sup> „Змај Антонију Хаџићу”, *Прејиска Јована Јовановића Змаја*, 29.

1862. године, како би набавио одговарајући печат Друштва. Змај га подсећа на тада важећи позив упућен Хаџићу да дође у Нови Сад и преузме посао редитеља: „Ето видиш како те силом оћемо за уредитеља, – не би мислило и старо и младо и ко те зна и ко незна ‘једнодушно’ те жели. И на свашта би пристали, – сад немој да се шалиш”<sup>558</sup>. Змај му је веровао када су посредни били послови у вези с драмом и позориштем. У мају 1864, Змај обавештава Тону да пише неку „луду лакрдију”, мислећи на шаљиву игру *Шаран*, и не очекујући нарочит успех предлаже му да је пре свега на ревизију пошаље њему, као и Лази Костићу и Јовану Андрејевићу Јолесу.<sup>559</sup>

У јануару 1865, Змај Тону обавештава да је добио сина, али већ у писму из 1865, чија основна тема јесу књижевни послови, јавља да га је изгубио. Током лета 1865, Змај пише Хаџићу да посети његову супругу Ружу, иако је уверен да је он то већ учинио. Тона је био упућен у Змајево здравствено стање, што потврђује писмо из септембра 1865, када Змај пише из Пеште Тони, тада већ пресељеном у Нови Сад, молећи га да оде до његовог лекара и пита га како да се влада са својом болешћу. Тониној брижности Змај се повремено одужује дискретним извештавањем о расположењу у дому куће Станковића, имајући у виду Тони нарочито драгу госпођицу Марику Розмировић.<sup>560</sup>

У писму упућеном Тони 1882. године, тема је Хаџићев текст у оквиру Змајевих *Певанија*. Змај помиње Димитријевићеве замерке и говори му шта би требало да коригује нарочито када је у питању његова субјективност: „само сам, овлаш бацив око, опазио субјективности, коју ће ти многи замерити, а неки могу ту замерку још и на мене пренети, и нескромношћу ме жигосати”<sup>561</sup>. За Хаџића је Змај „први песник међу данашњим нашим лирским песницима”, док са струна његових гусала „одјекују бајни звуци, који очаравају, заносе и уздижу срца свију нас”<sup>562</sup>. Заносом и одушевљењем прожет текст, Змај схвата као уплив личног, сматрајући да би се све могло рећи објективније и сажетије.

Са Хаџићевом склоношћу ка одлагању одговора на писма био је упознат и Јован Јовановић Змај. У октобру 1882, узбуђени Змај јавља се Тони с питањем о потенцијалној позоришној дружини која би могла отићи на Цетиње. Змајево питање упућено Тони подстакнуто је жељом кнеза Николе Петровића да његов текст *Балканска царица* буде изведен. Тона није одговорио на Змајево писмо, те му он пише: „Не знам како да расту-мачим ћутање твоје, које ме је тако довело у неприлику”<sup>563</sup>. Тона је суделовао у сценској поставци *Балканске царице*, мада тек тринаест година касније, када ју је удесио за сцену СНП-а.

Хаџић и Јован Јовановић Змај размењују писма о уредничким, преводилачким, стваралачким и другим питањима у оквирима различитих сфера њиховог рада. Без обзира на један период у коме су ретки њихови сусрети и размењена писма, није утихнула међусобна приврженост, трајно створена још у пештанском младалачком периоду, што ће Змај евоцирати кроз писмо Хаџићу 1889. Спречен назебом, Змај га моли да се у његово име извини Кишфалудијевом друштву због одсуства са састанка, те је хтео и да га Хаџић заступа. Змај га подсећа на осећања која је у њима будило мађарско песништво, док су као ђаци у Пешти маштали да ће и српска просвета процветати.<sup>564</sup>

<sup>558</sup> „Змај Антонију Хаџићу”, [мај 1862], Исто, 59.

<sup>559</sup> „Змај Антонију Хаџићу”, Исто, 76.

<sup>560</sup> Више о томе види: 4.3. Ко је била госпођица Марика? – Тона и Марија Розмировић.

<sup>561</sup> „Змај Антонију Хаџићу” [5/17. септембра 1882, Беч], *Прејиска Јована Јовановића Змаја*, 349.

<sup>562</sup> А. Хаџић, „Змај-Јован Јовановић”, *Јавор*, год. IX, бр. 34, 21. августа 1882, 1077.

<sup>563</sup> „Змај Антонију Хаџићу” [6. новембра 1882, Беч], *Прејиска Јована Јовановића Змаја*, исто, 366.

<sup>564</sup> РОМС инв. бр. 34.811.

У својим јавним предавањима, када се дотицао тема љубави, брака и породице, Антоније Хаџић је неретко као илустрацију користио песме Јована Јовановића Змаја. С обзиром на то да је био подробно упознат са Змајевим песничким радом, говорио је о његовом значају у српском песништву и народу, на обележавању 25-годишњице рада.<sup>565</sup> Поводом годишњице Змајевог „певања“, 20. октобра 1875, приређена је свечаност на којој је 27. пут одигран његов комад *Шаран*, коме је претходио Хаџићев пролог. Српско народно позориште је, дакле, верно пратило и прослављало рад Јована Јована Змаја. Поводом 50-годишњице Змајевог књижевног рада одиграна је свечана представа у Сремској Митровици, 1899. На насловној страници шестог броја Хаџићевог „Позоришта“, 1899, налази се Змајева слика, док је испод штампан Тонин говор настао поводом свечаности у Сремској Митровици, а у коме је дат панорамски увид у Змајево песништво.<sup>566</sup>

У обележавању Змајево 50-годишњице рада у Матици српској, суделовао је и Антоније Хаџић. Овај јубилеј је обележио чувени „импровизовани“ свечани говор Лазе Костића о Змајевом песништву, на основу кога настаје књига *О Јовану Јовановићу Змају (Змајови): њејову љевању, мишљењу и љисању, и њејову добу* (1902). Поводом јубилеја, Тона је такође одржао говор о Змају и његовом стваралаштву. Змајев седамдесети рођендан прослављен је приликом гостовања позоришне дружине у Осијеку. Пре Змајевог *Шарана*, Хаџић је одржао свечани говор: „Г. Хаџић знао је свој дуги говор да зачини тако лепим цитатима, тако вештим сликама, књижевни рад Змајев тако је вешто и свестрано изнео, да му је говор одушевљено био поздрављен“<sup>567</sup>. Тона је држао говор и при погребу Јована Јовановића Змаја, закључивши га пророчким речима: „Име ће песниково живети док траје српског света и века“<sup>568</sup>.

### 4.3. Ко је била госпођица Марика? – Антоније Хаџић и Марија Розмировић

У Будиму, у дому угледног српског родољуба и имућног трговца Јосифа Станковића, брата композитора Корнелија Станковића, играле су представе Српског добровољног (драговољачког) позоришног друштва, на чијем је челу био Антоније Хаџић. Пештански српски ђаци су били увек лепо угошћени у дому Јосифа Станковића, као и у дому угледне будимске породице мајора Петра Дуке. Као члан Матице српске и њен касир, Јосиф Станковић је учествовао у пословима у вези са сеобом њеног иметка у Нови Сад, на чему је радио и њен секретар Антоније Хаџић. Станковић је, привржен Матици српској, бринуо о младим српским интелектуалцима. У јуну 1860. године, на други дан Духова, у будимској цркви, први пут се појала служба композитора Корнелија Станковића. Истог дана је српска омладина дошла у дом Станковића уз пратњу тамбураша, како би одушевљено поздравила композитора. У том периоду се одвијају српски будимски сусрети, који ће потом прерасти у позоришна окупљања 1861. године.

<sup>565</sup> „Извештај привремене управе о српској народној позоришној дружини“, *Позоришће*, год. IV, бр. 44, 31. децембра 1875, 175.

<sup>566</sup> А. Хаџић, „Слава Змај-Јовану Јовановићу!“, *Позоришће*, год. XXIV, бр. 6, 30. јуна 1899, 44–48.

<sup>567</sup> „Прослава Змајево 70-годишњице у Осеку“, *Позоришће*, год. XXVIII, бр. 12, 10. децембра 1903, 132.

<sup>568</sup> Антоније Хаџић, „Говори при погребу Змајево. Говор Антонија Хаџића“, *Засџава*, год. XXXIX, бр. 128, 8. јуна 1904.



Марија Марика Розмировић, наставница клавира,  
II половина XIX века, Будимпешта,  
фото: Рукописно одељење Матице српске,  
сигн. CLXVI-36, инв. бр. 4562

Лаза Костић, коме је нарочито била драга Јосифова ћерка Пава Станковић, поручује Тони у писму из 1862. да поздрави породице Станковић и Дука „кога у руку, кога у уста”<sup>569</sup>. На крају писма Костић му поручује и следеће: „На последак, ако ме у вече читате, угасите свећу, па ако марите за вашег Казу, сањајте и о Мари-те”<sup>570</sup>. Римујући глагол „марити” са именом „Мара”, Костић поручује Тони да сања Мару, што се односи на Марију Розмировић, која је била такође глумачки ангажована у Добровољном друштву. У коментару овог писма Младен Лесковац износи претпоставку да се ова игра речима односи на Марију Дукину, ћерку мајора Петра Дуке, али напомиње и да је у истом будимском кругу била и Марија Розмировић, кћи супруге Јосифа Станковића. Једини конкретнији осврт на судбину Марије Розмировић дао је Божидар Ковачек у свом раду „Културна збивања међу Србима у Пешти и Будиму 1860–1861. и њихове позоришне представе”.

Марија Розмировић (1836–1910) била је ћерка Андрије Розмировића, пештанског трговца, једног од оснивача Матице српске, и Јелисавете. Будући да је Јелисавета с Андријом провела годину дана у браку који је прекинула његова смрт, она се удаје за Јосифа, 1842, те је са њим добила још троје деце: Паулину (Паву), Анастасију (Тасу) и Ђорђа<sup>571</sup>.

Марија Розмировић се опробала у позоришној игри, али је пре свега била опредељена за музику, као и њен полубрат Ђорђе. Била је наставница музике у Будиму, па се и претпоставља да је била и приватна учитељица клавира. Из тог периода је сачувана фотографија „Будимпештанска српска омладина”, настала приликом играња представе на Духове 1861, а на којој Марија Розмировић седи трећа слева.

Једна од представа које су игране у зимском периоду 1861. јесте *Покондирена шиква* Јована Стерије Поповића. На представама играним у затвореном простору број гледалаца је био ограничен, стога су мање познате чињенице о учесницима и о успеху зимских изведби. У представи су извесно, како Ковачек напомиње, играле Марија Розмировић, Пава Дукина и вероватно Пава Станковићева и Мара Дукина, али није поуздано које су им улоге биле додељене.

<sup>569</sup> „Хаџићу, Нови Сад, на Велики четвртак 1862”, *Прејиска*, I, приредили Младен Лесковац, Милица Бујас и Душан Иванић, Матица српска, Нови Сад 2005, 56.

<sup>570</sup> Исто.

<sup>571</sup> Божидар Ковачек, „Културна збивања међу Србима у Пешти и Будиму 1860–1861. и њихове позоришне представе II–III”, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 28–29, Нови Сад 2003, 79.

Марија Розмировић је играла једину женску улогу, Паву, у посрби Косте Руварца *Кобно име*<sup>572</sup>. У периодици која је пропратила будимске представе наилазимо на похвале глумачком дару Марије Розмировић, као и других девојака:

„Осим. г. Пантелића особиту вештину у представљању показују све госпођице, што су у друштву, а наиме госпођица Розмировићева, Станковићева и две госпођице Дукине. Оне својом умешношћу, добрим схваћањем својих рола, и својом прецизном игром јасно показују колико су веома даровите и на коликом су вишем степену женске образованости, а уједно и колико је у српских лепотица развијена еластичност душевних дарова“<sup>573</sup>.

Нешто детаљније о глумачком изразу Марије Розмировић извештава „Србски дневник“ у чијем чланку се такође издвајају Пава Станковић и Стеван Пантелић: „трећа је гђица Мара Розмировићева, која је са својом урођеном љубазношћу, природним финим тактом и најнежнијим осећањем свом задатку како треба одговорила“<sup>574</sup>. Осим у новинама, на основу истакнуте глумачке игре Марија Розмировић је помињана у појединим писмима, пре свега у контексту специфичног односа са Антонијем Хаџићем.



Марија Розмировић, са фотографије „Будимпештанска омладина српска“, јун 1861, Будим, у кући трговца Јосифа Станковића, фотографисао Георгије Кнежевић

#### 4.3.1. Помени Марије Розмировић у преписци

У писму у коме Јован Јовановић Змај упућује Антонија Хаџића како је за ДСНП неопходан печат, те му даје задатак да га прибави, увиђамо да је Мара била посредник између њих: „Примио сам по прија Мари све уредно и велика ти фала“<sup>575</sup>. Ружа, Змајева супруга, била је у рођачкој вези са породицама Станковић и Дука, а у јулу 1862. године, када Змај пише Тони у Пешту, Марија је била код њих у гостима. Змај му се изнова обраћа са молбом у вези са набавком хартије, али ублажава своје захтеве алудирањем на Тони очигледно драгу Будимкињу која одседа у Новом Саду:

<sup>572</sup> Осамдесетак приложника различитих друштвених слојева, приликом играња овог комада, као и комада *Пријатељи* Л. Лазаревића, познати су захваљујући списку који је саставио Антоније Хаџић. Добровољни прилог је подразумевао приложени новац преко цене улазница, која је износила 1 форинту за седење, 50 новчића за стајање и 25 новчића за децу. Прикупљено је 150 форинти, а успех ове представе је посебно охрабрио дружину. Види: Божидар Ковачек, „Културна збивања међу Србима у Пешти и Будиму 1860–1861. и њихове позоришне представе II–III“, *Зборник Мајице српске за сценске уметносци и музику*, 28–29, Нови Сад 2003, 39–40.

<sup>573</sup> „У неком од прошлих писама споменух...“, *Видов дан*, год. I, бр. 21, 3. јуна 1861.

<sup>574</sup> „У Пешти...“, *Србски дневник*, год. X, бр. 48, 14. јуна 1861.

<sup>575</sup> „Змај Антонију Хаџићу“ [мај 1862], *Прејиска Јована Јовановића Змаја*, I, прир. Младен Лесковац и Ивanka Јовичић, Матица српска, Нови Сад 1957, 59.

„Опрости, што те тако често и немилице трудим, ал зато ћу ти казати да (*сад ти већ наиађаш*) су све Будимкиње, што и год у Н. Саду има, здраве, до једног малог јечмича на оку, који већ пролази, – и спомињу Будим и Пешту са највећим Сенсхутом – макар да се ми сви ђутуре трудимо да то на час забораве. Поздрави наше у Будиму, т. ј. Г. Дуку са господом, и три драге сестрице, са усамљеном прија Павом, – поздрави и, ал ти сад ваљда слабо у Будим шећеш<sup>576</sup>.

Како би на индиректан начин истакао свест о Тониној наклоности Мари и алудирао на његову бригу о њој, Змај ће поменути готово занемарљив здравствени проблем у виду „јечмича“ на оку. Помиње да се о Будиму и Пешти говори са Сенсхутом (чежњом), што упућује на будимске вечери 1861. године, и на њихове дилетантске представе. С обзиром на то да је Мара у посети у Новом Саду, Змај ће се зато нашалити са чињеницом да Тона нема разлога да се „шеће“ у Будиму. У мају 1864, када су углавном датирана писма Марије Розмировић Тони, Змај поручује: „а мојој прија-Мари ћу тек можда данас моћи однети Шекспирову цедуљу<sup>577</sup>. На концу писма од јануара 1865, Змај поручује Тони да му још много тога има да пише: „Особито нешто о Госпођици Марики Розмировићевој, због које много неприлике имамо у давању беседе; ал ни то се не би дало укратко приповедити<sup>578</sup>. Будући да је српска омладина у Пешти организовала беседу у корист Српског народног позоришта, 12. јануара 1866, на којој је прикупљено 500 форинти, могуће је да је Змај мислио на ту беседу. У фебруару исте године Змај пише Тони да није био у Будиму: „У Будиму нисам давно био, па сад, ма ми опсовао чаканац, оданде ти ништа јавити не знам<sup>579</sup>.

Змај се из Пеште јавља Хаџићу у априлу 1865, извештавајући га о томе да су сви болесни у дому Станковића, осим Марије: „Код Станковића у Будиму сви су болесни – но, но, не плаши се, сви осим госпођице Марике<sup>580</sup>. Истог месеца Змај пише Тони и помиње како није скоро у Будиму био, али да је било нешто важно, већ би чуо и јавио би му.<sup>581</sup> У јулу месецу исте године, пред крај писма, изнова се спомиње Будим, па Змај извештава о томе Тону: „Немам ништа ново што би те занимало, јер у Будиму давно нисам био<sup>582</sup>. Чини се као да је Јован Јовановић Змај успутно спомињао Марику, али намеће се закључак да је то чинио промишљено, знајући да је Тона од њега и очекивао новости из дома Станковића.

Божидар Ковачек нас упућује на писмо Лазе Костића Ђорђу Поповићу Даничару у којем је посведочено да је Тона 1862. године посећивао Марију Розмировић. Наиме, Костић у духовитом маниру вели Даничару како је Тона лоше изгледао све док није отишао код Марике: „Али сад је све лепо и красно, већ пије вино из марикиног винограда<sup>583</sup>.

Ипак, у текстовима о Антонију Хаџићу љубавна прича Тоне и Марије готово је пређутана. На то нам скреће пажњу Божидар Ковачек, и сам се чудећи што Трива Милитар, као „најбољи зналац и поштовалац Тонин“, није поменуо Марију Розмировић са

<sup>576</sup> „Змај Антонију Хаџићу“ [28. јула 1862, Н. Сад], *нав. дело*, 59–60.

<sup>577</sup> „Змај Антонију Хаџићу“ [7/19 маја 1864, Пешта], *нав. дело*, 76.

<sup>578</sup> „Змај Антонију Хаџићу“ [16. јануара 1865, Пешта], *нав. дело*, 86–87.

<sup>579</sup> „Змај Антонију Хаџићу“ [27. фебруара 1865, Пешта], *нав. дело*, 90.

<sup>580</sup> „Змај Антонију Хаџићу“ [12. априла 1865, Пешта], *нав. дело*, 95.

<sup>581</sup> „Змај Антонију Хаџићу“ [27. априла 1865, Пешта], *нав. дело*, 97.

<sup>582</sup> „Змај Антонију Хаџићу“ [4. јула 1865, Пешта], *нав. дело*, 99.

<sup>583</sup> „Поповићу Даничару, Пешта, послије 5. октобра 1862“, *Прейиска*, I, приредили Младен Лесковац, Милица Бујас и Душан Иванић, Матица српска, Нови Сад 2005, 35.

којом је Тона имао „сентименталну причу“.<sup>584</sup> Истина, Милитар је назначио да тринаест писама на француском језику, помињаних у контексту преписке Паве Станковић и Лазе Костића, припадају Марији Розмировић. Он их је и увео у инвентарну књигу Рукописног одељења Матице српске (РОМС), 1959. године, али пошто нису била потписана, дописао је на њима име Марије Розмировић. Писма исписана претежно француским, а у појединим сегментима и српским и италијанским језиком, Милитар смешта у 1864. годину, али на основу њиховог садржаја можемо да закључимо да су поједина писма настала чак и нешто касније. Божидар Ковачек истиче да остаје неразјашњено зашто су ова писма толико конспиративна, будући да је Тона остао неожењен а Марија неувдата. С обзиром на то да Марика у својим писмима Тони спомиње стрица Корнелија који кашље, Милан Савић је на основу тога закључио да Пава шаље писма Костићу, посредством Тоне.<sup>585</sup> Поједина писма Пава јесте слала Костићу, и то на Тонину адресу, али су се ту нашла и писма Марије Розмировић, којој Корнелије Станковић није био стриц као Пави, Таси и Ђорђу, Јосифовој деци, али га је она, као прихваћена у тој породици, доживљавала као стрица.

Марија је неговала болесног Корнелија Станковића, те јој је он поверио своју заоставштину (композиције). Његова идеја је била да рукопис буде понуђен Русији или Србији за откуп. Марија Розмировић, која је руководила легатом Корнелија Станковића, тестаментом је оставила 2000 круна Матици српској за штампање Корнелијевих дела јер то није учињено од 1880. године, када је био предат рукопис. Тек 1994. године издата је књига *Православно црквено ѿојање у србској народа*, у издању Матице српске, Српске академије наука и уметности и Народне библиотеке Србије. Марија Розмировић је преминула 1910. године, а помиње се и као једна од легаторки Друштва за Српско народно позориште, која му је завештала 1000 круна.<sup>586</sup>

#### 4.3.2. Анализа писама Марије Розмировић упућених Антонију Хаџићу

Иако изражава чуђење што се Милитар није позабавио Маријиним писмима, Ковачек ипак не исказује нарочиту потребу за тим: „Нелепом индискрецијом, јавним ишчитавањем Маријиних писама, дошло би се и до детаља ове љубавне приче, лепе и нежне, али не знамо колико дуготрајне. Но, чему“<sup>587</sup>. У РОМС-у се у жутој коверти налазе писма обележена инвентарним бројевима од 6744 до 6750. У пољу где је требало назначити аутора писама, писало је првенствено „Станковић Јосиф“, те је име прецртано двема линијама. Изнад тога је Трива Милитар дописао „Марија Розмировић“. Такође, Милитар је графитном оловком неретко на крају писама додавао потпис Марије Розмировић, или је на почетку самог писма дописивао да је упућено Антонију Хаџићу. Како бисмо коначно добили увид у преписку Марије Розмировић и Антонија Хаџића, за ову прилику је сачињен превод писама. Са француског и италијанског језика писма је превела проф. др Диана Поповић, стога ћемо писма Марије Розмировић цитирати у њеном преводу. Сва наглашавања, курзиви и подвлачења доследно су пренети из писама.

<sup>584</sup> Божидар Ковачек, *нав. дело*, 79–80.

<sup>585</sup> Милан Савић, *Лаза Костић*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Службени гласник, Београд 2010, 59.

<sup>586</sup> Л.[ука] Д.[отлић] „Легати Друштву за СНП“, *Енциклопедија Српској народној ѿозоришћа (1861–1986)*, т. II, СНП, Нови Сад 2021, 176.

<sup>587</sup> Божидар Ковачек, *нав. дело*, 80.

Један део писма обележеног под инв. бр. 6744, датиран је 11. фебруара, а други део 14. фебруара.<sup>588</sup> Приметно је да Марија Розмировић неретко пише писма више дана, те да сваки сегмент датира засебно, попут дневника. Марија Розмировић пише о свом неспокојству које је трајало све до тренутка када је чула да је Хаџић стигао кући, што значи да је овом писму претходио њихов сусрет у Будиму. Осим што изражава жаљење што га дуже није задржала, Марија наглашава да се на њој „боља“, односно бол (бољка) не види. Да је Марија била склона прикривању осећања, сведоче бројне странице исповедно интонираних писама упућених Хаџићу. О породичним дешавањима, бригама и друштвеним збивањима Розмировићева пише претежно у контексту својих, очигледно потиснутих осећања, на која се рефлектује однос са адресатом. У овом писму се жали на здравствено стање мајке, поменуто и у једном кратком писму под инв. бр. 6745, од 5. марта, а чија је основна тема удаја њене полусестре Паве Станковић. У писму за које је Милитар у каталошкој јединици назначио да је настало у марту 1864. године, премда то у писму није назначено, Марија пише о смрти песника Дамјана Павловића<sup>589</sup>, о чему ју је Хаџић информисао: „Тешка и веома тужна вест коју сте поделили са мном ме је силно растурила“<sup>590</sup>. Писмо је погрешно датирано јер је Павловић извршио самоубиство 23. фебруара или 3. марта<sup>591</sup> 1866, што значи да је писмо настало две године касније, у фебруару/марту 1866. године. Она осећа највећу жалост због Павловићеве мајке, којој, захваљујући Хаџићу, вероватно нису изречене околности његове смрти, повезане са рођаком и тајном љубављу кнеза Михаила Обреновића: „Добро сте поступили што сте спречили да дозна истину, јер би то било превише за њу“<sup>592</sup>, вели Марика у свом писму.

Коментаришући чињеницу да писма Марије Розмировић нису ишчитана, Божићар Ковачек истиче и то да му није јасно зашто су писма толико мистериозна. Писма Марије Розмировић доносе нам траг могуће конспиративности, пошто постоји индикација о уништавању одређених написа и писама. Наиме, Марија је исписала одређени текст који се Хаџићу није допао, а који има везе са Даницом, што се може односити на лист „Даница“ и потенцијални текст за објављивање. Марија је, према Тониној жељи, уништила све што је он захтевао од ње. Повод за уништавање одређеног Маријиног написа, као и њених писама упућених Тони, није познат, али је на основу даљег садржаја писма јасно да је Марији било познато нешто што другима није, те да му је она, осим његове мајке, главна подршка.

У писму под инв. бр. 6747, од 17. марта 1866, Марија обавештава Хаџића о смрти своје мајке, иако постоји још низ писама у којима се помиње период њеног боловања, несумњиво је да писма нису инвентарисана према хронолошком редоследу и

<sup>588</sup> У овом, као и у неколико других писама (РОМС инв. бр. 6745, 6749, 6750, 6752, 6753, 6756) назначен је само датум али не и година настанка. У том случају Трива Милитар је у каталог уносио 1864. годину, али смо на основу садржаја увидели да су поједина писма настала касније.

<sup>589</sup> Дамјан Павловић (1839–1866) писао је песме, приповетке, критике и бавио се преводилачким радом. Будући да је био врло образован, ангажован је на српском двору да подучава Катарину Константиновић, тајну љубав и рођаку Михаила Обреновића. Не знајући то, једном приликом јој је изјавио љубав те је, не mireћи се са њеном хистеричном реакцијом и понижењем које је доживео јер га је Миливоје Блазнавац извређао и отерао, извршио самоубиство. В. Горан М. Максимовић, „Забрављени романтичарски пјесник Дамјан Павловић“, *Исходишћа*, бр. 9, 2023, 105–113. О његовој смрти је известио лист „Матица“: „Из венца наше омладине опет нам немила смрт искиде један цветак! Дамјан Павловић, наш даровити млади песник, изненада је у Београду преминуо, једва стигавши 27. годину свога живота. 23. фебруара у јутру нађен је у својој соби мртав, погођен посреди чела оловним танетом“. † Дамјан Павловић, *Матица*, год. I, бр. 15, 28. фебруара 1866, 357. У контексту драме и позоришта, значајно је неколико Павловићевих позоришних рецензија. О томе види: Божићар Ковачек, „Позоришне рецензије Дамјана Павловића“, *Талија и Клио: из историје српској позоришћу и драме*, Матица српска, Академија уметности, Нови Сад 1991, 324–329.

<sup>590</sup> РОМС инв. бр. 6746, према преводу Д. Поповић.

<sup>591</sup> Горан М. Максимовић наводи да је Павловић извршио самоубиство у ноћи 3. марта 1866. године, док лист *Матица* извештава да је пронађен мртав 23. фебруара 1866.

<sup>592</sup> РОМС инв. бр. 6746, према преводу Д. Поповић.

да обухватају шири временски оквир него што је то Милитар назначио.<sup>593</sup> Бол услед смрти мајке једино могу ублажити Тонина писма, као и следећи сусрет: „Пишите ми кад узмогнете, то је једино што ми доноси мало олакшања. [...] Мислите на мене и наш поновни сусрет”<sup>594</sup>. Писмо под инв. бр. 6748 датирано је 6. новембра 1864. године и његова специфичност огледа се у томе што се Марија Розмировић, пред крај писма, обраћа Антонију Хаџићу у другом лицу једнине, те је њено иступање знатно присније. Премда писмо започиње са „Драги мој пријатељу”, осећања о којима говори дају недвосмислену назнаку да је у питању однос у коме постоје извесна љубавна осећања. Наиме, она не жели да верује у окрутну стварност са којом се сусреће сваког дана у подне и о томе пише: „Чекам Вас у Ваше уобичајено време, али авај, сат пролази, а Ви никако не долазите. Сви предмети које видим у својој соби пружају ми неку представу о Вашем присуству, али само да ме упозоре да Вас нећу скоро видети”<sup>595</sup>. У последњем сегменту писма, на четвртој, последњој страници, Марија цитира две реченице на српском језику које јој је очигледно Хаџићу упутио, могуће писмом. У тим реченицама он јој се обратио такође у другом лицу једнине, што ће је охрабрити да му се присније обраћа: „*Ти си иначе срећнија од мене: ја на све заборављам када моју уз шеебе биши*. А ја, зар не заборављам све кад сам с тобом? – Ипак сте у праву, бољи сте од мене, пријатељу, мој добри пријатељу”<sup>596</sup>. Несигурна у директном обраћању, Марија се изнова враћа на друго лице множине, усхићена охрабрењем да испољи своју љубав: „*Чувај је чувај, јер се она сама незна чуваши* – Данас више не могу писати, а бићете срећнији ако Вам будем чешће писала него што сам обећала. [...] и будите уверени, ако понекад има неке сумње, знам да нема те душе на земљи која ме воли колико и ти”<sup>597</sup>.

У писму под инв. бр. 6749, датираном од 27. и 28. новембра, а које Милитар смешта у 1864. годину, Марија помиње погоршање здравственог стања своје мајке, што је још једна потврда да писма нису заведена хронолошки. Марија жури да му верно прене-се све што мисли, чиме се објашњавају нечиткост рукописа и бројне грешке у писању на француском језику. Она и наглашава да пише у брзини, у хитости и потаји, па се и извињава због свог „свракописа”. Обраћа му се са „душо мог живота”, те му и отворено признаје да је он њен „анђео и духовни водич”: „Ви сте највећи и најбољи део мог живота; без Вас, не вредим много, и једино што ме мало умирује су Ваша писма. Она су моје благо, и верујте ми, добро их чувам и толико добро кријем да их нико не види, јер сам силно љубоморна на њих”<sup>598</sup>. У том иначе врло опширном писму, уочљиве су Маријина усхићеност и жеља да што верније опише своја осећања, чега је и сама свесна: „Знам да не би требало говорити ове лепе ствари које говорим, али бих се осећала као да чиним злочин ако бих Вам крила и најмању своју мисао”<sup>599</sup>. Марија му поручује да јој пише све што он мисли и осећа, макар и „најцрње”, у сегменту исписаном српским језиком, у коме му се изнова обраћа у другом лицу једнине, што је изазвано интензивнијим изливима љубавних осећања.

У следећем сегменту писма Марија преноси детаље о једној беседи на којој је морала непрестано плесати, јер је велики број плесача то захтевао од ње. Миленка, тј. Мица, која се помиње да је свирала на клавиру, вероватно је Марија Дукина. Занимљиво

<sup>593</sup> Датум нотиран у писму јесте 17. март 1866, док је у оквиру каталога писама по адресанту назначено да је у питању 17. март 1864. године.

<sup>594</sup> РОМС 6747, према преводу Д. Поповић.

<sup>595</sup> РОМС 6748 према преводу Д. Поповић.

<sup>596</sup> РОМС 6748 према преводу Д. Поповић.

<sup>597</sup> РОМС 6748 према преводу Д. Поповић.

<sup>598</sup> РОМС 6749, према преводу Д. Поповић.

<sup>599</sup> РОМС 6749, према преводу Д. Поповић.

је Маријино запажање о Жоржовом изузетном свирању, јер за њега вели „наш Жорж“ што је, претпоставимо, њен полубрат Ђорђе Станковић, који је био „круна беседе“. У сегменту у ком описује игре, Марика спомиње и извесног господина Ференција, који је припит пољубио волане њене хаљине, што се може односити на Јосифа Ференца, професора словенске литературе на пештанском свеучилишту, који је био присутан на беседи одржаној у Пешти, 12. јануара 1866.<sup>600</sup>

Писмо, под инв. бр. 6750, у дневничком маниру, садржи сегменте датиране 10–11. и 12. децембра. У првом делу писма (10–11. децембар) постоји опширнији део исписан на српском језику, а специфичност овог писма огледа се у најприснијем обраћању, у другом лицу једнине, којим Марика отворено изражава љубавна осећања. Део писма, датиран 12. децембра, она исписује за време вожње у колима, у намери да му стигне честитка на дан славе, на Светог Николу. Ту она алудира чак на могућност да наредне године, у исто време, буду заједно. Марија му описује свој сан, практично осликава свој доживљај њихове љубави: Тона је узео њену душу, у сну уобличену у виду егзотичног цвета, који она носи у својим грудима. Сан је подсећа на Хаџићеву изјаву да су њих двоје два тела а једна душа. Уопште, она му се у највећем броју писама обраћа са „душо моја“ и „душо мог живота“. Кључно је да на концу овог писма, Марија Розмировић отворено пита Хаџића о могућности обистинења сна: „Хоћеш ли ме, заправо, повести *и на јави*? – Видиш, душо мог живота, како су уједињене наше душе, ма колико да смо далеко. – Дабоме, бићемо уједињени, не само у сновима, него и у животу, упркос свему“<sup>601</sup>.

У розе коверти се налазе писма чији су инвентарни бројеви 6751–6756. Иако писмо под инв. бр. 6751 није датирано, ту Марија, у другом лицу једнине, поводом предстојеће 1865. године изражава Тони новогодишње жеље. У истом писму пише о слабости своје мајке, што је још једна потврда да је писмо у коме се помиње њена смрт (РОМС инв. бр. 6747) настало касније, непосредно након смрти Дамјана Павловића. Писмо које Милитар назначавало да је настало 21. априла 1864. године, под инв. бр. 6752, предочава Маријину узнемиреност поводом смрти мајке, стога и за ово писмо можемо сматрати да је настало доцније, у априлу 1866. године. Ово писмо, као и писмо под инв. бр. 6753, а које није датирано, за основну тему има снове. Осим што јој се мајка јавља у сновима, сазнајемо да ју је Тона питао да протумачи његов сан. Наиме, исти сан је и она уснула пет година раније, да је особа коју је Тона сањао усмртила некога помисливши да је његов супарник. Марија му напомиње: „а не бих умела *санак шумачиши*, али Ваш сан је прилично необичан, но немојте се плашити, неће се нигда *на јави* обистинити, јер он сад више не жури да жртвује свој живот за мене“<sup>602</sup>. Очигледно је у њихове снове била уплетена трећа особа, у једном периоду наклоњена Марији.

О ишчекивању Тониног писма и могућем разлогу његовог кашњења Марија сања, што видимо у писму под инв. бр. 6754, датираног 28. децембра 1864. Ту се преплићу сан о препису њихових писама, доступних другима, са њеним стварним бригама: „Ваше писмо, у којем сте поменули *Баћуша Ми.*, узимам из поштареве руке са жељом да га отворим, али је печат на коверти толико крхак да се готово сам од себе одваја, као да је писмо већ једном пажљиво отворано, и потом наново запечаћено“<sup>603</sup>. Снови

<sup>600</sup> На ову беседу могла би се односити она о којој Марија пише, имајући у виду да наведени датуми у контексту Маријиних писама нису сасвим поуздани. Она у писму помиње Миленку (Мицу), која је свирала, док у извештају са беседе из 1866. наводи да је Мицка Дукина свирала варијације народних песама Корнелија Станковића. Међутим, нема много подударности између наведених учесника и садржаја ових беседа да бисмо могли поуздано тврдити да је реч о истој. Види: ц. „Српска беседа у Пешти 12. јануара“, *Маџица*, год. I, бр. 12, 31. јануара 1866, 284–287.

<sup>601</sup> РОМС 6750, према преводу Д. Поповић.

<sup>602</sup> РОМС 6752, према преводу Д. Поповић.

<sup>603</sup> РОМС 6754, према преводу Д. Поповић.

јој говоре да неко жели да дође до њихових писама, што се прелива и на њене стварне сумње, стога му поручује: „Да, вољени мој, ако желите да умирите толико узнемирену душу Ваше М., спалите сва, али сва писма која сам Вам досад писала, заједно с овим, као и с онима која ћу Вам убудуће писати“<sup>604</sup>. Тона, упркос Маријиним страховима, њена писма није уништио, али је избрисан траг о његовим писмима упућеним њој.

О Тониним немирима у погледу будућности, првенствено у контексту односа с Маријом, сазнајемо посредно, у њеном писму, под инв. бр. 6755, датираном 13. новембра 1864. Читаво писмо је интонирано Тониним клонућем и жаљењем над својом судбином, а Марија настоји да га охрабри: „[...] и веруј, најдражи пријатељу, да ће наша срца бити уједињена упркос нашој удаљености [...]“<sup>605</sup>. Премда нам нису познати сви разлози Хаџићеве туге, јасно је да је физичка одвојеност од Марије један од кључних разлога.

О празничној атмосфери током Бадње вечери, првог и другог дана Божића, Марија пише Тони у писму под инв. бр. 6756, које Милитар назначавала да је настало 5. јануара 1864. Она пише како је ујак Жорж Станковић приредио ватромет, а током вечери су топили олово<sup>606</sup> и играли фаркл<sup>607</sup>. Посетили су их „Цареви“, што се односи на коринђаше, који су, могуће је, играли вертеп у коме се појављују ликови три цара са различитих страна света. Осим што су помињали Хаџића током вечери и што је Марија о њему непрестано мислила, „Цареви“ су га и тражили, јер је џак био мање попуњен. Очигледно је да је током претходних година Антоније Хаџић барем једно Бадње вече провео у дому породице Јосифа Станковића, те да су га учесници вертепске поворке запамтили по његовој дарежљивости. Снови су изнова уплетени у Маријино писмо, као простори у коме је њихов сусрет могућ: „Кад душу моју нисам имала покрај себе, можда ћу га видети у сну и провести пријатну ноћ. Срце моје вољено, задовољите се засад копијом, док не добијете оригинал; ни ја нећу чинити ништа другчије“<sup>608</sup>. Први дан Божића Марија није сањала Тону („душу свог живота“), стога наглашава да су јој празнични дани нарочито неподношљиви. Тасин (Анастасијин) „романтик“ посетио их је другог дана Божића, а његова раздраганост је говорила да није сазнао за смрт ујака од Љ., која је Тону јако погодила. Марија подсећа Тону да ће се ускоро видети, бодрећи га речима које ће ублажити његову сету: „Не треба ли Вам наново говорити: будите снажнији, добри мој пријатељу, и мислите како дан за даном, по њиховом свршетку, једно другом бивамо све ближи“<sup>609</sup>.

Кроз предочено повезивање тужних околности, увиђамо Маријину склоност да сва збивања доживљава у спрези са Хаџићем. Писма настају фрагментарно, у различитим данима, и у њима се откривају Маријина различита расположења. У последњем делу писма она негодује што Хаџић није услишио њену молбу и није уништио њена писма. Писма Антонија Хаџића упућена Марији нису доступна, стога постоји вероватноћа да је она, из нама непознатог разлога, приметнула њихов траг.

Осим размењених личних осећања, која су желели да сакрију од других, могуће је да су постојала одређена писма чији садржај нису желели да буде откривен. На основу Маријиних писама увиђамо да је постојала обострана нада, као и одређени планови за заједничку будућност, када би њихова физичка удаљеност била превладана. Хаџић

<sup>604</sup> РОМС 6754, према преводу Д. Поповић.

<sup>605</sup> РОМС 6755, према преводу Д. Поповић.

<sup>606</sup> Према коментару Д. Поповић, у питању је стари обичај ливења олова ради прорицања будућности уочи Нове године или Божића.

<sup>607</sup> Према коментару Д. Поповић, реч је о игри са шест коцкица, намењеној за два или више играча.

<sup>608</sup> РОМС 6756, према преводу Д. Поповић.

<sup>609</sup> РОМС 6756, према преводу Д. Поповић.

је био заузет пословима у Новом Саду, а Марија Розмировић је, претпостављамо, остала везана за свој дом након смрти мајке, па њихов заједнички живот није остварен. Могуће је да је на Хаџићево дистанцирање од Будима утицао и сукоб мајора Петра Дуке и Лазе Костића из 1864. године, чији је покретач било Костићево неслагање са Дукиним доживљајем словенства. Јер након Костићевог чланка у „Српском дневнику“ који је политички компромитовао пензионисаног мајора, као и због оштрих писама, Костићу бива забрањено да долази у њихов дом. Антоније Хаџић и Марија Розмировић воде преписку до 1866. године (до године која је нама позната), што значи да овај сукоб није утицао директно на њихов однос, али не треба сасвим искључити могућност да је поменуто неслога допринела тихом удаљавању некадашњих омладинаца и будимских госпођица. Судбину њиховог односа не можемо утврдити на основу доступних писама, јер смо, нажалост, лишени оних које је Тона написао. Ипак, на основу неколико драгоцених редова Маријиних писама бивамо упознати са Тониним бригама, страховима, али и личним, тананим осећањима и лепим манирима према његовој посебној будимској пријатељици.

Како бисмо добили потпунију слику анализираних писама, издвајамо релевантне сегменте из следећих писма: из трећег (РОМС инв. бр. 6746, лист 3), петог (РОМС 6748, лист 3 и 4), седмог (РОМС 6750, лист 2), десетог (РОМС 6753, лист 2) и дванаестог (РОМС инв. бр. 6755, лист 1 и 2). Одломке из преписа писама, превод и коментаре преносимо онако како их је исписала проф. др Диана Поповић.<sup>610</sup>

<sup>610</sup> Све морфолошке и синтаксичке грешке заступљене у рукопису писама, а има их много, доследно су пренете у препису оригинала, док су у преводу занемарене и стилски уобличене у читљивију форму. (Прим. њев.). Писма су писана графитном оловком, која је временом местимично избледела, или су писана пером. Делимично или потпуно нечитљиве делове текста навели смо у угластим заградама, као знак да је у питању наша претпоставка. (Прим. њев.).

## 3.

[6746/3]

Према Вашој жељи, уништила сам оно што сте желели, и у исто време, морам Вам рећи, и даље ме не познајете; силно грешите: ако бисте желели од мене оно што сам Вам тражила, чак и молила од Вас, ја бих то учинила без оклевања. И уверена сам, да сте знали колики сте ми бол нанели оклевајући да усрдно услишите моју молбу, сигурно не бисте тако поступили. Видим да споро напредујем са својим опоравком и да ће се прича, како каже мој [нечитка реч], окончати кад и мој живот. Кад би се бар мало исправила грешка, Ваша, што сте прочитали сва моја писма и уништили их истог дана, и што сте не само читали и обећавали, него сте и оклевали да то учините.

Знала сам више од свих кад је био други прошлог месеца, али нисам желела да будем иста као људи од којих сте добили тако изражену пажњу, јер сам исувише добро знала да ћете је добити, па ипак, уверена сам да нико други није урадио оно што сам ја урадила, и, наравно, Ваша мајка. – Јер не бих трпела ниједну другу живу душу поред себе осим Ваше мајке.

## 3.

[6746/3]

Selon votre désir j'ai anéantie ce que vous avez désiré et en même temps il me faut vous dire, que vous me méconnaissez toujours; vous vous trompez fortement: si vous auriez désirer de moi, ce que j'ai demandée et même priée de vous, je l'aurais fait sans hésitation. – Et je suis persuadée, si vous auriez sut quel grand douleur vous m'avez causé en hésiter de remplir consciencieusement ma prière, bien sur vous ne l'auriez fait. – Je vois, que je vais à pas d'[нечитка реч: écrevices], avec ma guérison, et que l'histoire come [нечитка реч] dit mon [нечитке речи] ne finira plutot qu'avec ma vie. Mais pour reparer du moins un peu, votre faûte, après avoir lu chacun de mes lettres, de les détruire le même jour encore et cela pas plus seulement lire et prometre, et pourtant hesiter de le faire.

Je savais mieux que tout le monde quand était le 2 du mois passé; mais je ne voulais être égale avec des gents dont vous aviez reçu les marques d'attention, car je savais trop bien que vous en receverez, et pourtant, je suis persuader que personne d'autre n'a fait célà ce que j'ai fait et bien sûr aussi votre mère. – Car je ne souffrirais une âme vivante, auprès de moi que seulement votre mère.

## 5.

[6748/3–4]

[...] Осим тога, трудићу се да будем разумнија, али тек кад чујем да Вас је кашаљ напустио, јер је то за мене најважније, а такође ми је дужност да се више бринем о Вашем здрављу него што то Ви чините. Осим тога, превише Вас добро познајем, у том погледу „једнаки смо“<sup>611</sup>. Кажете да толико кашљете да Вас то омета у Вашем раду, и мислите да могу да останем мирна? Не желим да кашљете, знам да је детињасто од мене, али желим ускоро да чујем да више не кашљете. – Најпре, морате узимати лек налик оном што сте ми га дали неколико дана пре Вашег одласка, то јест свакога дана по једно жуманце са шећером, а потом морате пити чај од [нечитка реч]. Господин *Павловић* ће бити љубазан да Вам га направи. Не саветујем Вам, не, него то захтевам то од Вас, и пошто знам да је моје дете и пријатељ добар и да слуша како своју мати тако и своју пријатељицу, не бојим се да ће моје жеље испунити тачно и савесно, и Ви знате да се послушна деца награђују а да ја нисам маћеха? Особито кад је у питању моје мезимче. Зато послушајте Вашу *Мару*, она Вас моли, јер неће пронаћи мира све док кашљете.

## 5.

[6748/3–4]

[...] du reste je ferai mon mieux possible d'être plus raisonnable mais pas plutôt jusque je n'entends que la toux vous a quitté; car c'est la choses la plus importante pour moi, et c'est aussi mon devoir de m'occuper de votre santé plus de vous même; aussi je vous connais trop bien en ce point „једнаки смо“. Vous dites que vous toussiez du maniere que célà vous empêche aussi dans vostro lavoro, et vous croyez que je puis être tranquille? Je ne veux que vous toussiez, je sais que c'est enfantin de moi, mais je veux entendre bientôt que vous ne toussiez point plus. – Ora prima il vous faut faire un semblable remède, comme vous m'avez fait quelques jours avant votre départ. C'est à dire le jaune d'œuf avec du sucre chaque jour un et puis, il vous faut prendre du thé à l'[нечитка реч]. Mr. *Павловић* aura la complaisance de vous le faire fair. Je ne vous le conseille ~~cela~~ non, je l'exige de vous, et parce que je sais que mon enfant et ami est bon et obéissant, tant à la mère qu'à n'amie, je n'ai peur qu'il ne remplire mes vœux ponctuellement et consciencieusement et vous savez que les enfants obeissants seront récompensés et que je ne suis un maratre? Et surtout avec mon ме-зимче. Ainsi obéissez à votre *Мара*, elle vous en prie aussi, car elle ne sera tranquille tant que vous toussiez.

<sup>611</sup> У преписку на француском језику, Марија Розмировић умеће делове на свом матерњем, српском језику, правећи понекад правописне грешке. У препису писам наводили смо их масним словима, док смо их у преводу истакли курзивом. И у оригиналу и у преводу, те делове пренели смо верно, онако како стоје у рукопису. (Прим. прев.).

## 7.

[6750/2]

12. дец.

Нерасположена сам, пошто је време тако ужасно да не могу изаћи, и то ме јако жести, а желела би х што пре да испуним задатак који ми је поверен, ако се време сутра не побољша. Пишем из кола, јер ако не пожурим, како ћу успети да пошаљем ово [писмо], а желим да му га уруче уочи светог *Николаја*, јер ако не могу да му честитам усмено, макар да добије вести од нас. Да, душо мог живота, шта да ти пожелим? Не могу то изразити. Једноставно ти кажем ићи ћу у цркву и помолити се драгом богу за тебе, срце моје. Целог дана ће моја душа бити с тобом, а увече ћу се вратити са светим Н. у глави, и можда ће те он довести к мени, да се бар сјединимо у сновима, јер знаш за ону песму *О кѣо кѣо Николаја љубиѣ, а кѣо кѣо јему верно служиѣ ѣому свеѣи Николаје на сваки час ѣомајајѣѣ, оче Николаје*. Сад је тако како је, мораћеш да проведеш своје *свечарство* сам, али могуће је да ће то бити последњи пут, следеће године можда ће бити некога ко ће ти ову славу честитати уживо, премда без речи, јер она не знаде како би говорила у таквом тренутку осим из дубине душе. Него, види колико сам великодушна, пошла сам колима, извршила наум, како би га још у суботу примио. Да знаш, сваког трена кад помислиш на ме, и ја мислим на те, *сунце моје*. – Морам ти казати да ти моја мати и *Таса* желе све најбоље што се може замислити, а у исто време морам признати своју немарност што ти нисам узвратила захвалност за јабуке. Сад ти морам рећи велико хвала у име читаве фамилије, и то двоструко, јер мати зарад здравља не једе ништа друго до јабука, а ни ја ништа мање, јер замишља да имам посебно право на њих.

## 7.

[6750/2]

12 дец.

Je suis mal disposée car le temps est si abominable, que je ne puis sortir, et cela me fache beaucoup, or je voudrais m'acquitter de la commission dont il m'a prié le plutôt possible, s'il ne faisait demain un temps un peu mieux. J'écris en voiture, parceque si je ne me hâte, avec la commission, coment est ce que je lui pourrait envoier la presante, et je veux qu'il l'a reçoit la veille de St **Николаје**, car si je ne puis lui feliciter de bouche qu'il reçoit du moins de nos nouvelles. Oui âme de ma vie, qu'est ce que je te souhaite, je ne peux l'exprimer, je te dis simplement que j'irais à l'église, et je prierai le bon dieu, pour toi mon cœur, toute la journée mon âme sera chez toi, et alla nuit je rentrais St. N. sous ma tête, et peut être qu'il t'apportera à moi; que nous soyons du moins unis dans le rêve, car tu sait aussi sa chansone **О кто кто Николаја љубит, а кто кто јему верно служит тому свети Николаје на сваки час помагајет, оче Николаје**. C'est fais encore il te faut passer ton **свечарство** seul, mais peut être ce sera le dernier; à l'année prochaine il y aura peut être quelquun qui te felicitera cette fête de bouche, quoique

sans paroles car elle ne sait parler en pareille moment mais du fond de son âme; pour cela voi comme je suis prodigue je suis allée en voiture, remplisse l'exécution de la commission, que tu le reçoit encore samedi. Que tu sache a chaque moment que tu pense à moi, tu peut savoir que je pense à toi **сунце моје** – aussi de la part de ma mère et **Таса** j'ai à te dire qu'elles te souhaitons tout les biens imaginable, et a même temps il me fait reposer ma negligence, de n'avoir pas m'acquiter de leur remerciements pour les pommes, apresant il ne faut te dire grand merci en nom de tout la famille, doublement, car maman ne mange rien d'autre pour la santé qu'une pommes, et raison moins, car vois, je m' imagine que j'en ai droit tout particulièrement moi.

### 10.

[6753/2]

Немојте мислити да сте једини који нема сна, и ја такође ноћима бројим фртаље сата док пролазе, и знадете ли да каткад, кад не спавам, мислим на Вас тако живо да сам Вас већ трипут видела како стојите крај мог кревета у свом капуту. А једном сам се скоро уплашила, тако сам Вас јасно видела покрај себе, наравно, сваки пут сте у сличном обличју, и мислите на ме, а Ваш дух долази да ме обиђе. Видите како смо духовно уједињени, упркос великој удаљености, колика год да је. Увек се мора бити задовољан и с оним малим што нам преостаје, пријатељу мој.

### 10.

[6753/2]

Ne croyez que vous êtes seulement celui qui ne dort, je compt aussi combien des nuits les quarts d'heures, qui passent et savez vous que quelquefois quand je ne dors, je pense à vous si vivement qu'il y avait déjà trois fois que je vous ai vue auprès de mon lit debout dans votre manteau. Et une fois je m'aurait presque effrayer, si clairement je vous ai vue auprès de moi, bien sur chaque fois en semblable aeration vous pensez à moi; et votre ombre viene me voir; Voyez que nous sommes unis spirituelement, malgré le grand éloignement, tant il ne peut être, toujours il faut se contenter aussi de ce peu qui nous reste mon ami. –

## 12.

[6755/1–2]

Будим, 13. 11. 1864

И ти, такође, драги мој пријатељу! Ти, једина надо срца мог, појављујеш се да га наново прободеш док оно умире од туге! Била сам спремна на туговање услед раздвојености; али ти непрестано говориш о нејасној слутњи која те прогони на бескрајно узнемирујућ начин! Зашто дозвољаваш да те најмрачније мисли на свету узму под своје? Не може ли зрак светлости да пробије [нечитка реч] облаке на твојем челу? Зар немаш начина да их растераш? Јесам ли те већ толико отровала, да немаш више ни трунку наде у будућност? Тако ме учиш да повратим изгубљену веру? Не могу ти залуд ласкати како ће ти моја снага (чак и ако је понекад препрека) доћи и охрабрити те и дати ти наду, али авај, не, из дана у дан гоне те најмрачније мисли. Зар немаш сажаљења према мени? Мислиш ли да могу све ово да поднесем у потаји? Да, могла бих, али само кад бих патила сама. Али имати сазнање да и ти патиш, телом и душом, и да сам само ја томе узрок, неподношљиво ми је. – Сматраш своју судбину жалосном! Размисли о судбини своје М. Размисли о нашим заједничким несрећама, о стању мог и твог пола, и просуди ко је од нас двоје више за жаљење?

## 12.

[6755/1–2]

Buda ce 13/11–[1]864

Et toi aussi, mon doux ami! et toi l'unique espoir de mon cœur, tu viens le percer encore quand il se meurt sans cèl`a de tristesse! J'étais préparée aux plaintes de la separation; mais tu parle sans cesse d'une vague pressentiment qui te poursuit du manière la plus allarmente! Pourquoi est ce que tu te laise dominer des pensés le plus noires du monde? Est ce que aucun rayon ne peut les percer [нечитка реч] des nuages sur ton front. Est ce que tu n'a aucun moyen qui pourrait les chasser? Est ce que je t'ai empoisonée tellement déjà, que tu n'as non plus aucun espoir dans l'avenir? Ainsi tu m'apprends de reconquerir la foi perdue? Je ne sais flater en vain que ma force (si elle est aussi quelques fois opposante) t'arrivera et te donnera du courage et d'espoir, mais hélas, non, de jour en jours, le plus noires pensés te poursuivent. Est-ce que tu n'a pitié pour moi? Est ce que tu crois que je peux supporter tout cèl`a en silance? Oui, je le pourais, mais seulement si je souffrirais seule, mais savoir comme tu souffres aussi de corps et d'âme, et que moi seul j'en suis la cause cèla m'est insupportable. – Tu trouve ton sort déplorable! Considère celui de ta M. Considère donc nos communes infortunes l'état de mon sexe et du tien et juge qui de nous est le plus à plaindre?

Ишчитавањем писама Марије Розмировић скренули смо пажњу на једну важну учесницу Српског добровољног позоришног друштва, која је остварила неколико запажених улога у представама одиграним у корист Српског народног позоришта. Премда

о личном, породичном животу Антонија Хаџића не знамо много, односно да о њему у највећој мери сазнајемо на основу преписке, мали али драгоцен корак у бољем познавању судбине Антонија Хаџића остварен је коначним преводом писама Марије Розмировић.

pense que nous ne sommes non consulté et sa  
 volonté. — Apparemment il ne faut pas en  
 des choses presaique c'est que j'étais chez Müller il m'a dit que  
 son médaillon, j'étais chez Müller il m'a dit que  
 il ne veut la pierre, on dit à Vienne que <sup>est</sup> c'est  
 ça; et puis il lui faudrait attendre du moins  
 2-3 mois; car un semblable travail, il n'est pas  
 facile, j'ai fait son dessin et vous aussi le vase —  
 Ne croyez que nous être seulement celui qui  
 ne dort, je compte aussi combien de nuit, les jours  
 d'hiver, qui passent et savoir nous que quelquefois  
 quand je ~~me~~ dors, je pense à vous si vivement  
 qu'il y avait déjà ~~de~~ fait que j'ai vu à un  
 angle de mon lit devant vos vases marbre —  
 et une fois j'en aurais presque effrayé, si clai-  
 ment je vous ai vu, <sup>après le jour</sup> bien sur chaque fois en em-  
 blable au lieu nous penser à moi; et vous ombre  
 même ne vain; Vayer que nous sommes usés, spirituelle-  
 ment; — Mais il ne peut être toujours, il faut se  
 contenter aussi de ce peu qui nous reste mon ami —  
 Mais j'ai bien à proposer votre santé n'est-ce pas?  
 car je suis plus grand. Je vous — —  
 Marija Rozmirovic

Недатирано писмо Марије Розмировић Антонију Хаџићу,  
 фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 6753 (2 страна)

#### 4.4. Антоније Хаџић и „драги професор“ Јован Грчић

Близу сарадник Антонија Хаџића био је књижевник и професор Јован Грчић (1855–1941), о чему сведочи значајан број размењених писама, као и велики број Грчићевих прилога у листу „Матица“ и листу „Позориште“. Узмемо ли у обзир писма из пера Антонија Хаџића упућена другима, видећемо да су готово најбројнија она која су послата Јовану Грчићу. У оквиру 23 писма (РОМС инв. бр. 1043–1065), Тона се Грчићу обраћа у писмима различитог обима и тематског усмерења, уз честе разгледнице с путовања из Опатије, Будимпеште, Кобурга и Сегешвара. Значајан путоказ у тумачењу Тониних писама јесте књига Јована Грчића *Порџреџи с њисама*, у којој је једно поглавље посвећено Антонију Хаџићу.

Јован Грчић се с Хаџићевим радом среће још као гимназијалац. Потом је читао његове раније објављене чланке у „Седмици“, „Даници“ и „Летопису Матице српске“. Чланци које Грчић помиње у највећој мери се односе на дело мађарског писца Мора Јокаија, које је Хаџић преводио. Грчић нам открива да су преводи Јокаијевог дела *I love you*, Ваднајине *Мале виле* и Тургењевљевог *Фаусџа Хаџићеви*, премда није био потписан. Ове податке можемо сматрати поузданим, с обзиром на то да Грчић не би олако приписао преводилачки рад Хаџићу. У једном сегменту књиге Грчић помиње некадашњу намеру објављивања Тонине аутобиографске скице. Наиме, као уредник „Новог Позоришта“, Грчић је желео да објави један биографски чланак о значајној фигури Српског народног позоришта, те је замолио Хаџића да издвоји кључне податке из свог дугогодишњег рада. Како није могао утврдити исправност свих Тониних навода, а у страху да би се Тона нашао у неприлици ако би се сумњало у веродостојност навода његових прилога или ако би поједини прилози били изостављени, Грчић је одлучио да чланак ипак не објави.<sup>612</sup>

Грчић се сећа Тониног угледног држања, али да је према деци увек био „снисходљив“, тепајући им „голубе“ и „јуначе“. Позоришне улазнице које је Тона у јесен 1868. и 1869. поклатио Грчићу и његовим школским пријатељима у Косиревићевој кући, где се налазила Матица српска у Дунавској улици, постепено је подстицала Грчићево интересовање за позориште. Када се вратио са студија у Грацу и када је постао гимназијски професор, Грчић се понудио Тони да пише рецензије и позоришне критике за „Позориште“. Он напомиње да је Тона у почетку „сецирао“ његове реферате сматрајући их преоштрима. У контексту позоришта, значајан Грчићев допринос огледа се у преводилачком раду отпочетом 1884, што је важна тема њихове преписке. Хаџић је стрпљиво читао све његове преводе и предлагао му измене, што је Грчић много лакше прихватао него када су се предлози о прерађивању текста односили на његове позоришне комаде. Да је



Професор Јован Грчић, из фото-албума који је дружина СНП-а поклатио Хаџићу у знак поштовања и оданости, 1882. Албум се чува у Музеју Војводине, Нови Сад, инв. бр. 2367, фото: Музеј Војводине, Нови Сад

<sup>612</sup> Јован Грчић, „Антоније Хаџић“, *Порџреџи с њисама*, књ. 3, Загребачка добротворна задруга Српкиња, Загреб 1925, 93.

Хаџић ценио Грчићев рад, сведочи чињеница да га је позвао 1888. да са супругом буде гост у Суботици, а поводом доласка мађарског писца Чикија<sup>613</sup> на изведбу његове драме *Црна њеја*, у Грчићевом преводу. Хаџић га је тада лепо угостио, као и у Сомбору, 1896, поводом приказа његовог превода шаљиве игре Ернста Вихерта *Корак у сирани*. На Тонин позив, Грчић одлази у Сомбор и 1900. године, поводом приказа Веберовог *Вилењака* уз суделовање војничке петроварадинске музике и приправничког збора. *Вилењак* је био последњи комад у сезони, па је био приређен банкет на коме су здравице биле упућиване највише Хаџићу и глумцима. Грчић се сећа своје „одздравнице“ др Лалошевићу, који је током своје здравнице замерио Новосађанима на негостољубивости, односно самом Грчићу, који је, у име Матице српске, одбијао драме Мите Поповића, њиховог мештанина. Грчић је тако „навукао прекор“ А. Хаџића, који је „вазда ревно проповедао слогу до пања“<sup>614</sup>. Хаџићева наклоност слози, поштенем и преданом раду осведочена је и у писму упућеном Грчићу, из Велике Кикинде, 1902, поводом приказивања његовог комада *Одмешник*:

„Драги професоре,  
Сад у четвртак не ће се моћи приказати Ваш  
комад с тога, што у мом отсуству нису одржане пробе.  
Сад сам мало стегао господу глумце те се надам, да  
ће Ваше чедо, лепо умивено, очешљано и дотерано,  
моћи изаћи без зазора овде на позорницу у суботу  
12 (25) октобра о. г.“<sup>615</sup>

Брижан однос према представама СНП-а видљив је кроз Тонин метафорички доживљај Грчићевог комада као чеда које би требало бити уредно, али и кроз практичан предлог Грчићу да дође раније и присуствује пробама, како би биле уважене све његове примедбе.

На основу Хаџићевих писама Грчићу из Будимпеште, увиђамо важност његове позиције у културним и књижевним круговима. Штавише, Тона располаже информацијом из Министарства поводом награђивања Грчићеве *Историје српске књижевности*, те и да посредује у објављивању његовог *Штџива уз Историју српске књижевности*. Тако сазнајемо и да је Хаџић, као потпредседник и изасланик патроната над Текелијиним заводом, био ангажован у исцрпном послу уређивања Текелијине књижнице, што је посао који лакше подноси захваљујући позоришту:

„Једина ми је накнада за немио посао: позориште.  
Нарочито уживам у складној игри берлинских глумаца,  
који свако вече играју у „Vigszínház-у“<sup>616</sup>.

„О позориштима и у позориштима“ провели су четири дана у Бечу Грчић и Хаџић, 1904, када се Тона враћао из Немачке, са прославе Матице Лужичких Срба, а тада је Грчић кренуо за Париз.<sup>617</sup>

<sup>613</sup> У друштву Гергеља Чикија, осим Грчића, нашао се и Средоје Ђорђевић, који је својим реторичким способностима оставио нарочит утисак на њега. Ђорђевић и Грчић су се познавали, што сведочи и разгледница, коју Тона упућује Грчићу 1899. из Сегешвара, праћена поздравима „два пријатеља стара“, Тоне и Средоја. (РОМС, инв. бр. 1061) Види: Јован Грчић, „Антоније Хаџић“, *Порџреџи с џисама*, књ. 3, Загребачка добротворна задруга Српкиња, Загреб 1925, 72.

<sup>614</sup> Јован Грчић, „Антоније Хаџић“, *Порџреџи с џисама*, књ. 3, Загребачка добротворна задруга Српкиња, Загреб 1925, 73.

<sup>615</sup> Исто, 74.

<sup>616</sup> Исто, 78.

<sup>617</sup> Исто.

Грчић напомиње да је највећи број писама добио од Хаџића три године пре његове смрти, 1913. године. Усмене честитке поводом Грчићеве славе, Светог Николе, заменила је честитка на разгледници. У писмима из 1913. године сазнајемо доста о Хаџићевом тада већ нарушеном здрављу. У марту 1913, Хаџић је у Опатији с бачким митрополитом Митрофаном Шевићем<sup>618</sup>, како би излечио кашаљ: „Још никако да се опростим кашља. Може бити да би ишло брже, да је време мало лепше, да нема хладна ветра и сваки час кише“<sup>619</sup>.

Како Грчић и Тона нису раније успели да се нађу у Будимпешти, Тона ће с митрополитом отићи у Загреб код Грчића. Будући да се кашља није могао ослободити, половином јула Хаџић поново одлази у Опатију, али га је на станици у Загребу поздравио Грчић. Из Опатије му, месец дана касније, јавља да је време променљиво и да му доктор због кашља не допушта да се купа у мору. Ипак, основна намера овог писма јесте Тонин позив Грчићу да буде позоришни управитељ. Наиме, Жарко Савић више не жели да буде на тој функцији, нарочито потресен понашањем скупо ангажованог драматурга и редитеља Беговића, који није давао индикације глумцима, а тражио је да му се сваки текст препише латиничним писмом. Грчић није одговорио Хаџићу, одлучан да се не залаже за ту позицију док га Управни одбор ДСНП не позове.<sup>620</sup> Почетком септембра исте године, на путу из Опатије у Будимпешту, Тона је свратио на трочасовни сусрет са Грчићем и његовом супругом, те се на вечери и гостољубивом дочеку захваљује разгледницом из Будимпеште. Тона се, почетком октобра, изнова јавља из Будимпеште, поменувши да мора путовати у Нови Сад ради почетка рада ослабљеног и тешким временима притиснутог Позоришта. Чак и услед боравка позоришне дружине у Новом Саду, када је имао највише посла, Тона није заборављао да се јави Грчићу, па и да му пошаље позоришне објаве и француски позоришни лист „Комедија“. Једно такво писмо Тона закључује овако: „Да ми прилике допуштају, послао бих Вам и самог себе“<sup>621</sup>. Крајем исте године Тона јавља Грчићу да Позориште напредује, да се уче текстови нових комада, те да су пробе сваког дана пре и после подне, како би се надокнадило све што је пропуштено.

Захваљујући привржености Грчићу, знатан део Хаџићевих писама нам предочава његово здравствено стање. Тако у мају 1914. Хаџић пише Грчићу из Санаторијума доктора Шанте у Суботици, након операције слепог црева. Наглашава да му пише из постеље ценећи његову истинску љубав према њему, што је видљиво у самом оловком исписаном писму, мање уреднијем него што је то био случај у претходним писмима. Чак и у постељи, Хаџић неће пропустити прилику да помене позориште, због кога је и дошао у Суботицу, чак и након тешко добијене дозволе за рад јер је постојао страх да ће се радити на утврђењу буњевачке свести.<sup>622</sup> Грчићев одговор су својим потписом улепшале „све саме познанице и поштовачице А. Хаџића“, које су се тада нашле код његове супруге Јулке. Последње писмо, односно разгледница коју Хаџић из Суботице шаље Грчићу, открива његову жељу да након опоравка у санаторијуму оде на море. У својим интерпретацијама писама, Грчић нам даје драгоцен податак да Тона ипак није отишао на море, те да је био задовољан одласком на Палић.

<sup>618</sup> Још 1910. године, четвороделном разгледницом панораме с истарског врха Монте мађоре (Monte Maggiore) Хаџић поздравља епископа бачког Митрофана Шевића, жалећи с неколико заједничких пријатеља и познаника што он није с њима. (РОМС инв. бр. 43.895)

<sup>619</sup> Јован Грчић, *нав. дело*, 81.

<sup>620</sup> Грчића је артистички одсек предложио управном одбору ДСНП-а 1914, те је тада, пред сам рат, прихватио управнички ангажман.

<sup>621</sup> Јован Грчић, *нав. дело*, 86.

<sup>622</sup> Исто, 89.

Грчић се с Хаџићем последњи пут видео у Новом Саду, а након тога је посетио његов гроб, 1922. године. На основу извештаја Управног одбора ДСНП, од 15. марта 1925, Грчић је сазнао да постоји намера да се Хаџићу подигне трајнији споменик но што је то у први мах учињено.

На основу необјављене Хаџићеве аутобиографске белешке наилазимо на дела која је Хаџић навео као своја, а која, такође, никада нису била објављена. Занимљиво је видети шта је тачно Хаџић истакао у свом тексту. Важно му је било да укаже на лично залагање у неговању српско-мађарских односа и промовисању српске културе, због чега је изабран за члана Кишфалудијевог друштва, 1867. године. Нагласио је да је писао о српском народу, историји, култури и књижевности као сарадник дела *Аустриоугарска монархија у слици и речи*, као и чланке о Србима у делу *Монографија жуџаније бачке*. Истакао је да је постао дворски саветник и да је био одликован официрским крстом ордена Фрање Јосифа I, орденом Светог Саве I степена и орденом кнеза Данила III степена.<sup>623</sup> Хаџић скромно казује да је Матица српска намеравала да прослави 50-годишњицу његовог рада, али да, на његову молбу, до тога није дошло: „само је за дворану своју дала зготовити лик његов“<sup>624</sup>, што се односи на његов портрет Уроша Предића али поводом 40-годишњице рада.

Закључак Грчићевог поглавља посвећеног Хаџићу значајан је у расветљавању перцепције Хаџићевог односа према Мађарима. Грчић сматра да Хаџићево појављивање у мађарској публицистици не може бити довољан разлог да га мађарска јавност прогласи мађарским песником: „Можда је Хаџић у опортунитету и лојалности отишао корак даље, но што је било потребно, али ако јесте, то је било зар у чврсту уверењу, да само тако може одржати и Матицу српску и Српско Народно позориште“<sup>625</sup>.

## 4.5. Комедиографски прилог портрету Антонија Хаџића – Како је Коста Трифковић видео Тону

У намери да сагледамо Антонија Хаџића из другачијег угла, изван позоришне историографије, осврнућемо се на његову појаву у комедиографском делу још једног знаменитог театарског приврженика, Константина Косте Трифковића (1843–1875).

Антоније Хаџић, иако по образовању правник, ушао је у свет књижевности и позоришта, што је слично Трифковићевом животном путу. Трифковић се бавио адвокатуром, али су ипак превагнуле његове уметничке склоности, када постаје део Позоришног одсека ДСНП, а убрзо и његов званични писац. Осим што је сарађивао с Тоном као аутор низа позоришних комада, написао је бројне информативне и критичке белешке о раду позоришне дружине објављене у Хаџићевом листу „Позориште“. Учествовао је у прикупљању прилога за изградњу позоришне зграде („Грађанске дворане“), свечано отворене 25. децембра 1871, а која се налазила на данашњем Трифковићевом тргу у Новом Саду.<sup>626</sup> Недостатак адекватне позоришне зграде јесте био један од кључних проблема рада СНП-а, повезан с проблемима заснованим на политичком притиску

<sup>623</sup> Одликован је ордењем: Св. Саве III степена (1894), II степена (1898) и I степена (?), кнеза Данила III степена (1895), официрским крстом Фрање Јосифа I (1908).

<sup>624</sup> Јован Грчић, *нав. дело*, 93.

<sup>625</sup> Исто.

<sup>626</sup> „Трифковић Константин Коста“ коју потписује Н[ада]. С[авковић]. У: *Енциклопедија Српској народној позоришта (1861–1986)*, т. III, СНП, Нови Сад 2021, 328–330.

аустроугарских власти и ограниченом финансирању. Трифковић је у својим комедијама неретко био усмерен на новосадску стварност, а с обзиром на то да је, као и Хаџић, био сведок свих тадашњих позоришних (не)прилика, у својим текстовима је у више наврата алудирао на позоришни живот. Управо је због тога у Трифковићевим комадима *Чесџиџам*, *Мила* и *Тера ојозицију* осенчен један интересантан портрет управника Антонија Тоне Хаџића.

Трифковићева комедија *Чесџиџам*, „шалџива игра с певањем“, први пут је изведена у Панчеву, 1871, и припада кругу његових оригиналних комедија. У средишту комедије је интрига која почива на уобичајеном принципу забуне и неспоразума. Комична страна брачних односа, како Васо Милинчевић сматра, приказана је публици без дубљег испитивања грађанског морала, стога је видљиво Трифковићево колебање између комике и критике.<sup>627</sup> У Милинчевићево тумачење једног од ликова ове комедије Спира Грабића, као јунака инспирисаног војвођанском стварношћу, укључен је и Тона Хаџић, као потенцијални прототип.

Наиме, у једном упечатљивом монологу, могуће је било препознати позицију и идеје тадашњег управника Хаџића, истакнутог члана Уједињене омладине српске и подржаваоца Милетићеве Народне слободоумне странке. Спира, истински „народњак“, стриц Стеве Грабића, једног од главних ликова, појављује се припит на сцени. Он препричава свој сусрет с варошанима, реконструишући њихов разговор о потребама српског народа. Спира Грабић наводи потребу за народним позориштем, сместивши је одмах након духовних потреба једног народа и изградње верских објеката (манастира). Када му варошани кажу да народно позориште постоји, он говори да му је неопходна дворана како би заиста постојало. На њихову опаску да позориште поседује дворану, Спира одговара да је потребно саградити још једну. Спира, услед пијанства, грешком узима Марино опроштајно писмо посвећено Стеви и помишља да је њему упућено. Спирин ауто-портрет подсећа на Хаџића:

„Охо! Мене с опроштењем терају из куће? Мене њиховог чику, који нисам жалио труда дан и по возити се, да их посетим, мене госта и припозната народњака, члана Матице, позоришта, друштва за радиност, певачког друштва, одборника у свима одборима и чувеног кортеша при свима рестаурацијама и посланичким изборима!“<sup>628</sup>



Коста Трифковић,  
фото-извор: Театрослов, Збирка Музеја позоришне уметности Србије, Београд, сигн. II 260, инв. бр. 6583

<sup>627</sup> Васо Милинчевић, *Косџа Трифковић – живић и дело*, Београд, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд 1968, 250.

<sup>628</sup> Коста Трифковић, *Чесџиџам: шалџива игра с певањем у једној радњи*, Зборник позоришних дела, Управа Српског народног позоришта, св. III, Нови Сад 1884, 16.

Сфере Спириног рада и интересовања, дакле, саобразне су Тониним, стога не чуди претпоставка да је додатна хуморна нота развијена асоцирањем на бројне послове преокупираног управника. Своју тврдњу Милинчевић поткрепљује претпоставком да је Трифковићу било познато како Хаџића титулишу у кореспонденцији, узимајући као пример писмо које је Тони упутио Јован Ђорђевић, у априлу 1869. Своје писмо Ђорђевић упућује „председнику, потпредседнику, секретару и управитељу, свију омладинских и остаринских отечествених завода у Новом Саду”.<sup>629</sup> Милинчевић напомиње да се овим титулисањем Ђорђевић није подсмехивао Тони, али да је ипак присутан благи карикатурални призвук. Он нам скреће пажњу на чињеницу да су се у тадашњој публици могли пронаћи бројни Спирина двојници, они чије се родољубље заснивало на сензационализму у ватреним говорима а не на суштинском деловању. У самом презимену Грабић крије се потреба за „грабљењем”, односно наглашена је потреба за стицањем материјалних добара и бољег друштвеног положаја, па би се конструкција овог Трифковићевог лика могла сматрати као комично увијена критика појединих родољуба. У критичком тексту поводом представе *Чесџиџам* наведено је да песма коју пева Спира Грабић није примерена, и да би требало појаснити што је његово скривање под женски скут део само комичне ситуације. Оваквом критиком чини се да је Б. [Јован Бошковић], желео да укаже да је драмског лика кога одликују националне тежње требало примереније обликовати. Могуће је да је Бошковић, близак важним културним и књижевним новосадским делатницима, желео да ублажи Трифковићев подсмех који је био упућен њиховом родољубивом кругу.<sup>630</sup> Милинчевић наводи да је примећена Тонина „аљкавост” у симултаном раду на одговорним позицијама: „Јер популарни господин Тона је заиста лако ‘примао задужења’ како би се то данас рекло, и већ су савременици приметили да је нека од њих доста аљкаво обављао (уређивање „Летописа” МС и друго)”.<sup>631</sup>

Трифковић се Тонином преокупираношћу послом такође поигравао у комаду *Мила*.<sup>632</sup> Своје глумачке вештине Мила предочава публици, будући да се „Господин Тона” није појавио на време. Мила више од три сата чека на Тонин долазак: „Још никако нема господине Тоне, / Већ је пола дванаест, скоро ће и подне, / Па сад право каж’те, код таквога реда / Не би л’ човек мор’о свиснути од једа?”<sup>633</sup> Трифковић је одлучио да се Тонина стална заузетост послом одрази и на сцену тако што ће његово кашњење бити спољашњи покретач радње, тачније, Милине игре усмерене на публику. Када свој глумачки дар покаже интерпретирајући лепезу ликова из свакодневице, Мила поручује публици:

„Али сад је доста, нема више каде,  
Остаје на вама, да судите саде,  
Па ако је добро (шапутало звони) – Шапутало звони –  
Препоручите ме господину Тони!”<sup>634</sup>

Имајући у виду Тонине бројне обавезе, можемо претпоставити да понекад није стизао не време. Познато је да је често имао проблем с главобољом, те је пантљику, ради ублажавања бола, везивао око главе. Лаза Костић и други Тонини кореспонденти

<sup>629</sup> Васо Милинчевић, *нав. дело*, 251–252.

<sup>630</sup> Исто, 255–256.

<sup>631</sup> Исто, 252.

<sup>632</sup> Ова Трифковићева шаљива игра у једном чину настала је према изворном тексту Карла Аугуста Гернера, а први пут је изведена у Новом Саду, 1872.

<sup>633</sup> Коста Трифковић, *Мила*, Зборник позоришних дела, св. III, Управа Српског народног позоришта, Нови Сад 1884, 34.

<sup>634</sup> Исто, 44.

замерали су му јер им није одговарао, што Милан Савић коментарише на следећи начин: „Тона Хаџић волео је писма примати али не и одговарати, да тим маркира, како је у силном послу! У његовој оставини пуно је писама где му замерају што не одговара“<sup>635</sup>. Тонина заузетост, стога, шта год се крило иза ње, била је свима позната, те је Милино помињање управника сигурно будило смех препознавања у публици, реакције врло често изазване алузивним нивоом драмског текста.

У Трифковићевом комаду *Тера ојозицију*<sup>636</sup> тежиште је на специфичном односу поштовања према позоришној уметности, присутног у лику чизмара Ћире. У Ћирином монологу помињу се све препреке с којима се СНП суочавао:

„Не ће бити! Где год ко, сваки ти то уме да каже: не ће бити! А за што не? Не знам: 'Из здравствених погледа'. Други опет: 'Опасност је због ватре'. Трећи опет: 'Опасност је због воде' [...] А зашто није готово? Не знам: 'Још није грађа готова'. Онај опет: 'Зима је, не вата малтер' [...] Сиромашни глумци дошли по овој зими, да се мало у нашој средини скрасе и да се мало дочепају зимнице, па ето ти сада нису сигурни да не ће по леду до Панчева одмарширати“<sup>637</sup>.

Од почетка 1872. СНП има своју зграду али је она двадесет година касније срушена, јер је градски магистрат Новог Сада објавио да је трошна и склона паду. У да том тренутку се испоставило да нема подесног места за изградњу позоришне зграде: „Угарске власти очигледно нису хтеле нипошто да допусте да у том (–већ и иначе толико 'србујућем') Новом Саду, где није било никаквог градског или државног мађарског позоришта, сада СНП добије још и своју засебну репрезентативну зграду“<sup>638</sup>. У дворишту хотела „Краљица Јелисавета“, изграђено је потом Дунђерсково позориште, 1895, које је функционисало све до пожара 1928.<sup>639</sup> Поводом отварања позоришне дворане, 1872, Трифковић је написао драму *Тера ојозицију*, стога је њен лајтмотив управо изградња позоришта.

Перцепција потребе за позориштем у овом комаду условљава ток радње, односно одлуке мајстора Ћире вођене су ставовима према позоришту које имају ликови с којима се сусреће. Док Спира Грабић истиче себе као „народњака“, Ћира себе назива „опозицијом“, стога се супротставља, „контрира“ свом шегрту Петру, супрузи Јеци и ћерки Катици, која се жели удати за његовог помоћника Мишу, а јер немају критички однос према чињеници да су забрањени даљи радови на позоришној згради. Фигура особњака у делу *Чесџишам* наликује мајстор Ћири:

„Ја ћу интерпеловати у главној скупштини, за што се не допушта зидање позоришта? Ако то није доста, ја ћу интерпеловати нашега посланика за што се не допушта зидање позоришта.“

<sup>635</sup> Милан Савић, *Прилике из моја живоџа*, исто, 2009, 178.

<sup>636</sup> Овај комад је штампан након Трифковићеве смрти, у листу „Позориште“, 1875, а први пут је изведен 1876. Будући да је Трифковић повукао свој текст, те ипак није изведен овим поводом, поједини проучаваоци његовог дела су сматрали да ово дело није оригинално и да зато Трифковић није желео да учествује у догађају отварања позоришне дворане овим текстом. Потоњи истраживачи су предочили оригиналност овог дела, попут Наде Савковић, која је указала на политички аспект овог текста који је критички усмерен према властима, што може бити разлог Трифковићевог повлачења текста. Види: Нада Савковић, „Проблем оригиналности по срба Косте Трифковића“, *Тедџрољубље*, Нови Сад, Академија уметности Нови Сад, Матица српска 2012, 137.

<sup>637</sup> Коста Трифковић, *Тера ојозицију*, „Позориште“, год. IV, бр. 26, 13. марта 1875, 103.

<sup>638</sup> Тодор Манојловић, „Политичка улога старог новосадског Народног позоришта“, *Сјоменица (1861–1961)*, СНП, Нови Сад 1961, 51.

<sup>639</sup> Више о томе види: Н[ада]. С[авковић]., „Зграде СНП“, *Енциклопедија Српској народној јозоришџа (1861–1981)*, т. I, СНП, Нови Сад 2021, 493–498.

Ако ни то није доста, онда идем министру, идем на дијету, да их питам, за што се не допушта зидање позоришта?<sup>640</sup>

Мајстор Ћира улази у сукоб с муштеријом Аксентијем, који је поменуо да се слаже с одлуком жупана да се позориште не сме даље зидати. Опсесивна Ћиринина жеља да Српско народно позориште добије своју зграду покретач је радње ове Трифковићеве комедије. Тек када стигне информација да се настављају радови на позоришној згради, Ћира ће дозволити Катичину удају. Шегрт Петар саопштава мајстору повољну вест коју је добио Тона: „ПЕТАР: Господин Тона рече, да је дошао телеграм од министра“<sup>641</sup>. Тонина утицајност је стога истакнута у овом комаду, као и његова важна улога у борби да глумци коначно добију свој позоришни простор. Могуће је да је Трифковић намеравао да са сцене одјекне порука да ће се у новој згради чути глас српског народа који ће уметношћу опонирати аустроугарским властима, будући да мајстор Ћира на крају комада каже: „Од сада пак, како је позориште дозвољено, од сад ћу тек да терам опозицију“<sup>642</sup>.

Значајну етапу рада, али и борбе за опстанак Позоришта, обележили су комади Косте Трифковића чија је прерана смрт потресла читаву јавност. Умрлица Косте Трифковића објављена је на првој страници 17. броја листа „Позориште“ за 1875. годину: „Овај би лист био само сузама исписан, кад бисмо у овај мах, под сињим теретом велике туге и тешке жалости, хтели рећи шта смо у њему изгубили“<sup>643</sup>. У наредним бројевима „Позоришта“ објављен је чланак Мише Димитријевића о Кости Трифковићу, а потом и његови комади *Мила*, *Тера ойозицију*, *На бадњи дан* и *Пола вина йола воде*.

Поводом 25 година од смрти Трифковића, Антоније Хаџић исписује чланак у коме истиче далекосежни значај његовог дела. Хаџић закључује да Трифковић јесте нестало са света, „али је остао неко ко ће му име и спомен чувати у народу српском, остала је Српска Талија, која казује и која ће казивати са узвишених дасака потоњем свету српском, да јој је Коста Трифковић био избрани љубимац“<sup>644</sup>. Још 1886. године, похваљен је леп обичај позоришне управе која репертоарским избором Трифковићевог дела обележава 19. фебруар, дан његове смрти.<sup>645</sup> Кроз осврт на Хаџићево присуство у Трифковићевим комедијама, подсетили смо се значаја ова два „љубимца“ српске Талије, осведочивши да ни данас, 125 година након Хаџићевог чланка и 150 година од Трифковићеве смрти, њихова дела не смемо препустити заборава.

#### 4.6. Тона као сведок једне „Средојевијаде“ – Антоније Хаџић и *Globe trotter* (Средоје Ђорђевић)

*Писма из Америке (Сџарчевић и Франк)*, дело потписано псеудонимом *Globe trotter* (Глобтротер), а иза кога се крије Средоје Ђорђевић (1844–1914), објављено је 1893, у Суботици. Предговор овом делу написао је Антоније Хаџић, његов Суботичанин и пријатељ. Милан Савић сведочи да је Ђорђевић Тону познавао скроз, као нико дру-

<sup>640</sup> Коста Трифковић, *нав. дело*, 103.

<sup>641</sup> Исто, 122.

<sup>642</sup> Исто.

<sup>643</sup> [А. Хаџић], „Коста Трифковић“, *Позоришње*, год. IV, бр. 17, 20. фебруара 1875, 65.

<sup>644</sup> А[нтоније]. Х[аџић]., „Коста Трифковић“, *Браник*, год. XVI, бр. 22, 19. фебруара (3. марта) 1900.

<sup>645</sup> П., „Честитам! Шаљива игра у једној радњи...“, *Позоришње*, год. XI, бр. 40, 158.

ги.<sup>646</sup> Ђорђевић је такође припадао кружоку омладине окупљене око идеја Светозара Милетића. Завршио је студије права и био је подначелник Суботице. Низ писама које су упутили један другом сведочанство је о дугогодишњем пријатељству. Сачувано је неколико разгледница које је Тона слао Ђорђевићу са Раба, из Будимпеште и других места. Обавештавао га је о свом здрављу и најављивао је свој повратак у Суботицу. Ђорђевић се Тони јављао са Палића, Крима, из Одесе итд.

Хумористичан и игрив Предговор Хаџић исписује у тоналитету Глобтротеровог сатиричног дела које је усмерено на, како сам поднаслов упућује, Анту Старчевића и Јосипа Франка, предводнике хрватских странака. Он нас подсећа да су његови тексто-ви били објављивани у „Бранику“, те да је његов „оштри бич сатире“ наилазио на одушевљење. Хаџић оправдава одушевљење чињеницом да је увек знао „да дирне у жице, које су свагда одјекивале и одјекују у сваком срцу српском“. Хаџићев текст је аполо-гетски интониран: износи похвале на рачун његовог препознатљивог начина писања и усмерава се на специфичности његовог стила. Кроз друго лице множине, Хаџић на-стоји да оствари присност са читаоцима, позиционирајући их као оне који траже од њега да им више казује о Глобтротеру.

Њих двојица се познају од младости, па казује да је тешко говорити непристрасно о њему. Врлине које Тона нарочито цени јесу поштовање и љубав према мајци, што је, могућно, Тони у датом периоду било нарочито значајно јер је тада остао без мајке: „Благо њему, и по сто пута му благо, што му још није усахнуо тај живи извор материнске љубави, што му још сјаје то топло сунце те праве, истините, свете љубави!“<sup>647</sup>. Потом се нижу епитети којима настоји да верно пренесе његов портрет. Кроз опис његове спољашњости, Хаџић ће убацити и информацију о његовим омиљеним јелима, а напра-виће и комична, у рими конструисана поређења: „Кад се креће, као да паун шеће“<sup>648</sup>. Специфичност Тониног стила је динамичност коју нарочито постиже имплементи-рањем фразе, читавих реченица, пословица или цитата на француском, немачком, ита-лијанском и енглеском језику, које сажимају или се надовезују на претходно написано. Овај језички преплет кореспондира са Глобтротеровим додиром са бројним језицима и различитим културама у оквиру различитих путовања.<sup>649</sup> Најпосле, и сам Глобтротер умеће фразе на другим језицима у свој текст. Динамичност и присност са читаоцима постигнуте су и уметањем упитних реченица, што је чинио, пре свега, Глобтротер. Низ поређења које Хаџић прави реферишу на светске класике, попут *Фауст*а и *Краља Лура*. Како би појаснио привлачност говора Глобтротера, Тона се присећа 1888, када је мађарски драмски писац Гергељ Чики дошао у Суботицу и гледао представе СНП-а, а тада га је посебно одушевио Глобтротер. Оштроумно и досетљиво, како Тона запажа, причао је о свом народу, а Чикију се највише свидела прича о Метерниху и кнезу Милошу Обрено-вићу, па како нигде није била прибележена, Тона је у овом предговору пренеси.

Хаџић пише да Глобтротер анализира све друштвене и књижевне промене, те и да познаје европску књижевност (класике чита у оригиналу). Најдражи су му Французи и

<sup>646</sup> Милан Савић, *Наши сѝари*, исто, 2010, 28.

<sup>647</sup> А[нтоније]. Х[аџић]., „Предговор: Globe trotter“, *Писма из Америке: Сѝарчевић и Франк*, Српска штампарија дра Душана Петровића, Суботица 1893, VIII.

<sup>648</sup> Исто.

<sup>649</sup> Ипак, до путовања у Америку није ни дошло, што коментарише Милан Савић: „Пре свега Средоје није никад био у Америци. Он је та америчка писма писао у Суботици а тако их је писао, да се из њих види, да је Америка тек фирма, како би неке наше појаве могао упоредити с америчким. Јер углавном он о свачем пише више него о правим америчким приликама, које би безазленом путнику, али и правом путнику, могле пасти у очи. Та су писма дакле чиста ‘Средојевијада’, његова ‘поезија’. Главна па баш и једина му је намера, да неке прилике у Угарској и Хрватској извргне руглу. Писма су према томе, иронична, сатирична“. Види: Милан Савић, *Наши сѝари*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Градска библиотека у Новом Саду, Нови Сад 2010, 32–33.

француска књижевност. Тона примећује немире његовог духа, који су карактеристични за свакога кога привлачи Париз, „Нови Вавилон, пун највећих противности“. Он се бори сам са собом, „хамлетише“, и како Тона запажа, тражи себе у себи. *Globe trotter* из Тонине визуре јесте барокни човек који верује у Шекспирову мисао да је цео свет позорница, а да су људи глумци. Чињеницу да ништа што је написао није потписао својим именом већ да се крије иза псеудонимске маске, Тона правда чињеницом како још није познао себе у себи. Када буде спознао себе и збацио „образину“, Тона сматра да ће то бити добробит за све. Будући да до путовања није ни дошло, путовање јесте једна врста маске којом се, посредством другог, говори о себи.

Свој хумористички путопис, односно, прво писмо, исписује 1892, у Њујорку. Своју идеју да посети Америку образложиће читаоцима кроз хумористичку причу о тврдо куваном јајету. Као што је Колумбу тврдо јаје дало идеју да пронађе Америку, како Глобтротер појашњава, ровито јаје је заслужно за његово путовање. Тако пише и о геополитичким приликама из перспективе једног америчког магазина, имајући у виду своје српске читаоце. Следеће писмо настаје у Филадельфији исте године, где је посетио Барнумов амерички музеј, а где ће видети препарираног кита дугачког двеста стопа. Кит је претходно имао несвакидашњу идеју да испије море, што је повод за поређење са још већим чудом у његовој домовини. Глобтротер говори о незаситом чудовишту које се храни хиљадама Срба, и открива да је то „суманути пророк“ Анте Старчевић, али и „верни слуга лошег господара“, Јосип Франк. Треће писмо настаје у Детроиту, где је Глобтротер одсео у једној српској породици која је ту већ двадесетак година: „Породица је то Ђуре Хаџића, овдашњег на гласу трговца, брата секретара матичиног“<sup>650</sup>. Будући да се у РОМС-у налазе два писма Ђорђа Хаџића из Детроита упућена Антонију Хаџићу, из 1893. године (инв. бр. 10.595) и из 1901. године (инв. бр. 10.050), у којима исказује чежњу за родним крајем, јасно је да је у питању Тонин рођени брат. Он има супругу, два сина, Ђоку и Валику, и ћерку Мару.

Идеолошка неслагања са Старчевићем, кога је облио „пикантним сосом сатире“<sup>651</sup>, постепено се све више експлицитно исказују, док комични елементи бивају све мање присутни. Глобтротер поставља питање: „Ама људи божји, шта урадите с лепим језиком српским? Шта учинисте од брацких поклона? Шта вам је скривио, те га, тужног, тако осакатисте и у говору и у књизи?“<sup>652</sup> Глобтротер потом поентира: „Пси лају честити Анте, а народ српски и хрватски мирно и достојанствено греду ка Меци – братске љубави и слоге!“<sup>653</sup>.

У духу своје „Средојевијаде“, Средоје Ђорђевић исписује писмо Тони 1892. године којим га, очигледно подстакнут ласкавим предговором намењеном штампању, пита да ли су похвале његовој књизи заиста такве или их је диктирало пријатељство. У истом писму му казује да писма (*Писма из Америке*), неће још бити објављена, јер је Глобтротер, наводно, отпутовао у Шангај.<sup>654</sup>

Ђорђевић се такође јавио Антонију Хаџићу писмом из Беча у мају 1892, усхићен због посете бечком позоришту. Ђорђевић пише да је у „пароксизму дивљења“ уживао у Клеопатри Дузиној, мислећи на, претпоставимо, игру глумице Елеоноре Дузе.<sup>655</sup>

<sup>650</sup> *Globe trotter* [Средоје Ђорђевић], *Писма из Америке: СШарчевић и Франк*, Српска штампарија дра Душана Петровића, Суботица 1893, 33.

<sup>651</sup> Исто, 41.

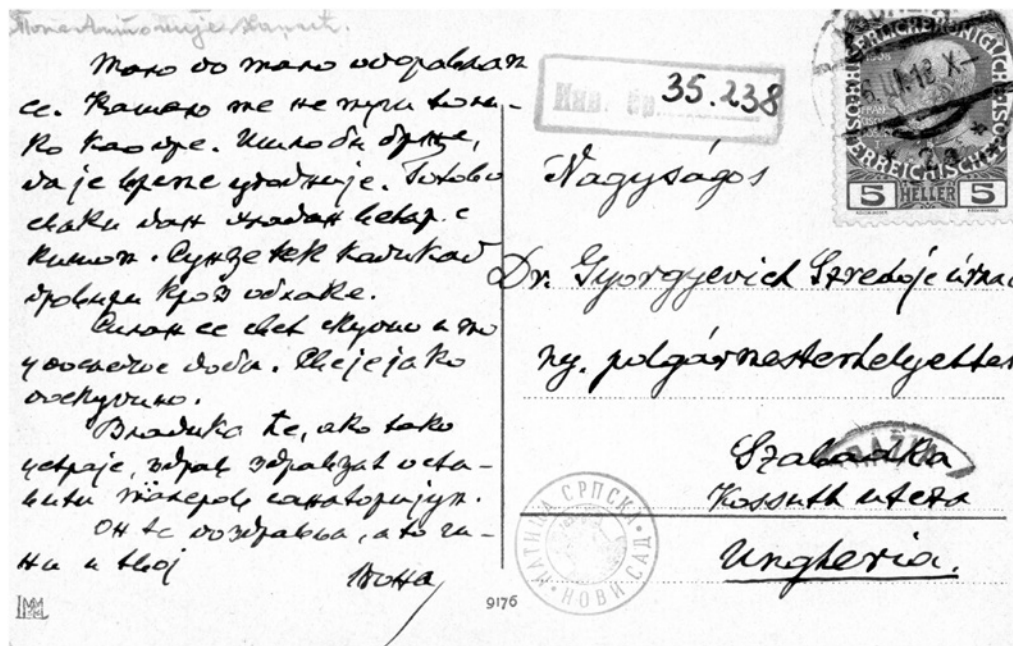
<sup>652</sup> Исто, 44.

<sup>653</sup> Исто, 45.

<sup>654</sup> РОМС инв. бр. 1042.

<sup>655</sup> РОМС инв. бр. 899.

На основу низа разгледница,<sup>656</sup> као и писмом осведочених суботичких сусрета, увиђамо да су се Средоје Ђорђевић и Антоније Хаџић заиста добро познавали, што је узроковало интересантну сарадњу на једном сатиричном спису.



Хаџић шаље разгледницу (из Абације, данас Опатије) Средоју Ђорђевићу Глобтротеру, у Суботицу, с вестима о свом опоравку, 1913, фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 35.238



<sup>656</sup> Да је Хаџићу Ђорђевић био близак, казује нам и то што му о свом здрављу пише у марту 1913, из Опатије. Каже да га кашаљ не мучи као раније, али да би опоравак ишао брже да је време лепше („Готово сваки дан хладан ветар с кишом“). Тона још запажа да се силан свет скупио у Опатији. (РОМС 35.238)

## 4.7. Антоније Хаџић и „дични Србин“ Јоца Савић

Позоришни уметник српског порекла, прослављен као глумац и редитељ аустријског и немачког позоришта, Јоца Савић (1847–1915), незаобилазна је личност у историји српског позоришта, премда никада није стао на српску сцену, нити је режирао за српску публику. Међутим, његов театарски успех, теоријски радови из домена позоришта и драме, као и директан педагошки рад са српским глумцима који су га посећивали, као и чињеница да је један Србин померао границе уврежене театарске праксе, завређују значајну пажњу. Захваљујући Тонином „Позоришту“ српска јавност је имала прилику да прати несвакидашњи Савићев успех.

Пореклом из трговачке породице, Савић се опире намери да настави породичну традицију, премда ради како би зарадио за часове глуме код бечких глумаца Бургтеатра.<sup>657</sup> Поред изразитог глумачког успеха, Савић почиње да се интересује за режију. Темељно изучава историју позоришта, бави се Шекспировим делом и нуди другачије приступе режији његових дела. Након успешних режија у Вајмару и Мајнхајму, постаје редитељ Дворског и националног позоришта у Минхену. Његови принципи унутрашње режије, иновативни погледи на декор и сценску адаптацију Шекспирових дела, разматрања суштине драме и позоришта, интересовање за позицију публике у односу на позоришни чин, представљају у тадашњем тренутку сасвим другачији поглед на театар.<sup>658</sup>

Са значајним Савићевим успехом, читаоци листа „Позориште“ упознају се 1872. године посредством путописне прозе Милорада Поповића Шапчанина, који описује свој сусрет с Јоцом Савићем у Вајмару.<sup>659</sup> Значајан је и исцрпни текст из 1886. *Јоца Савић* Милана Шевића Максимовића, који је имао прилике да у Минхену проведе време са Савићем. Јоца Савић је пратио српска позоришна дешавања, па је брзојавом, послатим из Минхена, честитао 25-годишњицу рада Српског народног позоришта, 1887: „Слава вештине, слава је народне свести“<sup>660</sup>. Осим у ова два чланка, у „Позоришту“ се повремено појављују чланци који извештавају о Савићевом раду, углавном непотписани, за које Лука Хајдуковић сматра да су из пера Антонија Хаџића, с којим је Савић био у контакту. Хајдуковић исписује детаљан текст у ком анализира све чланке о Јоци

<sup>657</sup> Душан Рњак, „Школовање и први часови глуме“, *Јоца Савић – човек коме се клањала Европа*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2021, 17–19.

<sup>658</sup> Књига *Драма и џозорница* (1996), објављена је у издању Позоришног музеја Војводине, а у којој је дат избор текстова из његових студија *О сврси драме* (1908) и *Шекспир и драмска џозорница* (1917). *Редитељске књиже Јоце Савића* објавила је Матица српска, 2001. Потом, 2021. године, објављена је значајна студија Душана Рњака, у издању Позоришног музеја Војводине, *Јоца Савић – човек коме се клањала Европа*, која укључује и „Театролошка разматрања“, односно Савићеве текстове, у преводу Томислава Бекића и Рњаковом избору. Књига Душана Рњака, претежно усмерена на Савићеве режије, *Позоришће Јоце Савића* објављена је 2022, у издању Позоришног музеја Војводине. Потом, објављена је и књига у издању Српског народног позоришта, *Глумац и џублика* (2024), у којој приређивачи Зоран Ђерић и Ивана Илић Киш, осим осврта на Савићеву импозантну позоришну биографију, доносе и истоимену студију у преводу Саве Петровића, дугогодишњег секретара и преводиоца Српског народног позоришта, а која је претходно током 1896. године објављивана у листу „Позориште“. Ова студија представља сабрана предавања студентима више школе у Минхену.

<sup>659</sup> О сусрету са Савићем, Шапчанин казује: „И ако је тако рећи огрезао у туђинштину опет је неисказаном радошћу слушао сваку моју реч. Особито кад му рекох, да смо стекли у Београду лепо и стално позориште, а и у Новоме Саду да ће се скорим отворити. На моје питање рече ми, да би радо сишао доле на кратко време, те да игра у неколико комада на обема позорницама, само би желео, да му се улоге, које би означио, напред пошљу, ако је икако могуће с акцентуацијом“. Милорад Поповић Шапчанин, „Писма из Србије (Вајмар.– Србин, немачки глумац. – Прва скупштина глумаца целе Немачке. – Један летимичан предлог.)“, *Позоришће*, год. I, бр. 24, 2. фебруара 1872, 98.

<sup>660</sup> „Брзојавни поздрав о прослави 25-годишњице српског народног позоришта“, *Позоришће*, год. XII, бр. 14, 31. маја 1887, 72.

Савићу у „Позоришту“<sup>661</sup>. Примера ради, 1903. године Хаџићев лист ће извести о Савићевој поставци Шекспировог *Хенрија VIII* и неће нагласити на чему се заснива Савићева позоришна реформа, већ је акценат на томе да је он Србин.<sup>662</sup> Српска јавност је нарочито била упућена у Савићев значај приликом његовог доласка у Србију, када је посетио Суботицу, где се налазила позоришна дружина и „стари добри му знанац г. А. Хаџић“: „Он је стигао таман пре почетка представе ‘Капетана Јована’ и г. Хаџић довео га је одмах на позорницу и упознао га са г. Нушићем и са члановима наше позоришне дружине“<sup>663</sup>. Савић је посетио и Нови Сад, Матицу српску и друге значајне новосадске културне институције, где се сreo с Антонијем Хаџићем, Лазом Костићем и Миланом Савићем.

Пратећи хронологију чланака о Савићу у „Позоришту“, Хајдуковић нам скреће пажњу на најпотпунији приказ Савићевог пута у позоришној уметности, објављен 1905, мотивисан 40-годишњицом његовог рада. Количина и тачност информација о Савићу наводе на то да је аутор неко ко је добро познавао његов уметнички развој а „то перо, пре свих, могао је бити Антоније Хаџић, после њега – Милан Савић“<sup>664</sup>. Хаџићев допринос, као потенцијалног аутора чланка, јесте у прецизном изношењу података, уз тачне датуме, почевши од Савићеве прве улоге у Шилеровим *Разбојницима* 1865. године, до премијере *Краља Лира* 1889, у Минхену, на „Шекспировој позорници“, односно „уједностављеној“ позорници по угледу на Шекспира, на чему се заснивала његова позоришна реформа.<sup>665</sup> Након неочекиваног пензионисања 1906. године, Савић се посвећује писању о позоришту, односно теоријским расправама. Без обзира на то да ли се Хаџић крије иза текстова посвећених Савићу, свакако је као уредник био тај који је изразио потребу да његов лист прати „дичног Србина“ у његовој позоришној мисији. Како бисмо увидели Хаџићеву приврженост Савићу, али и Савићеву наклоњеност српском народу, осврнућемо се на два Савићева писма из 1905. упућена Хаџићу, а која су приређена и објављена у оквиру студије Душана Рњака.



Јоца Савић, из фото-албума који је дружина СНП-а поклонила Хаџићу у знак поштовања и оданости, 1882. Албум се чува у Музеју Војводине, Нови Сад, инв. бр. 2367, фото: Музеј Војводине, Нови Сад

<sup>661</sup> Лука Хајдуковић, „Јоца Савић у листу Позориште“, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 0/21, 1997, 109–124.

<sup>662</sup> Исто, 113.

<sup>663</sup> „Српско народно позориште“, *Браник*, год. XX, бр. 93, 24. априла (7. маја) 1904.

<sup>664</sup> Лука Хајдуковић, *нав. дело*, 115.

<sup>665</sup> [А. Х. ?], „Јоца Савић“, *Позориште*, год. XXX, бр. 26, 10. априла 1905, 129–131.



Портрет Јоце Савића, аутора Г. Риникера,  
слика у власништву Позоришног музеја  
Војводине, Нови Сад,  
фото-извор: Позоришни музеј Војводине, Нови Сад

Савић Хаџићу шаље новине које извештавају о његовом јубилеју, који није желео, али га је ипак прославио. Рњак претпоставља да је Савићево писмо одговор на Хаџићеве честитке поводом 40-годишњице уметничког рада 1905. године, јер је 1865. ступио на сцену „Ander Wien“.<sup>666</sup> Писмо из Минхена је исписано у другом лицу јединине, што сведочи о њиховом блиском односу. У Савићевом обраћању Хаџићу видљиво је поштовање: „Дозволи ми драги и цењени пријатељу да ти пошаљем новине у којима о томе пише“<sup>667</sup>. Савића интересује како су Милан Савић, његова супруга и ћерка Аница, као и друга његова „српска уметничка братија“. Писмо је закључено још једном пријатељском реченицом: „Увек у верном пријатељству са најбољим и најсрданијим поздравима теби и свима који се пријатељски сећају мене, Ваш Јоца Савић“<sup>668</sup>. Након овог писма од 1. маја 1905, уследило је писмо од 8. јуна. Управни одбор СНП-а, према Тонином захтеву, прогласио је Јоцу Савића за почасног редитеља, због чега задовољни Савић шаље писмо захвалности. Пише му да ће умети да цени „високо звање“ које су му дали његови земљаци, што ће му бити подстицај за даљи рад. На концу, он је изразио наду да ће његов рад у једном тренутку бити директно повезан са СНП-ом, што се, из непознатих разлога, никада није десило: „Можда ћу бити у стању једном да напишем своје идеје надајмо се и у корист Српског народног позоришта које је тако захвално твојој иницијативи и бризи [...]

Да ли ћу моћи још једанпут да дођем до Новог Сада на дуже време, што би ме веома усрећило“<sup>669</sup>.

Антоније Хаџић је несумњиво био једна од посебних фигура из Савићеве отаџбине с којима је он био у контакту и које је ценио. Хаџићев лист је дао драгоцену сведочанство о интригантном позоришном мислиоцу и делатнику, Јоци Савићу. Љубав Јоце Савића према свом, српском народу можда најбоље илуструје сусрет са глумцем Добрицом Милутиновићем, кога је послало Народно позориште из Београда у Минхен, како би усавршио своје глумачке вештине. Наиме, Милутиновић је рецитовао родољубиву песму *Груда земље* Љубомира Ненадовића. Савић је тада, у сузама изговорио: „Како је леп наш српски језик!“<sup>670</sup>

<sup>666</sup> Душан Рњак, „Преписка и контакти с уметницима из родног краја“, *Јоца Савић – човек коме се клањала Европа*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2021, 91.

<sup>667</sup> Исто, 92.

<sup>668</sup> Исто, 93.

<sup>669</sup> Исто, 94.

<sup>670</sup> Душан Рњак, „Добрица Милутиновић као Савићев ученик“, *нав. дело*, 110–111.

## 4.8. Антоније Хаџић и управитељски садруг Милорад Поповић Шапчанин

Још један позоришни посвећеник с којим је Антоније Хаџић био у пријатељском и сарадничком односу јесте Милорад Поповић Шапчанин (1841–1895), чији је рад оставио значајан траг у историји Народног позоришта у Београду. Осим што се бавио писањем поезије и прозе, као и педагошким радом, Шапчанин је љубав према драми и позоришту испољио као драмски писац и учесник у раду Народног позоришта, од самог тренутка оснивања. На месту управника је био од 1880. до 1893, што је период из кога датира највише Шапчанинових писама упућених Хаџићу, похрањених у РОМС-у. Најчешћи предмет, односно тема Шапчанинових писама, дефинисана је као „позоришна питања”. На основу писама увиђамо да је београдско позориште новосадском неретко позајмљивало гардеробу (костиме). У писму из 1890. Шапчанин пита Хаџића зашто тражи костим у дванаестоме часу и је ли то могло бити три или четири дана раније, на основу чега је јасно да је Хаџић замолио за позајмицу тик пред представу.<sup>671</sup> Шапчанину није јасно зашто Тонино позориште стално жури, те нису одгодили играње његовог комада *Задужбина*, како би и он могао доћи. У јануару 1892, Шапчанин пише Тони: „Видим из писма да се некуд журиш. А куда тако? Ја видим да је тамо нека, мени непозната журба, јер све одговарате и тражите – депешом! Штета што између нас не постоји телефон”<sup>672</sup>. Шапчаниново писмо из 1890. испуњено је истом, благом љутњом, јер му није враћен рукопис драме *Душан*.<sup>673</sup> Да је неопходно вратити костиме како би уредно<sup>674</sup> били заведени под бројевима, обавештава Шапчанин Хаџића у писму из 1892.<sup>675</sup>



Антоније Хаџић, Јосип Кнајзл (седи),  
и Милорад Поповић Шапчанин,  
фото: Театрослов, Збирка Музеја позоришне уметности  
Србије, Београд, сигн. III 744, инв. бр. 20.587

Посебно интересантан аспект Шапчаниновог и Хаџићевог односа јесте преплитање пословне и приватне животне сфере, што нам преноси писмо у коме Шапчанин обавештава Тону, да ће за Васкрс 1892. доћи возом код њега, у Суботицу. Пише му да ће понети костиме: „Испратићу ти одело за Задужбину и Немању и још који српски ко-

<sup>671</sup> РОМС инв. бр. 13.648.

<sup>672</sup> РОМС инв. бр. 13.650.

<sup>673</sup> РОМС инв. бр. 13.647.

<sup>674</sup> Милорад Поповић Шапчанин је као управник очигледно био мало одговорнији од Тоне. Док Тону мора да опомиње о адекватним роковима када је реч о позоришним позајмицама, Шапчанин наглашава да ће пазити на костиме. Поводом играња *Пере Сејединца* обраћа се Хаџићу ради позајмице костима, 1882. Костими би били у гардероби чувани „чисто и брижљиво”, а послат би био уредан реверс са званичним потписом и печатом. (РОМС инв. бр. 13.640).

<sup>675</sup> РОМС инв. бр. 10.058.

мад<sup>676</sup>. Поручује му да Цветићу не говори о његовом одсуству, јер одмах попусте ред и рад код глумца, што и Тона добро зна.<sup>677</sup> Зорку Тодосић, глумицу београдског позоришта, захвалну Хаџићу претпоставимо због гостовања у Новом Саду, помиње Шапчанин: „Госпођа Тодосићка не може да се нахвали дочеком и лепим даровима у цвећу и накиту. То су све плодови твога доброга и одушевљенога рада за српску Талију“<sup>678</sup>.

Међусобно разумевање, када је реч о послу, условило је и пријатељску блискост, о чему сведочи и низ поздрава Шапчанинове ћерке Данице и супруге Милке, сестре писца Лазе К. Лазаревића. Шапчанин такође срдечно поздравља Тонину породицу: „Поздрављам маму и брата. Мама љубим руку. А теби шаљем поздрав, лепши него најлепша Буњевка“<sup>679</sup>.

Светосавски говор Антонија Хаџића о Милораду Поповићу Шапчанину 1896. године, на свечаној седници Књижевног одељења Матице српске, штампан је 1897. у „Летопису Матице српске“. Шапчанинова смрт, 1895. године, била је повод исцрпног излагања о свим доменима његовог рада, те је тако и конципиран чланак. Кроз сегменте је тематизован његов лирски, прозни, драмски и педагошки рад. Све сфере Шапчаниновог рада илустроване су низом цитата из различитих дела. Патриотизам и религиозност константе су Шапчаниновог рада, што Хаџић наглашава нарочито у драмским делима, издвајајући драму *Задужбина цара Лазара*, насталу на основу епске песме *Зигање Раванице*. Био је секретар и члан Позоришног одбора, те постаје управник Народног позоришта у Београду, што је функција чију је тежину Хаџић добро разумео. У једном делу свог излагања, Хаџић ће, посредно, говорећи о задатку управитеља који је ревностно обављао Шапчанин, говорити о себи:

„Положај управитеља сваког таквог уметничког завода, већ сам по себи, необично је тежак свугде и скопчан са силним сплеткама и непрекидним борбама и споља и изнутра; а како је тек у нас тежак положај сваког управитеља, који непрекидно мора да буде посредник између позоришта и публике, између практичног и идеалног света и живота. Па како тек тежак и мучан посао мора да врши сваки управитељ још и тиме, што је приморан тај свагда раздражљив и увек незадовољан, немалан народић глумачки да уједињава на заједнички рад и у том раду да га одржи у доброј вољи и лепој слози!“<sup>680</sup>

Уплив личног огледа се и у помињању Шапчанинове бриге о другим позоришним делатницима, у виду организовања свечаности и пригодних говора, по чему је и Хаџић био препознатљив: „Веома је лепа црта Шапчанинова карактера, што је увек признавао рад људи, који су за позориште стекли себи лепих заслуга“<sup>681</sup>.

Кроз разматрање Шапчанинове судбине, Хаџић је препознавао себе, што просијива у издвојеним сегментима у којима је имао потребу да укратко сумира терет једног управитеља. Чланак је окончан сликом тренутка умирања Милорада Поповића Шапчанина, кроз коју је истакнута његова нарочита хришћанска врлина и приврженост Богу.

<sup>676</sup> РОМС инв. бр. 13.652.

<sup>677</sup> РОМС инв. бр. 13.652.

<sup>678</sup> РОМС инв. бр. 13.652.

<sup>679</sup> РОМС инв. бр. 13.654.

<sup>680</sup> Антоније Хаџић, „Милорад П. Шапчанин“, *Летопис Матице српске*, год. LXVI, књ. 190, св. 2, 1897, 37.

<sup>681</sup> Исто, 43.

# V ДЕО

Закључак

## 5. ЗАКЉУЧАК

У додиру са широким замахом културне мисије Антонија Хаџића, уочили смо да је његова приврженост позоришту, формирана још у периоду суботичких дилетантских представа, била доследно изражавана и да је усмеравала његово професионално профилисање. Млади Хаџић, тадашњи секретар Матице српске и уредник „Летописа Матице српске“, покренуо је Српско добровољно позоришно друштво, 1861. године. Њихове представе су играње у Будиму, у корист Српског народног позоришта (СНП), коме се Хаџић у Пешти посвећује тако што набавља и преводи драмске текстове, позоришне законе и статуте, али и добавља позоришне реквизите. Судбоносна година у биографији Антонија Хаџића јесте 1868. година, када од Јована Ђорђевића преузима задатак уметничког руководиоца СНП-а. Од тог тренутка он бива чврсто везан за културна збивања у Новом Саду и околини. У различитим записницима са седница Друштва за Српско народно позориште Хаџић је био помињан као подначелник или начелник, али је, без обзира на формално одређење његове позиције и постојање привремених управитеља, био истински стожер СНП-а. Увидом у записнике Друштва, као и у Хаџићеву преписку са пријатељима и сарадницима, сазнајемо да је, оптерећен бројним радним обавезама, у више наврата изражавао жељу да га неко одмени у позоришним пословима, али и да је остајао на својој дужности, када се достојан заменик није нашао. Као личност заузету бројним одговорним пословима, Антонија Хаџића су упамтили његови савременици, док смо кроз ову књигу, усмерену на његов допринос СНП-у, указали на повезаност различитих домена његове културне мисије, тумачећи је као целовиту. Чак и када исписује приповетке *Лејла Мара*, 1876, и *Глумац*, 1877. године, објављене у листу „Јавор“, Хаџић бира глумца као главног јунака приповетке, а своје ликовне одводи у позориште. Када 1873. године за новосадску сцену прерађује други део драмске алегорије *Маркова сабља* Јована Ђорђевића, под насловом „Зора и дан“, Антоније Хаџић ће тежиште драмског текста пребацити са политичке и ратничке сфере на подручје културе и књижевности, посебно истичући фигуру драмског писца Јована Стерије Поповића. У шаливој игри *Љубав није шала*, 1873, Хаџић укључује публици познате стихове новосадских књижевника и алудира на тадашње културне прилике, чиме је желео да позориште интегрише у шири друштвени контекст. Позориште и глумци су били врло заступљена тема његових написа, насталих у намери да остане траг неопходан у формирању слике о значајном периоду позоришне прошлости.

Извештаји о представама СНП-а, као и позоришне критике, неретко су добијале простор у листу „Матица“, чији је био уредник, што указује на постепено јачање намере да покрене лист у чијем ће средишту бити Српско народно позориште. Лист „Позориште“, Хаџић покреће 1871. године и уређује до 1908, док 1872. иницира покретање едиције „Зборник позоришних дела“, чиме је пресудно утицао на позоришни живот и образовање укуса позоришне публике. О потребама публике, али и својих глумаца, Хаџић је промишљао врло темељно, што смо увидели на основу низа позоришних кри-

тика и извештаја о његовим „удесбама“, претежно у оквиру листа „Позориште“. Хаџићева љубав према позоришту и драми, дакле, испољавана је у креативном али и организационом, стратешком виду.

Антоније Хаџић је преко тридесет година био управник СНП-а, као и уредник листа „Позориште“. Деценије доследног позоришног рада говоре нам да је Антоније Хаџић био фигура континуитета, што је данас готово незамислива појава. Начело умерености је одредило Хаџићеву радну етику, што је у негативном контексту тумачено у погледу његовог обазривог односа према мађарским властима. Осим што је омогућавао опстанак Позоришта у сложеном друштвено-политичком тренутку, он је континуирано писао, што нам казује хронолошки увид у само део библиографије његових радова. Хаџићева радна биографија помогла нам је да направимо мали корак у бољем познавању његовог приватног живота, али и да закључимо да његов живот суштински јесте био његов рад. Осветљавањем Хаџићевог односа с његовим пријатељима, књижевницима и позоришним уметницима, увидели смо његову доследну посвећеност другима. О његовом личном животу сазнајемо углавном посредно, из писама упућених њему. Хаџићев унутрашњи свет, страхови, жеље, као и љубавна осећања према учесници будимских представа Марији Розмировић, позната су искључиво на основу њених писама упућених Хаџићу, као и појединих писама Јована Јовановића Змаја и Лазе Костића. Хаџић о себи пише тек у позним годинама, када своје пријатеље поздравља с различитих дестинација на које је одлазио углавном ради опоравка. Да је заиста био Атлас Српског народног позоришта, како га је именовао Јован Ђорђевић у оквиру „Грађе за историју Српског народног позоришта“ у листу „Позориште“, потврдио је још једном, у ратном периоду, у последњим данима живота, проводећи их у хладној соби, окружен позоришним костимима и реквизитима, доследан свом животном позиву.

Ова књига представља један корак у изучавању Хаџићевог доприноса раду и опстанку Српског народног позоришта, као и ширем истраживању његовог живота и дела. Након 195 година од рођења Антонија Хаџића и 110 година након његове смрти, указали смо на изузетан значај овог позоришног трудбеника у српској културној прошлости. Закључујући да Хаџићева дела пружају простор за нове истраживачке подухвате, те и да их заслужују, изражавамо веру да ће сви тихи гласови позоришне прошлости пронаћи свој пут до нас.



# ВИДЕО

Прилог библиографији радова  
Антонија Хаџића

## 6. ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ РАДОВА АНТОНИЈА ХАЦИЋА

Налазећи се пред обиљем Хаџићевих разнородних текстова расутих у периодици, морамо имати у виду могућу природу њиховог ауторства, што је у дослуху с тадашњом фазом развитка српске књижевности, као и периодике. Многи аутори, вођени родољубивим полетом, имали су слободније прерађивачке алате, када је реч о припремању текстова страних аутора за српске читаоце, а с намером да им буду доступни у што бржем ритму и у већем броју. Као што су драмска дела страних аутора прерађивана, односно „посрбљавана“, одређени чланци су скраћивани или прилагођавани на различите начине, а да при томе примарни аутор није био поменут. Нарочито се у последњој четвртини XIX века у српској периодичи јавља обиље текстова чији су аутори непотписани, или су сакривени иза псеудонима „јер, најзад, ипак су ти незнани патриотски занесењаци морали осећати разлику између својих написа и правих, оригиналних књижевних творевина, те се стога нису одавали пред јавношћу“<sup>682</sup>.

Приликом приређивања Хаџићеве библиографије, сусрели смо се са низом различитих врста потписаних текстова, мањег и већег обима. Овом смо приликом прикључили и анонимне текстове за које је утврђено да припадају Хаџићу. Тако је, у 185. књизи „Летописа Матице српске“, у којој је објављен Хаџићев уреднички опроштај, 1896. године, објављен и садржај од 1. до 184. књиге „Летописа“. „Садржај по писцима“ приредио је Хаџић, док је Ђорђе Поповић приређивач „Садржаја по струкама“. Приређујући *Садржај Летописа Матице српске: 1825–1950* (1968), а на основу изјава претходних уредника „Летописа“, Ђорђа Магарашевића, Теодора Павловића, Јована Суботића и Антонија Хаџића, Малетин указује да с великом сигурношћу можемо рећи да су ови уредници били аутори анонимно саопштених бележака и докумената.<sup>683</sup> Такође, у оквиру „Садржаја по писцима“ Хаџић је потврдио своје ауторство када се ради о бројним непотписаним текстовима и белешкама. С обзиром на то да је раду Хаџића и Поповића, како Малетин тврди, ипак била потребна ревизија а не наставак рада, израђен је целокупан *Садржај Летописа Матице српске: 1825–1950*, којим ћемо се водити у изради нашег прилога Хаџићевој библиографији.

У *Садржај Летописа Матице српске: 1825–1950* унете су оцене рукописа које су се налазиле у оквиру извештаја о раду Матице српске. Премда нису штампане као самосталне целине, оне су „већином књижевне творевине, често опширне и потпуно израђене критике, а међу оцењивачима (па и оцењеним писцима) има познатих књи-

<sup>682</sup> Марко Малетин, „Предговор“, *Садржај Летописа Матице српске (1825–1950)*, I, Нови Сад, Матица српска 1968, XVI.

<sup>683</sup> Исто, XX–XXI.

жевника, те оцене могу послужити као допуна њиховом књижевном раду<sup>684</sup>. Малетин укључује и говоре у дискусијама и свечаностима у Матици, објављене у оквиру извештаја, што ће се наћи и у нашој библиографији. Уврстили смо и текстове других аутора за које је Малетин напоменуо да их је Хаџић „саопштио“, односно приредио и/или коментарисао. Забележили смо различите позиве и извештаје са скупштина Матице српске, као и извештаје о прилозима Српском народном позоришту које је потписао Антоније Хаџић, објављене у листу „Застава“, а које је Трива Милитар унео у *Садржај Заставе: 1871–1875* (1985). Као уредник листова „Матица“ (1865–1870) и „Млада Србадија“ (1870–1871), Хаџић је пратио текућу библиографију, о чему пише Душан Панковић у књизи *Српске библиографије 1851–1879. године* (2006).<sup>685</sup> Хаџићев библиографски рад неће бити укључен у библиографију, али нас је његова библиографска марљивост подстакла да на једном месту саберемо барем један део његових радова.

Имајући у виду дуг временски период Хаџићевог рада, одлучили смо се за хронолошки принцип израде прилога његовој библиографији. Намера нам је да дијахроничким увидом у његов рад дамо слику о ритму, обиму и тематско-идејном усмерењу његових текстова, превода и прерада, као и о његовом ангажовању у различитим доменама књижевног и културног живота. Током првог периода уредничког рада у „Летопису Матице српске“, Хаџић је исписао највећи број текстова. У периоду када преузима послове у Позоришту, од 1868, број прилога се смањује, али их константно објављује. Значајнији пад у продукцији радова приметан је после 1901. године.

Радове које је Малетин, имајући у виду „Летопис“, означио да су Хаџићеви, премда нису потписани, обележавамо са [Хаџић А.]. За написе за које ми претпостављамо да је Хаџић њихов аутор, нотирамо са [А. Х.?], а односи се на пет чланака: „Торквато Тасо“, *Србски леџојис*, 1864, „Јелисавета“, *Позоришће*, 1872, „Маријана“, *Позоришће*, 1872, „Српска народна дружина“, *Позоришће*, 1872. и „Из анегдота о Госпођи с Камелијама“, *Позоришни лист*, 1901. Остале радове наводимо онако како су потписани. Исти поступак користимо при бележењу осталих Хаџићевих радова, тако да овај прилог библиографији садржи укупно 254 јединица.

#### 1856.

- [Хаџић А.] [саопштио], „Деклараторијум“ [Иллірікумъ, издан од царице Марије Терезије], *Србски леџојис*, год. XXX, књ. 93, 1–62.

#### 1857.

- А. Хаџић, „Адаманта. (Съ мађарскогъ одъ Јокаи-я)“, *Седмица*, год. VI, бр. 19–21, 145–148; 153–156; 162–163.
- А. Хаџић, „Една црта изъ последнѣга покрета. (По М. Јокаи-у)“, *Седмица*, год. VI, бр. 35–36, 278–280; 285–287.
- А. Хаџић, „Ей жене, жене!... (Изъ 'Листова за вештину и књижевность')“, *Седмица*, год. VI, бр. 34, 270–271.

#### 1858.

- А. Хаџић, „Фаустина“ [изъ прве свеске „Новога Декамерона“ одъ М. Јокаия], *Седмица*, год. VII, бр. 9, 67–68.

<sup>684</sup> Исто, XXIII.

<sup>685</sup> Душан Панковић, „Библиографски рад Матичиног секретара Антонија Тоне Хаџића – Матица (1865–1870) и Млада Србадија (1871–1872)“, *Српске библиографије 1851–1879. године*, I, Нови Сад, Матица српска 2006, 305–322.

- А. Хаџић, „Невидљива рана. (Изъ 'Новога Декамерона' одъ М. Јокаја)“, *Седмица*, год. VII, бр. 11, 81–85.
- [Хаџић А.], „Романъ едногъ сиромашногъ младића. (Изъ 'Revue des Deux-Mondes')“, Октав Феје, *Седмица*, год. VII, бр. 32–43, 249–253; 259–262; 266–270; 273–277; 281–284; 289–292; 297–299; 305–308; 314–318; 321–324; 329–332; 337–341.
- [Хаџић А.], „Романъ едногъ сиромашногъ младића. (Изъ 'Revue des Deux-Mondes')“, Октав Феље, *Додатакъ Србскомъ дневнику*, год. VII, бр. 75, 21–24.

### 1859.

- А. Хаџић [превео у изводу], „Босна“, Гилфердинг, А[лександар] Ф[едорович], *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 123–158.
- Х., „Путовање по Босни, од Ивана Кукуљевића Сакцинскога“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 188–190.
- Х., „Јована Араня Толдия. Спевана скаска у XII песама. Съ мађарскогъ превео Јов. Јовановићъ“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 190–194.
- Х., „Песме Јована Илића. Друга свеска“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 194.
- Х., „Србска синтакса. Написао Ђ. Даничићъ“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 194–195.
- Х., „Дѣла Јована Суботића. Књига I. Пѣсме лирске“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 195–196.
- [Хаџић А.], Јосифъ Елачићъ [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 197–199.
- [Хаџић А.], Сергие (Симеонъ) Каћански [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 199.
- [Хаџић А.], „Часописи на србскомъ џезику у Лужици“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 200.
- [Хаџић А.], „Алфонско Валички“ [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 200.
- [Хаџић А.], „Антоние Векославъ Волфъ“ [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 201.
- [Хаџић А.], „Ђорђе Урхаси о Србима и Јованъ Терекъ о текелиномъ заводу и Матици Србской“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 201–204.
- [Хаџић А.], „Кнегиня Дашковъ“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 99, 204–205.
- А. Хаџићъ, „Уредниковъ предговоръ“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 100, 1–2.
- А. Хаџић [превео у изводу], „Босна“, Гилфердинг, А[лександар] Ф[едорович], *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 100, 100–126.
- А. Хаџић [саопштио], „Основателно завѣщаніе Јоанна одъ Нако“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 100, 144–149.
- [Хаџић А.], „Jadranske vile, sbirka i izbor zabavnih, poučnih i znanstvenih članaka“, I, [приказ-белешка], *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 100, 153–155.
- [Хаџић А.], „Бливанци. Украинска приповедка (вальда приповетка?) одъ А. Строженка. Превео (съ рускогъ?) Ђорђе Поповићъ“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 100, 155–156.
- [Хаџић А.], „Историческое учение объ отцахъ церкви. Сочинение Филарета, Архіепископа Черниговскаго“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 100, 157–160.
- [Хаџић А.], „О славянахъ въ малой Азиі, въ Африкѣ и въ Испаниі. Сочинение Владимира Ламанскаго“, *Србски леџојис*, год. XXXIII, књ. 100, 160.

- [Хаџић А.], „О Србији въ ея отношеніяхъ къ сосѣднимъ державамъ преимущественно въ XIV. и XV. столѣтјяхъ В. Григоровича“, *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 160–161.
- [Хаџић А.], „Slovník Naučný. Redaktor: Dr Frant. Lad. Rieger. Díl. I. Sešit 1–11“ [приказ-белешка], *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 161–162.
- [Хаџић А.], „Slovenski Glasnik. Lepoznansko-podučen list“ [приказ-белешка], *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 162–163.
- [Хаџић А.], „Lipa. Národní zábavník“ [приказ-белешка], *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 163–165.
- [Хаџић А.], „Die Hauscommunien der Südslaven von Og. M. Utiešenović“, *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 165–170.
- [Хаџић А.], Вукъ Маринковић [белешка-некролог], *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 171–172.
- [Хаџић А.], Ђорђе Зака Байшанскій [белешка-некролог], *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 172.
- [Хаџић А.], Алекса Вукомановић [белешка-некролог], *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 172–173.
- [Хаџић А.], Матія Костић [белешка-некролог], *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 173–174.
- [Хаџић А.], „Библиографичный прегледъ у Аустрији излазећихъ славенскихъ часописа“ [1859. г.] *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 175–181.
- [Хаџић А.], „Стогодишній рођењ данъ Саве Текеліе“, *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 181–183.
- [Хаџић А.], Вацлавъ Климентіе [белешка-некролог], *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 184–185.
- [Хаџић А.], Антоніе Регули [белешка-некролог], *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 185–187.
- [Хаџић А.], „Хиљдугодишња светковина постанка руске државе“, *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 187–188.
- [Хаџић А.], „Франя Казинци“ [прослава 100-годишњице рођења], *Србски леѣойис*, год. XXXIII, књ. 100, 188–189.

### 1860.

- А. Хаџић [превео у изводу ], „Босна“, Гилѣфердинг, А[лександр] Ф[едорович], *Србски леѣойис*, год. XXXIV, књ. 101, 105–136.
- А. Хаџић [саопштио у преводу], „Тестаментъ Павла Јовановића“, *Србски леѣойис*, год. XXXIV, књ. 101, 167–169.
- [Хаџић А.], „Soerbska Besaeda u latinskom pismu. Jedan književni sbornik za ogled novog тура organičke latinice“ [приказ], *Србски леѣойис*, год. XXXIV, књ. 101, 178–180.
- [Хаџић А.], „Словенка. Издае Емил Чакра“, *Србски леѣойис*, год. XXXIV, књ. 101, 180–187.
- [Хаџић А.], „Grammatik der slowakischen Sprache“ [приказ], *Србски леѣойис*, год. XXXIV, књ. 101, 199–200.
- [Хаџић А.], „Anthologie universelle choix des meilleures poésies lyriques des diverses nations dans les langues originales par Joaquim Gomes de Souza“ [приказ-белешка], *Србски леѣойис*, год. XXXIV, књ. 101, 200–201.
- [Хаџић А.], Радивой Стратимировић Кулпинскій [белешка-некролог], *Србски леѣойис*, год. XXXIV, књ. 101, 202.

- [Хаџић А.], Стеванъ Зака Байшанскій [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 101, 202.
- [Хаџић А.], Петаръ Матићъ [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 101, 202–203.
- [Хаџић А.], Јованъ Јанковићъ [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 101, 203.
- [Хаџић А.], „Како е постала руска држава“, *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 101, 204–208.
- [Хаџић А.], „Грофъ Стеванъ Сеченья“ [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 101, 208–210.
- [Хаџић А.], „Дора Дистрија“, *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 101, 210–214.
- [Хаџић А.] [саопштио], „Monumenta historica Slavorum Meridionalium“ [Иванъ Кукулъвићъ Сакцински], *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 101, 214–231.
- А. Хаџић [превео у изводу], „Босна“, Гилџфердинг, А[лександар] Ф[едорович], *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 102, 91–114.
- [Хаџић А.], „Кнезъ Данило Црногорскій“, *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 102, 211–214.
- [Хаџић А.], „Кнезъ Милошъ Обреновићъ I“ [чланак-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 102, 214–221.
- [Хаџић А.], „Вацеславъ Ханка“ [чланак-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 102, 222–229.
- [Хаџић А.], „Грофъ Владиславъ Телекија“ [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 102, 229–231.
- [Хаџић А.], „В. И. Ламанскиі о славенима у Малој Аси, Африцы и Шаньолској“, *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 102, 231–235.
- [Хаџић А.], „Андрія Качићъ-Миошићъ“ [прослава 100-годишњице смрти], *Србски леџојис*, год. XXXIV, књ. 102, 235–237.
- Тонанс [Хаџић А.], „Београдске лепотице. По Мавру Јокаји“, *Даница*, год. I, бр. 1–2, 10–14; 28–32.
- А. Х. [превео], „Кселенхоа и Тојпингванг. Хинеска новела од Мавра Јокаји“, *Даница*, год I, бр. 5, 123–127.

#### 1861.

- А. Хаџић [превео у изводу], „Босна“, Гилџфердинг, А[лександар] Ф[едорович], *Србски леџојис*, год. XXXV, књ. 103, 98–114.
- [Хаџић А.], „Недџљко. Народна пџсма јуначка. (Уломак из веџег дџла)“, *Србски леџојис*, год XXXV, књ. 103, 163–170.
- [Хаџић А.], „А. С. Хомяковъ“ [чланак-некролог], *Србски леџојис*, год XXXV, књ. 103, 179–185.
- [Хаџић А.], „Аџимъ Лелевель“ [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год XXXV, књ. 103, 185–186.
- [Хаџић А.], „Хилядугодишњица руске државе и споменикъ у Новгороду“, *Србски леџојис*, год XXXV, књ. 103, 186–189.
- [Хаџић А.], „Павле Семере“ [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год XXXV, књ. 103, 189.
- [Хаџић А.], „Госпоџица Роае“, *Србски леџојис*, год XXXV, књ. 103, 189–191.
- А. Хаџић [превео у изводу], „Босна“, Гилџфердинг, А[лександар] Ф[едорович], *Србски леџојис*, год. XXXV, књ. 104, 134–149.

**1862.**

- А. Хаџић, „Србски летопис“, *Јавор*, год. I, бр. 3, 24.
- А. Хаџић, „Србски Летопис“, *Даница*, год. III, бр. 5, 84.
- А. Хаџић [превео у изводу], „Босна“, Гилџердинг, А[лександар] Ф[едорович], *Србски леџојис*, год. XXXVI, књ. 105, 154–169.
- А. Хаџић [превео у изводу], „Босна“, Гилџердинг, А[лександар] Ф[едорович], *Србски леџојис*, год. XXXVI, књ. 106, 125–140.

**1863.**

- А. Хаџић [превео у изводу], „Босна“, Гилџердинг, А[лександар] Ф[едорович], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 125–140.
- [Хаџић А.] [саопштио], „Писмо грофа Јанка Драшковића Сави Текели“, *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 158–159.
- [Хаџић А.] [саопштио], „Одговор Саве Текелије на писмо грофа Јанка Драшковића“, *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 160.
- [Хаџић А.], Дамяњ Маринковић, [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 161.
- [Хаџић А.], Јованъ Алексић Майна [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 161–162.
- [Хаџић А.], Стеванъ Фрушић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 162–163.
- [Хаџић А.], Јаковъ Живановић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 163.
- [Хаџић А.], Јованъ Стефановић-Ризнић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 163–164.
- [Хаџић А.], Јосифъ Раячић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 164–165.
- [Хаџић А.], Софроніе Ивачковић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 165.
- [Хаџић А.], Исидоръ Николић Србоградскій [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 165–166.
- [Хаџић А.], Адамъ Драгосављевић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 166.
- [Хаџић А.], Субота Младеновић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 166–167.
- [Хаџић А.], Севастіянъ Илић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 167.
- [Хаџић А.], „Паво Јосифъ Шафарикъ“ [чланак-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 168–173.
- [Хаџић А.], „Стара икона са славенскимъ надписомъ у цркви св. Петра у Риму“, *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 173–175.
- [Хаџић А.], „Пасиграфија (опште писмо)“, *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 175–177.
- [Хаџић А.], „Састанакъ славенскихъ ученихъ люді“, *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 177–181.
- [Хаџић А.], „Вечита светлостъ дана“, *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 181–182.

- [Хаџић А.], „Божена Нџмцова“ [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 182–183.
- [Хаџић А.], „Песници, глумци и публика у Кини“, *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 107, 183.
- [Хаџић А.], [саопштио и коментарисао], „Изъ дневника Симе Милутиновића Сарайлије“, *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 108, 39–50.
- [Хаџић А.], „Становништво Србске Войводине по вери и народности. (По званичномъ извештаю)“ [статистички списак], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 108, 104–148.
- [Хаџић А.], „Прилогъ за новию повесницу србску“ [Уставне одредбе], *Србски леџојис*, год. XXXVII, књ. 108, 149–150.

#### 1864.

- [Хаџић А.] [саопштио и коментарисао], „Изъ дневника Симе Милутиновића Сарайлије“, *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 93–105.
- [Хаџић А., Гершић Г.], „Мњење о Костићевој ‘Беседи’“, *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 159–165.
- [Хаџић А.] [саопштио], „Гроф Јанко Драшковић Сави Текелији“, *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 166–168.
- [Хаџић А.] [саопштио], „Сава Текелија грофу Јанку Драшковићу“, *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 169–170.
- Н. [А. Х?], „Торквато Тасо. Позоришна игра од Гета. Превео Дамјан Павловић“, *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 179–181.
- [Хаџић А., Натошевић Ђ.], „Др. Ђорђе Натошевић и секретар поднесе своје мњење о регистру за Летопис...“, *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 211–213.
- [Хаџић А.], „Секретар чита свој извештај о радњи Матичиној од постанка њеног до данас овог садржаја“, *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 216–224.
- Х. [Хаџић А.], Тодор Лазић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 290–292.
- Х. [Хаџић А.], Ђорђе Стојаковић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 292–295.
- Х. [Хаџић А.], Димитрије Михајловић [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 295–296.
- Х. [Хаџић А.], Коста Руварац [белешка-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 296–299.
- Х. [Хаџић А.], „Могу ли сви Словени једним језиком и једном буквицом писати?“, *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 300–301.
- [Хаџић А.], „Како стоји Црна Гора?“ [статистички подаци], *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 305–307.
- [Хаџић А.] [саопштио и коментарисао], „Једна песма, коју је Сава Текелија превео са енглеског“ [„То Dr. Steph. Vuk Karadjich“ од Џона Боуринга], *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 307–310.
- [Хаџић А.], „Владислав Салаји“ [чланак-некролог], *Србски леџојис*, год. XXXVIII, књ. 109, 310–315.

#### 1865.

- Х. [Хаџић А.], „Словенска друштва ‘Матице српске’“ [Словенска народна просвета и Матице, Матица Србска, Ческа, Илирска, Лужичко-србска, Галичко-руска, Моравска,

Далматинска, Словенска у Турчанском св. Мартину, Словенска (Словинска у Љубљани)], *Србски леџојис*, год. XXXIX, књ. 110, 308–309; 309–317; 317–322; 322–323; 323–325; 325–326; 326–327; 327–329; 329–330; 330–331.

- [Хаџић А.] [превео], „I love you (Исповести једне крвнице)“ [„Из Јокајијевог ‘Новог Декамерона’“], *Маџица*, год. I, бр. 4–9, 88–91; 110–114, 130–133; 159–162; 181–187; 204–211.

#### 1866.

- [Хаџић А.] [саопштио], „Радња српског народног сабора године 1865.“, *Србски леџојис*, год. XXXX, књ. 111, 243–307.
- А. Хаџић, С. Павловић, „Читана је пресуда дра Стевана Павловића и А. Хаџића о саставцима Јоксима Новића Оточанина...“, *Србски леџојис*, год. XXXX, књ. 111, 325–326.
- [Хаџић А.] [превео], „Мала вила. Од Драгутина Ваднајије“, *Маџица*, год. I, бр. 10–38, 222–229; 247–253; 272–277; 298–304; 322–327; 347–353; 370–377; 394–401; 414–420; 440–448; 462–471; 488–495; 511–519; 535–543; 558–565; 584–590; 606–613; 631–637; 653–660; 679–684; 702–709; 725–731; 749–754; 773–778; 797–803; 823–829; 844–852; 868–875; 895–902.
- [Хаџић А.] [превео], „Фауст. Новела од девет писама од Ивана Тургенјева“, *Маџица*, год. I, бр. 39–45, 915–920; 941–946; 964–969; 988–993, 1012–1017; 1037–1043; 1067–1074.

#### 1867.

- А. Хаџић, „Уједињеној омладини српској“ [скупштинска одлука Уједињене омладине српске], *Маџица*, год. II, бр. 29, 723–724.
- А. Хаџић, „О позиву женског пола“ [јавно предавање], *Маџица*, год. II, бр. 35, 864–867.

#### 1868.

- А. Хаџић, „Како би ваљало женски пол у нас одгајати...“ [јавно предавање], *Маџица*, год. III, бр. 6, 139–143.

#### 1870.

- [Хаџић А.] [превео], „Мала грофица. Написао Октав Феље“, *Маџица*, год. V, бр. 1–6, бр. 8–11, 2–8; 26–30; 51–55; 73–80; 97–106; 121–129; 170–176; 194–201; 218–223; 242–248.

#### 1871.

- [Хаџић А.], „Позориште“, *Позоришће*, год. I, бр. 1, 1–3.
- А. Хаџић, Др Јован Суботић, „Књижевна вест. Распис награда“ [Конкурс за научне и књижевне радове Матице српске], *Засџава*, год. VI, бр. 110.

#### 1872.

- [Хаџић А.], „Позориште“, *Позоришће*, год. I, бр. 2–4, 9–10; 13–14; 17.
- [Хаџић А.], „Позив и одзив“, *Позоришће*, год. I, бр. 14, 58–59.
- = [А. Х. ?], „Јелисавета“, *Позоришће*, год. I, бр. 9, 39.
- = [А. Х. ?], „Маријана“, *Позоришће*, год. I, бр. 30, 1872, 123.
- [А. Х. ?], „Српска народна дружина“, *Позоришће*, год. I, бр. 36–37, 146–147; 150–151.
- Илија Вучетић, А. Хаџић, „Позив члановима задруге за Срп. нар. штампарију“ [уплата деоница], *Засџава*, год. VII, бр. 2.
- А. Хаџић, Др Јован Суботић, „Књижевна вест. Распис награда“ [Конкурс Матице српске за научна, популарна и књижевна дела], *Засџава*, год. VII, бр. 25.

- А. Хаџић, „Извештај управитеља А. Хаџића о стању и радњи позоришне дружине“, *Засџава*, год. VII, бр. 109.

**1873.**

- А. Хаџић, „Љубав није шала“, *Позоришџе*, год. II, бр. 27–37, 105; 109–110; 113; 117–118; 121; 125; 129–130; 133–134, 137, 141, 144–145.
- А. Хаџић, *Љубав није шала*, Зборник позоришних дела, св. 7, Управа Српског народног позоришта, Нови Сад.

**1874.**

- А. Хаџић, „Извештај...“ [извештај о комисијском прегледу пословања Матице српске], *Засџава*, год. IX, бр. 150.

**1875.**

- [А. Хаџић], „Коста Трифковић“, *Позоришџе*, год. IV, бр. 17, 65.
- А. Хаџић, Стеван Брановачки, „Позив“ [Сазив ванредне скупштине Матице српске], *Засџава*, год. X, бр. 6.
- А. Хаџић, Сава Петровић, „Прилози Српском народном позоришту“ [списак], *Засџава*, год. X, бр. 9, 17, 40.
- А. Хаџић, Стеван Брановачки, „Ванредна главна скупштина ‘Матице српске’...“ [одлагање због хладноће], *Засџава*, год. X, бр. 20.
- А. Хаџић, Стеван Брановачки, „По други пут се одгађа...“ [сазив ванредне скупштине Матице српске], *Засџава*, год. X, бр. 30.
- А. Хаџић, „Поштовани суграђани, драги моји бирачи, мила браћо!“, [изјава захвалности на поверењу], *Засџава*, год. X, бр. 74.
- А. Хаџић, Стеван Брановачки, „Позив...“ [скупштина Матице српске], *Засџава*, год. X, бр. 104.
- А. Хаџић, Стеван Брановачки, „Позив...“ [седница књижевног одсека Матице српске], *Засџава*, год. X, бр. 108.
- А. Хаџић, Стеван Брановачки, „Позив...“ [скупштина Матице српске ], *Засџава*, год. X, бр. 109.
- А. Хаџић, Стеван Брановачки, „Распис награде“ [књижевна и научна дела], *Засџава*, год. X, бр. 116.
- А. Хаџић, Стеван Брановачки, „Распис награде“ [научно-књижевна дела и чланци за „Летопис“], *Засџава*, год. X, бр. 123.
- А. Хаџић, Стеван Брановачки, „Распис награде“ [на тему о животу и раду Лукијана Мушицког], *Засџава*, год. X, бр. 168.

**1876.**

- [Хаџић А.], „Автобиографија Саве Текелије“ [чланак], *Летџојис Матџице срџске*, год. [XLVII], књ. 119, 1–2.
- [Хаџић А.] [саопштио], „Градња или материјал за описанје живота мога“, Текелија, Сава, *Летџојис Матџице срџске*, год. [XLVII], књ. 119, 3–81.
- [Хаџић А.] [саопштио], „Прилози за Тицанову Буну у Срему“, *Летџојис Матџице срџске*, год. [XLVII], књ. 119, 188–207.
- А. Хаџић, „Лепа Мара“, *Јавор*, год. III, бр. 1–4, 1–8; 33–40; 67–74; 99–104.
- А. Хаџић, „Ванредне жене. Грофица Дора д’Истрија“, *Јавор*, год. III, бр. 14, 445–447.

**1877.**

- А. Хаџић, „Глумац“, *Јавор*, год. IV, бр. 1–9, 1–8; 43–50; 107–118; 139–146, 177–184, 207–212; 235–240; 267–272.
- Антоније Хаџић [превео], *Роман сиромашна младића*, Октав Феље, Браћа Јовановић, Панчево.

**1878.**

- Антоније Хаџић [превео], *Филијова љубав*, Октав Феље, Браћа М. Поповић, Нови Сад.
- Антоније Хаџић [превео], *Шарен свећ*, Мор Јокаи, Браћа М. Поповић, Нови Сад.

**1879.**

- [Хаџић А.] [саопштио], „Градња или материјал за описаніе живота мога“, *Текелија, Сава, Лејџојис Мајџице српске*, год. [XLVIII], књ. 120, 1–96.

**1880.**

- [Хаџић А.], „Матица српска (1826–1876)“ [прво доба (1826–1835)], *Лејџојис Мајџице српске*, год. [XLIX], књ. 121, св. 1, 41–52.
- [Хаџић А.], „Матица српска (1826–1876)“ [друго доба (1837–1842)], *Лејџојис Мајџице српске*, год. [XLIX], књ. 122, св. 2, 41–58.
- [Хаџић А.], „Матица српска (1826–1876)“ [треће доба (1843–1848)], *Лејџојис Мајџице српске*, год. [XLIX], књ. 123, св. 3, 71–84.
- [Хаџић А.], „Два прилога из г. 1727. за повесницу српског народа“, *Лејџојис Мајџице српске*, год. [XLIX], књ. 123, св. 3, 99–108.
- [Хаџић А.] [саопштио], [Представка 7. VI 1727, представника српског народа митрополиту Мојсеју Петровићу], *Лејџојис Мајџице српске*, год. [XLIX], књ. 123, 108–111.
- [Хаџић А.], „Матица српска (1826–1876)“ [четврто доба (1848–1864)], *Лејџојис Мајџице српске*, год. [XLIX], књ. 124, 104–120.
- [Хаџић А.] [саопштио], „Два прилога из г. 1727. за повесницу српског народа“, *Лејџојис Мајџице српске*, год. [XLIX], књ. 124, 153–156.

**1881.**

- [Хаџић А.] [саопштио], „Два прилога из г. 1727. за повесницу српског народа“, *Лејџојис Мајџице српске*, год. [L], књ. 125, св.1, 112–130.
- [Хаџић А.], „Пера Сегединац“, *Засџава*, год. XVI, бр. 134.
- А. Хаџић, „Сава Рајковић“ [некролог], *Српске илусџироване новине*, год I, бр. 3, 47.

**1882.**

- [Хаџић А.], Пера Сегединац“, *Позоришџије*, год. VIII, бр 39–40, 153–154; 157–158.
- А. Хаџић, „Змај-Јован Јовановић“, *Јавор*, год. IX, бр. 30–34, 947–950; 974–984; 1011–1014; 1043–1048; 1077–1080.
- А. Хаџић, „Змај-Јован Јовановић“, *Певанија Змај-Јована Јовановића: одабране целокујне умојворине у џесми и џрози са ојширним живџојисом Змај-јесниковим*, Српске књижаре Браће М. Поповића код „Светог Саве“, I–XXII.
- А. Хаџић, „Змај-Јован Јовановић“, *Глас Црнојораца*, год. II, бр. 41–43, 2–3; 2–3; 2–3.
- А. Хаџић, „А. Хаџић као други оцењивач...“ [оцена дела *Последња воља* Косте Ристића (Милана Савића)], *Лејџојис Мајџице српске*, год. [LI] књ. 131, св. 3, 138.

- А. Хаџић, М. Ђорђевић, М. Јојкић, [извештај о чланку *Основа лејошје српских народних ѿесама* Лазе Костића], *Лејошјис Мајице српске*, год. [LI] књ. 131, св. 3, 149–152.
- А. Хаџић, „Шта је задатак Српкиње матере“, *Јавор*, год. IX, бр. 50, 1569–1580.
- А. Х., „Јован Арањ“ [чланак-некролог] *Засѿава*, год. XVII, бр. 162.
- А. Хаџић, „Шта је задатак Српкиње матере?“, *Засѿава*, год. XVII, бр. 193.
- А. Хаџић, „Каква треба да је Српкиња“, *Засѿава*, год. XVII, бр. 195, 197.
- А. Хаџић, Л. Костић, Ј. Д. Стефановић [превели], *Краљ Лир*, Вилијам Шекспир, Наклада књижаре Браће Јовановића, Панчево.

**1883.**

- А. Хаџић, „За тим је А. Хаџић говорио...“ [беседа о Матици српској], *Лејошјис Мајице српске*, год. [LII], књ. 133, св. 1, 156–158.
- [Хаџић А.], „Српкиња жена (погледом на српске народне умотворине)“, *Лејошјис Мајице српске*, год. [LII], књ. 135, св. 3, 53–60.
- [Хаџић А.], „Српкиња мати (с погледом на српске народне умотворине)“ [одломак из веће расправе], *Лејошјис Мајице српске*, год. [LII], књ. 136, св. 4, 23–37.
- [Хаџић А.], „Члан А. Хаџић казује о својој оцени ово...“ [оцена рукописа *Пера Сејединац* Л. Костића], *Лејошјис Мајице српске*, год. [LII], књ. 136, св. 4, 136–141.
- А. Хаџић, „Српкиња у народу и са светом“, *Јавор*, год. X, бр. 1–8, 1–10; 35–38; 65–72; 97–104; 131–140; 163–172; 195–202; 227–236.

**1884.**

- [Хаџић А.], „Српкиња домаћица“, *Лејошјис Мајице српске*, год. [LIII], књ. 137, св. 1, 71–79.
- Антоније Хаџић, *Српкиња девојка* [јавно предавање А. Хаџића 1. (13.) децембра 1884 у Српској читаоници у Новом Саду], Српска штампарија дра Светозара Милетића, Нови Сад.

**1885.**

- [Хаџић А.], Милан Ђорђевић [чланак-некролог], *Лејошјис Мајице српске*, год. [LIV], књ. 143, св. 3, 138–140.
- [Хаџић А.], Емил Чакра [чланак-некролог], *Лејошјис Мајице српске*, год. [LIV], књ. 143, св. 3, 140–142.
- [Хаџић А.], „Др Димитрије Матић...“ [чланак-некролог], *Лејошјис Мајице српске*, год. [LIV], књ. 144, св. 4, 123–126.
- Хаџић А., „Српкиња васпитаља и васпитање српско“, *Јавор*, год. XII, бр. 7–13, бр. 15–17, 193–198; 225–230; 257–264; 289–294; 323–330; 355–360, 399–404; 459–464; 495–500; 517–522.

**1886.**

- [Хаџић А.], „Христофор Шифман...“ [чланак-некролог], *Лејошјис Мајице српске*, год. [LV] књ. 145, св. 1, 126–128.
- Хаџић А., Гершић Г. [превели], *Ошело*, Вилијам Шекспир, Зборник позоришних дела, св. 21, Браћа М. Поповић, Нови Сад.

**1887.**

- [Хаџић А.], „Најновија драматска књижевност у Руса“, *Лејошјис Мајице српске*, год. [LVI], књ. 149, св. 1, 153–171.

- [Хаџић А.], „Говор А. Хаџића о прослави педесетогодишњег књижевног рада дра Јована Суботића“, *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LVI], књ. 150, св. 2, 118–132.
- [Хаџић А.], „Стогодишња прослава смрти Јосифа Руђера Бошковића у Срба и Хрвата“, *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LVI], књ. 150, св. 2, 133–137.
- [Хаџић А.], „Ђорђе Рајковић...“ [чланак-некролог], *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LVI], књ. 150, св. 2, 138–142.
- [Хаџић А.], „Постанак и развитак српског позоришта“, *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LVI], књ. 151, св. 3, 90–131.
- А. Хаџић, „У славу дру Јовану Суботићу“, *Браник*, год. III, бр. 9–10.
- А. Хаџић, „Свечан говор подначеоника А. Хаџића о прослави 25-годишњице Српског народног позоришта у Новом Саду“, *Позоришће*, год. XII, бр. 14, 31. маја 1887, 53–70.
- [Хаџић А.], „Никанор Грујић“ [чланак-некролог], *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LVI], књ. 152, св. 4, 126–135.

**1888.**

- [Хаџић А.], „У славу дру Јовану Суботићу“, *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LVII], књ. 153, св. 1, 84–97.
- [Хаџић А.], „Ђорђе Малетић“ [чланак-некролог], *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LVII], књ. 154, св. 2, 142–147.

**1889.**

- [Хаџић А.], „Рудолф, краљевић и царевић, наследник престола Аустро-угарске монархије“, [чланак-некролог], *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LVIII], књ. 157, св. 1, I–IV.
- [Хаџић А.], „Иван Антуновић“ [чланак-некролог], *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LVIII], књ. 158, св. 2, 150–153.
- [Хаџић А.], „Педесетогодишња прослава Текелијина завода“, *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LVIII], књ. 159, св. 3, 140–150.

**1890.**

- [Хаџић А.], „Прослава 40-годишњег књижевног рада Змај-Јована Јовановића“, *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LIX], књ. 162, св. 2, 157–161.
- [Хаџић А.], „Васа Јагзовић“ [чланак-некролог], *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LIX], књ. 164, св. 4, 146–150.
- Х., „Адела Васиљевићева“ [О наступу на концерту Београдског певачког друштва у Београду], *Женски свејџ*, год. V, бр. 7, 104–105.

**1891.**

- [Хаџић А.], „У спомен и славу Јовану плем. Наки Велико-Сентмиклушком“, *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LX], књ. 167, св. 3, 104–110.
- [Хаџић А.], „Секретар А. Хаџић подноси своје мишљење о делу: 'Земље у Бачкој'...“, *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LX] књ. 168, св. 4, 157–161.

**1893.**

- [Хаџић А.], „80-годишњица српске учитељске школе у Сомбору“, *Лейџојис Мајџице српске*, год. [LXII], књ. 176, св. 4, 162–164.
- А. Х., „Globe trotter“, *Браник*, год. IX, бр. 23.
- А. Х., „Предговор: Globe trotter“, *Писма из Америке: Сџарчевић и Франк, Globe trotter* [Средоје Ђорђевић], Српска штампарија дра Душана Петровића, Суботица, III–XVI.

**1894.**

- [Хаџић А.], Јован Бошковић [белешка-некролог], *Летопис Матице српске*, год. [LXIII], књ. 177, св. 1, 107.

**1895.**

- А. Х., „Балканска царица“, *Браник*, год. XI, бр. 38.

**1896.**

- А. Хаџић, „Опроштај уредников“, *Летопис Матице српске*, год. [LXV], књ. 185, св. 1, III–XVI.
- А. Хаџић, „Садржај по писцима уредио А. Хаџић“, [Садржај Летописа од 1–184. књиге уређен по писцима и по струкама], *Летопис Матице српске*, год. [LXV], књ. 185, св. 1, 1–85.
- А. Хаџић, „Шапчанин као књижевник“ [одломак из свечаног говора], *Засјава*, год. XXXI, бр. 11.
- А. Хаџић, „Рад Шапчанинов на позоришту“ [одломак из свечаног говора], *Засјава*, год. XXXI, бр. 12.
- А. Хаџић, „Милорад П. Шапчанин. (Одломак из говора А. Хаџића у спомен и славу М. П. Шапчанина...)“, *Наше доба*, год. XII, бр. 7–8, 11.
- А. Хаџић, „Милорад П. Шапчанин“, *Бранково коло*, год. II, бр. 16–17, 501–505; 530–541.
- А. Хаџић, „У спомен пок. Милошу Димитријевићу председнику 'Матице српске'“ [говор на скупштини Матице српске], *Наше доба*, год. XII, бр. 81.

**1897.**

- [Хаџић А.], „Милорад П. Шапчанин“, *Летопис Матице српске*, год. [LXVI], књ. 190, св. 2, 24–45.

**1899.**

- Антоније Хаџић, „Змај-Јован Јовановић је песник прави по милости божјој...“ [У Змајеву споменицу. Записи српских књижевника], *Зора*, год. IV, бр. 6, 206.
- Антоније Хаџић, „У Змајеву споменицу“, *Бранково коло*, год. V, бр. 24, 743–749.
- А. Хаџић, „Слава Змај-Јовану Јовановићу!“, *Позоришће*, год. XXIV, бр. 6, 44–48.

**1900.**

- Јован Ђорђевић, [Антоније Хаџић], *Маркова сабља*, Зборник позоришних дела, св. 30, Штампарија Браће М. Поповића, Нови Сад.
- А. Х., „Коста Трифковић“, *Браник*, год. XVI, бр. 22.
- [Хаџић А.], „Рад Управног Одбора и Позоришног одсека“, *Летопис Матице српске*, год. [LXIX], књ. 202/203, св. 2/3, 423–424.
- [Хаџић А.], „Димитрије Ружић“ [40-годишњица рада], *Летопис Матице српске*, год. [LXIX], књ. 202/203, св. 2/3, 428.
- [Хаџић А.], „Јован Ђорђевић“ [белешка-некролог], *Летопис Матице српске*, год. [LXIX], књ. 202/203, св. 2/3, 429.
- [Хаџић А.], „Софија Голупска рођ. Живановић“ [белешка-некролог], *Летопис Матице српске*, год. [LXIX], књ. 202/203, св. 2/3, 431.
- [Хаџић А.], „Михаило Мункачи“ [белешка-некролог], *Летопис Матице српске*, год. [LXIX], књ. 202/203, св. 2/3, 433.

- [Хаџић А.], „Рад Управног Одбора и Позоришног Одсека“, *Летњојис Мајџице срџске*, год. [LXIX], књ. 204, св. 4, 380.

**1901.**

- А. Хаџић, „Јован Ђорђевић“, *Бранково коло*, год. VII, бр. 25, 26, 28, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 52, 779–783; 828–833; 884–889; 951–957; 1017–1032; 1091–1094; 1118–1121; 1151–1154; 1179–1182; 1220–1223; 1240–1243; 1281–1286; 1306–1309; 1352–1355; 1370–1373; 1410–1413; 1472–1475; 1506–1509; 1565–1569; 1646–1656.
- А. Х., „Српско народно позориште“, *Позоришни лисџи*, год. I, бр. 1, 3–4.
- А. Х., „Преглед рада Српског народног позоришта у Новом Саду у г. 1900“, *Позоришни лисџи*, год. I, бр. 6, 44–45.
- [А. Х. ?], „Из анегдота о Госпођи с Камелијама“, *Позоришни лисџи*, год. I, бр. 61, 288–289.

**1902.**

- А. Х., „Пустињаково звоно“ [О изведби опере], *Браник*, год. XVIII, бр. 8.

**1904.**

- Антоније Хаџић, „Говори при погребу Змајеву. Говор Антонија Хаџића“, *Засџава*, год. XXXIX, бр. 128.
- Тона Хаџић, „Змајева смрт. Посмртни говор Тоне Хаџића“, *Засџава*, год. XXXIX, бр. 135.

**1905.**

- А. Х., „Драга Ружићка“ [чланак-некролог], *Летњојис Мајџице срџске*, год. [LXXIV], књ. 233, св. 5, 120–122.

**1906.**

- А. Х., „Сас Карољ“ [чланак-некролог], *Летњојис Мајџице срџске*, год. [LXXV], књ. 235, св. 1, 137–140.
- А. Х., „Милош Цветић“ [чланак-некролог], *Летњојис Мајџице срџске*, год. [LXXV], књ. 235, св. 1, 140–143.
- А. Хаџић, „Говор. А. Хаџића“ [приликом освеђења спомен-плоче на кући, у којој се родио Јован Стерија Поповић], *Бранково коло*, год. XII, бр. 41, 1281–1283.
- А. Хаџић, „Говор А. Хаџића...“ [приликом отварање главне Матичине скупштине 1906. године], *Браник*, год. XXII, бр. 200.

**1910.**

- А. Хаџић, „О љубави“, *Бранково коло*, год. XVI, бр. 18–20, 273–275; 289–291; 305–307.

**1911.**

- А. Х., „Szerb költőkben fordította Rohonyi Gyula“ [приказ-белешка], *Летњојис Мајџице срџске*, год. LXXXVII, књ. 280, св. 8, 65–66.

**1912.**

- А. Хаџић, Димитрије Ружић [чланак-некролог], *Летњојис Мајџице срџске*, год. LXXXVII, књ. 290, св. 6, 108–109.

**1926.**

- Антоније Хаџић, *Любовџта не е шеја: комедия въ 2 действџия*, *Книгоиздајџелсџво Свџџилина, София*.



# VI ДЕО

Остала уметничко-архивска  
документација и  
рукописна грађа

## 7. ОСТАЛА УМЕТНИЧКО-АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА И РУКОПИСНА ГРАЂА



Фотографија Антонија Тоне Хаџића с аутографом  
и посветом Даници Шапчаниновој, 14. марта 1903, Београд,  
фото Милан Јовановић / Театрослов Збирка Музеја позоришне уметности Србије, Београд,  
сигн. II 2542, инв. бр. 29977

Numerus Protocolli Commissionis Examinatoriae. *XLI*

*M. 1425*

### Testimonium finale



super tentamine status qualicatorio.

Dominus: *Antonius Madysics,*  
oriundus *M. Theresianop. Bacton. Com.*  
filius *Sabbae*

*Liberno* semestri anni scholastici 1857/58 Studia sua juridica et politica ad Caes.  
Reg. *Univers. Pestiensem* inchoavit, et die 24. Julii.  
1857 sub Nro *CXXXIII* coram Caes. Reg. Commissione examinaria *publico*  
*Administrativam* sectionem tentaminis theoretici status qualicatorii subivit.

Postquam demum super transacto lege praescripto triennali cursu litterario semet legitimasset, coram infrascripta Commissione examinaria *judiciali* sectioni tentaminis theoretici status qualicatorii se subiecit, et habito successus respectu, pro *quod* *licentia* *ad* *act.* agnitus exstitit. *ex jure et processu* *formali et ex jure cambiali pro* *examine qualificato.*  
Tentamen hoc *g. e. v. m. a. n. v. o. a.*  
lingva erat susceptum, et *in ea perfecte se versum* manifestavit.

In conformitate *§. 56.* provisoriae legis 30-a Julii 1850. Nro 327. emanatae, praesens Testimonium, prout supra memoratum ddo 24. Julii 1857 pro Hungaria, Transylvania, Croatia, et Vojvodina Serbica, Banatui Temesiensi juncta, valitutum est.

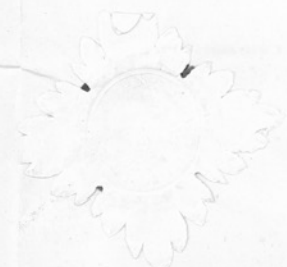
*Pestini, Die 25. Julii 1857*

*Pro Praeses:*  
*H. Cserovitz*  
c. d. Com. et Prof. Jur. P. O.

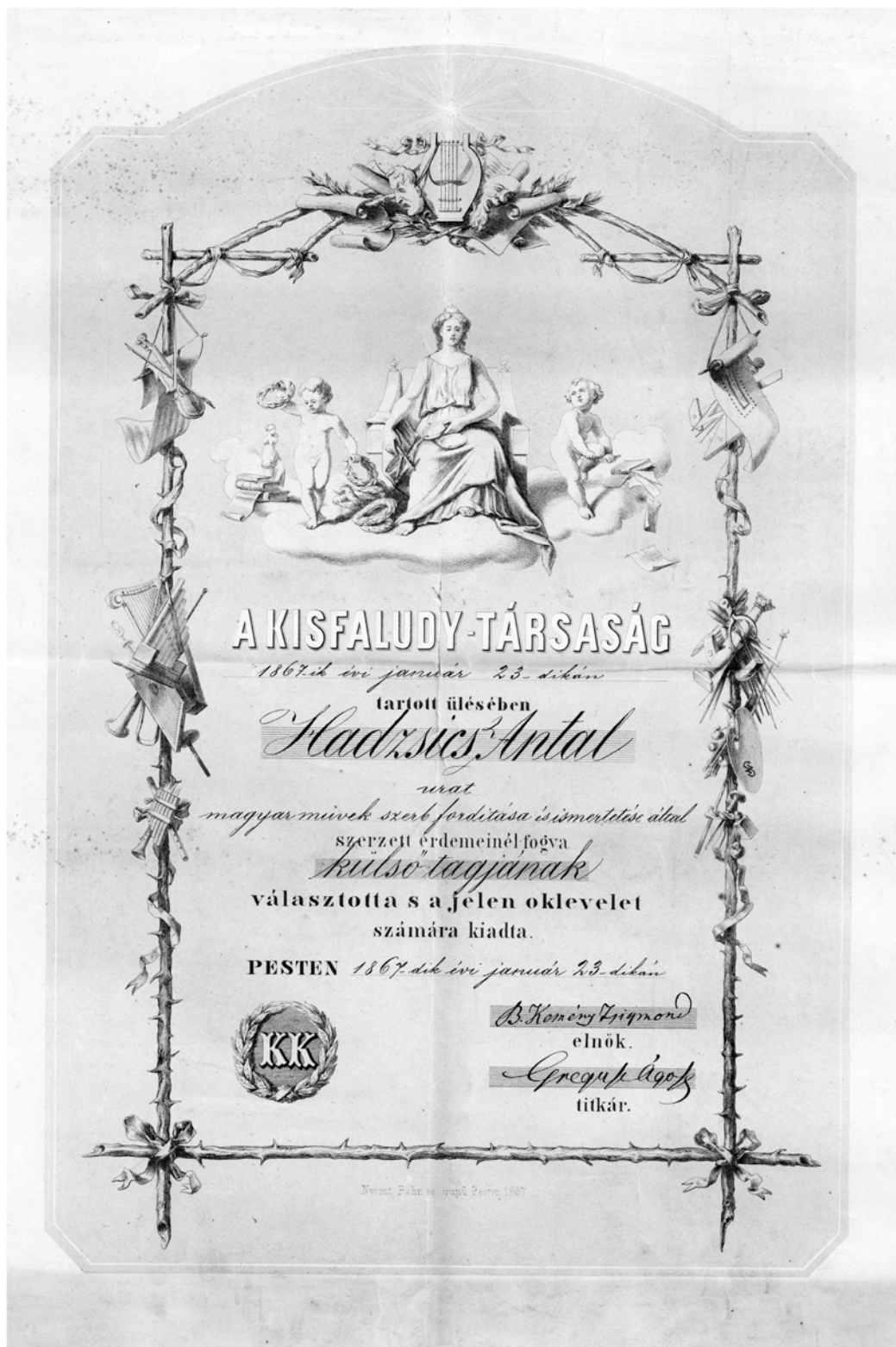
*Commissarii:*  
*Emancipon Kolony*

*Dr. Augustus Karvany*  
professor juris p. o.

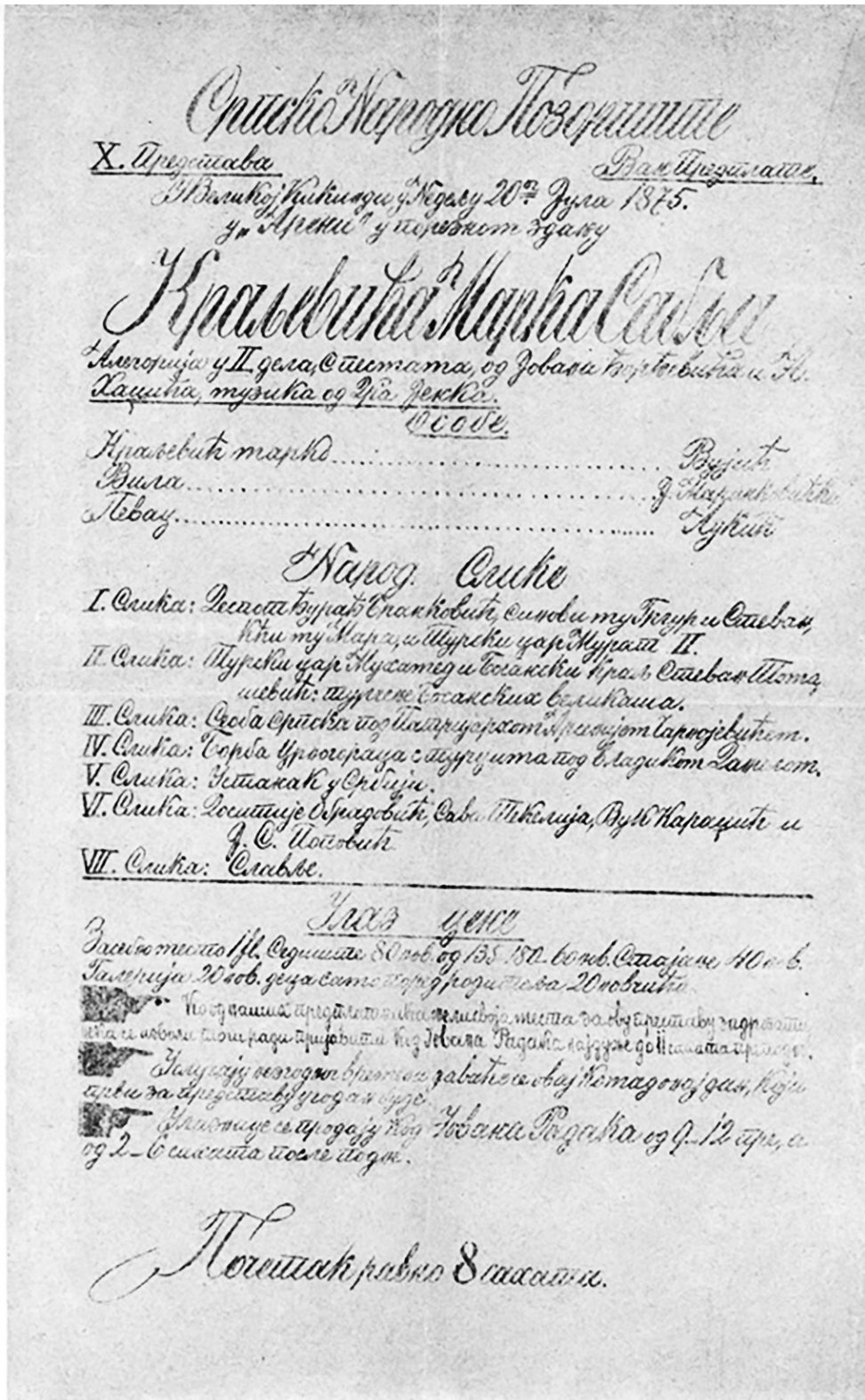
*Dr. Ferdinandus Schuster*  
prof. jur. p. o.



Сведочанство о правничком испиту,  
фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. XLI, инв. бр. М. 1425



Диплома Кишфалудијевог друштва коју је Антоније Хаџић добио 1867.  
фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. М. 8012



Плакат Српског народног позоришта за представу *Маркова сабља* Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића, на музику Даворина Јенка, изведена 20. јула 1875. у Великој Кикинди, у улогама: Димитрије Вујић (Краљевић Марко), Јелена Ленка Маринковић (Вила), Андрија Лукић (Певац), фото-извор: Театрослов, Збирка Музеја позоришне уметности Србије, Београд, ИД: 139039

6746

LIBRARY OF THE  
MUSEUM OF  
VIENNA

Инв. бр. 6746

La nouvelle graine est bien triste. Jont vous m'avez  
fait part, m'a causée grand peine; en l'apprenant j'ai sentie  
un sentiment douloureux, que je ne l'avais encore jamais éprouvée  
en semblable occasion. Le pauvre, il avait l'âme bien  
faible, au point être il ne pouvait plus étroitement le faire?  
Je ne dis qu'il avait raison; mais je ne le blâme non plus.  
Car je ne sais le motif; et si je le savais aussi; je ne le  
jugerais seulement; car je le plains aussi le moins; lui  
ne sait rien plus, il a cessé de souffrir, que Dieu lui  
pardonne, son péché — mais vous mon ami, cela vous men  
quitté encore; c'est vraie qu'un mal ne vien jamais seul.  
Savoir vous qu'en semblable occasion <sup>surtout</sup> je fais à moi de grand  
effraies; car moi seul on est la cause; car le douloureux portage  
est beaucoup de plus facile de le supporter, que quand on  
mais qui je plains le plus, c'est la pauvre mère, c'est  
le plus terrible coup qui pourrait l'atteindre; j'entendais  
que son enfant finit par un suicide; je n'ose rien  
y penser; vous avez bien fait qu'elle n'apprend le motif;  
car cela serait trop pour elle, un coup plus terrible l.  
l'autre, la pauvre mère; car les femmes ne sont le plus  
miserable être sur la terre? il leur fait supporter  
tant de fais aussi au dessus de ses forces; heureuse  
nille fois heureuse celle, dont la mission était bien  
carrée; Pardonnez moi, si j'écris en des telles termes, au lieu  
de vous consoler; mais je n'en puis autrement, car la triste  
nouvelle, m'a causée plus de douloureux que je n'avais en moi  
même; ~~\_\_\_\_\_~~

Писмо Марије Розмировић Антонију Хаџићу,  
утврђено да је настало у фебруару/марту 1866. године,  
фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 6746, (страна 1)


L'an 1865: comencait pour nous, ~~plus que~~ tristement, mais pour  
 mai non plus beaucoup de mieux; car notre bien aimé  
 père, est malade, toujours et c'est au lieu d'être mieux elle  
 est pire; précisément au même temps quand j'ai reçu votre  
 lettre j'ai vu des sangues, sur la poitrine; il y a  
 déjà presque 4 mois qu'elle est malade; et qu'elle ne bougeait  
 de la chambre, et maintenant elle est plus pire, au lieu d'être  
 mieux; les 15 jours suivants, elle est au lit, sans avoir se lever.  
 mais comme j'ai déjà vu qu'un mal ne vient jamais seule  
 notre cher oncle Corneille est bien malade, il a une gace  
 pectorale, et il a la fièvre, et aucun sommeil; je ne vous  
 en dis rien de plus, nous pourrions vous imaginer mon  
 état; je ne m'en plaindrais, mais, si je pense, qu'il y a déjà  
 plus de 10 jours sans que j'aie le temps de vous répondre,  
 et sachant bien, comme vous l'attendait, et que il vous ait reçu,  
 saine; je suis quelque fois déjà si désespérée; et je suis si sensible  
 à la moindre chose; que je ne me connais moi même quelques fois  
 mais ce n'est pas un miracle, car tant mon temps est consacré  
 à ~~un~~ deux malades avant midi, et à midi: jusqu'à 45.  
 heures à faire maigre au, de 3 heures. jusqu'à 9 heures le soir  
 auprès de Cor. j'ai peu de temps sans exception; mais son état  
 encore pire; il ne fait encore entendre; que notre état est encore  
 pire du même; ah! grand finira cela? — Il ne fait  
 nous dire <sup>meur</sup> que j'attendais avec la plus grande impatience de vos  
 nouvelles, car je savais par un vague présentiment, que quelque chose  
 de bien grave vous est arrivé; Combien de choses j'aurais à  
 vous dire; et maintenant il ne fait rien; muruj muruj —

Писмо Марије Розмировић Антонију Хаџићу,  
 утврђено да је настало у фебруару/марту 1866. године,  
 фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 6746, (страна 2)



Après tout il ne faut pas dire, que nous avons un peu manqué  
 d'égards, envers maman; mais ne saurez que nous ne le faisons en  
 mauvais sens, au contraire; elle nous donne grand plaisir  
 si ne nous aurais dit cela, si nous n'aurions écrit à la tante  
 avec le oncle Karst; et à cette occasion il y avait quelques  
 autres qui nous accusaient de la plus grande ingratitude; sepa-  
 rez le, à Reges, et nous savons toutes les con-  
 traintes, et n'oublions, que cela liant plusieurs personnes  
 Maman nous fait lire bien des choses, et elle nous plait  
 aussi beaucoup. Je ne suis si bête, comme nous le  
 nous ne savons des nouvelles, car je n'y vais absolument  
 rien; et je vais très peu de gens, pour pouvoir  
 écrire d'emp; et souvent par écrit nous ne nous  
 beaucoup de choses de moi, je le garde jusqu'à notre  
 Aujourd'hui c'est un double fête pour moi, premierement; je  
 nous écrire et secondement, est le jour de naissance de  
 ainsi toujours. adieu, adieu

Марија Розмировић



Писмо Марије Розмировић Антонију Хаџићу,  
 утврђено да је настало у фебруару/марту 1866. године,  
 фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 6746, (страна 4)

63. sz. külföldre. За стране земље.




М. 1426

**ÚTLEVÉL**

**ПУТНИ ЛИСТ**

	résztve
állapota / foglalkozása	За <i>А. Хаџића</i>
illetőségi helye	сталеж / занимање <i>управника СНП-а</i>
születési éve	година рођења <i>41.</i>
vallása	вероисповијест <i>православна</i>
termete	стаса <i>средњег лица</i>
arcza	коса <i>сметје очују</i>
szeme	уста <i>редова нос</i>
szája	особина знака <i>Ø</i>
különös ismertető jelei	особина знака <i>Ø</i>
Sajátkezű aláírása	својеручни потпис <i>Ø</i>
Utazik	путовање <i>у Касинчеву Србију</i>
Ezen útlevél érvényes	овој путни лист важи <i>14. дана.</i>

*Материјал из кр. вазовног Главног У. наја 1876.*

*За вазовног каселау*

*Министарства*

*савеза*



Budapest, 1876. Nyomatott a magyar kir. egyetemi könyvnyomtatón.

ПУТНИ ЛИСТ ЗА СТРАНЕ ЗЕМЉЕ

Путни лист издат 1876. године на име Антонија Хаџића, управника СНП-а, са неколико напомена о годинама живота, вероисповести и физичком опису, фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. М. 1426

У Београду, 30. марта, 1892.



Нар. бр. 13.652.

Зраци мој Шћото,  
 Анто није дошле  
 Стрпман ивој иријателски  
 и добу и ја ту у име Тоса  
 гоћи у Суботици да зајед  
 но и доведемо Бачке. Шћо  
 зим на Велику Суботу и  
 иреван водом.

Усизамити ми одело за  
 Загужбину и Немању и још  
 који сруски комад. Донећу  
 са собом. Ти и нареди да га  
 неко ирми одмах на ста  
 ници.

Све што ми имама Кадата  
 и ми ми ми ми иорчи  
 по с. Цветићу. Али ће још

Одломак из писма Милорада Поповића Шапчанина, из Београда, 30. марта 1892, Тони Хаџићу, у којем га извештава о свом доласку у Суботицу и костимима за представе *Загужбина цара Лазара М. Поповића Шапчанина* и *Немања Милоша Цветића*, фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. 13.652, (страна 1)

Поздравља ти што левме и бове  
 можеш своју милу, моју браћу снајку,  
 идеот саврата вољудн и место мене.

Никако ти се није дао да Вам  
 дођем ова јесен и вољуде.. морао сам  
 и Вучковар, и Билешку, да и Осек, све  
 због позоришта, о ком и опет морам  
 бригау да водим, јер се и на поновљени  
 стечај нико није пријавио био за управ-  
 ником.

Врати се и људи се докне вол  
 цетраје

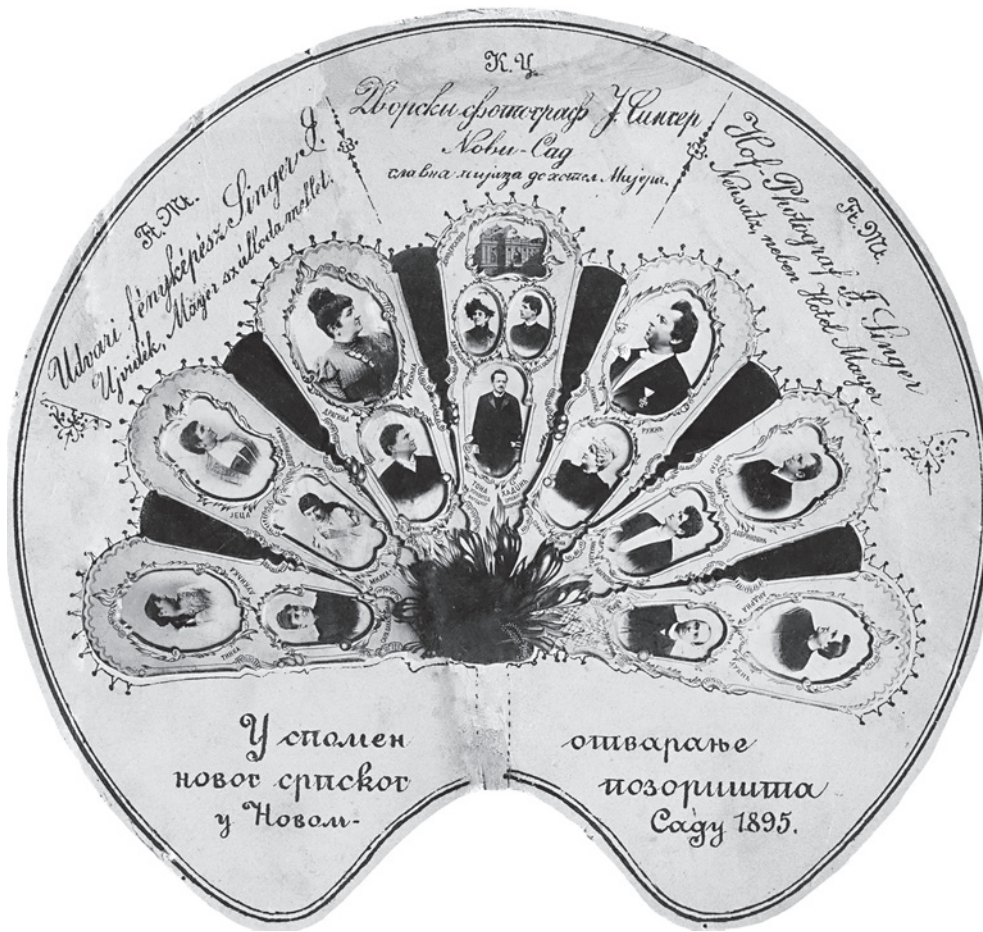
твој

Антонија  
 Хаџића

У Новом Саду 3.12.93.

Одломак из писма Антонија Хаџића, из Новог Сада, 3. децембра 1893, Аксентију Мародићу:

„... све због позоришта, о ком и опет морам бригау да водим  
 јер се и на поновљени стечај нико није пријавио био за управника“,  
 фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. 20.694, (страна 4)



У част отварања нове зграде СНП-а, тзв. Дунђерсковог позоришта, 1895, израђена је лепеза са портретима глумаца и управника СНП-а Антонија Хаџића, фото: Уметнички архив СНП-а



Детаљ са лепезе, Антоније Хаџић, управник СНП-а, 1895.



Мат. Ср. 13.662


Високопочиштовани Господине,  
 Антоније Хаџић

У шору овога лета спрема  
 да дођем у М. Саз, да по објекту  
 сваке изради Ваш портрет за  
 Матицу, који мора бити готов  
 до дана прославе Вашег 40. ро-  
 днџет родољубива и успешна  
 рада на пољу српске просвете и  
 културе. Како сам так прешо,  
 барем многа обавезних и хитних  
 посла за црквену цркву, која по  
 плану уговора још овога лета мора  
 бити готова, то сам сада у бризи,  
 како ћу одговорити на обе стране,  
 не: задовољити црквену обавезу

Писмо Уроша Предића, из Орловата, 9. априла 1899, Тони Хаџићу,  
 у којем га пријатељски позива у Орловат ради израде Хаџићевог портрета,  
 фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. 13.662, (страница 1)

и одржати задатоу Вам рек.  
 У тој невали дође ми сретна ми-  
 сав, институцирана од Т. секретара  
 М. Савића, да се обратим Вама са  
 најуритивнијом молбом: да будете из-  
 вољени уважити ми велику част и  
 радост, и посетити ме у Орло-  
 вату, где дух Вас као мила и  
 врло штељива гостин задржао до  
 Ваше миле воље, а најмање док  
 док каменити порире не дух из-  
 радис. Ви би Вашим досадком  
 учинили не само мени велику у-  
 слугу и олакшицу у моме раду,  
 него би испунили и моју давнаш-  
 њу жељу и своје обете, да кетне  
 ме једном пошражити у моме  
 Пискулуку. Све удовности, Војина  
 која сврхна Кућа располаже, стоје  
 Вам на услузи. Имам две собе за  
 госте, а што се тиче Кулмарне

Писмо Уроша Предића, из Орловата, 9. априла 1899, Тони Хаџићу,  
 у којем га пријатељски позива у Орловат ради израде Хаџићевог портрета,  
 фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. 13.662, (страна 2)



стараче мота гостопримства, што би  
 се Ваша доброта задовољила појом  
 и које начеје добрим ваљом и очин,  
 што се на селу добити може, а то је:  
 мало меса, а много свежа ваздуха и  
 мирноће. Ако је истина, да ће српско  
 нар. позориште доћи у Београд Маја  
 месеца, онда би овај месец осим својих  
 осталих добрих старача вет и за што  
 био најпогоднији за Ваш долазак,  
 што би могли кешће одавде дахнути  
 у варош ради грамаче и ради по,  
 сече Ваших многих пријатеља и  
 поштованих, а нарочито салот  
 позоришта, које је толико година  
 било поверено Вашем очинском  
 старачу. Имали би дакле и при-  
 јателски приликама Вашег  
 савјеса у Орловату — иначе се не  
 бих био ни усудио, изити преко Вас  
 са овом својом понизном молбом,

Писмо Уроша Предића, из Орловата, 9. априла 1899, Тони Хаџићу,  
 у којем га пријатељски позива у Орловат ради израде Хаџићевог портрета,  
 фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. 13.662, (страница 3)

Коју ми, надам се, нећете  
 ништа одбити. У моја мати,  
 која Вас веома одавно високо  
 цену и пошитује, јавно се ра-  
 довала, да Вас у сваке делу учо-  
 стим, у делу, који је веома многе зна-  
 мените суре гостолубиво при-  
 мио и са свога гостопримства  
 у делај околини, па и мало  
 даље, био познат.

Понављајући још једном  
 своју молбу, остајем  
 са одличним поштовањем



Ваш  
 Урош Предић

У Орловату, 9. априла 1899.

Писмо Уроша Предића, из Орловата, 9. априла 1899, Тони Хаџићу,  
 у којем га пријатељски позива у Орловат ради израде Хаџићевог портрета,  
 фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. 13.662, (страна 4)



Диплома Друштва за Српско народно позориште, коју је бесплатно урадио Урош Предић, 1899. године.  
Штампана је 1901, у тиражу од 10.000 примерака, на белом 200-грамском картону,  
у црно-белој техници, величина цртежа је 35,3 x 51,2 цм.  
фото: Уметнички архив СНП-а

„Ова диплома показује нам у алегирији језгру свега онога, што нам драматска поезија посредством позоришта пружа...“  
Урош Предић

Жан. ср. 27.379

Загреб на Св. Саву 1901.

Драги мој Мано!

У споменику, коју ти је дубаво  
добростворно Друштво Српских  
Српкиња и ово неколико појих  
лепи.

Понесе ти се, да нико од мене  
боље не провиди твоју племениту  
српску душу, кличем ти пријатељски  
на завршетку твога четрдесетогодишњег  
= дивљег неуморног делања: Бог те  
иш још дуго крепио у вољном  
и срећном раду на пољу општега  
нам добра. Што ти не признају  
савременици, признаће унуци и  
прауници и т. д.

Загреб, на Св. Саву 1901.


твој стаји искрено  
пријатељ  
Змајова

Писмо Јована Јовановића Змаја, из Загреба, на Светог Саву 1901, Антонију Хаџићу, у којем му честита 40-годишњицу рада: „Понесе ти се, да нико од мене боље не провиди твоју племениту српску душу, кличем ти пријатељски на завршетку твога четрдесетогодишњег неуморног делања: Бог те још дуго крепио у вољном и срећном раду на пољу општега нам добра! Што ти не признају савременици, признаће унуци и прауници и т. д.“, фото: Рукописно одељење Матице српске, сигн. 27.379

10594

Маг. бр. 10594 А р. 2 r

Feladó hivatal: 9)		<b>T Á V I R A T.</b>		Tovább adni:		
K	I	Az eljogadó neve:		vezetőken	hivatalnak	
A feladó címe:		(D) = Sürgős fizetés (RF) = Válasz fizetés (RFP) = Sürgős válasz fizetés (RFRFP) = Fizetett válasz fizetett Küldőcímzett kezbeseltve (XP) = Küldőcím fizetés (XPT) = Küldőcím fizetés táviratban (XPF) = Küldőcím fizetés postán (PC) = Vételjelentés fizetés táviratban (PCP) = Vételjelentés fizetés postán (TC) = Összegegyeztetett távirat (PK) = Postán ajánlván (TM) = Több című távirat (FN) = Utánküldendő távirat (RO) = Nyitva kézbesítendő (MP) = Saját kezbes. (TR) = Télégraphie restant (PT) = Poste restante (POT) = Poste restante ajánlván (POT) = Poste restante ajánlván E rövidítések a cím első részében.		hó és nap	óra, perc	napozaka
Rendeltetés: hivatal:		pénztári szám	osztály	szó	jegyzet	
		díj-szó	hó és nap	óra	perc	
		napozaka	hivatalos megjegyzések			
<p style="font-size: 1.2em;">Njegovom Kraljevskom Visocanstvu Nikoli I Gospodaru Crne Gore i Borda Cetigne, Montenegro</p> <p style="font-size: 1.2em;">Molim najpokornije vase Kraljevsko Visocanstvo da bi blagovolenje primiti najiskrenije cestitke moje za danasnja slavu Vasu</p> <p style="text-align: right; font-size: 1.2em;">A. Hadzic</p>						
Megjegyzés: *) E helyre a feladó hivatal hely- és kelti betűzőjének lenyomata alkalmazandó a távirat feladása alkalmával.						



Телеграм у којем Антоније Хаџић честита славу Николи I Петровићу, 1903,  
 фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 10.594

Панчево 18 Марта 1909

Инв. бр. 13.182



Поштовани гос. Матеоновице.

Пре свега хитам да Вас информиса да сам са Ва. Позовом узео дође дружина бел. недеље и то у Беогу, како би првог дана Фебруа била прва представа.

Тако сам и у Министрству и тамо сам скршио да дружина дође из Ва. Позова к њима з 11 Маја по новом како би била прва представа 6 Маја.

Како се конкретно замислио молио бих да Ми дајте закључак где бих се са дружином склопио? Ја сам слободан артиста и нећу да се обавезујем.

Ми бисмо да дружина не би смело давати представе редовно, иако би се иу поводе склопила и обрадила.

Ја код себе имам позориште у Вршца и б. зрчке за Вишњег партидера, Јашићем, Гавану вафелину, корез, и кафевицу по гл. глас. фозга) за ово бих молио да каже Артистици да ми јави колике су све зараде позориште.

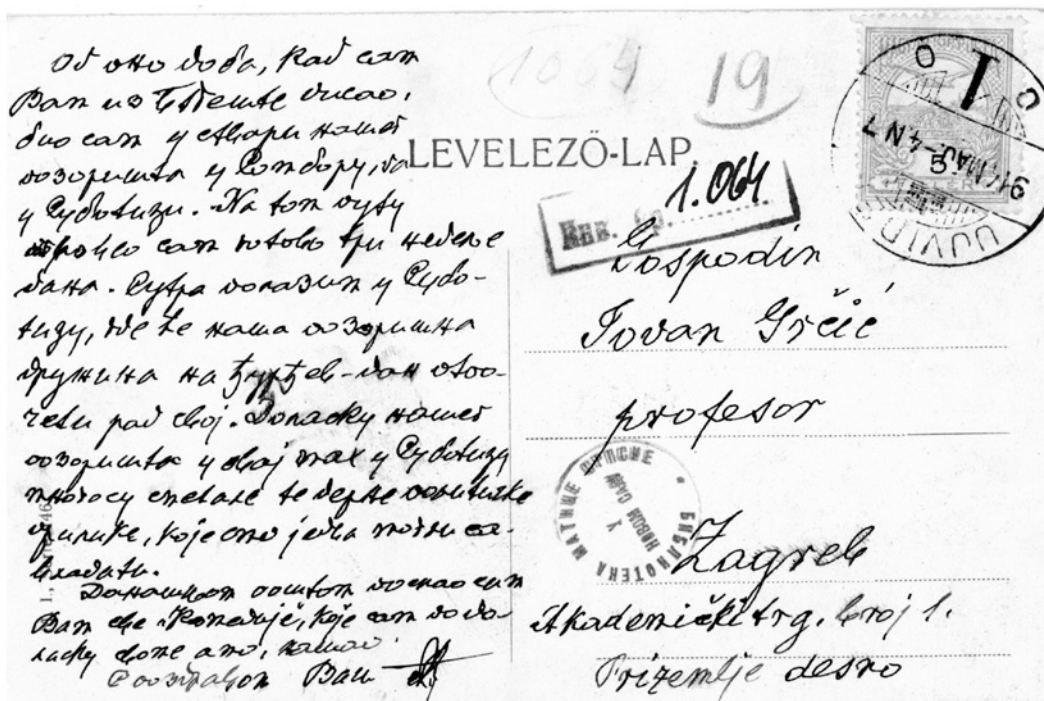
И за ово бих молио да ме одма информиса: да ли да отишем близу или да задржим да се, не дај Боже, у злу паф?

Пре најближј воли иако се не могу повластити са позориштом, ал' није ми чудно, свако се што повласти — до сада је од претлаке узео К 4944 ал има још да се купи на овај вpredстава. За овај 20 представа у претплаћу и Вама узимаћу (10 представа) К 4.327.97. из овога узима К 504.40 (пох које није окупираних гласова)

Срећан сам да се и овим приликом могу поздравити

Ваше благодарни узеник

Тони Хаџић



Хаџић шаље разгледницу (са мотивом Новог Сада), проф. Јовану Грчићу, у Загреб, са вестима о гостовањима позоришне дружине у Сомбору и Суботици, 1911, фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 1064



Др Божа Николајевић, Антоније Хацић и Милан Грол, у Београду, 1912,  
фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. CLXXIX-4

писм. и одговорно 8/4 1915

Инв. бр 11-334

11.334.

Драги Тихомире,



Књиге, које сте тражили, докучио сам.  
 Које нису биле у видљивојери надаламо сам. Држа  
 књигу Јана: „Школот и додатоци Давида Кемер-  
 филда Млађада“ догајмо га је у оф. кат. Мило-  
 бановит, а другу Душан Мачук. Ито сам, да Вам  
 и дошвет дошвет, али дошета кукато није ишета да  
 држати вавет. Морао сам, дакле, ревати на катку  
 држати, и дошетао сам. Неки крјор, који држује  
 дошета својот у Школу Београд, држати је, до тогда,  
 да Вам и држа. И то ће то, као што ме уверава-  
 њу, сигурно то и држати.

Једно од последњих писама Тоне Хаџића Тихомиру Остојићу, октобар 1915,  
 фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 11.334, (страна 1)

Ево, то је чорак, што сте морали тако  
одлуче рекати.

Соретације своје лажнаје, као што меку на  
та одломак и везања, којим сам оведа пређамамет  
секретору мањини д. Милошу Радичу, рурскоме „Бран-  
Кобак ресам“. Да Вам тај одломак мањет у оду-  
роду. Кајет ли и одретак и држетак то моу и везања  
ја, доскату Вам да.

Под нас овде каткад да се развешри. Још  
једнако брајер. Стоке сонне одретања и одрета-  
њака у одретању Вам мајри, браме сава, да ит се  
шурно одрета и мајарско одрета, да зависања и  
кљиметом рад у т. 1913 и 1914. Нарочито браме, да  
ит се у мајарском одретау одрета да одретања и  
одрета о народном одретавању, Коресонденција  
о растуривању Клада да народ и Клада да т.  
1914, и веза. и в зависна тлачна скривања,  
у којима су бирани сонне кљиметом одрета-  
ња, ит, ит. Равнотено ит је, да се таква

Једно од последњих писама Тоне Хаџића Тихомиру Остојићу, октобар 1915,  
фото: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 11.334, (страна 2)





Гроб Антонија Хаџића  
на Алмашком гробљу, у Новом Саду.  
Надгробни споменик су подигли  
Матица српска и Српско народно позориште, 1926,  
фото: Рукописно одељење Матице српске,  
сигн. LXXXVII-22



Биста Антонија Хаџића,  
у фоајеу сцене „Јован Ђорђевић“ СНП-а,  
у власништву Српског народног позоришта,  
рад Младена Маринкова, 1980.  
фото промо



Улица Тоне Хаџића у Новом Саду, на подручју Адамовићевог насеља, 2025,  
фото промо



Улица Тоне Хаџића у Суботици, центар, 2025,  
фотографију нам је љубазно уступио Ведран Пеић из Суботице



Улица Тоне Хаџића у Нишу, градска општина Пантелеј, 2025,  
фотографију нам је љубазно уступио Предраг Нешовић из Ниша

# VIII ДЕО

**Хронолошки преглед рада  
Антонија Хаџића**

## 8. ХРОНОЛОШКИ ПРЕГЛЕД РАДА АНТОНИЈА ХАЏИЋА

- 1831** – 20. новембра је рођен у Суботици
- 1840–1843** – похађа основну школу у Суботици
- 1843–1850** – похађа Гимназију у Суботици
- 1850–1851** – међу студентима и грађанима Позоришног друштва српских добровољаца у Суботици помиње се и име Антонија Хаџића
- 1850–1852** – похађа вишу гимназију код пијариста у Пешти
- 1852** – уписује правне студије у Пешти; за време студија упознаје Ј. Јовановића Змаја
- 1857** – завршава правне студије у Пешти; објављује у новосадској „Седмици“ преводе приповедака М. Јокајија; дописује се за Ј. Ј. Змајем
- 1858** – објављује у „Седмици“ превод с француског *Роман једној сиромашној младићи* О. Фејеа
- 1859** – 22. августа је изабран за секретара Матице српске, у Пешти
- 1860** – још у Пешти започиње преписку са Лазом Костићем, која траје пет деценија, до Костићеве смрти, 1910.
- 1861** – председник је друштва Преодница; 25. јуна Друштво српских студената и омладинаца приредило је у Пешти представу *Инкоиниџо* у којој Хаџић учествује
- 1862** – у име Друштва за Српско народно позориште (ДСНП), Ј. Ј. Змај се обраћа Хаџићу како би набавио печат за ДСНП, позива га да дође у Нови Сад и да се прихвати редитељских послова
- 1864** – прелази у Нови Сад; почиње преписка са Маријом Розмировић
- 1865** – у новембру је изабран за секретара ДСНП
- 1865–1870** – уређује лист „Матица“
- 1865** – преводи с мађарског прозу *I love you* М. Јокајија и објављује је у „Матици“
- 1866** – преводи с руског новелу *Фаусџ* И. Тургенјева и *Малу вилу* Д. Ваднаија и објављује их у „Матици“
- 1867** – постаје почасни велики бележник Новог Сада; добија диплому Кишфалудијевог друштва
- 1868** – одласком Ј. Ђорђевића у Београд, Хаџић је 16. септембра изабран за подначелника ДСНП и као привремени управитељ преузима Ђорђевићеве послове

- 1868–1869** – уређује гласник „Омладинска заједница“
- 1868–1903** – период највећег Хаџићевог утицаја са позиције управника СНП-а
- 1869** – за позорницу удесио *Јелисавеџу, кнејињу црногорску* Ђ. Јакшића; одигран *Максим Црнојевић* Л. Костића, у Хаџићевој режији; поклања позоришне улазнице проф. Ј. Грчићу што је утицало да се Грчић заинтересује за позориште
- 1870–1871** – уређује „Младу Србадију“
- 1870** – анонимно објављује превод романа *Мала грофица* О. Фејеа, са француског језика
- 1871** – 27. јула, у Вршцу, премијерно је одиграна *Љубав није шала*, Хаџићева шаљива игра; 26. децембра покреће лист СНП-а „Позориште“, који уређује до 1908; 25. децембра свечано је отворена позоришна зграда (на месту данашњег Трифковићевог трга)
- 1872** – покреће едицију „Зборник позоришних дела“; у Новом Сад за сцену удешава: *Граничаре* Ј. Фрајденрајха, *Мамицу* Е. Сиглигетија, *Млеџачкој џиријоца* В. Шекспира
- 1873** – објављује фрагменте из шаљиве игре *Љубав није шала*; преводи трећи чин *Краља Лира* В. Шекспира; режира *Цијанина* Е. Сиглигетија; за новосадску сцену прерадио други део *Маркове сабље* „Зора и дан“
- 1875** – за позорницу удесио *Ромеа и Јулију* В. Шекспира
- 1876–1896** – уређује „Летопис Матице српске“
- 1876** – објављује приповетку *Лејла Мара* у „Јавору“
- 1877** – објављује приповетку *Глумац* у „Јавору“
- 1878** – преводи с француског роман *Филијова љубав* О. Фељеа; изабран је за посланика Српске народне слободоумне странке С. Милетића
- 1882** – за позорницу је удесио Костићевог *Перу Сејединца*, а већ 6. фебруара представа је забрањена; дружина СНП-а поклања Хаџићу богато украшен фото-албум у знак захвалности и поштовања; објављује чланке о српској жени у „Застави“: *Шта је заједнак Српкиње мајере?* и *Каква треба да је Српкиња?*
- 1883** – објављује чланке о српској жени у „Летопису Матице српске“: *Српкиња жена и Српкиња маји*
- 1884** – кандидовао се за пештански сабор у Турској Кањижи. Након изборног неуспеха, разочаран и уморан, убрзо се повлачи из политичког живота; за сцену удешава *Ошела* В. Шекспира, у Вршцу; наставља да објављује о српској жени: чланак *Српкиња домаћица* објављен у „Летопису Матице српске“, док Српска штампа-рија дра Светозара Милетића штампа књижицу *Српкиња девојка*
- 1885** – Хаџић израђује Статут глумачког пензионог фонда који Скупштина ДСНП усваја. Први прилог је новчана награда које се Хаџић одрекао у корист Фонда
- 1886** – преводи пети чин *Ошела* В. Шекспира
- 1887** – објављује есеј *Посијанак и развијак српској позоришћу* у „Позоришту“ и „Летопису Матице српске“, поводом 25-годишњице рада СНП-а
- 1888** – Хаџић позива проф. Ј. Грчића и његову супругу у Суботицу, на премијеру *Црне џеје* Г. Чикија, драме коју је Грчић превео
- 1892** – за позорницу удесио *Шокицу* И. Округића Сремца, у Суботици

- 1893** – пензионисан, али наставља да ради; пише предговор за псеудопутопис *Писма из Америке* С. Ђорђевића Глобтротера, који је објављен у Суботици
- 1894–1895** – СНП остварио највећи приход од оснивања до тада
- 1895** – за сцену удесио *Балканску царицу* Н. I Петровића Његоша; у новембру га је краљ Александар одликовао орденом Св. Саве трећег реда
- 1896** – за позорницу удесио *Крајишкињу* П. Крстоношића и *Слободарку* М. Ђорђевића Призренца, обе премијерно изведене у Вршцу
- 1896** – Хаџић је угостио проф. Ј. Грчића у Сомбору, поводом представе *Корак у сџирану* Е. Вихерта
- 1899** – обележена 50-годишњица рада Ј. Јовановића Змаја свечаном представом у Сремској Митровици, са Хаџићевим прологом јубилару; обележена 40-годишњица Хаџићевог рада у Суботици; У. Предидић израђује Хаџићев портрет, уље на платну
- 1900** – у Хаџићевој удезби постављен *Сџаноје Главаш* Ђ. Јакшића, у Турском Бечеју; објављена *Маркова сабља* Ј. Ђорђевића са Хаџићевим делом „Зора и дан“
- 1901** – поводом смрти свог пријатеља и сарадника, објављује опширан есеј *Јован Ђорђевић*, у „Бранковом колу“; Ј. Јовановић Змај, у писму Хаџићу за 40-годишњицу рада, на Светог Саву, исписује речи: „Што ти не признају сувременници, признаће унуци и прауници...“
- 1902** – за позорницу удешава *Горски вијенац* П. Петровића Његоша, у Новом Саду, поводом 50-годишњице од пишчеве смрти
- 1904** – на погребу Ј. Јовановића Змаја изговорио је пророчке речи: „Име ће песниково живети док траје српског света и века“
- 1905** – 8. јуна управа СНП-а обавештава Јоцу Савића да је, према Хаџићевом захтеву, проглашен за почасног редитеља
- 1909** – 31. августа обележена 50-годишњица Хаџићевог рада на Главној скупштини Матице српске
- 1910** – на вест о смрти Лазе Костића изговара речи: „Сада не марим ни ја више да живим“
- 1911** – повлачи се с позиције председника Матице српске
- 1913** – пише о свом нарушеном здрављу у писмима проф. Ј. Грчићу
- 1914** – преузима Остојићеве послове у Матици српској; Хаџић чува позоришну имовину, архиву, реквизите у дворишној соби Матице српске
- 1916** – 17. јануара Антоније Хаџић је преминуо
- 1921** – по Хаџићевој адаптацији поново је постављен *Пера Сејединац* Л. Костића, у Новом Саду, поводом 80-годишњице рођења писца
- 1926** – Матица српска и ДСНП подижу му надгробни споменик на Алмашком гробљу у Новом Саду; објављена његова шаљива игра *Љубав није шала* у Софији
- 1926** – по Хаџићевој адаптацији поново је постављен *Пера Сејединац* Л. Костића, у Новом Саду.

# ІХ ДЕО

Литература

## 9. ЛИТЕРАТУРА

### Новине, часописи и чланци

1. *Браник*, год. II–XXVII, 1886–1911.
2. *Засїава*, год. IV–XXXIX, 1869–1904.
3. *Маїица*, год. I–V, 1865–1870.
4. *Млада Србадија*, год. I–II, 1870–1871.
5. *Ново Позоришїе*, год. I, 1909.
6. *Позоришїе*, год. I–XXXIII, 1871–1908.
7. *Србски дневник*, год. X–XIII, 1861–1864.
8. [Аноним] (1861), „У неком од прошлих писама споменух...“, *Видов дан*, год. I, бр. 21.
9. [Аноним] (1861), „У Пешти“, *Даница*, год. II, бр. 3, 46–47.
10. [Аноним] (1861), „У Пешти на Сретеније“, *Даница*, год. II, бр. 5, 79.
11. [Аноним] (1890), „У Четвртак б. о. м...“, *Вршачки їласник*, год. I, бр. 13.
12. [Аноним] (1892), „Суботичка добротворна задруга Српкиња...“, *Женски свеїї*, год. VII, бр. 2, 22.
13. [Аноним] (1894), „Суботичкиња“, *Женски свеїї*, год. IX, бр. 4, 59.
14. [Аноним] (1901), „Антоније Хаџић (Тона)“, *Зора*, год. VI, бр. 42.
15. [Аноним] (1908), „† Јосиф Хаџић“, *Женски свеїї*, год. XXIII, бр. 11, 263.
16. [Аноним] (1909), „Педесетогодишњица књижевног рада“, *Глас Црноїораца*, год. XXXVIII, бр. 38, 2.
17. [Аноним] (1916), „Читуља“, *Њива*, год. XIX, бр. 4, 60.
18. БУДИСАВЉЕВИЋ, Буде Приједорски (1909), „Једна педесетогодишњица“, *Бранково коло*, год. XV, бр. 35, 545–548.
19. БУДИСАВЉЕВИЋ Приједорски, Буде (1909), „Антоније Хаџић“, *Илусїїровани обзор*, год. II, бр. 36, 718–724.
20. ГАЈДАШЕВИЋ [Илија Огњановић Абуказем] (1887), „Тако до века“, *Сїармали*, бр. 12, 89–90.
21. ГРЧИЋ, Јован (1932), „Такозване посрбе на репертоару Српског народног позоришта од 1861 до 1914“, *Лейїойис Маїице срїске*, год. CVI, књ. 333, св. 1/2, 102–111.

22. ГРЧИЋ, Јован (1932), „Драме Ђуре Јакшића на позорници и пред форумом позоришне критике“, *Лейојис Мајице српске*, год. CVI, књ. 333, св. 3, 251–257.
23. ДОТЛИЋ, Лука (1954), „Балканска царица – поводом 70-годишњице извођења“, *Наша сцена*, 84–87.
24. Ј. (1885), „Шетња по...“, *Сџармали*, год. VIII, бр. 5, 33–35.
25. КОСТИЋ, Лаза (1907), „Око Ромеа и Јулије, историја једног превода“, *Лейојис Мајице српске*, год. LXXXIII, књ. 243, св. 3, 1–23.
26. МАКСИМОВИЋ, Горан М. (2023), *Заборављени романџичарски џјесник Дамјан Павловић, „Исходишта“*, бр. 9, Ниш, Издавачки центар Филозофског факултета у Нишу, 105–113.
27. НЕГРИШОРАЦ, Иван (2016), „Разговор с маскама“, *Лейојис Мајице српске*, књ. 497, св. 3, 236–237.
28. ФРАЈНД, Марта (1978), „‘Посрбе’ на српским позорницама деветнаестог века“, *Књижевна историја*, год. X, бр. 40, „Вук Караџић“, Београд, 565–580.
29. ХАЏИЋ, Зорица (2009), „Алфа и омега Лазе Костића: о два непозната љубавна писма“, *Лейојис Мајице српске*, год. CLXXXV, књ. 484, св. 6, 944–950.
30. ХАЏИЋ, Зорица (2010), „Непозната писма Лазе Костића Антонију – Тони Хаџићу“, *Лейојис Мајице српске*, год. CLXXXVI, књ. 485, св. 1–2, 169–185.

\*\*\*

31. [Anonim] (1916), „†Тона Hadžić“, *Beogradske novine*, год. II, бр. 9, 3.
32. KOSTIĆ, Laza (1895), „Zimušnje glumovanje ‘Srpskog narodnog pozorišta’ u Novom Sadu“, I, *Nada*, год. I, бр. 17, 322–326.

### Енциклопедије и приручници

1. *Друштво за српско народно џозоришће* – Нови Сад (1861–1941) (2016), Аналитички инвентар XX/1, прир. Ненад Предојевић, Нови Сад, Архив Војводине.
2. *Друштво за српско народно џозоришће* – Нови Сад (1861–1941) (2020), Аналитички инвентар XX/3, прир. Ненад Предојевић, Нови Сад, Архив Војводине.
3. *Енциклопедија Српској народној џозоришћа (1861–1986)* (2021), I–III, Нови Сад, СНП.
4. ЉУБИБРАТИЋ, Ђурђевка (1976), *Мајица: садржај и џредмејни рејисџар*, Нови Сад, Матица српска.
5. МАЛЕТИН, Марко (1968), *Садржај Лейојиса Мајице српске (1825–1950)*, I, Нови Сад, Матица српска.
6. МИЛИТАР, Трива (1985), *Садржај Засџаве: 1871–1875*, Нови Сад, Матица српска.
7. ПАНКОВИЋ, Душан (2006), *Српске библиографије 1851–1879. џодине*, I, Нови Сад, Матица српска.
8. ПОПОВ, Душан (2009), „Хаџић Антоније-Тона“, *Енциклопедија Новој Сада*, књ. 30, Фог-Шуш, ур. Душан Попов, Нови Сад, Новосадски клуб, Градска библиотека у Новом Саду, 107–109.
9. *Речник српској језика* (2011), Нови Сад, Матица српска.

10. СТАЈИЋ, Васа (1940), *Новосадске биографије: из архива Новосадској мајисџраја*, св. 5, С–Ш, Нови Сад, Град Нови Сад, 212–216.

\*\*\*

11. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*, I, Nauka o književnosti, 1/3, Historija stranih književnosti (1959), prir. Ivo Horvat, Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ.
12. *Bibliografija rasprava i članaka*. Muzika: struka VI, A–R (1984), prir. Marija Kuntarić, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
13. ĐORĐEVIĆ, N[ada] (1979), „Hadžić, Antonije”, u: *Leksikon pisaca Jugoslavije*, II, Đ–J, ur. Živojin Boškov, Novi Sad, Matica srpska, 351–352.

## Литература

1. ГРЧИЋ, Јован (1925), „Антоније Хаџић”, *Порџреџи с љисама*, књ. 3, Загреб, Загребачка добротворна задруга Српкиња, 69–93.
2. ГРЧИЋ, Јован (1935), „Шекспир на новосадској српској позорници у раздобљу од 1861. до 1914”, *Гласник Истџориској грушџва у Новом Саду*, књ. VIII, св. 3, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 466–471.
3. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Радмило (1963), „Писма Стојана Новаковића Антонију Хаџићу”, *Анали Филолошкој факулџеџа*, књ. 3, Београд, Београдски универзитет, 105–126.
4. ДОТЛИЋ, Лука (1982), *Из нашеј џозоришџа сџарој*, Нови Сад, СНП.
5. ЂИЛАС, Гордана (2020), „Антоније Тона Хаџић и Библиотека Матице српске”, *Годишњак Библиџеке Маџице срџске*, Нови Сад, Матица српска.
6. ЂИЛАС, Гордана (2021), „Антоније Тона Хаџић као пренумерант на српску књигу”, *Годишњак Библиџеке Маџице срџске*, Нови Сад, Матица српска.
7. ЂИЛАС, Гордана (2022), „Антоније Хаџић и пренумерација на српску књигу у листу Матица”, *Годишњак Библиџеке Маџице срџске*, Нови Сад, Матица српска.
8. ЂОРЂЕВИЋ, Јованъ (1859), „Опроштај”, *Србски леџџис*, год. XXXIII, књ. 99, 206–207.
9. ЂОРЂЕВИЋ, Јован (1872), *Маркова сабља*, Београд, Државна штампарија.
10. ЂОРЂЕВИЋ, Средоје [Globe trotter] (1893), *Писма из Америке: Сџарчевић и Франк*, Суботица, Српска штампарија дра Душана Петровића.
11. ИВАНИЋ, Душан (1987), „Предговор” у: *Драме*, Ђура Јакшић, прир. Душан Иванић, Београд, Нолит, 5–24.
12. *Извешџај Уџравној одбора Маџице срџске о даљим џосџуџима у вези с џроневџером* (1911), Нови Сад, Штампарија Учитељског деон. друштва „Натошевић”.
13. КИРИЛОВИЋ, Димитрије (1930), „Српско народно позориште”, *Гласник Истџориској грушџва у Новом Саду*, књ. 3, св. 1, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 252–267, 417–448.
14. КИРИЛОВИЋ, Димитрије (1931), „Период Антонија Хаџића (1868–1916)”, *Гласник Истџориској грушџва у Новом Саду*, књ. 4, св. 2, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 241–274.
15. КОВАЧЕК, Божидар (1964), *Јован Ђорђевић*, Нови Сад, Матица српска.

16. КОВАЧЕК, Божидар (1991), *Талија и Клио: из историје српског позоришта и драме*, Нови Сад, Матица српска, Академија уметности.
17. КОВАЧЕК, Божидар (1997), *Текелијанумске историје XIX века*, Нови Сад, Матица српска.
18. КОВАЧЕК, Божидар (2003), „Културна збивања међу Србима у Пешти и Будиму 1860–1861. и њихове позоришне представе II–III”, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, бр. 28–29, Нови Сад, 29–91.
19. КОЊОВИЋ, Петар (1961), „Сентомаш и Српско народно позориште”, *Споменица 1861–1961*, Нови Сад, СНП, 15–26.
20. КРЧМАР, Весна (2014), „Горски вијенац као прва позоришна представа у Новом Саду 1902. године” у: *Зборник радова академије уметности*, 2, ур. Манојло Маравић, Нови Сад, 119–131.
21. *Лаза Косић и кријка у доба националног романтизма* (1987), прир. Предраг Протић, Нови Сад, Београд, Матица српска, Институт за књижевност и уметност.
22. МАЛЕТИЋ, Ђорђе (1884), *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, Београд, Чупићева задужбина.
23. МАНОЈЛОВИЋ, Тодор (1961), „Политичка улога старог новосадског Народног позоришта”, *Споменица (1861–1961)*, Нови Сад, СНП, 39–69.
24. МАНОЈЛОВИЋ, Тодор (2010), „Споменица СНП, 1861–1961 (1961)”, *Позоришна кријка*, прир. Марта Фрајнд, Зрењанин, Градска библиотека „Жарко Зрењанин”, 406–446.
25. МАРЈАНОВИЋ, Петар (1974), *Уметнички развој српског народног позоришта (1861–1868)*, Нови Сад, СНП.
26. МИЛИНЧЕВИЋ, Васо (1968), *Косић Трифковић – животи и дело*, Београд, Филолошки факултет Београдског универзитета.
27. МИЛИНЧЕВИЋ, Васо (1976), „’Летопис Матице српске’ под првим уредништвом Антонија Хаџића (1859–1869)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 5, Београд, Међународни славистички центар, 49–68.
28. МИЛИСАВАЦ, Живан (1986), *Историја Матице српске (1826–1864)*, I, Нови Сад, Матица српска.
29. МИЛИТАР, Трива (1961), „Антоније Хаџић и Српско народно позориште”, *Споменица 1861–1961*, Нови Сад, СНП, 379–388.
30. МЛАДЕНОВИЋ, Живомир (1964), „Трагедија Максим Црнојевић и њен рукопис”, *Зборник историје књижевности Одељења литературе и језика Српске академије наука и уметности*, књ. 4, Београд, 29–122.
31. НЕСТОРОВИЋ, Зорица (1996), „’Сан Краљевића Марка’ Јована Стерије Поповића и ’Маркова сабља’ Јована Ђорђевића”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 25/1, Београд, Међународни славистички центар, 113–120.
32. НЕСТОРОВИЋ, Зорица, ЛОМПАР, Мило (2000), „Романтичарски јунак и драма нестајања”, у: *Јелисавића, кнегиња црнојорска*, Ђура Јакшић, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 7–18.
33. *Основно писмо грађанске закладе Јована Осиповића и сујрује му Терезије рођ. Зозук у Суботици* (1929), Суботица, Градска штампарија.

34. ПЕТРОВИЋ, Живојин (1973), „Уз Перу Сегединца‘ Лазе Костића“, *Зборник Маџице српске за књижевност и језик*, књ. 21, св. 1, 158–161.
35. ПЕТРОВИЋ, Мита (1871), *Девојачки свей: књија за ограсле девојке*, Панчево, Јовановић и Павловић.
36. ПЕТРОВИЋ, Мита (1885), „Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1884. године“, *Лейојис Маџице српске*, год. LIX, књ. 142, св. 2, 128–133.
37. ПОПОВИЋ, Стерија Јован [б. г.], *Сан Краљевића Марка*, Панчево, Браћа Јовановић.
38. ПОПОВИЋ, Шапчанин Милорад (1888), *Позоришће и драма. Беседа Милорада П. Шайчанина, ујравишља К. С. Народноја ѿозоришћа*, Београд, Краљевско српско народно позориште.
39. *Прејиска Ђуре Јакшића* (1951), прир. Милан П. Костић, Београд, Просвета.
40. *Прејиска Јована Јовановића Змаја* (1957), I, прир. Младен Лесковац и Иванка Јовичић, Нови Сад, Матица српска.
41. *Прејиска између Јована Ђорђевића и Анѿонија Хаџића (1859–1895)* (1973), прир. Божидар Ковачек, Нови Сад, СНП.
42. *Прејиска*, I [Лаза Костић] (2005), прир. Младен Лесковац, Милица Бујас и Душан Иванић, Нови Сад, Матица српска.
43. *Прејиска*, III: допуне за Преписку I, II [Лаза Костић] (2020), прир. Младен Лесковац, Милица Бујас, Душан Иванић, Нови Сад, Матица српска.
44. РАДОЈЧИЋ, Никола (1927), „Стогодишњи рад Матице српске око историје“, *Маџица српска (1826–1926)*, Нови Сад, Матица српска, 205–242.
45. РЊАК, Душан (2021), *Јоца Савић – човек коме се клањала Евроја*, Нови Сад, Позоришни музеј Војводине.
46. РЊАК, Душан (2022), *Позоришће Јоце Савића*, Нови Сад, Позоришни музеј Војводине.
47. САВИЋ, Јоца (1996), *Драма и ѿозорница: драмаџуршке расѿраве*, прев. Томислав Бекић, прир. Душан Рњак, Нови Сад, Позоришни музеј Војводине.
48. САВИЋ, Јоца (2001), *Редишљаке књије Јоце Савића*, прир. Душан Рњак, Нови Сад, Матица српска.
49. САВИЋ, Јоца (2024), *Глумац и ѿублика: ѿредавање Јоце Савића, ѿлавној редишљаке дворских ѿозоришћа у Минхену*, прир. Зоран Ђерић и Ивана Илић Киш, Нови Сад, СНП.
50. САВИЋ, Милан (2009), *Прилике из моја живоја*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Нови Сад, Академска књига.
51. САВИЋ, Милан (2010), *Лаза Косѿић*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Београд, Службени гласник.
52. САВИЋ, Милан (2010), *Наши сѿари*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Градска библиотека у Новом Саду.
53. САВКОВИЋ, Нада (2012), *Теаѿрољубље*, Нови Сад, Академија уметности Нови Сад, Матица српска.

54. САВКОВИЋ, Нада (2022), „Допринос Јована Јовановића Змаја и Алексе Шантића развоју драмске уметности“, *Српски књижевници и српско позориште до Првој светској ратној*, ур. Злата Бојовић, Београд, Српска академија наука и уметности.
55. СИГЛИГЕТИ, Еде [б. г.], *Мамица*, по мађарском за српску позорницу удесио А. Хаџић, Панчево, Браћа Јовановић.
56. *Српска читаоница – Градска библиотека у Новом Саду. Споменница (1845–1995)* (1996), ур. Божидар Ковачек и др., Нови Сад, Градска библиотека у Новом Саду.
57. СТАЈИЋ, Васа (1927), „Оснивачи, заслужни часници и чиновници Матице српске“, *Матица српска 1826–1926*, Нови Сад, Матица српска, 481–544.
58. СТАНОЈЕВИЋ, Лаза (1906), *О Српском народном позоришту (1881–1905)*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија.
59. СТАНОЈЕВИЋ, Павле (2014), „Савесно, а не иначе: Рукописно одељење Матице српске од оснивања до преласка у Нови Сад“, *Тако, а не иначе: споменница о 150-годишњици пресељења Матице српске из Пеште у Нови Сад*, Нови Сад, Матица српска, 49–78.
60. СТОЈКОВИЋ, Боривоје С., (2013), *Историја српског позоришта од средњега века до модерног доба (драма и опере)*, књ. 2, Београд, Музеј позоришне уметности Србије.
61. СУБОТИЋ, Јован (2009), *Животна гра Јована Суботића (автобиографија)*, Део 4, *Лето: епоха шрећа и четири*, прир. Јован Радонић, Нови Сад, Градска библиотека у Новом Саду.
62. ТОМАНДЛ, Миховил (1953), *Српско позориште у Војводини I (1736–1868)*, Нови Сад, Матица српска.
63. ТОМАНДЛ, Миховил (1954), *Српско позориште у Војводини II (1736–1919)*, Нови Сад, Матица српска.
64. ТРИФКОВИЋ, Коста (1884), *Четири: шалива игра с певањем у једној радњи*, Зборник позоришних дела, Управа Српског народног позоришта, св. III, Нови Сад, Управа Српског народног позоришта.
65. ТРИФКОВИЋ, Коста (1884), *Мила*, Зборник позоришних дела, св. III, Нови Сад, Управа Српског народног позоришта.
66. *Уједињена омладина српска: зборник радова* (1968), ур. Живан Милисавац, Нови Сад, Београд, Матица српска, Историјски институт.
67. *Фолкер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе* (2017), прир. Исидора Поповић и Бранислав О. Поповић, Нови Сад, Градска библиотека, Матица српска.
68. ФРАЈНД, Марта (2015), „Родоначелник и узор – Позориште Антонија Хаџића (1871–1908)“, *Опелги о српској позоришној периодици 1871–1941*, Нови Сад, Београд, Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 63–105.
69. ХАЈДУКОВИЋ, Лука (1997), „Јоца Савић у листу Позориште“, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 20/21, 109–124.
70. ЧУРЧИЋ, Лазар (1984), „Антоније-Тона Хаџић, секретар и председник Матице српске (сто педесет година после рођења)“, *Раг Матице српске*, год. XIV, бр. 21, Нови Сад, Матица српска, 69–79.

71. ШЕВИЋ, Милан (1931), „Које се године родио Антоније Хаџић“, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. IV, св. 3, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 488.
72. ШЕВИЋ, Милан (1933), *Прилози живоју и раду Косџе Трифковића*, Нови Сад, Штампарија Дунавске бановине.
73. ШЕВИЋ, Милан (2011), *О нашим људима великим и малим: анејдоје и сећања*, прир. Зорица Хаџић, Нови Сад, Градска библиотека у Новом Саду.

\*\*\*

74. GLOBE TROTTER [Средоје Ђорђевић] (1893), *Писма из Америке: Смарчевић и Франк*, Суботица, Српска штампарија дра Душана Петровића.
75. СТАЈИЋ, Vasa (1927), „Sto godina Matice Srpske“, *Nova Evropa*, књ. XVI, br. 6, 189–202.

# Именски регистар

- = (Хаџић, Антоније?) 59, 200  
-а 62, 100  
-ч- 100  
-а- 65  
-В.- 132  
-з- (Костић, Лаза) 73, 95, 97  
-о- 53  
-р- 99  
-Т. 130, 133  
λ (Костић, Лаза) 59, 88  
ou. (Костић, Лаза) 44  
∞ 130  
[Аноним] 241, 242  
Акман, [?] 23  
Алексић, Јован Мајна 198  
Алигијери, Данте 145  
Андрејевић Јован Јолес 44, 46, 155  
Андрић, Милан 78  
Анђелић, Герман 47  
Антуновић, Иван 204  
Арањ, Јован Толдија 195, 203  
Аристотел 82  
Атанацковић, Платон 24  
Б. (Јован Бошковић) 63, 64, 94, 95, 97, 98, 177  
Б. С. В. 97  
Бајић, Ђорђе 89  
Бајић, Исидор 73  
Бајшански, Ђорђе Зака 196, 197  
Балог, Стеван 111  
Бан, Матија 38, 102  
Беговић, Милан 174  
Бекић, Томислав 183, 245  
Бенедикс, Родерих 134  
Блазнавац, Миливоје 161  
Бојовић, Злата 134, 246  
Боуринг, Џон 199  
Бошков, Живојин 243  
Бошковић, Јован 92, 113, 114, 177, 205  
Бошковић, Коста 34  
Бошковић, Руђер 204  
Брани, Петар 73  
Бранковић, Мара 142  
Брановачки, Стеван 35, 37, 201  
Будисављевић, Буда Приједорски 30, 241  
Бујас, Милица 44, 102, 149, 152, 157, 159, 245  
Бунић, Јосиф 131  
Ваднаји, Драгутин 26, 172, 200, 237  
Валички, Алфонско 195  
Василић, Вера 62, 94, 124  
Василјевић, Адела 204  
Вебер, Карл Марија фон 173  
Визи, Јожеф 13  
Вихерт, Ернст 173, 239  
Волф, Антоније Вјекослав 195  
Вранешевић, Бранислав 25  
Врчевић, Вук 141  
Вујић, Димитрије 212  
Вујић, Јоаким 111  
Вукићевић, Ђорђе Ђура 19  
Вукићевић, Марија 114  
Вуковић, Ђура 20  
Вукомановић, Алекса 196  
Вучетић, Илија 200  
Гете, Јохан Волфганг 35, 199  
Г. 101  
Гајдашевић, в. Огњановић, Илија Абуказем  
Гернер, Карл Аугуст 122, 177  
Гершић, Гига 71, 77, 82, 83, 84, 97, 151, 199, 203  
Гиљфердинг, Александар Фјодорович 16, 195, 196, 197, 198  
Глишић, Милован 8, 51  
Глобтротер в. Ђорђевић Средоје  
Голдони, Карло 10, 22  
Голупска, Софија 205  
Гостовић, Павле 30  
Григорович, Виктор Иванович 196  
Гргурова, Милка 73, 104  
Грол, Милан 230  
Грујић, Никанор 204  
Грчић, Јован 11, 25, 26, 46, 56, 59, 60, 69, 71, 73, 77, 87, 88, 90, 93, 107, 108, 119, 120, 121, 122, 123, 132, 172, 173, 174, 175, 229, 238, 239, 241, 242, 243  
Даничић, Ђура 8, 195  
Дашков, Катарина Романов, кнегиња 195  
Дејановић, Драга 142  
Дима, Александар Отац 101  
Димитријевић, Миша 46, 49, 50, 51, 68, 89, 100, 101, 152, 155, 179, 205  
Димитријевић, Радмило 57, 243  
Дистрија / Д'Истија, Дора 152, 197, 201  
Добриновић, Јелисавета Јелена Јеца 105, 120  
Добриновић, Пера 39, 54, 68, 71, 75, 98, 105, 228  
Дотлић, Лука 9, 47, 48, 50, 51, 54, 55, 108, 138, 150, 160, 242, 243  
Доубек, Хуго 54, 68  
Драговић, Марко 56  
Драгосављевић, Адам 198  
Драшковић, Јанко 198, 199  
Дузе, Елеонора 181  
Дука, Марија Миџика 20, 21, 157, 157, 162, 163  
Дука, Пава 20, 157  
Дука, Петар 156, 157, 165  
Дука, породица 20, 157, 158, 159  
Дунђерски, Лазар 65, 105, 151

Ђерић, Зоран 183, 245  
 Ђилас, Гордана 9, 243  
 Ђорђевић, Јован 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 33, 34, 35, 37, 44, 46, 51, 84, 85, 96, 97, 98, 99, 102, 104, 106, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 138, 148, 150, 151, 177, 189, 190, 205, 206, 212, 237, 239, 243, 244, 245, 246  
 Ђорђевић, Манојло Призренац 68, 239  
 Ђорђевић, Милан 78, 203  
 Ђорђевић, Нада 243  
 Ђорђевић, Средоје (Глобтротер) 11, 29, 173, 179, 180, 181, 182, 204, 239, 243, 247  
 Ђурђевић, Васа 20  
 Ђурић, Хранислав 140  
 Жеравица 75  
 Живановић, Јаков 198  
 Живојновић, Јован 74  
 Ибзен, Хенрик 35  
 Иванић, Душан 44, 61, 102, 149, 152, 157, 159, 243, 245  
 Ивановић, Катарина 142  
 Ивачковић, Софроније 198  
 Игњатовић, Јаков 15, 34, 51  
 Иго, Виктор 35, 81  
 Илић, Драгутин Ј. 102  
 Илић, Јован 195  
 Илић, Севастијан 198  
 Илић Киш, Ивана 183, 245  
 Ј. (Јовановић, Милан Морски?) 42, 63, 73, 97, 119, 242  
 Јагазовић, Васа 204  
 Јакшић, Ђура 43, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 78, 82, 85, 100, 123, 124, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245  
 Јанковић, Емануил 10, 13  
 Јанковић, Јелисавета 10, 13  
 Јанковић, Јован 197  
 Јелачић, Јосип 195  
 Јелена, краљица угарска 142  
 Јелисејић, Марко 111  
 Јенко, Даворин 65, 104, 126, 127, 132, 212  
 Јефимија 142  
 Јовановић, Јован Змај 8, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 22, 27, 29, 34, 57, 75, 78, 81, 102, 109, 123, 124, 134, 141, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 190, 195, 202, 204, 205, 206, 226, 237, 239, 245, 246  
 Јовановић, Каменко 41  
 Јовановић, Милан 209  
 Јовановић, Милан Морски 92, 94, 109, 119, 122, 123  
 Јовановић, Павле 196  
 Јовановић, Петар 113  
 Јовановић, Ружа 155, 158  
 Јовановић, Тоша 71, 73, 95, 102, 104  
 Јовичић, Иванка 10, 17, 154, 158, 245  
 Јојкић, Младен 203  
 Јокаи, Мор 15, 25, 172, 194, 195, 197, 200, 202, 237, 237  
 Казинци, Ференц Фрања 196  
 Калдерон де ла Барка, Педро 35  
 Каравелов, Љубен 80, 81  
 Карађорђе Петровић, Ђорђе 129  
 Карађорђевићи, династија 126  
 Каракић, Вук Стефановић 17, 18, 129, 130, 131, 132, 133, 199  
 Каћански Сергије (Симеон) 195  
 Качић-Миошић, Андрија 197  
 Кевер, Лајош 19  
 Кириловић, Димитрије 23, 41, 243  
 Кирковић, Јованка 149, 150  
 Клементије, Вацлав 196  
 Кнајзл, Јован 102, 186  
 Кнежевић, Георгије 20, 158  
 Кнежевић, Јован 19, 28  
 Ковачек, Божидар 9, 17, 19, 21, 22, 23, 34, 37, 51, 113, 124, 126, 131, 134, 157, 158, 159, 160, 161, 243, 244, 245, 246  
 Коларовић, Димитрије 81, 84, 85  
 Коларовић, Љубица 21, 84  
 Колумбо, Кристифор 181  
 Константиновић, Катарина 161  
 Коњовић, Даница 29  
 Коњовић, Петар 42, 107, 244  
 Костић, Лаза 8, 11, 18, 20, 22, 34, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 59, 60, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 92, 102, 103, 109, 115, 136, 137, 140, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 165, 177, 184, 190, 199, 203, 237, 238, 239, 242, 244, 245  
 Костић, Матија 196  
 Костић, Милан П. 57, 60, 245  
 Крестић, Димитрије 20  
 Крстоношић, Петар 68, 239  
 Крчмар, Весна 76, 244  
 Кујунџић, Милан Абердар 89, 113  
 Кукуљевић Сакцински, Иван 195, 197  
 Кулунџић, Јосип 52  
 Кунтарић, Марија 243  
 Л. М-д 68  
 Лазаревић, Лазар Лаза 8, 14, 19, 20, 21, 102, 111, 158  
 Лазаревић, Лаза К. 187  
 Лазић, Тодор 199  
 Лалошевић, [?, доктор] 173  
 Ламански, Владимир Иванович 195, 197  
 Лелевел, Аћим 197  
 Леовић, Геден 100  
 Лесковац, Младен 10, 17, 44, 102, 149, 152, 154, 157, 158, 159, 245  
 Ломпар, Мило 57, 244  
 Лукић, Андрија Андра 39, 53, 54, 127, 212  
 Лукић, Тинка 68  
 Љ. 164  
 Љубибратић, Ђурђевка 77, 242  
 М. 69, 99, 128, 132  
 М.....ов 124  
 Магарашевић, Ђорђе 193  
 Мајка Југовића 142  
 Максимовић, Аксентије 63  
 Максимовић, Горан М. 161, 242  
 Максимовић, Ђока 20  
 Малетин, Марко 193, 194, 242  
 Малетић, Ђорђе 38, 59, 60, 102, 204, 244  
 Мандровић, Адам 63  
 Манојловић, Лаза К. 41  
 Манојловић, Тодор 33, 34, 35, 40, 42, 138, 178, 244  
 Маравић, Манојло 76, 244  
 Марија Терезија 15, 194  
 Маринков, Младен 234  
 Маринковић, Вук 196  
 Маринковић, Дамјан 198  
 Маринковић, Јелена Ленка 120, 127, 212  
 Марјановић, Петар 23, 121, 124, 244  
 Марковић, Аркадије 41  
 Марковић, Милка 60, 71, 74  
 Марковић, Светозар 79, 80, 81  
 Марковић, Фрања 66  
 Мародић, Аксентије 144, 219  
 Матавуљ, Симо 56  
 Матић, Димитрије 203  
 Матић, Петар 197  
 Меје, Анри-Орас 94  
 Мелвил, Жозеф 97

Метерних, Клеменс Венцел фон 180  
 Милетић, Светозар 8, 19, 24, 25, 26, 27, 41, 47, 84, 143, 176, 180, 238  
 Милинчевић, Васо 18, 43, 47, 121, 122, 176, 177, 244  
 Милисавец, Живан 77, 80, 244, 246  
 Милитар, Трива 9, 11, 14, 35, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 194, 242, 244  
 Милутиновић, Добрица 71, 185  
 Милитиновић, Сима Сарајлија 199  
 Милутиновић, Светозар 140  
 Милчински, Алозије 53, 99  
 Миљковић, Веља 133  
 Михајловић, Димитрије 199  
 Младеновић, Живомир 43, 44, 244  
 Младеновић, Субота 198  
 Молијер, Жан-Батист Поклен 35  
 Мункачи, Михаљ 205  
 Мушички, Лукијан 131, 201  
 Нако, Јован 47, 195, 204  
 Натошевић, Ђорђе 199  
 Недељковић, Никола 127  
 Недељковић, Тоша 114  
 Негришорац, Иван 116, 242  
 Ненадовић, Љубомир 185  
 Ненин, Миливој 27, 34, 38, 41, 43, 147, 148, 160, 180, 245  
 Несторовић, Зорица 57, 126, 244  
 Нешовић, Предраг 235  
 Николајевић, Божа 230  
 Николић, Атанасије 111  
 Николић, Исидор Србоградски 198  
 Новаковић, Бошко 78, 80  
 Новаковић, Стојан 8, 41, 57, 243  
 Новић, Јоксим Оточанин 77, 200  
 Нушић, Бранислав 38, 39, 107, 184  
 Њемцова, Божена 199  
 О. 69  
 Оберкнежевић, Филип 86, 94, 109  
 Оберњик, Карољ 86, 87  
 Обрадовић, Доситеј 129, 130, 131, 132, 133  
 Обреновић, Александар, краљ 104, 105, 115, 239  
 Обреновић, Драга, краљица 107  
 Обреновић, Љубица, кнегиња 142  
 Обреновић, Милан, кнез 37, 114, 116, 126, 129  
 Обреновић, Милош, кнез 129, 180, 197  
 Обреновић, Михаило, кнез 33, 88, 113, 129, 161  
 Обреновић, Наталија, краљица 102, 116, 132  
 Огњановић, Илија Абуказем 27, 137, 141, 241  
 Обреновићи, династија 126, 128, 129, 131  
 Округић, Илија Сремац 65, 66, 67, 238  
 Остојић, Јован 244  
 Остојић, Терезија (Зозук) 244  
 Остојић, Тихомир 74, 75, 116, 117, 231, 232, 233, 239  
 П. 63, 179  
 П-Д, в. Полит-Десанчић, Михаило  
 Павловић, [?] 167  
 Павловић, Дамјан 161, 163, 199, 242  
 Павловић, Стеван 35, 51, 77, 200  
 Павловић, Теодор 193  
 Пајевић, Арса 151  
 Паларик, Јан 20, 21  
 Панковић, Душан 9, 194, 242  
 Пантелић, Стеван 20, 158  
 Пеић, Ведран 235  
 Пејић, Аркадије 111  
 Петровић, Данило I Његош 197  
 Петровић, Живојин 51, 245  
 Петровић, Јован 72  
 Петровић, Мита 144, 145, 245  
 Петровић, Мојсеј 202  
 Петровић, Никола I Његош 54, 55, 56, 57, 85, 155, 227, 239  
 Петровић, Петар II Његош 73, 74, 75, 76, 90, 239  
 Петровић, Сава 27, 34, 41, 88, 144, 183, 201  
 Племенчић, Јосип 95  
 Полит-Десанчић, Михаило 30, 35, 57  
 Попов, Душан 242  
 Поповић, Бранислав О. 19, 246  
 Поповић, Даница 187, 209  
 Поповић, Диана 11, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167  
 Поповић, Драгиња в. Ружић, Драгиња  
 Поповић, Ђорђе Даничар 77, 159, 193, 195  
 Поповић, Исидора 19, 246  
 Поповић, Јован Стерија 14, 20, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 148, 157, 189, 206, 244, 245  
 Поповић, Јелисавета, в. Добриновић Јелисавета Јелена Јеца  
 Поповић, Љубица, в. Коларовић Љубица  
 Поповић, М., браћа књижари (Ђира и Ђока) 109, 128, 152  
 Поповић, Милка 187  
 Поповић, Милорад Шапчанин 8, 11, 37, 51, 101, 102, 105, 113, 114, 115, 116, 183, 186, 187, 205, 218, 245  
 Поповић, Мита 78, 101, 123, 173  
 Поповић, Сима 78  
 Поповић, Стеван В. 140, 144, 148  
 Предић, Урош 29, 175, 221, 222, 223, 224, 225, 239  
 Предојевић, Ненад 37, 39, 84, 100, 109, 242  
 Протић, Предраг 84, 97, 98, 244  
 Радић, Душан 39  
 Радичевић, Бранко 57, 117, 123, 134, 140  
 Радојчић, Никола 90, 245  
 Радонић, Јован 35, 246  
 Рајачић, Јосиф 198  
 Рајковић, Ђорђе 140, 144, 204  
 Рајковић, Ђура 69  
 Рајковић, Сава 202  
 Рајковић, Емилија 69  
 Рашић, Милева 81  
 Рашић, Никола 84, 85, 120  
 Регули, Антоније 196  
 Риегер, Франтишек Ладислав 196  
 Ризнић, Јован Стефановић 198  
 Риникер, Г. 185  
 Ристић, Коста, в. Савић, Милан  
 Рњак, Душак 183, 184, 185, 245  
 Роаје, госпођица 197  
 Рогулић, Александар 149  
 Рогулић, Мила 152, 153  
 Розмировић, Андрија 157  
 Розмировић, Јелисавета 157, 168  
 Розмировић, Марија Марика 11, 20, 137, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 170, 171, 190, 213, 214, 215, 216, 237  
 Романов, Катарина 142  
 Рохочи, Ђула 206  
 Рудолф Хабзбуршки, царевић 152, 204  
 Руварац, Коста 20, 21, 22, 158, 199  
 Русо, Жан-Жак 145  
 Ружић, Димитрије 36, 37, 39, 47, 51, 63, 69, 71, 73, 87, 96, 98, 102, 103, 105, 112, 115, 116, 120, 205, 206  
 Ружић, Драгиња 21, 44, 59, 60, 63, 82, 96, 102, 103, 112, 115, 116, 206  
 С. 63, 65, 68, 69  
 С. Н. 69  
 Сабовљевић, Миша 20  
 Савић, Жарко 174  
 Савић, Јоца 11, 183, 184, 185, 239, 245, 246

Савић, Катица 59, 120  
 Савић, Милан 27, 28, 29, 34, 38, 40, 41, 43, 44, 47, 49, 51, 65, 69, 71, 73, 93, 98, 101, 107, 115, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 160, 178, 179, 180, 184, 185, 202, 245  
 Савић Ребац, Аница 107, 151, 185  
 Савковић, Нада 9, 55, 56, 90, 109, 122, 134, 175, 178, 245, 246  
 Савковић, Светозар 86, 87  
 Сајевић, Ивана 99, 104  
 Салаји, Владислав 199  
 Сандић, Александар 8, 109  
 Сарић, Јосиф 14  
 Сарић, Марија 14  
 Сас, Карољ 206  
 Свети Сава 128, 132  
 Семере, Павле 197  
 Сечењи, Иштван (Стеван), гроф 197  
 Сиглигети, Еде 53, 54, 64, 65, 238, 246  
 Соколовић, Ђорђе 97, 120  
 Соуза, Хоаким Гомез де 196  
 Спасић, Димитрије 73  
 Спасић, Драга 68  
 Србендић-Хрваћанин, Манојло, в. Хрваћанин-Србендић, Манојло  
 Стајић, Васа 9, 10, 13, 26, 27, 41, 42, 77, 140, 141, 144, 145, 153, 154, 243, 246, 247  
 Станимировић, Симеон 14  
 Станковић, Анастасија Таса 157, 160, 164, 168  
 Станковић, Ђорђе Жорж 157, 160, 163, 164  
 Станковић, Јосиф 20, 21, 22, 148, 156, 157, 158, 160, 164  
 Станковић, Корнелије 156, 160, 163  
 Станковић, Паулина Пава 20, 21, 149, 150, 151, 157, 158, 160, 161  
 Станковићи, породица 157, 158, 159  
 Станојевић, Лаза 35, 39, 40, 41, 137, 246  
 Станојевић, Павле 154, 245, 246  
 Старчевић, Анте 180, 181  
 Степић, Павле 112  
 Стефановић, Јован Д. 203  
 Стефановић, Л. 79  
 Стефановић, Стефан 111  
 Стојановић, Андрија 68  
 Стојковић, Боривоје С. 9, 34, 35, 37, 38, 42, 86, 90, 92, 93, 94, 246  
 Стојаковић, Ђорђе 199  
 Стокић, Нина 11  
 Стратимировић, Радивој 196  
 Строженко, Алексеј Петрович 195  
 Суботић, Јован 34, 35, 44, 45, 57, 62, 81, 82, 83, 85, 86, 88, 89, 193, 195, 200, 204, 246  
 Талетов, Пера С. 107  
 Текелија, Владислав 197  
 Текелија, Сава 19, 21, 57, 129, 130, 131, 132, 133, 196, 198, 199, 201, 202  
 Телечки, Лаза 23, 44, 57, 59, 73, 82, 85, 86, 87, 98, 100  
 Терек, Јован 195  
 Тиса, Калман 41, 42, 47, 50  
 Тодосић, Зорка 187  
 Томандл, Миховил 9, 14, 64, 111, 246  
 Томић, Јаша 102  
 Тонанс, в. Хаџић, Антоније  
 Трифковић, Коста 21, 53, 75, 92, 94, 95, 99, 100, 108, 109, 119, 122, 148, 175, 176, 177, 178, 179, 201, 205, 244, 246, 247  
 Тургењев, Иван Сергејевич 25, 172, 200, 237  
 Урхаси, Ђорђе 195  
 Утјешеновић-Острожински, Огњеслав М. 196  
 Феје, Октав 25, 87, 195, 200, 202, 237, 238  
 Ференц, Јосиф 163  
 Фрајденрајх, Јосип 62, 63, 238  
 Фрајнд, Марта 9, 42, 90, 91, 94, 99, 101, 120, 121, 122, 242, 244, 246  
 Франк, Јосип 180, 181  
 Фрања Јосиф, цар 47  
 Фрушић, Стеван 198  
 Фурније, Нарсис 94  
 Хајдуковић, Лука 183, 184, 246  
 Ханка, Вацлав 197  
 Хаџи-Динић, Милош 62  
 Хаџић, Антоније 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247  
 Хаџић, Антоније (отац) 13, 26  
 Хаџић, Валика 181  
 Хаџић, Ђока 181  
 Хаџић, Ђорђе Ђура 13, 181  
 Хаџић, Зорица 27, 34, 38, 41, 43, 98, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 160, 180, 245, 247  
 Хаџић, Јован 19  
 Хаџић, Јосиф 13, 29, 117, 241  
 Хаџић, Ленка 120, 133  
 Хаџић, Мара 181  
 Хаџић, Марија (мајка) 13, 144, 153, 162, 166  
 Хаџић, Сава 13  
 Хаџић, Калојан 13  
 Хомјаков, Алексеј Степанович 197  
 Хорват, Иво 243  
 Хохолушк, Владимир 68  
 Храниловић, Јован 62, 66, 68, 71, 92  
 Хрваћанин-Србендић, Манојло 88  
 Хрваћанин-Станчић, Моја 97  
 Хребељановић, Милица, царица 142  
 Цветић, Милош 51, 52, 104, 105, 116, 187, 206, 218  
 Цибулка, Алфонс 65  
 Чакра, Емил 77, 196, 203  
 Черниговски, Филарет, архиепископ 195  
 Чернишевски, Николај Гаврилович 81  
 Чики, Гергел 173, 180, 238  
 Чурчић, Лазар 9, 15, 16, 26, 41, 153, 246  
 џ 163  
 Шанта, Ђерђ 174  
 Шантић, Алекса 134, 246  
 Шафарик, Павле Јосиф 198  
 Шевић Максимовић, Милан 14, 98, 122, 153, 183, 247  
 Шевић, Митрофан 174  
 Шекспир, Вилијем 25, 35, 43, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 81, 85, 87, 109, 149, 181, 183, 184, 203, 238, 243  
 Шилер, Фридрих 22, 35, 86, 99, 124, 184  
 Шимић, Јустин Милан 53  
 Шифман, Христовор 203  
 Шкорић, Ђорђе 84

## Напомене

Ауторка и издавач дугују захвалност свим институцијама које су омогућиле истраживање и дозволиле објављивање одабране уметничко-архивске и рукописне грађе која се налази у њиховом власништву:

- Матици српској, Нови Сад
- Рукописном одељењу Матице српске, Нови Сад
- Одељењу за чување и коришћење публикација Библиотеке Матице српске, Нови Сад
- Одељењу старе и ретке књиге и легата Библиотеке Матице српске, Нови Сад
- Галерији Матице српске, Нови Сад
- Музеју Војводине, Нови Сад
- Архиву Војводине, Нови Сад
- Позоришном музеју Војводине, Нови Сад
- Историјском архиву, Суботица
- Музеју позоришне уметности Србије, Београд
- Библиотеци и Уметничком архиву Српског народног позоришта, Нови Сад.

## Из рецензија

### АНТОНИЈЕ ТОНА ХАЦИЋ И СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

Ова монографија јесте попут ризнице блага – садржајна је, многоструко информативна, богато илустрована фотографијама – а пре свега, написана са љубављу, благошћу и разумевањем. Верујем да ће се, док читају редове ове књиге – од стране до стране, од поглавља до поглавља – читаоцима указивати различити светови, попут концентричних кругова у недоглед, одвијаће се прошлост Новог Сада, која ће, у то не сумњамо, оплеменили све који у њу закораче.

Историја културе нашег града и српске историје друге половине 19. и првих деценија 20. века, не може постојати без Антонија Хаџића, од миља званог Тона. Ова богата и надасве важна књига о њему, исто тако је и дар позоришних заљубљеника, једног изврсног тима који приређује оваква издања, готово невидљив, али злата вредан, и који је препознао тренутак – дошло је време да се Тони Хаџићу одужимо оваквим даром поводом обележавања 195 година од рођења и 110 година од упокојења.

Овај рукопис, Нина Стокић је конципирала на такав начин да се, попут најинтересантније приче, прати живот и делатност Антонија Тоне Хаџића. Од детињства, преко управниковања и редитељског рада; од уредничких задужења у часописима и листовима, до драмских текстова и текстова о глумцима; све до његових савременика.

Можда ће некога интересовати када је први пут постављена Шекспирова трагедија *Ромео и Јулија* на новосадској сцени, можда другогаче како је овде приказан Лаза Костић или ко је та мистериозна Марика? Ту су и сведочанства о Јовану Грчићу, Јоци Савићу и Ђури Јакшићу, уз многа друга. Сторије су ту о прошлом лицу нашег града и о давним заслужним суграђанима. Оне су сабране и конципирани попут мозаика и представљају богату литерарну збирку о грандиозној појави Антонија Тоне Хаџића и заслужних Новосађана.

Данас нарочито, када није свака информација знање, једна овако садржајна студија из (не само) историје Новог Сада и Српског народног позоришта, преко нам је потребна. Да траје као сведочанство о људима којих више нема, али које не смемо заборавити, и као подсетник како би оваквим темама требало приступити. Нина Стокић заслужује све похвале и могу да кажем да сам, читајући ово обимно дело, све време њу имала на уму и „видела је“ као праунуку – праунуку на коју је мислио Јован Јовановић Змај када је Тони Хаџићу честитао 40-годишњицу рада, а чије речи стоје на почетку као мото ове књиге која, такође, није случајно намењена да буде издата у едицији *Позоришни звоници*.

Проф. др Невена Варница  
2025.

## АНТОНИЈЕ ТОНА ХАЦИЋ И СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

„Што ти не признају савременици, признаће унуци и прауници“, написао је Змај 1901. године, честитајући пријатељу Антонију Тони Хаџићу четрдесет година рада. Прошао је читав век од ове искрене и лепе Змајеве честитке, а да свеукупна делатност Тоне Хаџића, изузев неколико појединачних осврта, није добила потребну ревалоризацију. Имајући то у виду, монографију Нине Стокић *Антоније Тона Хаџић и Српско народно позориште* доживљавам и читам, најпре, као значајан искорак у циљу неопходне систематизације и покушаја превредновања свега што је Антоније Тона Хаџић оставио у наслеђе српској култури.

Кроз девет целина књиге („Живот Антонија Хаџића“, „Антоније Хаџић и Српско народно позориште“, „Дела Антонија Хаџића“, „Антоније Хаџић и други“, „Закључак“, „Прилог библиографији радова Антонија Хаџића“, „Остала уметничко-архивска документација и рукописна грађа“, „Хронолошки преглед рада Антонија Хаџића“ и „Литература“) ауторка је читаоцима предочила живот и дело Тоне Хаџића, са тежиштем на његовом неуморном позоришном прегалаштву. Указала је на Хаџићеву улогу у креирању репертоара, анализирали његове режије и „удесбе“ бројних дела за позорницу и посебно се осврнула на значајне листове које је уређивао. Нарочито привлачи пажњу целина посвећена драмском стваралаштву, приповеткама и есејима Тоне Хаџића, јер су се у прошлости око ове теме ломила копља и провлачиле бројне контроверзе и оптужбе на рачун пишчеве оригиналности. Коначно, захваљујући ауторкином проучавању епистоларне грађе и периодике, осветљени су и бројни други рукавци Хаџићеве свеукупне делатности који, такође, представљају путоказ будућим истраживачима. Предочен је читаоцима и Хаџићев однос са пријатељима (Јованом Ђорђевићем, Лазом Костићем, Јованом Јовановићем Змајем, Јованом Грчићем, Средојем Ђорђевићем, Јоцом Савићем и Милорадом Поповићем Шапчанином), као и његова емотивна веза са Маријом Розмировић.

Због тога је монографија Нине Стокић колико смерница за разумевање улоге и доприноса Тоне Хаџића у развоју позоришног живота пречанских Срба толико и оријентир за неопходна будућа истраживања посвећена животу и раду овог значајног културног делатника друге половине 19. и прве деценије 20. века, која ће ауторкина сазнања допунити и обогатити.

Иако је својим деловањем Тона Хаџић био везан за две важне институције у Срба – Матицу српску и Српско народно позориште, њега је срце увек више вукло позоришту којим се, изгледа, заразио још у својој раној младости у родној Суботици. Страст према позоришту још јаче се разбуктала у Пешти, да би у Новом Саду Хаџић постао једна од централних фигура позоришног живота када је од Јована Ђорђевића „Фотера“ у аманет добио не само место уредника „Летописа Матице српске“ него и место уметничког руководиоца Српског народног позоришта. Важан за Матицу српску колико и за позориште, Хаџић је, чини се, са много више воље служио Талији. Волео је глумце, а они су свом „милом управнику“ љубав узвраћали.

Поред Матице српске и Српског народног позоришта, Тона Хаџић данас има своје, како је Змај написао, „унуке и праунуке“ који се старају о томе да његово име не буде заборављено. Захваљујући овој монографији постаје јасно колико је Хаџић, са свим својим врлинама и манама, био важан и значајан за културан живот некадашње „Српске Атине“.

Проф. др Зорица Хаџић Радовић  
2025.

## ЈЕДИНСТВЕНИ АНТОНИЈЕ ХАЦИЋ

Антоније Хаџић (20. XI 1831, Суботица – 17. I 1916, Нови Сад) био је изузетна личност, један од најзначајнијих позоришних радника и у историји Српског народног позоришта и у српском позоришном животу уопште. Упркос његовом плодотворном и деценијском деловању његов живот и рад нису били представљени у свеобухватном виђењу и тумачењу. То је урадила Нина Стокић у монографији *Антоније Хаџић и Српско народно позориште*, која се објављује у едицији *Позоришни звоници* СНП-а. Антоније Хаџић Тона је постао управник 1868. и био је све до 1906. године: најдуже од свих – 38 година. Био је неоспоран ауторитет у Српском народном позоришту – ословљавали су га са – Господин, а само ретки су имали допуштење да му се обрате са: чика Тона. Не само што је дуго водио Српско народно позориште, него му ништа није било тешко да уради. Све је стизао Антоније Хаџић, не само да буде управник СНП-а, него и да буде секретар Матице српске (1859–1895), њен председник (1896–1911), уредник „Летописа Матице српске“ (1859–1869. и 1876–1895), књижевног листа „Матица“ (1865–1870) и „Младде Србадије“ (1870–1871) органа Уједињене омладине српске; покренуо је и уређивао „Позориште“ (1871–1908) и *Зборник позоришних дела* (1872). Бавио се политиком, био је у Милетићевој странци, посланик Народне странке Угарског сабора, 1878, почасни велики бележник Новог Сада, 1867, члан градског представништва, потпредседник и председник Српског певачког друштва, члан управе патроната Српске гимназије (1891) и Грађанске девојачке школе, дописни члан Кишфалудијевог друштва (1867) и редовни члан Српског ученог друштва (1869).

Нина Стокић хронолошки даје преглед живота, стваралаштва и рада Антонија Хаџића, који је оставио изузетан траг у различитим областима којима се бавио. Књига афирмативно сведочи о значају и величини једног од најзначајнијих личности српске културне историје, као и њене друштвене прошлости. Ауторка је показала систематичност, познавање и упућеност у друштвене процесе, културне и позоришне прилике у вишедеценијском периоду, као и објективност у изношењу вредновања плодотворног деловања Антонија Тоне Хаџића. Такође, посебно је вредно да се истакне да је прва документовано указала на преписку Антонија Хаџића и Марије Розимировић која открива младалачке заносе, „Хаџићев унутрашњи свет, страхове, жеље, као и љубавна осећања“.

Читаоцима је омогућен увид у широк круг делатности Антонија Хаџића захваљујући документарним прилозима, које је ауторка представила у последњем делу књиге. Предочила је: библиографију радова о Антонију Хаџићу, осталу уметничко-архивску и рукописну грађу, а представила је и хронолошки преглед његовог рада. Поменути сегмент књиге је прегледан систематичан увид, и те како важан за будућа истраживања.

Књига Нине Стокић је вредан искорак у истраживањима о деловању Антонија Хаџића, похвално је да је Српско народно позориште имало слуха да пружи прилику једном младом истраживачу и да подржи објављивање књиге. Овом монографијом Српско народно позориште обележава 195 година од рођења и 110 година од смрти свог јединственог управника.

Проф. др Нада Савковић  
2025.

CIP - Каталогизација у публикацији  
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41.09 Hadžić A.  
792(497.113 Novi Sad)"18"

**СТОКИЋ, Нина, 1996-**

Антоније Тона Хаџић и Српско народно позориште / Нина Стокић ; [превод писама са француског језика Диана Поповић]. - Нови Сад : Српско народно позориште, 2026 (Земун : Virograf comp). - 257 стр. : илустр. ; 27 см. - (Едиција Позоришни звоници ; књ. 8)

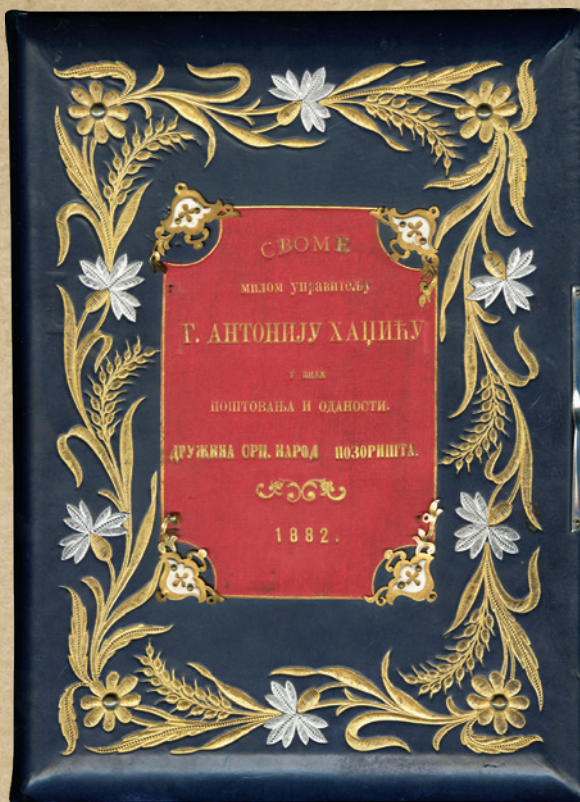
Део текста упоредо срп. превод и франц. текст. - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија. - Регистар.

ISBN 978-86-80951-60-7

а) Хаџић, Антоније (1833-1916) б) Српско народно позориште (Нови Сад) - Историја - 19. в.

COBISS.SR-ID 194110473





Корице фото-албума који је  
Дружина Српског народног позоришта  
поклонила Антонију Хаџићу  
у знак поштовања и оданости, 1882.  
Албум се чува у Музеју Војводине, Нови Сад,  
инв. бр. 2367



Анџоније (Тона) Хаџић, управник,  
управник Народної позоришћа,  
секретар и председник Матице српске,  
Урош Предић (Орловат, 1857 – Београд, 1953), 1900,  
уље на платну, 78,5 × 64 см, власништво  
Матица српска / Галерија Матице српске, Нови Сад

